

XXI. PEME–PhD (Online) Konferencia

TIZENNYOLC ÉVE AZ EURÓPAI SZINTŰ TUDOMÁNYOS MEGÚJULÁS ÉS A FIATAL KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN

PEME

2021. május 05.

BUDAPEST

A

PhD-Konferencia előadásai

(Budapest, 2021. május 05.)

Szerkesztette:

Dr. Koncz István – Szova Ilona

Elektronikus könyv

2021

ISBN 978-615-5709-13-5

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület

Köszöntő:

Tisztelt Elnök úr, Kedves Kollégák, Kedves Részvevők!

A megtisztelő felkérésnek eleget téve, engedjék meg, hogy néhány rövid mondattal megnyissam a Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület XXI. Nemzetközi Tudományos PHD Konferenciáját.

A koronavírus világjárvány miatt immáron harmadik alkalommal kényszerülünk összejövetelünk online térben történő megtartására, amelyre egészségünk megóvása, mindannyiánk biztonsága érdekében van szükség. Ez a tény értelemszerűen nem csökkenti a konferencián elhangzó tudományos beszámolókat értékét, csak összejövetelünk formátuma lett így más.

A pandémia hihetetlen gyorsan, életünk számtalan területét befolyásolva borította fel korábban megszokott mindennapjainkat, és tett sok-sok mindent bizonytalanná. Ugyanakkor az is látható, hogy a világjárvány megmutatta a tudomány erejét, azt a hihetetlen mértékű szellemi, technikai és anyagi erőforrást, melyet kutatóintézetek és egyetemek a világjárvány legyőzése érdekében képesek voltak mozgósítani, kutatásokba, innovációkba és fejlesztésekbe fektetni.

Mindebből Európa és hazánk is jócskán kiveszi a részét, így a tudomány jelentőségét, jövő formáló szerepét a hétköznapijainkban is egyre inkább tapasztalhatjuk. Nagyszerű dolog ez, és nagyszerű a közösség alkotó tagjává válni, a megszerzett tudással, és annak közreadásával igazi, hozzáadott értéket teremteni.

Önök, akik a PEME által biztosított fórumot választották tudásuk publikálásának színteréül, már ezzel a döntéssel is az említett közösség tagjává váltak.

Éppen ezért arra biztatom mindannyiójukat, hogy használják az egyesületünk adta lehetőségeket a jövőben is tudásuk megosztásának céljából.

Remélem és hiszem, hogy mihamarabb lesz alkalmunk a személyes találkozásra is, de addig is hadd kívánjak minden kedves fiatal kutatónak, előadónak eredményes, sikeres részvételt konferenciánkon.

A konferenciát ezennel megnyitom!

Dr. Fejes Zsolt PhD.
PEME
tudományos alelnök

Tartalom

Áfra Eszter: Az okostelefon jelenlétének hatásai a figyelemre / PTE-ÁJK Elméleti Orvostudományok Doktori Iskola / Magatartástudományi Intézet.....	7
Lektorálta: Dr. Egri Tímea.....	7
Baksa Máté: A szervezeti tudásmegosztás kapcsolati feltételei / BCE Vezetéstudományi Intézet.....	14
Lektorálta: Prof. Dr. Melles Hagos Tewolde és Dr. Bábosik Mária.....	14
Balogh Anita: A párkapcsolatban élő nők és férfiak szexuális szokásainak vizsgálata a párkapcsolati elégedettség és egyéb jellemzők tükrében / Debreceni Egyetem.....	21
Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János.....	21
Dr. Bánfai Edina: Az adóparadicsomok és az offshore-cégek szerepe a pénzmosás és a terrorcselekmények finanszírozása elleni küzdelemben / PTE-ÁJK.....	32
Lektorálta: Dr. Kispál Beáta.....	32
Burkus Veronika: A teljesítménymenedzsment innovációja / Soproni Egyetem, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola.....	43
Lektorálta: Prof. Dr. Melles Hagos Tewolde és Dr. Bábosik Mária.....	43
Dr. Lektor Zoltán Attila: A Báthory-Habsburg kettős „kézfogó” (1595).....	49
<i>Szövetség Erdély és a császár – kézfogó Graz és Gyulafehérvár között. A spanyol kapcsolat jelentősége a magyar alkotmánytörténet felől nézve / PPKÉ_JÁK.....</i>	49
Lektorálta: Prof. Dr. Fűrj Zoltán.....	49
Dr. Pék Richárd Tamás: A terrorizmus jelzőinek hullámaiba / Nemzeti Közszerológati Egyetem, Rendészettudományi Doktori Iskola.....	59
Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János.....	59
Drabancz Áron: A magyar családtámogatási program részeredményei a globális termékenység változásának tükrében / BCE, Mikroökonómia Tanszék Doktori Iskola.....	64
Lektorálta: Dr. Sós Tamás.....	64
Kele József: Megszólal a múlt.....	71
(Pillantás a 11. század Sárrétjére).....	71
Lektorálta: Dr. Koncz István és Dr. Nagy László.....	71
Kovács Nikolett: Miként tud a szennyvíz alapú epidemiológia szolgálni egy 50 ezres várost? / Pannon Egyetem, Soós Ernő Kutató Fejlesztő Központ.....	85
Lektorálta: Dr. Fejes Zsolt.....	85
Zita Lengyelne Bús: THE CHANGE OF NOTARIES' LEGAL STATUS SINCE THE CHANGE OF THE REGIME UNTIL NOW.....	94
Lektorálta: Dr. Kispál Beáta.....	94
Lengyel Zsanett: A poszthumanizmus, design és színház – Technológia és színház / PTE-BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola.....	106
Lektorálta: Dr. Novák Anikó.....	106

Magyari-Meskó Réka^{1,2} – Fülöp Dávid ¹ – Szita Éva ¹ : Pajzstetű DNS kivonás módszertani fejlesztése alkoholos anyagokból / ELKH, Agrártudományi Kutatóközpont, Növényvédelmi Intézet - MATE Georgikon Campus Festetics Doktori Iskola.....	111
Lektorálta: Prof. Dr. Melles Hagos Tewolde és Dr. Kovács Miklós.....	111
Major Tünde Kármén : A Gordon-módszer eredményességének mérése az elsődleges szocializációs szintéren / PTE-BTK Neveléstudományi Intézet.....	118
Lektorálta: Dr. Egri Tímea.....	118
Maňúrová Klaudia - Joóbné Dr. Preklet Edina - Dr. habil. Horváth Csaba: A flexónyomatás és a kapcsolódó nyomdai előkészítés standardizálási lehetőségeinek vizsgálata univerzális tesztnyomóforma segítségével / Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola.....	129
Lektorálta: Prof. Dr. Melles Hagos Tewolde.....	129
Maszlág Fanni : Innovatív identitáselemek megjelenése Keresztény Roma Szakkollégiumi hallgatók körében / Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola.....	140
Lektorálta: Dr. Sós Tamás.....	140
Helga Mesterházy : Topics of major wild species in environmental education textbooks in Hungary and Austria / Soproni Egyetem, Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdálkodási Tudományok Doktori Iskola .	150
Lektorálta: Dr. Brezsnaynszky Károly és Herpai János	150
Mogyorósi Zoltán : A szegény reprezentációi a brit kortárs irodalom önreprezentációs stratégiái tükrében / Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola.....	160
Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna és Dr. Novák Anikó.....	160
Mogyorósi Zoltán : Irvine Welsh: <i>Skagboys</i> – Egyirányú út a mélybe (recenzió).....	168
Sági Judit : Etnográfiai terepmunka a közterületen élő szenvedélybeteg emberek körében. Fókuszban a segítői kapcsolatok és a segítői kommunikáció / Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program	170
Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János és Virág Ádám.....	170
Szommer Katalin : 3D nyomtatott ortéziseknél alkalmazható rögzítési megoldások vizsgálata / PTE Műszaki és Informatikai Kar Breuer Marcell Doktori Iskola.....	178
Lektorálta: Prof. Dr. Gyarmati Péter	178
Szujó Gábor : Földtudományi adatok téradatbázisba rendezése és megjelenítése a Bábaapáti Nemzeti Radioaktív hulladék-tároló területén / Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola...	183
Lektorálta: Dr. Brezsnaynszky Károly	183
Tatár-Kiss Klára : A nők vezetői arányát befolyásoló társadalmi determinánsok – nemzetközi összehasonlító elemzés / Eötvös Lóránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Képzés	190
Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János és Buchmüller Péter	190
Tóth Dalma : Az “új csendes generáció”. A debreceni egyetemisták társadalmi szerepvállalásáról / Debreceni Egyetem BTK; Humán Tudományok Doktori Iskola	198
Lektorálta: Dr. Koncz István és Virág Ádám.....	198

Várza Ferenc- Joóbné Dr. Preklet Edina- Dr. habil. Horváth Csaba: A fehér festékek alkalmazási problémáinak vizsgálata a flexiográfiai nyomtatási folyamatok technológiájában /Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola	207
Lektorálta: Prof. Dr. Gyarmati Péter	207
Dr. Vizsoczki Emese: „Gold-plating” az európai unió kohéziós politikájában – történeti kitekintés / Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közig. tud. Doktori Iskola.....	215
Lektorálta: Dr. Bábosik Mária.....	215

Témavezető: Dr. Darnai Gergely

ELMÉLETI HÁTTÉR:

Életünk megkerülhetetlen részévé vált az információs és kommunikációs technológiai eszközök (IKT) használata. Az újabb technológiai találmányok, mint a számítógépek, laptopok, tabletek és okostelefonok, igencsak nagy változást hoztak használóik életébe, és a végletekig kiszolgálják a felhasználók igényeit (Oberst, Wegmann, Stodt, Brand, Chamarro, 2017).

Az összes IKT eszköz közül kiemelhető az internet alapon működő mobiltelefon (Oberst et al., 2017), azaz okostelefon, hiszen már nagyon sok egyéb média eszköz tulajdonságával és funkciójával bír. Az átlagos egyetemista diákok hajlamosak 18 percenként ránézni a telefonjukra, ha épp tanulnak, ezzel félbeszakítva a munkafolyamatot, amibe visszatérni mentálisan költséges és fárasztó (Altmann, Trafton és Hambrick, 2014). Az is elmondható, hogy az okostelefon mindig hordoz magával egyfajta interferáló hatást, még akkor is, ha az egyén szándéka éppen az, hogy ignorálja a készüléket (Melcher, 2013). Ide köthető az úgynevezett *cognitive salience* vagy más néven kognitív kiemeltség, amikor valakinél a telefonnal kapcsolatos gondolatok dominálnak. Amennyiben ez együttesen van jelen az adott személy életében az úgynevezett *behavioral salience* jelenséggel, az adott illető teljesen belefeledkezik a telefonjába még feladatvégzése közben is; ilyen például, ha vezetés vagy éppenséggel gyaloglás közben elolvassák vagy akár válaszolnak is az üzenetre (Thornton et al., 2014).

A legnagyobb problémát az okozhatja, és az vezethet a túlhasználathoz, hogy sokan állandóan elérhetővé teszik magukat a telefonjuk által. Egyesek a munkájuk miatt, míg mások a családjuk vagy a baráti társaságuk miatt, megint mások a játékkalkalmazások miatt hagyják folyamatosan bekapcsolt állapotban a mobil adatforgalmuk vagy a WiFi-jüket. A lényeg, hogy azonnal elérhetővé váljanak az információk, amelyekről értesítést küld a telefon. Ez az ún. pop-up notification, amely egy „riasztás” a felhasználónak, ez pontosan azért lett így kialakítva, hogy egyből a készülékre irányítsa a figyelmet. Ez általában információs tartalommal rendelkezik és érkezhethet a közösségi média felületeiről, eseményekről, új tartalmakról a közösségi médiában (Kanjo, Kuss és Ang, 2017). Ehhez elegendő csak a telefon hangját hallani, fényjelzését látni, vibrációját érezni, de egyes kutatások szerint már a pusztán jelenléte is kiválthatja a figyelem elterelő hatását (Wilmer et al. 2017). Ez összefüggésbe hozható az ún. *online vigilancia* magas értékével, melyre jellemző a folyamatos online jelenlét és az online kapcsolat másokkal. Ennek következtében folyamatos tudatosság irányul az online térben történő interakciókra, amely minden más elfoglaltság irányába csökkent figyelmet okozhat (Johannes et al., 2018).

A felvázolt irodalmi háttér alapján megfogalmazott kutatási kérdéseink összefüggésben állnak az obszesszív közösségi média és okostelefon használattal, melyhez három mérőeszközt választottunk a kutatásba: a Rövidített Okostelefon Addikciós Kérdőívet (ROTAK), Problémás Internet Használat rövidített változatát (PIU-Q-SF-6) és a Fear of Missing Out, félelmi attitűd kérdőívet (FoMO), melynek esetében saját fordítással dolgoztunk.

Érdeklődésünk középpontjában az állt, hogy milyen befolyásoló hatással lehet az okostelefon jelenléte a figyelmeti folyamatokra, illetve a vizsgálat alatti fáradásra, amennyiben a vizsgálatban résztvevőnek nincs lehetősége ellenőrizni, hogy mi történik a szociális média felületein, de készletet érez, hogy megnézze, mert az internetelérhetősége adott a vizsgálat alatt. A figyelmeti folyamatok ellenőrzésére ezért választottuk a Pszichomotoros Vigilancia Tesztet (továbbiakban: PVT), mely érzékeny a figyelmeti vándorlásra és a teszten nyújtott teljesítmény összevethető az általunk választott három kérdőívvel. Ezek alapján megfogalmazott hipotéziseink a következők: (H1.) Azok a személyek, akiknek a PVT vizsgálat alatt az okoseszközük bekapcsolt állapotban van az internetelérhetőségük, szubjektíven nagyobb fáradtságot élnek át, mint a kontroll csoport tagjai, mivel megoszlik a figyelmük a telefon és a feladat között és ez nagyobb figyelmeti

megterhelést jelent számukra. (H2.) Azok a személyek, akiknél a vizsgálat közben bekapcsolt állapotban van a telefonjukon WiFi elérhetőség vagy mobilinternetük, rosszabb teljesítményt nyújtanak a PVT vizsgálaton; azaz lassabbak és többször vándorol a figyelmük a feladatról a mellettük elhelyezett okos készülékekre, melyet a lapszusok magas száma mutat meg. Objektíven mérve is jobban elfáradnak, mivel figyelmi kapacitásuk egyszerre az online lét lehetősége felé, illetve az eléjük helyezett PVT vizsgálat felé is megoszlik. Tehát a vizsgálati csoport tagjai átlagosan magasabb reakcióidőt produkálnak, illetve nagyobb a reakcióidőbeli teljesítménykülönbségük és több a lapszusaik a száma az utolsó blokk adataiból kivont első blokk adatai szerint. (H3.) Azon személyeket, akiknél az internetelérhetőségük bekapcsolt állapotban van, jobban fogja zavarni az okostelefonjuk jelenléte, mert nagyobb készletet éreznek, hogy ellenőrizzék telefonjuk állapotát és a szociális média felületeiket. (H4.) Feltételezzük, hogy vizsgálati elrendezésünkben az okostelefon magas disztraktor hatása együtt járást mutat az okostelefon addikcióval, a problémás internethasználattal és a kimaradástól való félelemmel. Valamint, hogy a jelenségek együtt járást mutatnak a megnövekedett átlagos reakcióidővel, illetve a PVT vizsgálatban kapott nagyobb fokú fáradással is, mind a lapszus számot tekintve, mind a átlagos reakció idejét tekintve.

MÓDSZEREK:

Résztevők:

A vizsgálatra összesen 60 fő jelentkezett, melyek közül az outlier szűrések után megmaradt 47 fő adataival dolgoztunk tovább. A vizsgálatban 18 férfi és 29 nő vett részt, az átlag életkoruk 23,5 év [median: 23; std dev: 2,40 év] volt. A résztvevők közül 25 fő a vizsgálati (9 férfi), és 22 személy a kontroll csoportba (9 férfi) került.

A vizsgálatban kizárólag olyan egészséges, 18 év feletti egyetemi hallgatók vehettek részt, akik saját okostelefonnal és otthoni internetelérhetőséggel rendelkeztek. A vizsgált populáció a Pécsi Tudományegyetem hallgatói közül került ki. A részvétel teljes mértékben anonim, önkéntes és bármikor félbeszakítható volt.

Kérdőívek:

Problémás Internethasználat kérdőív (PIU-Q-SF-6): A PIU-Q az internet addikcióról szóló cikkek óta elterjedt vizsgálóeszköz. A témával először foglalkozók célja az volt, hogy egy olyan kérdőívet hozhassanak létre, amely ezen 6 fontos elvárásnak megfelel: (i) A kérdőívnek *átfogónak* kell lennie, több aspektusát kell tudnia megvizsgálni a problémás internethasználatnak; (ii) a lehető *legrövidebbnek és legtömörebbnek* kell lennie, annak érdekében, hogy az impulzívabb populációhoz is elérjen, illetve, hogy az időben korlátozott vizsgálatokhoz jól illeszkedjen, (iii) megbízható és érvényes legyen az *adatgyűjtés minden módszerére* (pl: online, papír-ceruza teszt, önkitöltős tesztként vagy személyesen, vizsgálat vezető által felvett); (iv) megfelelően illeszkedjen *minden korosztályra*; (v) elfogadott legyen *különböző kulturális környezetben*; (vi) beépíthető legyen egy klinikai vizsgálat alapján meghatározott küszöbérték. A PIU-Q-t ezen kritériumoknak megfelelőnek találták ki (Demetrovics, Király, Koroncza, Griffiths, Nagygyörgy, Elekes & Urban, 2016).

Korábbi verziói, a 18, illetve 9 ítemes papír-ceruza mérőeszközök validnak bizonyultak több korosztályt tekintve is. Demetrovics és munkatársai (2016) által, azonban fejlesztésre került egy 6 ítemes változat is, mely az eredeti skálák 3 faktorából 2-2 kérdést tartalmazott; ezek az alábbiak: *obszesszió* – obszesszív mennyiségű gondolat az internetről, illetve a mentális következményei az internethasználat hiányának (2. és 6. ítem); *neglect* – az elhanyagolt szükségletek a napi tevékenység során (1. és 5. ítem); *kontroll rendellenessége* – nehézségek az internetezés szabályozásában (3. és 4. ítem)(Demetrovics et al., 2016).

Vizsgálatunkban a rövidített, 6 ítemes változatot alkalmaztuk. A válaszadás egy 5 fokú Likert-skálán történt, az alapján, hogy a kitöltő milyen gyakran érez vagy végez bizonyos tevékenységeket általában (soha – mindig). A legalacsonyabb elérhető pontszám 6 pont volt, míg

a legmagasabb 30 pont. A cut-off értéket a kérdőív fejlesztői 15 pontnál határozták meg, a későbbiekben mi is ehhez az értékhez tartottuk magunkat.

Fear of Missing Out (FoMO) Scale: A napjainkban elterjedő jelenség – *félelem a kimaradástól* – több kutató figyelmét vonta magára. Alapjait az 1985-ös SDT (Self-Determination Theory) adta, mellyel könnyebben értelmezhetővé vált a FoMO jelenség. Az SDT szerint 3 alap pszichológiai szükségleten alapszik a hatásos önkontroll és a pszichológiai jóllét: (i) kompetencia, avagy a világgal való hatékony együttműködés képesség, autonómia; (ii) kezdeményezés képessége; (iii) másokkal való kapcsolódás képessége, másokhoz való közelség érzése. Ezt a három pszichológiai alapszükségletet figyelembe véve indultak kutatások a sport, az oktatás, videojátékok, illetve a közösségi média terén (Przybylski, Murayama, DeHaan, Gladwell; 2013). Przybylski és munkatársai olyan kérdőív létrehozásán fáradoztak, melyek kérdései figyelembe veszik az egyéni különbségekre, és a lehető legjobban összefoglalják a FoMO jelenségét. A kérdőív fejlesztésekor a vizsgálati személyeiket arra kérték, hogy saját általános tapasztalataikra reflektáljanak, és ne azon gondolkozzanak válaszádkor, mit kellene tapasztalniuk. Első körben a kérdőívük fejlesztésekor 32 jól mérő item született, mely jól reflektált a FoMO-t jellemző érzésekre: félelem, aggodás, és a szorongás, amelyeket az ember érezhet, ha egy társaságban élményeket, tapasztalatokat gyűjt és beszélgetéseket folytat (vagy ezekből éppen kimarad). Az így kapott mérőeszközt tovább fejlesztették és így a második alkalommal sikerült leredukálniuk 10 itemre. A Przybylski és munkatársai (2013) által összeállított kérdőív, így egy 10 olyan itemből álló kérdéssor lett, amely egyéni különbségeket mér a válaszadó mindennapos tapasztalataival kapcsolatban, egy 5 fokú Likert-skálán. A válaszadók döntenek az alapján, hogy mennyire igazak rájuk az állítások (egyáltalán nem – teljes mértékben).

A vizsgálatunkhoz nem találtunk magyar nyelven validált kérdőívet, így saját fordítással dolgoztunk. Az eredeti 10 itemes kérdőívet először lefordítottuk magyarra, majd egy angolul pszichológiát hallgató diákkal visszafordítottuk és összevetettük az eredetivel, majd ez alapján még módosítva magyar verzió megkaptuk a magyar, 10 kérdéses FoMO kérdőívet. A teszt megbízhatónak bizonyult, Cronbach's $\alpha = 0.822$.

Online IKT használati kérdőív egy önbevalláson alapuló online kérdőív, amely felméri a kitöltők IKT használatával kapcsolatos szokásait zárt végű kérdésekkel, mely a használat gyakoriságára általánosságban adott időintervallumok megjelölésével (0–30 perc, 30 perc–1 óra stb.) lehet válaszolni, lebontva azokat hétköznapokra és hétvégékre. Illetve a kérdéssor kitér kifejezetten az egyes közösségi médiához és az azokhoz kapcsolódó applikációk használati szokásaira a hétköznapokban és a hétvégén. A válaszokat órára lebontva kódoltuk le, így kapva egy átlagos hétköznap/hétféle mennyiséget, hogy hány órát töltenek az egyes tevékenységgel az alanyok (Dorner et al., 2015).

ROTAK: A szakirodalmakban megjelenő kutatások több közös aspektus mentén azonosították az okostelefonok problémás használatának voltát. Így a szakemberek a viselkedésfüggőség szűrésére igyekeztek egy alkalmas mérőeszközt létrehozni. Számos országban bemutatott adaptációk szolgálták alapjául a magyar kérdőívnek, mint a spanyol, a belga, a kínai vagy a dél-koreai (Csibi, Griffiths, Cook, Demetrovics, Szabo; 2017). Csibi és munkatársai (2017) célja elsődlegesen az volt, hogy egy okostelefon-alkalmazás alapú skálát hozzanak létre a viselkedéses addikció mérésére, amely rövid és könnyen alkalmazható. A kérdőív egy 6 kérdésből álló kérdéssor, melyre egy 6 fokú Likert-skálán tudnak válaszolni a kitöltők annak a mentén, hogy mennyire értenek egyet az adott állítással (Egyáltalán nem értek egyet – Teljes mértékben egyet értek).

Viselkedéses vizsgálat:

Pszichomotoros vigilancia teszt (PVT) egy számítógépes vizsgálati eszköz, amely reakcióidő paradigmával dolgozik. A vizsgálat során a kísérleti alanyokat arra kérik, hogy adott stimulus megjelenésekor gombnyomással reagáljanak, amilyen gyorsan csak tudnak. Ezen stimulusok random időközönként villannak fel a képernyő közepén, ahová általában két stimulus között fennmaradó fixációs kereszt orientálja a figyelmet.

A teszt egy fontos részeleme, amely árulkodik a résztvevő aktuális figyelmi állapotáról a lapszus. Lapszusnak nevez a szakirodalom minden, 500 ms-nál hosszabb reakció nélkül eltelt időintervallumot. Ezeknek a lapszusoknak a száma jelzést adhat az alany észlelési, feldolgozási és végrehajtó működéseiről, illetve a központi idegrendszer esetleges diszfunkcióiról. Azokban az esetekben, amelyekben nem volt stimulus, de az alany részéről jött reagálás, azaz hamis választ adott, szintén árulkodik lehet a végrehajtó funkciók diszfunkciójáról, mint például az inhibitoros gátlás. Így elmondható, hogy neurológiai vizsgálatokban is segíti a diagnózis felállítását adott betegségeknel.

A PVT szenzitív az álmosagra, alvászdeprivációra, de számos egyéb tényező befolyásolja. Egyes kimutatások szerint a PVT teljesítmény csökkenése származtatható a magas BMI értékből, az idősebb korosztály meglassultságából, a nemi különbségekből - a nők lassabbak-, és egyéb alvászavarokból, mint a magasabb apnoe hypopnea indexszel kimutatott eredmények. (Lee, Bardwell, Ancoli, Dimsdale, 2010). Ezen irodalmi háttér feltárása miatt a kutatásban kizárólag egészséges, egyetemista korosztályt vizsgáltam.

Kísérleti elrendezés

A vizsgálathoz Lenovo Yoga 520 laptopot használtunk. Az alanyok 14" átmérőjű laptopon kapták a bemutatott ingereket. Arra kértük őket, hogy amint bemutatásra kerül az inger, a *SPACE* gombbal válaszoljanak, olyan gyorsan, amennyire gyorsan csak tudnak.

A kísérleti elrendezésünkben a PVT egy 176 gombnyomásból álló, nagyjából 20-23 percig tartó változatát használtuk, melyet a PsychoPy3 nevű számítógépes programon futtattunk. A feladat elindulását megelőzően, a programba építve egy 100 pontos Vizuál Analóg Skála (VAS) segítségével kérdeztünk rá, hogy mennyire érezték magukat fáradtnak a vizsgálat előtt. Miután erre válaszoltak, a vizsgálat magától elindult.

A szürke képernyőn fixációs kereszt tartotta a képernyő közepén a résztvevők figyelmi fókuszát. Az inger, amelyre reagáltak, egy számláló megjelenése volt. Minden gombnyomás után még láthatóvá vált a saját reakcióidejük. Amennyiben hamarabb reagáltak, a program ez esetben nem számolt hibás választ, azonban az adott próbát megismételte, az adott ISI-vel. A feladat végén ismét, a programba épített VAS skálával megkérdeztem, hogy mennyire érzik magukat fáradtnak a vizsgálat után, majd szintén egy VAS skála segítségével rákérdeztem, hogy a vizsgálat alatt jelenlévő telefonjuk mennyire volt zavaró számukra.

A 176 reakciót 4 blokkra bontva dolgoztuk fel, blokkonként 44 gombnyomás reakció idejét vizsgáltuk, így a blokkok szétoztásával és a VAS skálák segítségével kiszámíthatóvá vált a fáradási hatás. Az egyes stimulusok leggyorsabban 2 másodperc után következtek, míg a leghosszabb várakozási idő 10 másodperc volt. A két inger között eltelt idő szerint a blokkok további bontásra kerültek hosszú, illetve rövid ISI szempontjából. Ezek kiegyenlítettten voltak jelen minden blokkban, tehát 22 hosszú ISI (6s-10s) és 22 rövid ISI (2s-5s) intervallum váltotta egymást randomizálva az egyes blokkokban. Majd ezek után minden 500 ms fölötti reakcióidő az adott blokkban, az adott ISI után megszámlálásra került a lapszusok számának meghatározásához.

A helyszínül a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetének laboratóriumi szobája szolgált. A deprivált környezetben az alanyok viselkedéses vizsgálatát egy laptopon lefuttatott Pszichomotoros Vigilancia Teszt (későbbiekben PVT) segítségével néztük. Arra kértük őket, hogy domináns kezük oldalára helyezték az okostelefonjukat az asztalra. Ez után, véletlenszerűen két csoportba osztottuk a résztvevőket az alapján, hogy a vizsgálat alatt bekapcsolt vagy kikapcsol állapotban volt az internetelésük az okostelefonjukon. A PVT teszt nagyjából 20-23 percet vett igénybe, utána a kérdőívcsomagot töltöttük ki velük. A teszt megkezdésekor VAS skála segítségével mértük fel, hogy mennyire fáradtan léptek a vizsgálatba, illetve a teszt befejezésekor szintén a VAS skála segítségével mértük meg szubjektív fáradtságukat, illetve, hogy mennyire érezték zavarónak telefonjuk jelenlétét a vizsgálat alatt.

EREDMÉNYEK:

Az adatok előkészítésére az Excel 2016, a statisztikai elemzések futtatására a Jamovi 1.2.2 statisztikai programot használtuk. Az adatok normalitásának vizsgálata után a kérdőíves adatokkal, azok nem normális eloszlása miatt Spearman korrelációt futtattunk, a kérdőíves és az egyes alskálák összefüggést mutattak. A viselkedéses vizsgálat adataira az adatok nem normális eloszlása miatt Mann-Whitney U próbát futtattunk a csoportkülönbségek vizsgálatához, mely nem mutatott szignifikáns eltérést a vizsgálatban részt vevő két csoportunk között. Majd legvégül Spearman korrelációval kerestünk kapcsolatot a viselkedéses vizsgálatok eredményei s a kérdőíves adatai között, melynek során kapcsolatot találtunk a kérdőívekkel és a telefon disztraktor hatásával és a résztvevők átlagos reakció idejével.

H1: A szubjektív fáradtság vizsgálatának eredménye a következő: a vizsgálati személyek és a kontroll személyek között nem volt szignifikáns különbség a **szubjektív fáradtságot** mérő VAS skálák különbségén (VAS2-VAS1) [U (45) = -0,438; p = 0,664]. Viszont a leíró statisztikák alapján a kontroll csoport átlagosan fáradtabbnak érezte magát [átlag = 14,0; SD = 16,7], mint a vizsgálati csoport résztvevői [átlag= 11,7; SD = 19,4].

H2: A teljes vizsgálat szempontjából a két csoport között **reakcióidő** tekintetében nincsen szignifikáns különbség. [U (45) = 248; p = 0,760]. Az összesített lapszus szám tekintetében sem különült el a két csoport szignifikánsan egymástól. [U (45) = 250; p = 0,592].

H3: A PVT teszten mért **objektív fáradtság** adatai alapján a Blokk 3-ból kivont Blokk 1 (továbbiakban B3-B1) **reakcióidő** adatai szerint [U (45)= 274; p= 0,992] és a lapszus számok alapján a két csoport között nincs szignifikáns eltérés.

Az alanyok **okoseszközének disztraktor hatása** a két csoport között nem okozott szignifikáns eltérést [U (45)= 243; p= 0,488].

H4: A vigilancia tesztből kapott viselkedéses vizsgálat adatait összevetve a kérdőíves adatokkal a következő eredményeket kaptuk:

A PIU-Q-SF-6 **Obszesszió** alskálája közepes erősségű kapcsolatban áll a teljes vizsgálatra kiterjedő **átlagos reakcióidő** mértékével [r= 0,417; p= 0,004], illetve ugyanezen alskála gyenge kapcsolatot mutat a **telefon disztraktor** hatásával [r= 0,352; p= 0,015]. A PIU-Q-SF-6 **Neglekt** alskálája gyenge együtt járást mutat a **B3-B1 átlagos reakció idejével** [r= 0,318; p= 0,030]. A **FOMO** gyenge kapcsolatban áll a teljes vizsgálatra kiterjedő **átlagos reakcióidővel** [r= 0,333; p= 0,022].

Nem találtunk együtt járást a lapszusok száma és a kérdőíves eredményei között.

DISZKUSSZIÓ:

Az statisztikai elemzések alapján a vizsgálatban résztvevők objektív fáradtságban és szubjektív fáradtság érzésben nem különültek el a csoportjaink. A legtöbb esetben a kérdőíves adatainak és a PVT eredményeinek összevetésekor a telefon zavaró hatása és a teszten nyújtott átlagos reakcióidő mutatott együtt járást.

A viselkedéses vizsgálati adataink alapján, az okostelefonon bekapcsolt állapotban hagyott internetelérhetőség nem volt annyira zavaró a vizsgálati csoportba tartozó személyeknek, hogy az befolyásolhatta volna a szubjektív fáradtsági érzetüket a kontroll csoporthoz képest. Johannes, Veling, Verwijmeren, és Buijzen (2019) vizsgálatukban az úgynevezett „okostelefon vigilanciát” vizsgálták, hogy mennyire interferál egyes kognitív funkciókkal a mobiltelefon pusztán jelenléte.

Inhibíciós vizsgálatukban nem kaptak eredmény a telefon zavaró hatására, arra következtettek, hogy az okostelefon vigilancia olyan automatizált környezeti hatássá vált napjainkban, hogy nem von el többlet energiát a résztvevőktől.

A vizsgálati és a kontroll csoport között nem találtunk szignifikáns eltérést a vigilancia teszten nyújtott teljesítményük szempontjából; tehát nem volt szignifikánsan emelkedett az átlagos reakcióidejük, és a figyelmük sem vándorolt el többször 500 ms-nál hosszabb időre a harmadik és

az első blokk különbségeinek feltárása során, illetve nem lett nagyobb a teljesítménykülönbségük az átlagos reakcióidejük alapján, mint a kontroll csoportnak.

A korábban már említett vizsgálatban, Johannes és munkatársai (2019) hasonló elrendezéssel vizsgálták a telefon hatását a figyelmi folyamatokra. Eredményül ők is azt kapták, hogy nem volt eltérés a vizsgálati és kontroll csoportjaik eredményei között; tehát nem volt interferáló hatású a feladatra nézve. Megvitatásukban említik, hogy előfordulhat, hogy az okostelefon jelenléte már annyira megszokott és automatikus, hogy annak már nincs külön hatása a viselkedésre egy vizsgálati helyzetben.

A Pszichomotoros Vigilancia Teszt elvégzése után a VAS skála segítségével felmértük, hogy mennyire érezték az alanyok zavarónak a vizsgálat alatt a telefonjukat. A vizsgálati csoport résztvevőinek nem volt megterhelő a folyamatos adatforgalom melletti online elérhetőség gondolata. Johannes és munkatársai (2019) vizsgálatukban hasonló elrendezés mentén, szintén egy 100 pontos VAS skála segítségével kérdezték meg, milyennek ítélték meg a telefonjuk zavaró hatását. A kontroll csoportjuk nem számolt be zavaró hatásról, de vizsgálati csoportjaik is csak kis mértékben érezték zavarónak az okoseszközük jelenlétét, mely magyarázható az automatikussá vált mobil vigilanciával.

LIMITÁCIÓK:

Bár vizsgálatunk ígéretes eredményeket mutatott, érdemes említést tennünk azokról a nehézségekről és limitációkról, melyekkel a kutatás során szembe kellett néznünk.

Mint sok más egyetemi vizsgálatnál, a mi esetünkben is alacsony volt a vizsgálati alanyok létszáma, akik közül így is többeket ki kellett zárni, mivel nem vették elég komolyan a szerepüket a vizsgálatban. Ugyan igyekeztünk az egyetemista populációt széles körből összeválogatni, a résztvevők többsége így is a pszichológia szakról került be, akik már számos hasonló pszichológiai vizsgálatban részt vettek, így az általunk vizsgált jelenségek lehetséges, hogy egy átlag populációban másképp jelennének meg. Mivel kis mintán dolgoztunk, a kérdőíves és VAS skálás adatok annál nagyobb szórást mutattak, ezért az adatok torzulhattak és így nem lehet egy általános konklúziót levonni.

A vizsgálati helyszínt a Pécsi Tudományegyetem vizsgálati laborja biztosította, ami megfelelt annak, hogy a vizsgálat tudományos keretek között megvalósuljon, arra azonban nem volt lehetőségünk, hogy ezt a szobát elsötétíthessük, volt kilátás a szobából az ablakokon keresztül. A környezet így nem volt elég deprivált – tehát sok külső környezeti inger vonhatta el a vizsgálati személyek figyelmét-, ez befolyásolhatta az általunk vizsgált viselkedéses jelenség vizsgálatát.

Számos limitációnk mellett a legfontosabb, hogy mivel a vizsgálatra jelentkezőkkel szükséges volt a pontos időpontegyeztetés, mely során tudatni kellett az alanyokkal, hogy a vizsgálat mennyi ideig fog tartani. Ez az információ is elegendő volt ahhoz, hogy az alanyok teljesítménye az utolsó blokkban feltűnően javulni kezdjen, ugyanis tudták, hogy nemsokára véget ér a vizsgálat, motiváltak lettek a vizsgálat befejezésére. Ennél fogva szükséges volt a negyedik blokk eredményeinek kizárása.

KONKLÚZIÓ ÉS KITEKINTÉS

Összességében elmondható, hogy csupán a mobiltelefon jelenléte, illetve az online jelenlét vizsgálati helyzetünkben nem hozott mérhetően szignifikáns különbséget a két csoportunk között, s talán az is elmondható, hogy ez a két jelenség annyira nem elkülöníthető egymástól.

Reméljük, hogy az eredményeink és további, a témával kapcsolatos kutatásaink hozzájárulhatnak az Internet addikció, illetve az Okostelefonfüggőség pontosabb diagnosztikájához és sikeres intervenciójához.

IRODALOMJEGYZÉK

- Altmann, E. M., Trafton, J. G., & Hambrick, D. Z. (2014). Momentary interruptions can derail the train of thought. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 215.
- Csibi, S., Griffiths, M. D., Cook, B., Demetrovics, Z., & Szabo, A. (2018). The psychometric properties of the smartphone application-based addiction scale (SABAS). *International journal of mental health and addiction*, 16(2), 393-403.
- Demetrovics, Z., Király, O., Koronczai, B., Griffiths, M. D., Nagygyörgy, K., Elekes, Z & Urban, R. (2016). Psychometric properties of the Problematic Internet Use Questionnaire Short-Form (PIUQ-SF-6) in a nationally representative sample of adolescents. *PloS one*, 11(8).
- Dorner, L., Hatvani, A., Taskó, T., Soltész, P., Estefánné Varga, M., & Dávid, M. (2016). IKT-használat 10–18 éveseknél egy ikt-eszközhasználati kérdőív bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(1), 25-56.
- Fuster, H., Chamarro, A., & Oberst, U. (2017). Fear of Missing Out, online social networking and mobile phone addiction: A latent profile approach. *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 35(1).
- Johannes, N., Veling, H., Dora, J., Meier, A., Reinecke, L., & Buijzen, M. (2018). Mind-wandering and mindfulness as mediators of the relationship between online vigilance and well-being. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(12), 761-767.
- Johannes, N., Veling, H., Verwijmeren, T., & Buijzen, M. (2018). Hard to resist? The effect of smartphone visibility and notifications on response inhibition. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*.
- Johnston, W., Hoffman, S., & Thornton, L. (2014). Mobile health: a synopsis and comment on "Increasing physical activity with mobile devices: a meta-analysis". *Translational behavioral medicine*, 4(1), 4-6.
- Kanjo, E., Kuss, D. J., & Ang, C. S. (2017). NotiMind: utilizing responses to smart phone notifications as affective sensors. *IEEE Access*, 5, 22023-22035.
- Melcher, M. (2013). Mindfulness vs. Smartphones. Available at: http://www.huffingtonpost.com/michael-melcher/mindfulness-vs-smartphone_b_2856462.html [accessed April 16, 2015]
- Oberst, U., Wegmann, E., Stodt, B., Brand, M., & Chamarro, A. (2017). Negative consequences from heavy social networking in adolescents: The mediating role of fear of missing out. *Journal of adolescence*, 55, 51-60.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848.
- Wilmer, H. H., Sherman, L. E., & Chein, J. M. (2017). Smartphones and cognition: A review of research exploring the links between mobile technology habits and cognitive functioning. *Frontiers in psychology*, 8, 605.

PhD-hallgató, egyetemi tanársegéd

Absztrakt

A negyedik ipari forradalmat kísérő, gyorsütemű technológiai és üzleti innováció korában minden korábbinál fontosabbá válik a szervezetek tudásteremtő és tudásmegosztó képessége. Minthogy a szervezetek által létrehozott tudás és innováció többnyire a szervezeti tagok közötti együttműködés és kommunikáció keretében születik, érdemes hálózatos megközelítésből vizsgálnunk a szervezeti tudásmegosztás feltételeit. Az elmúlt években számos kutatás foglalkozott a szervezetek tudásra vonatkozó disszeminációs és abszorpciós képességével, vagyis azzal, milyen körülmények befolyásolják, hogy képesek-e a birtokukban lévő tudás elterjesztésére, elsajátítására és hatékony hasznosítására. E képességek szempontjából is kulcsfontosságúnak tűnnek a szervezeti tagok közötti kapcsolathálózatok, amelyekben tudás és információ áramlik. A tudáshálózatok működésének megértéséhez megkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy milyen munkatársakra vonatkozó észlelések, kapcsolati előzmények és interakciók valószínűsítik leginkább a tudáskérő és tudásmegosztó kapcsolatok létrejöttét. Kutatásomban egy szervezeti hálózatkutatásra specializálódott vezetési tanácsadó cég által rögzített kapcsolati adatbázis összefüggéseit elemeztem. Megállapítottam, hogy a személyközi bizalom, az észlelt szakértelem és egyéb kapcsolati jellegzetességek is meghatározóak a tudáskérés szempontjából. A vizsgált szervezetekben a munkavégzési folyamatokkal és a döntésekkel összefüggő kapcsolatok tűntek elsődleges fontosságúnak a tudáskérés megvalósulása szempontjából.

Kulcsszavak: szervezeti kapcsolathálózatok, tudásmegosztás, disszeminációs képesség

Finanszírozás: Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Köszönetnyilvánítás: A szerző hálás a konferencia szervezőinek, a tanulmány opponensének és bírálóinak fejlesztő észrevételeikért. Az elemzés alapjául szolgáló adatbázis rendelkezésre bocsátásáért köszönet illeti a Maven Seven Hálózatkutató Zrt.-t.

Bevezetés

A tudásalapú szervezetek működésének és versenyképességének alapját az általuk birtokolt tudás, illetve e tudás felhasználására, gyarapítására és rekombinálására vonatkozó képességük jelenti (Csedő et al., 2019; Csedő & Zavarkó, 2019). A szervezeti tudás és innovációs képesség még inkább fontossá vált az elmúlt évekre jellemző úgynevezett *digitális átalakulás* miatt (Demeter et al., 2020; Nagy, 2019). E folyamat során a termelő és tudásalapú szervezetek egyaránt fejlett, különböző szenzorokra, informatikai hálózatokra és tanuló rendszerekre építő technológiai megoldásokat építenek be működési folyamataikba (Marciniak et al., 2020). A technológia implementációja folyamatos szervezeti kihívásokat és változásokat hoz magával, amely nélkülözhetlenné teszi a szervezetek tanulási és innovációs képességeinek fejlesztését. A 21. században az innovációk azonban egyre kevésbé magányos zenik vagy kivételes feltalálók munkájának eredményeként jönnek létre: sokszínű, együttműködő, különböző tudáselemeket birtokló munkatársak hálózataiban születnek (Baksa & Báder, 2020).

A szervezeti tanulás és innováció mélyén a munkatársak közötti tudásmegosztás áll. Ez végső soron egyszerűen annyit tesz, hogy egy feladó (tudásgazda) információt és azok felhasználásának, értelmezésének módját adja át egy címzettnek (tudáskérő). A tudásmegosztás akkor sikeres, ha a tudáskérő képes befogadni, saját maga számára értelemmel felruházni, majd felhasználni a tudást. A tudásmegosztás a munkatársak között sokszor nem személyesen, hanem kodifikált tudástárakon (pl. vállalati adatbázisok, belső wiki oldalak, gyűjtemények) keresztül történik. Bizonyos tudáselemek azonban nem alkalmasak a formalizált és kodifikált megosztásra: ennek oka lehet bizalmas jellegük (a feladó és a címzett nem szívesen rögzíti a tudást vagy a tudásmegosztás tényét) vagy a tudás elsajátításának módja is. Azon tudáselemeket, amelyek nem tanulhatóak könyvből (pl. biciklizés) rendszerint tacit tudásnak nevezzük. E tudáselemek átadása ezért közvetlen tanulóssal, a tudás személyközi megosztásán keresztül történhet.

A szervezeteken belül megvalósuló tudáskérések és tudásátadások (vagyis a tudásmegosztás) összességét, az ebben részt vevő szereplőket és kapcsolataikat összefoglalóan tudáshálózatnak nevezhetjük (Baksa & Báder, 2020). A tudáshálózatok tagjai azzal a szándékkal lépnek kapcsolatba egymással, hogy egymástól tudást kérjenek, vagy egymással tudást osszanak meg. A tudáshálózatok tagjai ebből adódóan lehetnek tudáskérők, tudásgazdák és olyan brókerek, hidakat képző személyek, akik közöttük közvetítenek. A munkatársak közötti tudásmegosztáshoz szükség van a felek kölcsönös motivációjára, a szereplők elérhetőségére és a szervezeti kontextus támogatására is: összességében fontos, hogy tudjanak, akarjanak, és képesek is legyenek a tudás megosztására. E tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy egy budapesti üzleti szolgáltatóközpont és egy vidéki magyar felsőoktatási intézmény tudáshálózatában milyen kapcsolati feltételei vannak a tudás megosztásának: a tudáskérő milyen észlelt tulajdonságok, milyen kapcsolati háttér megléte esetén kér segítséget a tudáshálózat más tagjaitól?

Irodalmi áttekintés

A működésükhöz szükséges tudás menedzselése minden szervezet számára egyformán fontos. Ez gyakran azért hiúsul meg, mert bár a szervezetben – valamelyik munkatársnál – jelen van a szükséges tudás, az adott pillanatban ez nem fellelhető. A szervezeti háttértudás fogalma (Leonardi, 2015) annak ismeretére vonatkozik, hogy ki mit tud, és ki kit ismer. A tudáshoz, információhoz való hozzáférés kulcsa tehát ez a metatudás: minél kevésbé explicit és formalizált egy tudáselem, annál nagyobb szükség lehet rá. A tudásmegosztó kapcsolatok hálózatos megközelítésének létjogosultságát az adja, hogy e folyamatok igen gyakran a formális kapcsolatokról eltérő csatornákon keresztül zajlanak, és így a vezetői figyelem vakfoltjában maradnak (Phelps et al., 2012).

A szervezeti hálózatok kutatás eszközrendszerével képesek vagyunk elemezni és összehasonlítani a személyközi interakciók mintázatait a különböző kapcsolathálózatokban (Vohra & Thomas, 2016). Tudáshálózatnak a hálózati szereplők olyan kapcsolódási rendszerét nevezzük, amelynek elsődleges célja a szereplők által birtokolt tudás megosztása és ezen

keresztül új tudás létrehozása (Škerlavaj et al., 2010; Tortoriello et al., 2012). A tudáshálózatokban a szereplőknek hármaskörű funkciójuk lehet. Egyrészt eltérő ismeretekkel rendelkező tudás gazdák (vagyis a tudás tárolói), másrészt aktív közreműködők a tudás megszerzésében és továbbításában (vagyis a tudás közvetítői), harmadrészt maguk is új tudáselemek létrehozói. E funkciókat a szereplők között fennálló kapcsolati háló teszi lehetővé, amely elősegíti és szabályozza a tudás létrehozását és áramlását (Phelps et al., 2012). A tudáshálózatban megjelenő kapcsolatok szintén három funkciót töltenek be. Egyfelől olyan csatornák, amelyeken át az információ terjed (Borgatti et al., 2014). Másfelől olyan eszközök, amelyek segítenek a tudás kombinálásában (Škerlavaj et al., 2010). Mindemellett pedig szűrőként is szolgálnak: a szereplők ezeken át szemlélik, észlelik és értékelik egymás tudását (Borgatti & Cross, 2003; Cross et al., 2001).

A tudáshálózatokban különösen fontos szerep jut a hálózat magjában megjelenő központi szereplőknek. Minél inkább csomópontnak számít valaki a hálózatban, annál több lehetősége van friss és sokféle információ összegyűjtésére és szétosztására (Phelps et al., 2012). Az egyes szereplők központi jellege többféle mérőszám segítségével határozható meg (Robins, 2015). A fokcentralitás (vagy irányított kapcsolatok esetében a befokcentralitás) annak a mércéje, hogy hányan fordulnak az adott szereplőhöz, közvetlenül hány másik személynek ad át tudást és információt. A sajátvektor centralitás ezzel szemben azt is figyelembe veszi, hogy az adott szereplőhöz forduló személyek maguk milyen mértékben töltenek be központi szerepet. Egy tudáshálózatban ez azt jelenti, hogy azok a személyek, akik tudást kérnek a vizsgált szereplőtől maguk is sokakkal osztanak meg tudást – vagyis általuk több embert érhet el egy adott tartalom. A közöttség-centralitás azt mutatja meg, hogy a hálózati szereplők közötti összes legrövidebb út közül hány halad át a vizsgált szereplőn. Ebből pedig következtetni lehet arra, hogy az illető mennyire játszik fontos szerepet a tudástartalmak terjedésében.

A magas központosság következtében az egyén által birtokolt rejtett (vagyis tacit) tudás jóval inkább elérhető lesz a szervezet számára, mint ha a periférián helyezkedne el (Phelps et al., 2012). Kutatások azt is bebizonyították, hogy a kapcsolatok száma (vagyis a hálózat sűrűsége) összefügg a tudásmegosztás gyakoriságával is. Minél sűrűbb a hálózat, annál gyakrabban adnak át egymásnak tudást a munkatársak (Tortoriello et al., 2012). Az erős személyközi kapcsolatok szintén pozitívan befolyásolják a rejtett tudás megosztását azzal, hogy a két fél között építik a bizalmat, a kölcsönös elkötelezettséget és a közös normákat (Phelps et al., 2012). A bizalmi kapcsolatok erőssége (Granovetter, 1973) megmutatkozik ezek érzelmi töltöttségében, időbeli tartósságában és a kommunikáció gyakoriságában (Chan & Liebowitz, 2006). Azok a személyek, akik többet beszélgetnek egymással, és emellett szívesen töltenek el időt egymás társaságában, nagyobb valószínűséggel osztanak meg tudást egymással, mint azok, akik érzelmileg távolabb állnak egymástól (Hortoványi & Szabó, 2006). Más kutatók arra jutottak, hogy minél szorosabb a kapcsolat két szereplő között, annál könnyebben tudnak rejtett tudást is megosztani egymással (Tortoriello et al., 2012).

Végül a hálózati szereplők közötti fizikai távolság is hatással van a tudásmegosztásra. Christensen és Pedersen (2018) tanulmánya alapján azok a munkatársak, akik fizikailag közelebb helyezkednek el egymáshoz, gyakrabban osztanak meg tudást egymással, mint a tőlük távolabb dolgozókkal. Ez azonban azzal a hátránnyal jár, hogy az így létrejött hálózati fürtök viszonylag homogén tudással rendelkeznek: tagjaik nehezebben jutnak hozzá az innovációs tartalmak előállításához szükséges, számukra új tudáselemekhez (Phelps et al., 2012).

A tudáshálózatokon belül megvalósuló tudásmegosztáshoz közelíthetünk a disszeminációs és abszorpciós képességek szakirodalmi irányzata felől is. Noha e képességeket elsősorban a szervezetek közötti tudásmegosztás esetében szokták értelmezni (Szász et al., 2019), tartalmukat tekintve a személyközi tudáshálózatokra is vonatkoztathatók. A disszeminatív képességek azt jelentik, hogy az adott szervezet vagy személy képes felismerni a lényeges tudáselemeket, befogadható módon átadni azokat, és biztosítani a célterületen való felhasználásukat (Szász et al., 2019). Az abszorpciós képességek ezzel szemben a fogadó félre vonatkoznak, és – a lényeges tudáselemek felismerésén túl – ezek megtalálására, elsajátítására, beépítésére (asszimilációjára)

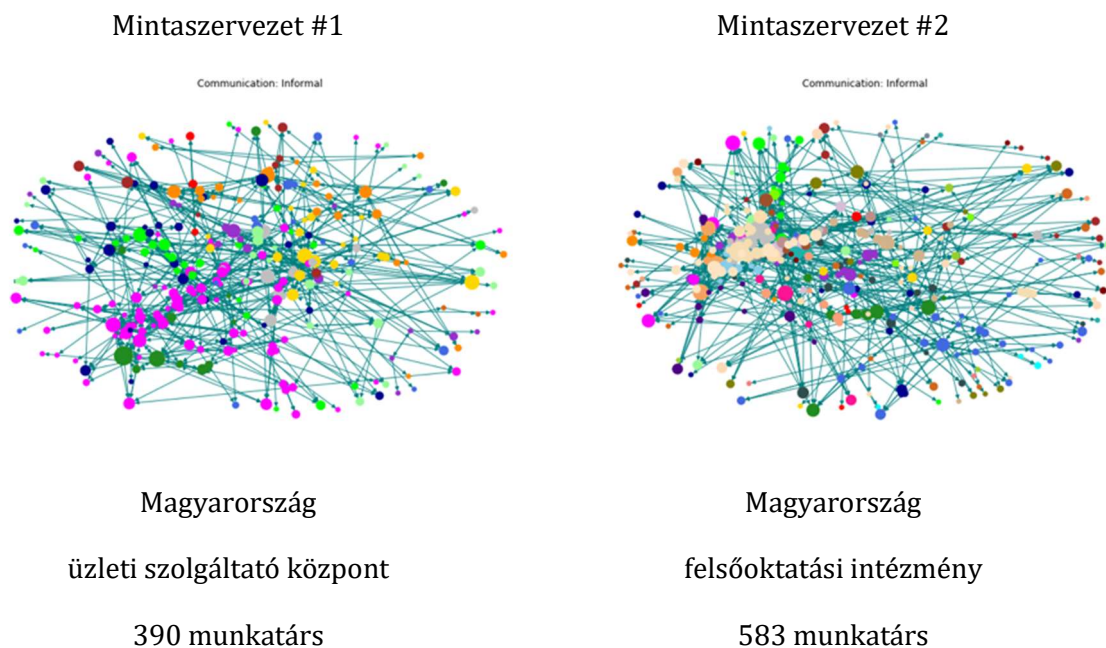

és felhasználására vonatkoznak. E megközelítésből tekintve érdekes kérdés, hogy a munkatársak közötti kapcsolati háló hogyan és miként járul hozzá az abszorpciós képességek kialakulásához: egymás ismerete (szakértelem, megbízhatóság, segítőkészség) vagy a személyközi bizalom, mind-mind befolyásolhatják, milyen könnyen tudja a tudást igénylő fél felismerni és felkutatni a számára hiányzó tudáselemeket.

Adatok és módszer

A kutatási kérdésem megválaszolásához két magyarországi székhelyű tudásintenzív szervezet hálózati adatait elemeztem. A mintákra vonatkozó információkat (ideértve az informális kommunikációs hálózati struktúrát is) az 1. ábra foglalja össze. Az adatokat a szervezeti hálózatok elemzésére szakosodott, budapesti Maven Seven Network Research, Inc. gyűjtötte össze 2015 és 2017 között. Az adatokat anonimizálták mielőtt a kutatási célokra átadták volna. Az 1. mintaszervezet az üzleti szolgáltató szektorban működik, míg a 2. mintaszervezet felsőoktatási intézmény.

1. Ábra: A kutatásban vizsgált két mintaszervezet jellemzői

Forrás: saját szerkesztés (Megjegyzés: az informális kommunikációs hálózatokat bemutató képeken a különböző színek eltérő szervezeti egységeket jelölnek, míg a nódusok mérete a beérkező kapcsolatok számának függvénye.)

A két adatbázis hálózati adatokat tartalmaz, amelyeket ugyanazon az önkitaltós kérdőív alapján vettek fel. Ebben a válaszadókat arra kérték, hogy 18 tétel kapcsán nevezzenek meg 0-4 munkatársat. Ezek a kérdések a személyközi kapcsolatok különböző rétegeihez kapcsolódnak, és a munkatársak egymásról alkotott felfogását tükrözik. E kapcsolati rétegek közül ötöt vizsgáltam elemzésemben diadikus szinten, a demográfiai adatokkal (szervezeti egység és hierarchia szint), illetve Likert-skálás adatokkal (formális kommunikációs minőség) együtt. Az öt kapcsolati dimenzió (és a kapcsolódó kérdőív kérdések) a következők:

- a) *Bizalomra méltó* (észlelt): Melyik kollégáját tartja megbízhatónak, olyannak, akire mindig számíthat?
- b) *Hasznos* (észlelt): Melyik kollégája mindig kész és hajlandó segíteni másokon?
- c) *Informális kommunikáció* (tényleges): Kivel folytat informális beszélgetéseket a szervezetben zajló változásokról?

- d) *Tájékozott* (észlelt): Kiket tart jól informálnak a legfrissebb hírek és szervezeti történések kapcsán?
- e) *Tanácsadás* (tényleges): Kitől kér segítséget vagy tudást, ha a munkája kihívást jelent?

A diád-szintű modellekben az elemzés egysége nem egy adott szereplő, hanem pár. Ebben a modellben a megfigyelés alapegysége egy új irányított kapcsolat, és a változók arra vonatkoznak, hogy az *i* szereplő a *j* szereplőt egy meghatározott kapcsolati dimenzióban választotta-e. A diádok elméleti maximuma $n * (n-1)$, amelyből gyakorlatilag viszont legfeljebb $4n$ valósulhatott meg, mivel a válaszadók minden felmérési kérdéshez 0-4 munkatársat tudtak megnevezni. Bináris logisztikus regresszióval értékeltem a különböző kapcsolattípusok hatásait a tudást kérő kapcsolatok kialakulására. Az adatokat az SPSS Statistics 25 szoftver segítségével elemeztem.

Eredmények

A bináris logisztikus regresszió egy olyan regresszió, amelyben a függő változó kétállapotú (0,1), míg a független változók lehetnek nominális, ordinális vagy skála változók. Ez a modell az esélyen, nem a valószínűségeken alapul. Alapfeltételezése, hogy elég nagy a mintaméret, nincs multikollinearitás a változók között, és nincsenek szélsőséges értékek. Két mintában ezek a feltételezések igaznak bizonyultak. A regressziós modell egy függő változót (tudáskérés) és hét független változót tartalmazott: (a) bizalomra méltóság, (b) tájékozottság, (c) segítőkészség, (d) informális kommunikáció a szereplők között, (e) más szervezeti egység tagja, (f) különbség a hierarchia szintek között és (g) formális kommunikációs minőség. Az (a-e) változók 0 értéket adnak, ha egy kapcsolat nem valósul meg, és 1-et, ha igen. Az (f) változó egy {-1; 0; 1} halmaz értékét veszi fel, az *i* szereplő *j* szereplőtől való hierarchikus különbsége alapján. A (g) változó 1-5 intervallumon vesz fel értéket az adott hálózati szereplő értékelése alapján.

A független változók magyarázó erejét az 1. táblázat foglalja össze. A bináris logisztikus regressziós modellek teljes magyarázóereje 0,314 (Cox & Snell R^2) és 0,424 (Nagelkerke R^2) között volt az 1. mintaszervezet és a 0,240 (Cox & Snell R^2) és 0,371 (Nagelkerke R^2) között a 2. mintaszervezet esetében. Ez a modell elsősorban olyan változókat tartalmaz, amelyek a szervezeti tagok tudáskérésre irányuló viselkedésének kapcsolati alapjait tárják fel: ezek a teljes variancia körülbelül egyharmadát magyarázzák. Egyéb belső (személyiség) és külső (pl. szervezeti felépítés, kultúra és a munkahely fizikai elrendezése) tényezők magyarázhatják a hiányzó szempontokat.

1. Táblázat: A bináris logisztikus regressziós modell összefoglalása

Változók	#1 Sig.	#1 Exp(B)	#2 Sig.	#2 Exp(B)
(a) Bizalomra méltóság	.000	2.698	.000	2.215
(b) Tájékozottság	.000	5.153	.020	1.412
(c) Segítőkészség	.000	15.895	.000	1.844
(d) Informális kommunikáció	.000	18.944	.000	4.059
(e) Azonos egység	.635	.901	.202	1.631
(f) Hierarchia különbség	.692	.785	.486	.922
(g) Formális komm. minősége	.002	1.442	.998	.005

Forrás: saját szerkesztés

A kapcsolati változók (a-d) mindkét szervezeti mintában szignifikánsak voltak, és nagy magyarázóerővel bírtak. Az 1. mintaszervezetben az észlelt bizalomra méltóság, tájékozottság, segítőkészség és a rendszeres informális kommunikáció a tudáskérés esélyét rendre 2,698-szorosára, 5,153-szorosára, 15,895-szeresére és 18,944-szeresére emelte. Úgy tűnik, hogy az üzleti szolgáltató központban a másik munkatárs segítőkészsége és az adott szereplők közötti rendszeres informális kommunikáció volt a legjelentősebb szempont annak meghatározásakor, hogy kihez forduljon tanácsért. A 2. mintaszervezetben a tájékozottság (1.412) és a segítőkészség (1.844) kevésbé volt kritikus, mint a bizalomra méltóság (2.215) és az informális kommunikáció (4.059). A szervezeti egység vagy a hierarchia szintek különbségei egyik minta esetében sem

voltak szignifikánsak. A hivatalos kommunikációs minőség szignifikáns volt az 1. mintaszervezetben (alacsony 1.442 magyarázóerővel), a 2. mintaszervezetben azonban nem.

E minták alapján úgy tűnik, hogy azok a kapcsolati dimenziók, amelyek a szakirodalom szerint kapcsolatban voltak a tudáskérő és tudásmegosztó interakciókkal, valóban megmagyarázzák ezek előfordulását. A minták közötti különbség arra utalhat, hogy a konkrét kapcsolati dimenziók (vagyis a társas valóság rétegei) e tekintetben az egyik szervezetben fontosabbak, a másokban pedig kevésbé.

Következtetések

Tanulmányomban két Magyarországon működő tudásintenzív szervezetet vizsgáltam. Önkitöltős, szervezeti kapcsolathálókat vizsgáló kérdőívek adatait használtam fel, és diadikus szinten elemeztem az adatokat. Ezek alapján egy bináris logisztikus regressziós modellt építettem, amely mindkét szervezeti mintában megmagyarázza a tudáskérő kapcsolatok teljes varianciájának mintegy egyharmadát. A korábbi szakirodalommal összhangban azt tapasztaltam, hogy a rendszeres társas kapcsolat (például az informális kommunikáció) fontos tényező, illetve a munkatársak észlelt bizalomra méltósága, segítőkészsége és tájékozottsága szintén nélkülözhetetlen tényezők a tudáskérő kapcsolatok kialakulásában.

A kapcsolati változók magyarázó erejének különbségei a két minta között a különböző szervezeti kultúrákból és működési összefüggésekből fakadhatnak. Egy profitorientált szervezetben (pl. üzleti szolgáltató központban) az emberek együtt dolgoznak, és így érdekeltek az együttműködésben, a tudásmegosztásban és a tudáskérésben. A felsőoktatási intézményben azonban a fakultás tagjai versengő-együttműködő környezetben dolgoznak: együtt kell dolgozniuk, ugyanakkor eközben versenytársak is. Ez megnövelheti a bizalomra méltóság fontosságát más kapcsolati dimenziók rovására.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy az általam vizsgált tudásintenzív szervezetek vezetői azáltal növelhetik a munkatársak közötti tudásmegosztás esélyét, hogy megerősítik az alkalmazottak közötti bizalmat. Szintén jó, ha lehetőséget teremtenek a munkavállalók számára a szaktudásuk láthatóvá tételére, vagy a munkatársak közötti informális kapcsolatok kialakítására és fenntartására. Az egymást segítő munkatársakat megjutalmazó ösztönzőrendszer nagyobb tudáskérő és tudásmegosztó hajlandóságot is eredményezhet. Ezen intézkedések révén a vezetők olyan szervezeti környezetet teremthetnek, amely elősegíti a tudás és az ismeretek megosztását, valamint hozzájárul a szervezetek innovációjához és jobb teljesítményéhez.

Irodalomjegyzék

Baksa, M., & Báder, N. (2020). A tudáskérés és tudásmegosztás feltételei – egy szervezeti tudáshálózat elemzése. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 51(1), 32–45. <https://doi.org/10.14267/veztud.2020.01.03>

Borgatti, S. P., Brass, D. J., & Halgin, D. S. (2014). Social Network Research: Confusions, Criticisms, and Controversies. In *Contemporary Perspectives on Organizational Social Networks* (pp. 1–29). [https://doi.org/10.1108/s0733-558x\(2014\)0000040001](https://doi.org/10.1108/s0733-558x(2014)0000040001)

Borgatti, S. P., & Cross, R. (2003). A Relational View of Information Seeking and Learning in Social Networks. *Management Science*, 49(4), 432–445. <https://doi.org/10.1287/mnsc.49.4.432.14428>

Chan, K., & Liebowitz, J. (2006). The synergy of social network analysis and knowledge mapping: a case study. *International Journal of Management and Decision Making*, 7(1), 19–35. <https://doi.org/10.1504/ijmdm.2006.008169>

Christensen, P. H., & Pedersen, T. (2018). The dual influences of proximity on knowledge sharing. *Journal of Knowledge Management*, 22(8), 1782–1802. <https://doi.org/10.1108/jkm-03-2018-0211>

Cross, R., Borgatti, S. P., & Parker, A. (2001). Beyond answers: dimensions of the advice network. *Social Networks*, 23(3), 215–235. [https://doi.org/10.1016/s0378-8733\(01\)00041-7](https://doi.org/10.1016/s0378-8733(01)00041-7)

Csedő, Z., & Zavarkó, M. (2019). Változás, tudás és innováció a vezetéstudományban: elméleti modellek elemzése és értelmezése. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 50(12), 173–184. <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.12.15>

Csedő, Z., Zavarkó, M., & Sára, Z. (2019). Tudásmenedzsment és stratégiai kettős képesség – Felsővezetői döntések elemzése az innovációs stratégia megvalósítása során. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 50(3), 36–49. <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.03.04>

Demeter, K., Losonci, D., Marciniak, R., Nagy, J., Móricz, P., Matyusz, Z., Baksa, M., Freund, A., Jámbor, Z., Pistrucci, B., & Diófási-Kovács, O. (2020). Industry 4.0 through the lenses of technology, strategy, and organization A compilation of case study evidence. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 51(11), 14–25. <https://doi.org/10.14267/veztud.2020.11.02>

Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://www.jstor.org/stable/2776392>

Hortoványi, L., & Szabó, R. Z. (2006). Knowledge and Organization: A Network Perspective. *Society and Economy*, 28(2), 165–179. <https://doi.org/10.1556/socec.28.2006.2.6>

Leonardi, P. M. (2015). Ambient Awareness and Knowledge Acquisition: Using Social Media to Learn “Who Knows What” and “Who Knows Whom.” *MIS Quarterly*, 39(4), 747–762. <https://doi.org/10.25300/misq/2015/39.4.1>

Marciniak, R., Móricz, P., & Baksa, M. (2020). Lépések a kognitív automatizáció felé. Digitális átalakulás egy magyarországi üzleti szolgáltatóközpontban. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 51(6), 42–55. <https://doi.org/10.14267/veztud.2020.06.05>

Nagy, J. (2019). Az ipar 4.0 fogalma és kritikus kérdései – vállalati interjúk alapján. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 50(1), 14–26. <https://doi.org/10.14267/veztud.2019.01.02>

Phelps, C., Heidl, R., & Wadhwa, A. (2012). Knowledge, Networks, and Knowledge Networks. *Journal of Management*, 38(4), 1115–1166. <https://doi.org/10.1177/0149206311432640>

Robins, G. L. (2015). *Doing Social Network Research: Network-based Research Design for Social Scientists*. SAGE Publications.

Škerlavaj, M., Dimovski, V., & Desouza, K. C. (2010). Patterns and Structures of Intra-organizational Learning Networks within a Knowledge-Intensive Organization. *Journal of Information Technology*, 25(2), 189–204. <https://doi.org/10.1057/jit.2010.3>

Szász, L., Rácz, B.-G., Scherrer, M., & Deflorin, P. (2019). Disseminative capabilities and manufacturing plant roles in the knowledge network of MNCs. *International Journal of Production Economics*, 208, 294–304. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2018.12.004>

Tortoriello, M., Reagans, R., & McEvily, B. (2012). Bridging the Knowledge Gap: The Influence of Strong Ties, Network Cohesion, and Network Range on the Transfer of Knowledge Between Organizational Units. *Organization Science*, 23(4), 1024–1039. <https://doi.org/10.1287/orsc.1110.0688>

Vohra, N., & Thomas, N. (2016). Investigating Organizational Learning through Social Network Analysis: The Case of a Consultancy Firm in India. *Thunderbird International Business Review*, 58(6), 587–600. <https://doi.org/10.1002/tie.21777>

Absztrakt

Célok: Jelen kutatásban a párkapcsolatban élő nők és férfiak szexuális szokásait vizsgáltam a párkapcsolati elégedettség és a párkapcsolat egyéb jellemzőinek (kapcsolat időtartama, a szexuális együttlétek gyakorisága, a szexuális élettel való elégedettség, a szexuális segédeszköz használat és a maszturbáció szokásrendszere, a pornográf tartalmak fogyasztása) tükrében.

Módszerek: Párkapcsolati elégedettség kérdőív (Ryff & Singer, Burton, H. (2001)). A minta szexuális szokásaira vonatkozó jellemzőket saját készítésű kérdőívvel vizsgáltam. A kitöltés online formában, anonim módon történt. Alkalmazott statisztikai módszer: független mintás t-próba. A minta leíró jellemzői: N=123. 15 és 59 év közötti férfiak (28 fő) és nők (95 fő), átlagéletkor: 30,7 év.

Eredmények: A minta több, mint 72%-a szokott maszturbálni, 39%-a használt már szexuális segédeszközt és több, mint 59%-a használ pornográf tartalmakat. Szignifikáns különbséget mutatott a maszturbálók és a nem maszturbálók szexuális elégedettsége, és a pornográf tartalmakat használók és nem használók szexuális elégedettsége.

Következtetések: A kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy a jelenkor szexuális kultúrája fokozatosan nyit az olyan szexuális tevékenységek irányába, amelyeket korábban tabunak minősített volna.

Kulcsszavak: párkapcsolati elégedettség, szexuális segédeszköz, maszturbáció, szexuális elégedettség, pornográfia

Bevezetés

A szexualitás témaköre régóta foglalkoztatja az emberiséget. Amerikában Alfred C. Kinsey és munkatársai 1938-ban kezdtek szexológiai adatgyűjtésbe. 1948-ban jelent meg a Kinsey Jelentések első kötete, A férfiak szexuális viselkedése címmel. 1953-ban ezt követte a nők szexuális viselkedéséről szóló kötet, A nők szexuális viselkedése. A 2 kötetben több mint 10 ezer férfival és nővel folytatott személyes interjú eredményeit elemezte és összegezte az amerikaiak nemi életével kapcsolatos megállapításait és következtetéseit (Buda, 1994). Magyarországon az 1980-as években Dr. Bágyoni Attila 51 itemből álló kérdőívvel vizsgálta a magyar nők, valamint a férfiak szexualitáshoz való viszonyát (Bágyoni, 1987).

A jól funkcionáló család egyik legfontosabb alapja a jól működő párkapcsolat, amelyet a legújabb kutatások leginkább a párkapcsolati elégedettségi mutatóval jellemeznek. Ennek egyik meghatározó eleme a szexuális elégedettség, amely egyén- illetve párfüggő, és erőteljes befolyást gyakorol rá a szexuális kultúra közvetítette szokás-, norma- és elvárásrendszer. A párkapcsolati elégedettség, mint fogalom meghatározásánál több szempontot is figyelembe kell vennünk. Karney és Bradbury eredményei szerint a párkapcsolat stabilitásának legfontosabb elemei mindkét nem esetében az elégedettség a kapcsolattal, a felek attitűdazonossága, továbbá a férj és a feleség pozitív viselkedése egymás felé. Az elégedettség főként a pár tagjainak személyiség beli hasonlóságaitól, egymás iránti pozitív viselkedésétől, illetve a férj pozitív viselkedésétől függ. A kielégítő szexuális élet jóval kevésbé jelentős eleme a házastársi elégedettségnek, férfiak esetében a harmadik, nők esetében az ötödik leglényegesebb változó (Karney & Bradbury, 1995). A felek közötti kommunikáció és a kielégítő szexuális élet az a két tényező, amit a kutatók leginkább vizsgálnak. Lauster álláspontja szerint a szexuális problémák egyik fontos forrása a kommunikációs problémákban keresendő (Lauster, 2001). Tepperwein szerint a szex túl van hangsúlyozva a párkapcsolatokban az érzelmekkel szemben. Ugyanakkor ő maga is egyet ért

abban, hogy a szexnek jelentős szerepe van a párkapcsolat működésében (Tepperwein, 2005). Bagdy (2006) a kiegyensúlyozott, jól funkcionáló párkapcsolat interakciós jellemzőinek felderítését kutatta munkatársaival. A Közös Rorschach Vizsgálatban (KRV) az együttműködésre utaló interakció típusok és a párkapcsolati elégedettség mértéke között pozitív összefüggést tárt fel. Eredményeiben 194, magát testileg-lelkileg egészségesnek érző pár vizsgálati adatait összegezte, illetve hasonlított össze (Bagdy, Baktay & Mirnics, 2006).

A pornográfia fogalma alatt elsősorban a nemi aktus valamely formájának képi ábrázolást értjük. A jelenség szinte egyidős a nyugati kultúrával, illetve magával az emberi civilizációval (Kalman, 2008). A középkorban pornográfia jelentősen visszaszorult és a nemes urak kiváltsága volt. Az ipari forradalom idején olcsó könyvek elterjedésével és közoktatás bevezetése révén gyors ütemben virágzott fel ismét a pornográf irodalom, ezzel együtt a cenzúra is. A pornót tiltó törvények feloldásáig a téma tudományos vizsgálata is nehézségekbe ütközött. A 20. század közepén az Egyesült Államokban először a pornográf irodalom nyert polgárjogot, majd 1970-re fokozatosan a képi megjelenítés is kikerült a törvényi szabályozás alól – a pedofil tartalmú pornográfia tiltását kivéve, ami máig is érvényben van (Kendrick, 1996). A pornográfia legalizálása a világon először 1969-ben Svédországban és Dániában történt meg. Ez a döntés is fontos eleme lett a hippie korszak szexuális forradalmának, tekintve, hogy a nyugati társadalmakban is hamar feloldották a tiltást (Kendrick, 1996). Kutchinsky (1991) a pornográf tartalmak fogyasztásának okait és célját vizsgálta. Három okot említett: kíváncsiság, a maszturbáció során nyújtott segédeszközfunkció, illetve a közösülés során játszott segítő szerep. Az önkielégítéshez a férfiak (20%) használják szívesebben, a nők aránya 5%. Az aktus közben inkább a nők körében népszerű vágyfokozóként; a nők 10%-a él vele, szemben a férfiak 5%-ával. Dániában a pornográf tartalmak legalizálása következtében rövid ideig megugrott a kíváncsiság a pornográf termékek iránt, amely érezteti összetársadalmi hatásait. A pornográf tartalmak a szexuális ismeretek jelentős forrását képezik, ennek jelentősége a fiatalabb korosztály körében figyelhető meg (Kutchinsky, 1991). A pornográf tartalmak túlzott fogyasztása akár függőséghez is vezethet. A szexfüggőség, vagy hiperszexualitás nem új keletű jelenség. Nőknél főként negatív, férfiaknál inkább pozitív jelzőként használták. Szemben a korábbi hiedelmekkel, miszerint a szexfüggők nagyobb része férfi, nők körében ugyan jóval ritkábban fordul elő, mégis a kezelésre jelentkezők között egyre több a nő. Szocioökonómiai szempontból a társadalom minden rétege érintett (Griffiths, 2004).

A maszturbáció témakörében Kinsey adatait érdemes megemlíteni (idézi Buda): a nők között a maszturbáció elterjedtségi gyakorisága az életkorral fokozatosan nő, 12 éves lányok körében 12%, 15 éves korban már 20%, 20 évesen 33%, majd kb. 45 éves korig fokozatosan emelkedik 58, illetve 64%-ra (Buda, 1994.). Kontula és Haavio-Mannila cikke finn (1971, 1992 és 1999), svéd (1996), észt (2000), és orosz (1996) – nyomon követéses vizsgálatát mutatja be, amely szexualitást vizsgáló kérdőív alapján készült. A vizsgált országokban minden újabb generáció aktívabb volt a maszturbáció terén, mint a korábbiak. A növekedés a maszturbáció esetében szinte majdnem független a családi állapot és a kapcsolatban eltöltött évek számától. A maszturbációs szokások minden nemzedékben már kamaszkorban belsővé váltak és úgy tűnik, hogy nem is változtak az élet folyamán. A maszturbáció gyakorisága nem csökkent a korrallal, és nem arra volt hivatott, hogy a hiányzó szexuális partnert pótolja, hanem független módja volt a szexuális élvezet szerzésének. További eredmény, hogy a maszturbációs szokások kapcsolódtak az adott kultúra felfogásaihoz és sajátosságaihoz a vizsgálatban részt vett alanyok tizenéves korában (Kontula, Haavio-Mannila, 2003). Kinsey 1948-as és 1953-as jelentései szerint (idézi Buda) a 20 évesnél idősebb férfiak 92-97%-a, az azonos korú nők 33%-a maszturbál több-kevesebb rendszerességgel, a nők esetében azonban ez a szám 45 éves korra 64%-ra nő (Buda, 1994).

Szexuális segédeszközök esetében Herbenick és mtsai. (2009) a vibrátor használat gyakoriságáról és jellegzetességeiről végzett reprezentatív kutatást az USA-ban 3800 nő bevonásával. Kiinduló hipotézisük szerint bár a vibrátorok gyakran ajánlottak klinikusok által a női szexuális zavarok kiegészítő kezelésére, illetve a szexuális teljesítményfokozásra, keveset tudunk a használat gyakoriságáról. A kutatás célja volt, hogy meghatározza a vibrátor

alkalmazásának közelmúltbeli előfordulási gyakoriságát, valamint a vibrátor használatát a maszturbáció és a partnerrel történő szex során. További cél volt, hogy meghatározza a vibrátor használat és az olyan szociodemográfiai változók közti korrelációt, mint az egészségi állapot, vagy a szexuális funkció. Az országosan reprezentatív minta 18 és 60 év közötti nőkből állt, akik internet-alapú felmérésben vettek részt – a 3800 célszemélyből ténylegesen 2056 nő (54,1%). Az eredmények vibrátor használat gyakoriságára, valamint a használatból fakadó testi és lelki jólétre, illetve egészségmegőrző jellegre kaptak választ. A vibrátorhasználat gyakorisága 52,5%-os volt, az eszközt használók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel vettek részt nőgyógyászati vizsgálaton az elmúlt év során. A vibrátorhasználat szignifikánsan összefüggött számos szexuális funkcióval kapcsolatban (vágy, nemi izgalom, lubrikáció, orgazmus, fájdalom). A vibrátort használók magasabb pontot értek el a legtöbb szexuális funkció területén, több pozitív szexuális funkciót jelezve ez által. A nők nagy többsége (71,5%) számolt be korábban soha nem tapasztalt genitális jelenségekről a vibrátor használata során, melynek használata a nők körében gyakori, összekapcsolódik az egészségmegőrző viselkedésekkel és a pozitív szexuális funkciókkal, valamint csak ritkán jár a mellékhatásokkal. A klinikusok is hasznosnak találhatják ezeket az adatokat, melyek kihathatnak majd a betegek szexuális problémáinak megválaszolására, illetve a későbbiekben a szakemberek ajánlhatják majd a vibrátor használatát a szexuális funkciók javítása céljából (Herbenick és mtsai., 2009). A Herbenick és mtsai. (2010) kutatásairól később publikált cikk a nők párkapcsolatban történő vibrátorhasználatáról ír. A partnerrel együtt történő használat gyakori volt heteroszexuális, lesbikus és biszexuális nemi identitású nők körében. A legtöbb felhasználó úgy nyilatkozott, hogy a vibrátor használata kapcsolatban állt a pozitív szexuális funkcióval, ahogy azt a Női Szexuális Funkció Index (FSFI) is mérte. Emellett a partner tudomása és tapasztalata a vibrátor használatáról szignifikánsan előre jelezte a szexuális kielégülést heteroszexuális nők körében (Herbenick és mtsai., 2010).

Módszerek

A kutatás során a következő hipotéziseket vizsgáltam:

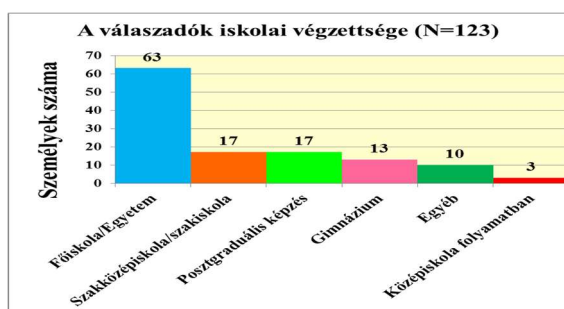
1. A párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak a maszturbáció gyakorlására.
2. A szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak a maszturbáció gyakorlására.
3. A párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak szexuális segédeszköz használatra.
4. A szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak szexuális segédeszköz használatra.
5. A párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak a pornográf tartalmak használatára, mint az elégedett párok tagjai.
6. A szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak a pornográf használatára, mint az elégedett párok tagjai.
7. Azok, akik a párjukkal együtt néznek pornográf tartalmakat, elégedettebbek a párkapcsolatukkal.
8. Azok, akik a párjukkal együtt néznek pornográf tartalmakat, elégedettebbek a szexuális életükkel.

A vizsgálat során olyan kérdésekről volt szó, melyekre nem mindenki válaszol nyíltan és közvetlenül, így a kérdőívet webes felületen tettem közzé. Ez megkönnyítette adatfelvételt, illetve biztosította a válaszok maximális diszkrécióját és teljes anonimitását. Erre a célra a www.kerdoivem.hu felületét használtam. A hivatkozást válaszgyűjtés céljából megosztottam közösségi oldalakon is. Az adatfelvétel 2012. február 8 és március 21 között történt. Használt módszerek: Párkapcsolati elégedettség kérdőív (Ryff & Singer, Burton, H. (2001). A minta szexuális szokásaira vonatkozó jellemzőket saját készítésű kérdőívvel (1. számú melléklet) vizsgáltam. A kitöltés online formában, anonim módon történt. Alkalmazott statisztikai módszer: független mintás t-próba. A minta leíró jellemzői: N=123. 15 és 59 év közötti férfiak (28 fő) és nők (95 fő), átlagéletkor: 30,7 év

Eredmények

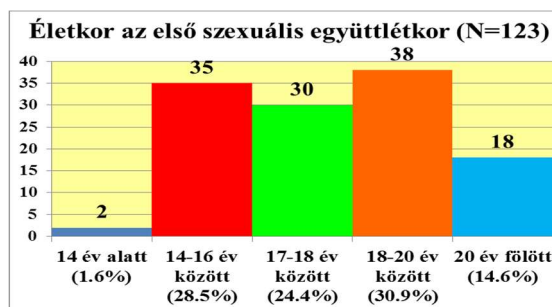
A kérdőívet 123 fő, 15 és 59 év közötti férfiak és nők töltötte ki. Házasságban él: 44 fő (36 nő, 12 férfi), élettársi kapcsolatban él: 45 fő (36 nő, 9 férfi), párkapcsolatban él, de nem egy háztartásban: 34 (27 nő, 7 férfi). A minta iskolai végzettsége az 1. számú ábrán, a korcsoportok megoszlása a 2. számú ábrán látható. A válaszadók átlagéletkora 30,7 év volt. A kitöltők életkora az első szexuális együttlétkor változatos tendenciát mutat, közel 31%-a válaszadónak 18 és 20 év közötti, de több mint 1.5%-uk a 14 év alatti korosztályból került ki (3. számú ábra). A teljes mintában (N=123) 11 fő, azaz majdnem 9% és csak nők nyilatkoztak úgy, hogy volt már részük szexuális tevékenységben azonos nemű partnerrel. A szexuális orientáció megoszlása szerint Heteroszexuális: 8 fő, homoszexuális: 2 fő, biszexuális: 1 fő (4. számú ábra).

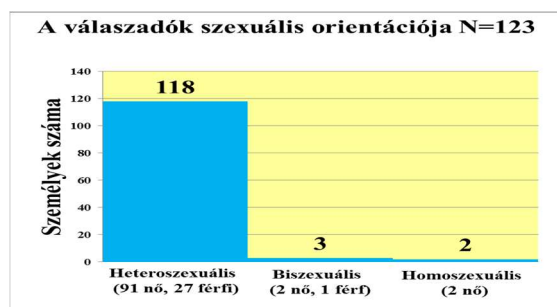
1. számú ábra: A minta iskolai végzettsége.

2. számú ábra: korcsoportonkénti megoszlás.

3. számú ábra: Életkor az első szexuális együttlétkor

4. számú ábra: A válaszadók szexuális orientációja

A válaszadók által preferált szeretkezési pozíciókkal kapcsolatban több választ is megjelölhettek, így 8 kategóriában 362 választ kaptam. A kategóriák megoszlása a következő: Misszionárius: 86 (23.8%), Lovagló póz: 65 (18%), Kutya póz: 61 (16.9%), Kanál póz: 52 (14.4%), Ülve: 33 (9.1%), 69-es póz: 33 (9.1%), Állva: 21 (5.8%), Egyéb: 11 (3%). Az Egyéb kategóriában többek között a következő válaszok szerepeltek: fordított lovagló (nő háttal), saját fejlesztés, hason fekve (5. számú ábra).

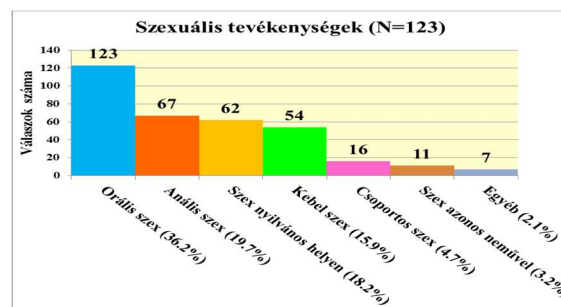
A szexuális tevékenységtípusok gyakoriságára a teljes mintában 340 választ kaptam, a kérdőívben előre megadott 7 kategóriában: Orális szex: 123 (36.2%), Anális szex: 67, (19.7%), Szex nyilvános helyen: 62 (18.2%), Kebel szex: 54 (15.9%), Csoportos szex: 16 (4.7%), Szex azonos neművel: 11 (3.2%), Egyéb: 7 (2.1%). Az „Egyéb” kategóriában a következő válaszokat kaptam: „közös maszturbáció”, „szex análisan vibrátorral”, „lábimádat”, „2 pasival”, „2 lány+1 fiú”, „kölcsonös maszturbáció”, „szex jelmezben”, „szex plüss figurával”. Az eredmények a 6. számú ábrán láthatóak. A teljes mintában 62-en nyilatkoztak úgy, hogy már volt részük szexuális tevékenységben nyilvános helyen. A helyszínekre vonatkozóan 134 választ kaptam, melyeket 42

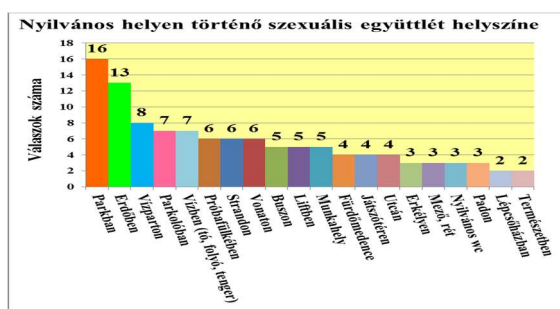
kategóriába rendeztem. A leggyakrabban említett kategóriák: Parkban: 16, Erdőben: 13, Vízparton: 8, Parkolóban: 7, Vízben (tó, folyó, tenger): 7, Próbafülkében: 6, Strandon: 6, Vonaton: 6 (7. és 8. számú ábra).

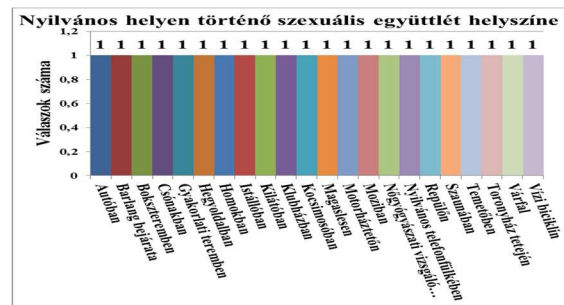
5. számú ábra: Preferált szeretkezési pozíciók

6. számú ábra: Szexuális tevékenységek.

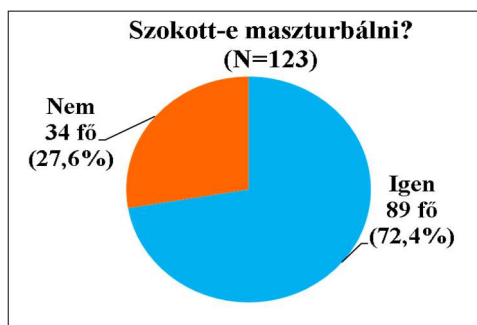
7. számú ábra: Nyilvános helyen történő szexuális együttlét helyszíne (1-21.kategóriák)

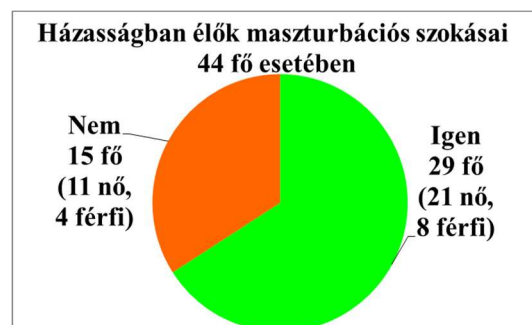
8. számú ábra: Nyilvános helyen történő szexuális együttlét helyszíne (22-42.kategóriák).

Az első hipotézis vizsgálata

Az 1. hipotézis szerint a párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak a maszturbáció gyakorlására. A teljes mintában (N=123) 89 fő (72,4%, 70 nő, 19 férfi) szokott maszturbálni 34 fő (27,6%, 25 nő, 9 férfi) nem (9. számú ábra). A válaszokat a kapcsolati forma lapján megvizsgálva a következő gyakoriságokat kaptam: A házasságban élő 44 kitöltő közül 29 végez maszturbációt (64,4%, 21 nő, 8 férfi), 15 nem (35,6%, 11 nő, 4 férfi) (10. számú ábra). Az élettársi kapcsolatban élő 45 személy közül 33 maszturbál (73,3%), 12 nem (11. számú ábra). A párkapcsolatban, de nem egy háztartásban élő 34 fő közül 27 szokott maszturbálni (79,4%), 7 nem (12. számú ábra). A kérdőív párkapcsolati elégedettségi pontszámaira végzett független mintás t-próba eredménye ($t = -1.79$, $df = 71.08$, $p\text{-value} = 0.07$) szerint a maszturbálók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 91.67) és a nem maszturbálók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 98.65) szignifikánsan nem különbözött. **A hipotézis nem igazolódott.**

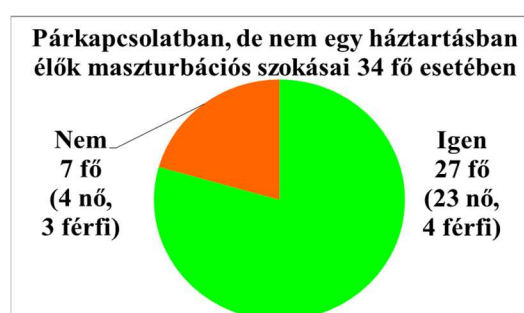
9. számú ábra: Maszturbáció gyakorlása a teljes mintában.

10. számú ábra: A házasságban élők maszturbációs szokásai.

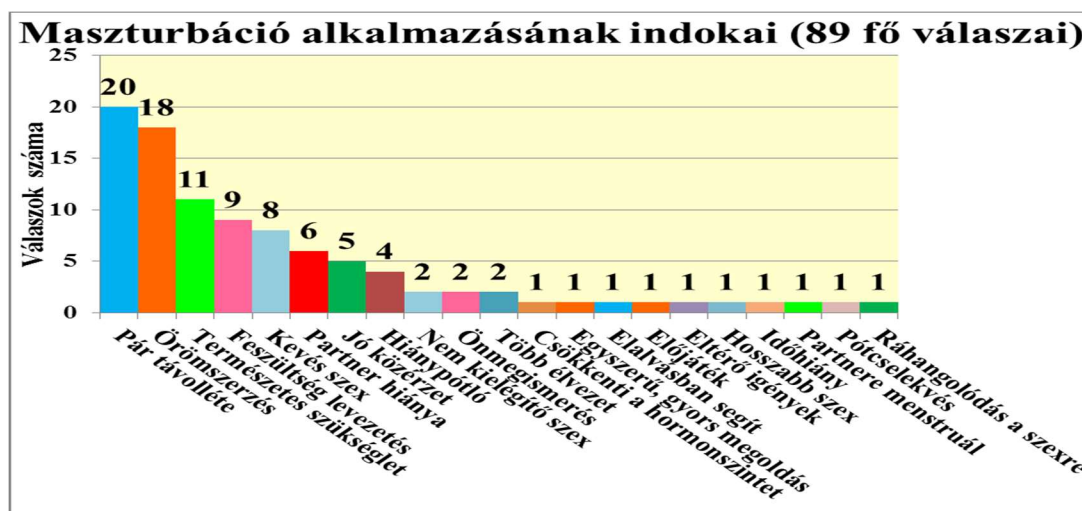
11. számú ábra: Az élettársi kapcsolatban élők maszturbációs szokásai.

12. számú ábra: A párkapcsolatban, de nem egy háztartásban élők maszturbációs szokásai.

A második hipotézis vizsgálata

A 2. hipotézis szerint a szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak a maszturbáció gyakorlására. A kérdőív szexuális elégedettség pontszámaira végzett független mintás t-próba eredménye ($t = -2.01$, $df = 77.45$, $p\text{-value} = 0.047$) szerint a maszturbálók szexuális elégedettsége (átlag: 23.22) és a nem maszturbálók szexuális elégedettsége (átlag: 25.32) szignifikáns különbséget mutatott. **A hipotézis igazolódott.** A teljes mintában 89-en nyilatkoztak úgy, hogy szoktak maszturbálni. Az indoklásra 97 választ kaptam, amelyekből 21 kategóriát képeztem. A legtöbbet említett indokok között szerepelt: Pár távolléte: 20, Örömszerzés: 18, Természetes szükséglet: 11, Feszültség levezetés: 9, Kevés szex: 8, Partner hiánya: 6, Jó közérzet: 5, Hiánypótló: 4. Az indoklásra adott válaszokból képzett kategóriákat képeztem (13. számú ábra).

13. számú ábra: A maszturbáció alkalmazásának indokai.

A harmadik hipotézis vizsgálata

A 3. hipotézis szerint a párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak szexuális segédeszköz használatra. A teljes mintában 48-an (39%, 37 nő, 11 férfi) használtak már szexuális segédeszközt, 75-en (61%, 58 nő, 17 férfi) nem (14. számú ábra). A segédeszköz használat okaira kapott válaszokból 16 kategóriát képeztem, a leggyakoribbak: Izgalom fokozása: 10, Kíváncsiság: 7, Örömszerzés: 4, Szexuális élet színesítése: 3, Változatosság: 3 (15. számú ábra). A teljes mintában 48 fő (39%, 37 nő, 11 férfi) használt már szexuális segédeszközt élete során, 75 fő (61%,

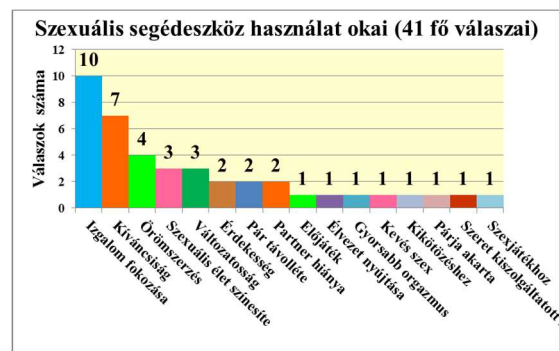
58 nő, 17 férfi) nem. A segédeszköz típusára vonatkozóan 72 választ kaptam. A használat indoklására 41 választ kaptam, amelyekből kategóriákat képeztem, így a segédeszközök fajtáit 20 kategória jelöli, a leggyakrabban használtak tehát: Vibrátor: 31, Rezgő péniszgyűrű: 9, Bilincs: 5, Gésa golyó: 4, Dildo: 4, Csiklóizgató: 3 (16. számú ábra). A kérdőív párkapcsolati elégedettségi pontszámaira végzett függetlenmintás t-próba eredménye ($t = -0.63$, $df = 87.26$, $p\text{-value} = 0.53$) szerint a szexuális segédeszközt használók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 92.04) és a szexuális segédeszközt nem használók párkapcsolati elégedettsége (átlag: 94.60) szignifikánsan nem különbözött. **A hipotézis nem igazolódott.**

A negyedik hipotézis vizsgálata

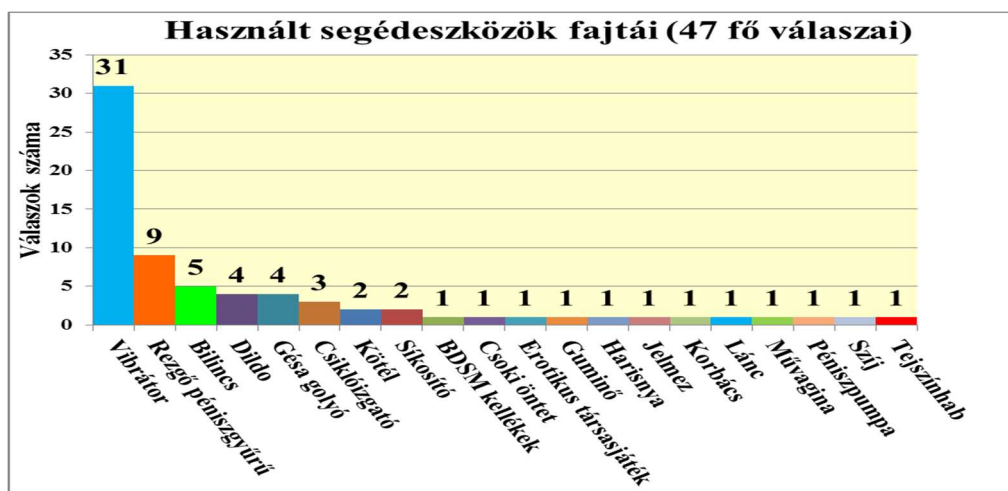
A 4. hipotézis szerint a szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak szexuális segédeszköz használatra. A kérdőív szexuális elégedettség pontszámaira végzett független mintás t-próba eredménye ($t = -0.23$, $df = 85.93$, $p\text{-value} = 0.82$) szerint a szexuális segédeszközt használók szexuális elégedettsége (átlagos elégedettségi pontszám: 23.64) és a szexuális segédeszközt nem használók szexuális elégedettsége (átlagos elégedettségi pontszám: 23.91) szignifikánsan nem különbözött. **A hipotézis nem igazolódott.**

14. számú ábra: Segédeszközhasználat gyakorisága.

15. számú ábra: Szexuális segédeszköz használat okai.

16. számú ábra: Használt segédeszközök fajtái.

Az ötödik hipotézis vizsgálata

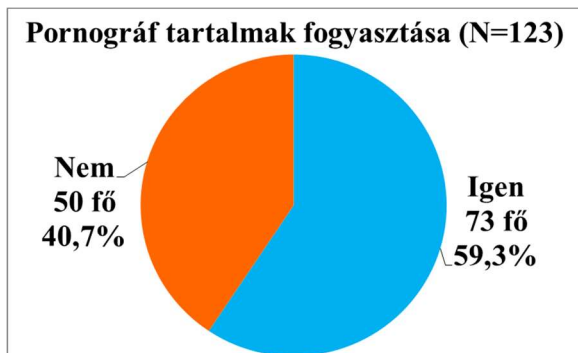
Az 5. hipotézis szerint párkapcsolatukkal elégedetlenebbek hajlamosabbak a pornográf tartalmak használatára, mint az elégedett párok tagjai. Arra a kérdésre, hogy használ-e pornográf tartalmakat, teljes mintában 73 fő (59,34%, 49 nő, 24 férfi) válaszolt igennel és 50 fő (40,7%, 46 nő, 4 férfi) nemmel (17. számú ábra). A használat okaira 83 választ kaptam, melyekből kategóriákat képeztem, a főbb kategóriák: Izgalom fokozása: 22, Vizuális ajzószer: 13, Ismeretek bővítése: 12, Szórakozás: 9, Kíváncsiság: 8, Érdekes: 7, Maszturbációhoz: 7 (18. számú ábra). A pornográf tartalmakat nézők és nem nézők párkapcsolati elégedettség pontszámait független mintás t-próbával vizsgáltam. A kapott eredmény ($t = -1.87$, $df = 107.90$, $p\text{-value} = 0.06$) szerint nem volt szignifikáns különbség a pornográf tartalmakat használók (átlag: 90.69) és a pornográf tartalmakat nem használók (átlag: 97.84) párkapcsolati elégedettségi pontszámai között. **A hipotézis nem igazolódott.**

A hatodik hipotézis vizsgálata

A 6. hipotézis szerint a szexuális életükkel elégedetlenebbek hajlamosabbak a pornográf tartalmak használatára, mint az elégedett párok tagjai. A szexuális tevékenységtípusok gyakorisága a pornográf tartalmakat nézők körében: Orális szex: 73, Anális szex: 46, Csoportos szex: 16, Kebel szex: 42, Szex nyilvános helyen: 45, Szex azonos neművel: 10, Egyéb: 7 (19. számú ábra). Összehasonlítva a pornográf tartalmakat nem használók körében kapott válaszok gyakorisága: Orális szex: 50, Anális szex: 21, Csoportos szex: 0, Kebel szex: 12, Szex nyilvános helyen: 17, Szex azonos neművel: 1, Egyéb: 0 (20. számú ábra).

A kérdőív szexuális elégedettség pontszámaira végzett t-próba eredménye ($t = -2.52$, $df = 117.93$, $p\text{-value} = 0.01$) szerint a pornográf tartalmakat használók (átlag: 22.77) és nem használók (átlag: 25.32) szexuális elégedettsége szignifikánsan különbözött.

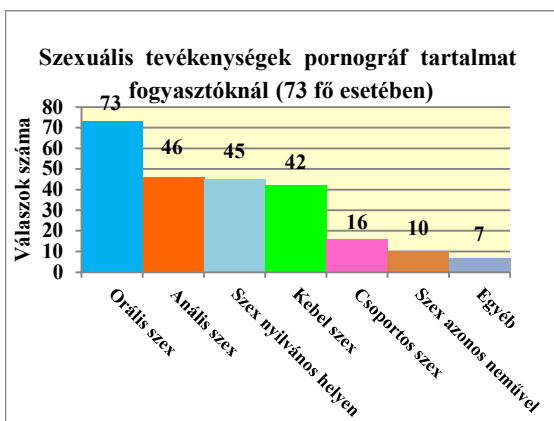
A hipotézis igazolódott.

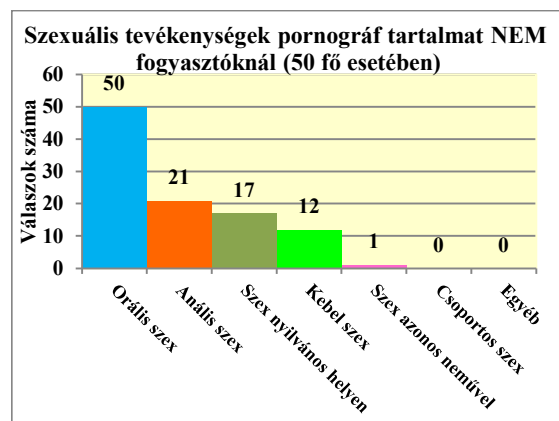
17. számú ábra: Pornográf tartalmak fogyasztása a teljes mintában.

18. számú ábra: Pornográf tartalmak fogyasztásának indokai.

19. számú ábra: Szexuális tevékenységek a pornográf tartalmat használók körében

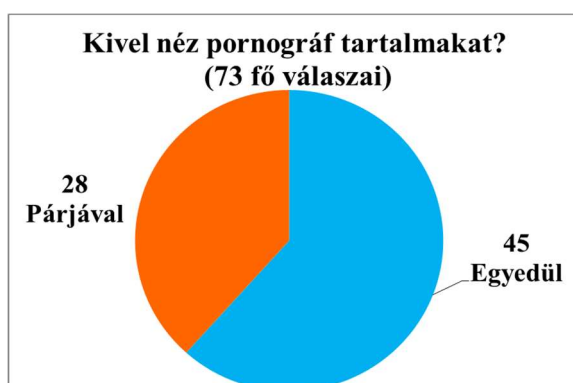
20. számú ábra: Szexuális tevékenységek a pornográf tartalmat nem használók körében

A hetedik hipotézis vizsgálata

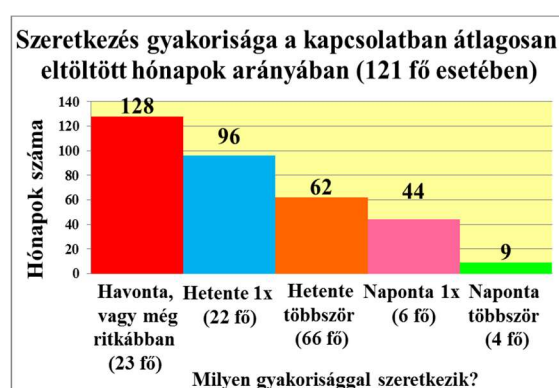
A 7. hipotézis szerint azok, akik a párjukkal együtt néznek pornográf tartalmakat, elégedettebbek a párkapcsolatukkal. A teljes mintában 73 fő használ pornográf tartalmakat, közülük 45 fő egyedül, 28 fő a párjával együtt nézi azokat. A párkapcsolati elégedettség kérdőív pontszámokat vizsgálva a pornográf tartalmakat párjukkal nézők elégedettségi pontszámainak átlaga (94.86) és az ilyen tartalmakat egyedül nézők elégedettségi pontszámainak átlaga (88.11) nem mutatott szignifikáns különbséget ($t = 1.36$, $df = 61.18$, $p\text{-value} = 0.18$). **A hipotézis nem igazolódott.**

A nyolcadik hipotézis vizsgálata

A 8. hipotézis szerint azok, akik a párjukkal együtt néznek pornográf tartalmakat, elégedettebbek a szexuális életükkel. A szexuális elégedettségre vonatkozó kérdésekre adott pontszámokra végzett független mintás t-próba eredménye szerint ($t = 1.75$, $df = 58.58$, $p\text{-value} = 0.084$) a pornográf tartalmakat párjukkal nézők szexuális elégedettségi pontszámainak átlaga (24.36) és az ilyen tartalmakat egyedül nézők szexuális elégedettségi pontszámainak átlaga (21.78) nem mutatott szignifikáns különbséget. **A hipotézis nem igazolódott.** További elemzési szempont volt a szeretkezések gyakoriságának és a kapcsolatban átlagosan eltöltött hónapok számának aránya. 5 megadott kategória volt, ezek gyakorisági megoszlása a következő volt: Havonta, vagy még ritkábban (23 fő), Hetente 1x (22 fő), Hetente többször (66 fő), Naponta többször (4 fő), Naponta 1x (6 fő). A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy a teljes mintában a párkapcsolat időtartama negatív irányban befolyásolta a szexuális élet gyakoriságát, mert kapcsolatban eltöltött idő múlásával a szeretkezések gyakorisága csökkenő tendenciát mutat (22. számú ábra).

21. számú ábra: Kivel néz pornográf tartalmakat?

22. ábra: Szeretkezés gyakorisága a kapcsolatban átlagosan eltöltött hónapok arányában.

Megvitatás

A jól funkcionáló család egyik legfontosabb alapja a jól működő párkapcsolat, amelyet a legújabb kutatásokban főként a párkapcsolati elégedettség mutatóval jellemeznek. Ennek egyik meghatározója a szexuális elégedettség, amely nagyon egyén- és párfüggő, valamint jelentős befolyást gyakorol rá a szexuális kultúra közvetítette szokás-, norma- és elvárásrendszer. Kutatásomban a párkapcsolatban élő nők és férfiak szexuális szokásait vizsgáltam a párkapcsolati elégedettség és a párkapcsolat egyéb jellemzőinek tükrében: a kapcsolat időtartama, a szexuális együttlétek gyakorisága, a szexuális élettel való elégedettség, a szexuális segédeszköz használat és a maszturbáció szokásrendszere, a pornográf tartalmak fogyasztására vonatkozó egyéb szokások. A vizsgálati személyek korának széles spektruma is mutatja, hogy a téma közérdeklődésre tart számot.

A webes felület úgy tűnik, vonzó volt a kitöltők számára, teljes anonimitást garantált. Feltételezhető, hogy ez a kitöltési forma őszintébb válaszokat jelentett és nagyobb kedvet és érdeklődést adott a kitöltőknek, ezáltal megfelelő számú válaszadót hozott a kutatás számára. A kérdésvetítésben 8 hipotézis szerepelt. A teljes minta több mint 72%-a szokott maszturbálni. A maszturbálók párkapcsolati elégedettsége és a nem maszturbálók párkapcsolati elégedettsége szignifikánsan nem különbözött. A maszturbálók szexuális elégedettsége és a nem maszturbálók szexuális elégedettsége szignifikáns különbséget mutatott. A teljes minta 39%-a használt már szexuális segédeszközt. A szexuális segédeszközt használók párkapcsolati elégedettsége és az azt nem használók párkapcsolati elégedettsége szignifikánsan nem különbözött. A szexuális segédeszközt használók szexuális elégedettsége és a szexuális segédeszközt nem használók szexuális elégedettsége szignifikánsan nem különbözött. A teljes minta több mint 59%-a használ pornográf tartalmakat. A pornográf tartalmakat használók és a pornográf tartalmakat nem használók párkapcsolati elégedettsége között nem volt szignifikáns különbség. A pornográf tartalmakat használók és nem használók szexuális elégedettsége szignifikánsan különbözött. A pornográf tartalmakat párjukkal nézők párkapcsolati elégedettsége és az ilyen tartalmakat egyedül nézők párkapcsolati elégedettsége nem mutatott szignifikáns különbséget. A pornográf tartalmakat párjukkal nézők szexuális elégedettsége és az ilyen tartalmakat egyedül nézők szexuális elégedettsége nem mutatott szignifikáns különbséget. A kutatás eredményei arra engednek következtetni, hogy a jelenkor szexuális kultúrája fokozatosan nyit az olyan szexuális tevékenységek irányába, amelyeket korábban tabunak minősítettek volna. Az orális és az anális szex, a pornográf tartalmak fogyasztása, a szexuális segédeszközök gyakorisága is széles körben elfogadottabbá vált. Az elfogadó attitűd talán köszönhető a pornó filmek szerelmi jelenetei által kiváltott modellhatásnak, de megemlíthető a felértékelődött szép test kultusza, a fiatal korban elkezdett szexuális élet, a házasság előtti szex elfogadottsága. Ide sorolható továbbá a szex és az orgazmus felértékelődése, a valláserkölcsháttérbe szorulása, vagy akár a narcisztikus kultúra térnyerése; és persze sok más, nem vizsgált tényező. A pornográf tartalmak a szexuális ismeretek jelentős forrását képezik, és szerepet játszanak a különféle szexuális aktivitásformák normalizálásában ennek különösen nagy a jelentősége a fiatalabb korosztály körében. Ezt a tendenciát igazolják jelen kutatásom eredményei is, hiszen a pornográf tartalmak használata a teljes mintában csaknem 60%-os volt, (73 fő, 49 nő, 24 férfi). A használat körülményeit illetően közel 62% (45 fő) egyedül használja, míg 32% (28 fő) a párjával együtt nézi azokat. A teljes minta 39%-a használt már (48 fő, 37 nő, 11 férfi) használt már szexuális segédeszközt. A használat miérettjeire az indoklásként megjelölt fő kategóriák adtak választ, úgy, mint: Izgalom fokozása, Kíváncsiság, Örömszerzés, Szexuális élet színesítése, Változatosság. Mind ezek pozitívan emelik a kapcsolat színvonalát, hiszen amíg a pár tagjai a kapcsolat határain belül és nem külső kapcsolatokban keresnek megoldást – például szexuális segédeszköz használatával –, addig a párkapcsolat stabilnak mondható. A kapott eredmények alapján a nyilvános szex gyakorisága 50% fölötti, a szex azonos nemű partnerrel majdnem 9%-os (11 válasz). A szexuális orientációt illetően a teljes mintában meglepően magas volt a magát biszexuálisnak (2,4%-os gyakoriság, 3 fő, 2 nő, 1 férfi) és homoszexuálisnak nyilatkozók aránya (1,6%-os gyakoriság, 2 fő, 2 nő) a heteroszexuálisokéhoz (118 fő, 91 nő, 27 férfi) képest.

Az eredmények szerint a manapság alkalmazott szexuális tevékenységek korábban kirívónak vagy szokatlannak minősültek volna, míg napjainkra ezek alkalmazása és ismerete is normalizálódott; beépült, illetve beépülőben van a szexuális kultúránkba. Felmerül a kérdés, hogy mikor válhat ez a tendencia problémává? Vélhetően akkor, ha az említett szexuális tevékenységek alkalmazása nem közös megegyezés alapján történik és az egyik félnek kellemetlen, sérül lelkileg, vagy testileg. Szorongást kelthet, illetve elvárásként jelentkezhethet, nehezedhet a párnak arra a tagjára, amelyik nem kész rá. A pornográf tartalmak követhetetlen ideálokat teremtenek, amely következménye teljesítményszorongás lehet. A szex érzelmi-kapcsolati vonatkozásai elhalványulhatnak. A pornó személytelenné teszi a szexuális életet és a szerelmet. A teljes mintában a párkapcsolat időtartama negatív irányban befolyásolta ugyan a párkapcsolati elégedettséget és a pár szexuális életét is, de egyéb – jelen kutatás során nem vizsgált – vonatkozásokban akár javulhat, mélyülhet vagy biztonságosabbá is válhat a kapcsolat. Fontos

megjegyezni, hogy a minta közel 30%-a 14 és 16 éves kora között tapasztalta az első szexuális együttlétet, ami korai biológiai érettséget feltételez, de nem feltétlenül jelent érzelmi érettséget is. A mintában jelentős többségben képviselteti magát a fiatal korosztály, ezért a kapott eredményeket nem általánosíthatjuk a magyar szexuális szokásokra vonatkozóan. Azok inkább jellemzik a magyar internethasználó fiatalok szexuális szokásait. Jelen kutatás mintaszáma kevés ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük, de arra talán elegendő volt, hogy ízelítőt adjon korunk szexuális kultúrájáról és szokásairól.

Felhasznált irodalom

1. Bagdy E., Baktay G., Mirnics Zs. (2006). *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata*. HEFOP támogatású digitális tankönyv, Budapest.
2. Bágyoni A., Székely L. (1987). *Válasz a nőknek. Felmérés a férfiak szexuális kulturáltságáról*. Nyíregyháza: Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
3. Buda B. (1994). *Szexuális viselkedés. Jelenségek és zavarok – társadalmi és orvosi dielmák (Tanulmányok)*. Budapest: Animula.
4. Griffiths, M. (2004). Sex Addiction on the Internet. *Janus Head*, 7(1), 188-217.
5. Herbenick, D, Reece, M, Sanders, SA, Dodge, B, Ghassemi, A & Fortenberry, JD. (2010). Women's vibrator use in sexual partnerships: results from a nationally representative survey in the United States. *Journal of Sex & Marital Therapy*. 2010;36(1):49-65.
6. Herbenick, D, Reece, M, Sanders, SA, Dodge, B, Ghassemi, A & Fortenberry, JD. (2009). Prevalence and characteristics of vibrator use by women in the United States: results from a nationally representative study. *The journal of sexual medicine*. 2009 Jul;6(7):1857-66.
7. Karney, B. R., Bradbury, T. N. (1995). The Longitudinal Course of Marital Quality and Stability: A Review of Theory, Method, and Research. *Psychological Bulletin*, Vol. 113, No. 1, 3-34.
8. Kalman, T. P. (2008). Clinical Encounters with Internet Pornography. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 36, 593-618.
9. Kendrick, W. M. (1996). *The secret museum: pornography in modern culture*. Los Angeles, CA: University of California Press.
10. Kontula, O., Haavio-Mannila, E. (2003). Masturbation in a Generational Perspective. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, Volume 14, Issue 2 & 3 January 2003, pages 49 – 83.
11. Kutchinsky, B. (1991). Legalized Pornography in Denmark. In M. S. Kimmel (Ed.), *Men Confront Pornography* (pp.120-122). New York, NY: New American Library.
12. Lauster, P. (2001). *A társkapcsolat krízisei*. Budapest: Magyar Könyvklub.
13. Ryff, C. D. & Singer, Burton H. (2001). *Emotion, Social Relationships, and Health*. Oxford; New York: Oxford University Press.
14. Tepperwein, K. (2005). *A párkapcsolat művészete. A szeretet, a szexualitás és a harmonikus kapcsolat titkai*. Budapest: Holistic.

I. Bevezető gondolatok

A terrorizmus nemcsak biztonságunkat, hanem demokratikus társadalmaink alapértékeit, továbbá az európai polgárok jogait és szabadságait is fenyegeti. A terrorizmus elleni küzdelem elsődleges prioritást jelent az EU és tagállamai, valamint nemzetközi partnerei számára. A terrorizmussal szembeni harcban kiemelt jelentősége van a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelemnek, ezért az EU folyamatosan erősíti a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása ellen folytatott küzdelmét. 2018 óta szigorúbb szabályok vannak érvényben a pénzmosás elleni küzdelem érdekében. E szabályok megnehezítik az illegális pénzeszközök fiktív vállalkozások révén történő elrejtését, valamint szigorítják a kiemelt kockázatot jelentő harmadik országok vonatkozásában végzett ellenőrzéseket. Megerősítik továbbá a pénzügyi felügyeleti hatóságok szerepét, és fokozzák az információkhoz való hozzáférést és az információcserét. Ha sikerülne visszaszorítani az adóparadicsomokban bejegyzett offshore cégek számát, akkor nemcsak a nemzeti vagyonok gyarapodhatnak, hanem az elkövetett terrorcselekmények száma is csökkenhetne. Az offshore cégek ugyanis a pénzmosás legfőbb eszközei, a pénzmosás pedig a terrorizmus finanszírozásának egyik legfőbb eszköze.

II. Az adóparadicsomok és az offshore-cégek kialakulása

Az adóparadicsomokban bejegyzett társaságok a bejegyző ország joga szerint olyan megkülönböztetett adóelőnyökre jogosultak, amelyekre a belföldi („onshore”) társaságok nem. Ennek feltétele, hogy csak külföldön végezhetnek tevékenységet, belföldről nem származhat jövedelmük és a belföldi tulajdonosok ki vannak zárva a cégek valódi tulajdonlásából, ugyanakkor a névleges (nominee) tulajdonlást sokszor engedélyezik, valamint kellő titoktartási szabályozással védik az ilyen cégek valódi irányítóinak, illetve haszonélvezőinek (UBO¹) adatait.²

Az adóparadicsomok vagy ahhoz hasonló helyszínek már több évszázada, sőt talán nem túlzás azt mondani, hogy több évezrede léteznek. Kialakulásuk elsődleges oka az adózás megjelenése volt. Az adózás pedig már az ókori társadalmakban is ismert volt. Egyiptomban aratási adót, a Nílus folyón vámot vetettek ki. Mezopotámiában adózni kellett az állattartás után a gazdáknak, a Perzsa birodalom pedig az általa meghódított népektől beszedett adókból fedezte pénzügyi szükségleteit. Hammurapi törvénykönyvében is találkozhatunk adóbevétel szerzésére vonatkozó előírással.³ Az ókorban Athén városa 2 %-os adót (vámot) vetett ki minden importra és exportra. Ezen adó miatt a kereskedők az Athéntól 20-25 kilométerre fekvő szigetekre szállították az áruikat, és onnan csempészték be Athénba a termékeket, így már adómentesen. Mindezek alapján e szigeteket tekinthetjük az első adóparadicsomoknak vagy legalábbis az adóparadicsomok előfutárainak. A középkorban London széleskörű adómentességet biztosított a Hanza városok kereskedőinek, ezáltal is elősegítve a város fejlődését. A 15. században a flamand városok oly kevés korlátozást alkalmaztak a nemzetközi kereskedelemmel szemben, hogy a brit kereskedők is inkább a mostani Belgium területén adták el a nyersanyagukat, mint otthon súlyosabb adókkal és vámokkal terhelten. A holland kikötők 15-16. századbeli fejlődésüket elsősorban annak köszönhetnék, hogy csekély mértékben korlátozták a nemzetközi kereskedelmet. A mai modern

---

¹ Az UBO az angol „Ultimate Beneficial Ownership” kifejezés rövidítése. A „Beneficial Ownership” kifejezést hagyományosan pénzmosás ellenes kontextusban használták. Az UBO kifejezésben az a felismerés tükröződik vissza, hogy az a személy, akinek a nevében bankszámla nyílik, nem szükségszerűen egyezik meg azzal a személlyel, aki végül a pénzügyi alapokat irányítja, ellenőrzi vagy aki végül az ilyen alapok jogosultja lesz.

² Layman Brother: Az offshore halála. HVG Kiadó, Budapest, 2011. 106. old.

³ Érsek Gábor: Az adózással kapcsolatos bűncselekmények. Miskolc, 2013. 5. old.

adóparadicsomok őshazájának Svájcot tartjuk. A 20. század politikai és gazdasági fordulatai a megbízhatóságáról és politikai stabilitásáról nevezetes országot elsősorban a tőke paradicsomává tették, és csak másodsorban az adó paradicsomává. A második világháború utáni gazdasági folyamatok jelentősen elősegítették az adóparadicsomok fejlődését. A kialakulóban lévő nagy nemzetközi konszernnek működésük során egyre kedvezőbb gazdasági környezetet kerestek nemzetközi beruházásaik, áruforgalmuk, tőkemozgásaik részére, valamint az állami kötelezettségek növekedésével (államilag biztosított nyugdíjak, munkanélküliek támogatása, ingyenes vagy támogatott társadalombiztosítás) az adóterheknek szükségszerűen nőniük kellett, önkéntelenül is elősegítve az adóparadicsomok fejlődését.⁴ Az 1950-es évekre az adóparadicsom, mint kifejezés használata egyre elterjedtebbé vált.⁵ Annak ellenére, hogy a régi kor adóparadicsomait nem úgy kell elképzelni, mint például a Kajmán-szigeteki Uglan House-t⁶, egy valami biztosan közös bennük: az adóterhek csökkentése, elkerülése, meg nem fizetése érdekében keltek életre és léteznek mind a mai napig.

Az offshore szót, mint angol kifejezést először az angol hajózásban használták: part menti, parthoz közeli („shore”), illetve azon túli („off”) dolgokra vonatkoztatták. Kiindulópontja az a nemzetközi jogi szokás volt, mely szerint az állam területe nagyjából egy ágyúlövésnyire terjedt a parttól, ha pedig nem az állam területén voltak, akkor az állam adót sem vehetett ki rájuk.⁷ Az offshore vállalkozások bizonyos szempontból a vámszabad területekre vonatkozó szabályozások tovább fejlesztéséből nőtték ki magukat. A kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének köszönhető a vámszabad területek kialakítása és a nemzetközi megállapodásoknak megfelelő működtetése. E különleges övezetek az adott állam belterületéből kiszakított és elkülönítetten kezelt területei lettek, amelyek a vám-, a deviza-, és az adózási szabályok alkalmazása tekintetében külföldnek minősülnek. A vámszabad területre bevitt áruk mentesülnek a vám- és importtermékekre kirótt terhek alól, és ott korlátlan ideig tárolhatók, illetve feldolgozhatók (ipari vámszabad területen termelhetők is). Ám ezek a különleges jogállású szervezetek mégsem tekinthetők azonosnak a közvélemény által ismert ipari vámszabad területekkel. Az offshore ügyletek kezdetben szorosan kapcsolódtak a tengeri szállításokhoz, valamint az áruk fizikai értelmében vett „különleges jogállású” kereskedelméhez.

Európa több okból kifolyólag is viszonylag hamar célterülete lett a szabad tőkének. A szigorú nemzetállami szabályozásokat kezdetben a „parton kívüli”, különleges jogállású övezetek kialakításával, majd két- és többoldalú kereskedelmi megállapodások megkötésével igyekeztek ellensúlyozni. A 2000-es évek elején még úgy gondolták, hogy mind az Európai Uniónak, mind pedig az egyes tagországoknak komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy az offshore társaságok fennmaradjanak és folyamatosan működjenek. Véltek ezt annak ellenére, hogy már akkor felismerték, hogy e társaságok jelentős érdekeket sérthetnek, de az érintettség akkortájt még többrétű volt. Egyrészt azért, mert az EU, a kialakulása előtt létrehozott offshore centrumok tovább élését biztosító gazdasági környezet volt (lásd: Nagy-Britannia). Másrészt azért, mert az integráció területén kívüli offshore centrumokból az EU-tagországokba irányuló tőkeáramlás fogadó állomása volt több tagország. Harmadrészt pedig azért, mert az integráción kívüli központtal rendelkező multinacionális vállalkozások európai leányvállalatainak, illetve az EU-központú multinacionális vállalkozások egységeinek „tőkeexportőr” térségének számított. Gyakran elhangzó érv volt, hogy az EU közvetett érdekeltségébe tartozó offshore centrumok nem veszélyeztetik a tagországok érdekeit tekintettel arra, hogy alapvetően EU-n kívüli országokból

---

⁴ Kiss László: Adóparadicsomok – Offshore cégek, Nemzetközi adótervezés In: Offshore cégek, Adóparadicsomok. CO-NEX-TRAINING BT., Budapest, 1993. 22. old.

⁵ Smith Carl R.: Taxes, The Tax Magazine, Vol. 37., Issue 7, 1959. 615. old.

⁶ Barack Obama 2008-ban a Kajmán-szigeteken található Uglan House-zal példálózott az adóelkerülésről: „Van egy épület a Kajmán-szigeteken, amely több mint 12 000 irodaépületnek ad otthont. Ez vagy a legnagyobb épület a világon, vagy a legnagyobb adócsalás, és azt hiszem, tudjuk melyik a kettő közül.” 2012-ben már 19 000 vállalatnak volt székhelye az Uglan House.

⁷ Kovács Krisztián: Újlengyeli fűrótoronyok, offshore és a csoportfinanszírozás In: Pogácsás Anett, Szilágyi Pál, Lános Petra, Ádány Tamás (szerk.): Jogi Tanulmányok Tehetségek Tollából. PÁZMÁNY PRESS, Budapest, 2014. 118. old.

fogadnak befektetőket, viszont, ha ezt nem tennék, akkor ez a tőke tovább menne és az EU-n kívül találna befektetési lehetőséget.⁸

Az offshore szabályozások kialakulása a 20. század elejére tehető. Liechtenstein mindenkit megelőzött az 1926. évi trustjog⁹ bevezetésével. Őket Bermuda követte, mikor 1935-ben Conyers Dill Pearman megalkotta az offshore szabályozást, a térségben elsőként. W. G. Hullah a Bank of Englandnek szóló feljegyzésében már 1961. november 3-án a következőket írta Bermudáról – és a környező kis karibi mosodákról – a Gyarmatügyi Minisztériumból: „Mindannyian érezzük, hogy a hatékony szabályozási rendszer hiánya súlyos mulasztás az ilyen rosszhírű helyszínek – többek között Bermuda – esetén, hiszen idecsalogatunk mindenféle pénzügyi varázslót, akiket – mindannyiunk érdekében – igencsak szemmel kéne tartanunk.” Svájc pedig a banktitok intézményében volt az első: az 1713-as, első banktitoktörvény előírta, hogy a bankár olyan titkos ügyfélnyilvántartást kell, hogy vezessen, amelyből kizárólag ezen Nagytanács engedélyével lehetett ügyfeladatot kiadni, így már az 1934. évi Banktörvényt megelőzően be volt építve a polgári és munkaügyi törvényekbe a titoktartási kötelezettség.¹⁰

III. Mint a pénzmosás legfőbb-, valamint a terrorizmus finanszírozásának eszközei

Az adóparadicsom szó hallatán a legtöbben a közterhek megkerülésére, adótervezésre, adóoptimalizációra, adóelkerülésre asszociálnak. Kevesebben vannak tisztában azzal, hogy az adóparadicsomok és az offshore cégek mindenfajta nehézség nélkül összefüggésbe hozhatók a terrorizmus finanszírozásával is, de akár törvényes keretek között is működtethetők. Az offshore cégek a pénzmosás legfőbb eszközei, a pénzmosás pedig a terrorizmus finanszírozásának egyik legfőbb eszköze. Következésképpen, ha sikerülne visszaszorítani az adóparadicsomokban bejegyzett offshore cégek számát, akkor nemcsak a nemzeti vagyonok gyarapodhatnának, hanem az elkövetett terrorcselekmények száma is csökkenhetne.

2001. szeptember 11-e előtt becslések szerint az egész világra kivetítve 500 milliárd dollár állhatott a terrorszervezetek rendelkezésére, mely pénztömeg forrása kétharmad részben bűncselekményekből és egyéb illegális tevékenységekből származott, például pénzmosásból.¹¹ A bevételek legnagyobb hányada egy bűncselekményből, a kábítószer kereskedeleméből származott. A kábítószerrel való kereskedés a gyakorlatban általában az utcákon bonyolódik le, ezért a feltűnéseltetés elkerülése végett próbálják minél gyorsabban kivitelezni az akciót, amihez nélkülözhetetlen, hogy a vevők pontosan annyit fizesse, amennyi az átadott áru értéke. Ez azonban azt is jelenti, hogy a kereskedőkhöz nagy számban kerülnek kis címletű pénzek. Ha például 50 kg heroinért 10 dollárosokkal fizetnek, akkor 500 kg tömegű papírpénz fog az eladó tulajdonába kerülni, amit még a terroristáknak sem tanácsos a pincében tárolni. És nem is szokták, hiszen a pénzre gyakran nem abban az országban van szüksége a terrorszervezetnek, amelyikben ahhoz hozzájutott. Ilyen mennyiségű pénzt hagyományos tömegközlekedési eszközökön feltűnés nélkül szállítani viszont szinte lehetetlen, ezért a terroristák kénytelenek igénybe venni a banki

---

⁸ Pitti Zoltán: Az offshore típusú vállalkozások a nemzetközi gyakorlatban és a hazai gazdasági környezetben. Európai Tükör, 2002/84. szám. 50-54. old.

⁹ A mai értelemben vett „trust” a kora angol történelemben nyúlik vissza. Amikor egy nemesembert vagy egy lovagot háborúba küldtek, vagy keresztesként harcolt, a föld és a tulajdon kezelése egy hűséges jó baráttra vagy harmadik félre szállt, akiben megvolt a bizalom (innen az elnevezés), hogy azt a kijelölt kedvezményezett hasznára kezelje. Ha az eredeti tulajdonos elhunyt a csatában vagy cselekvőképételenné vált, akkor a vagyonkezelő („trustee”), a barát, aki kezeli és igazgatja a vagyont, biztosította a tulajdonos akaratának megvalósulását. Ez lett a vagyonkezelői szerződések alapja. A magyar jogban csak az új Polgári Törvénykönyv hatálybalépésével jelent meg a tulajdonosi és a döntési pozíciók szétválasztásának intézményi lehetősége.

¹⁰ Layman: i.m. 107.old.

¹¹ Gál István László: Bejelentés vagy feljelentés? Penta Unió, Pécs, 2013. 16. old.

szolgáltatásokat. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a 9/11-ei terrortámadások alkalmával 300 000 USD banki átutalások formájában érkezett.¹²

A „piszkos pénzt” azonban – főleg, ha ilyen nagy mennyiségekben áll rendelkezésre – a terroristák nem mindig használhatják fel azonnal, hacsak nem szeretnének feltűnést kelteni. Azt előbb tisztára kell mosniuk. A pénzmosás szükségszerű következménye majdnem minden jövedelmező bűncselekménynek. Lényege, hogy a bűncselekményből származó pénzből a pénzmosásnak köszönhetően legális, vagy legalábbis annak látszó pénz keletkezik, ami visszakerülhet ahhoz az egyénhez, akitől származott. A pénzmosásnak számtalan technikája ismert, azonban tény, hogy a pénzmosás legfőbb eszközei az offshore cégek. A rendszerben nomineeket (mint offshore cégek vezetőit és tulajdonosait), több bankszámlát, elektronikus utalást és természetesen adóparadicsomokat használnak, és mindezt azért, hogy a hatóságok ne tudják felfedezni a bűncselekményekből származó vagyont. A „piszkos pénzeiket” tisztára mosni vágyók helyzetét jelentősen megkönnyíti, hogy az offshore vállalkozásokat csalogatók, illetve a befektetőknek otthont kínáló alapvetően közömbösek az ügylet mögöttes jelenségei iránt, lényeg, hogy érkezzen a pótlólagos tőke. Ennek érdekében az adóparadicsomokban magas szintű titoktartási szabályok vannak érvényben. Az anonimitás, az eredeti tulajdonosok kiderítésének lehetetlensége pedig egyértelműen kedvez a piszkos pénzeiket tisztára mosni igyekvő terrorszervezeteknek.

Nézzünk egy példát, hogyan is működhet a pénzmosás offshore-ok segítségével: a piszkos pénzt egy offshore bankban letétként helyezik el, ez a bank kezességet vállal egy másik bank felé, amely egy nagy tekintélyű, megkérdőjelezhetetlen üzleti tisztességgel, bonitással rendelkező pénzintézet. Ezután ezt a bankot a bűnszervezet által megbízott ügyvéd megkeresi egy kölcsönkérelemmel, majd a kölcsönt ingatlanok vásárlására használják fel. Mivel a kölcsön visszafizetésére nem kerül sor, az offshore banktól a letétbe helyezett piszkos pénzt a kölcsönt nyújtó bank lehívja. Így a piszkos pénz a bankrendszeren keresztül bekerül a legális gazdaságba, a bűnszervezet tagjai pedig az ingatlanok értékesítésével szintén legális jövedelemhez jutnak.¹³

A „holland-szendvics”-nek is nevezett módszernek egy másik változata az, hogy a pénzmosó egy saját maga által, egy adóparadicsomban alapított banktól vesz fel kölcsönt, azaz önmagát hitelezi. Ez a változat gyanúsabb lehet, ugyanakkor előnye, hogy megmarad a kamat.¹⁴

Álláspontomat, vagyis az adóparadicsomok, valamint az offshore cégek terrorizmus finanszírozásában betöltött kiemelt szerepét látszik alátámasztani, hogy a Terrorizmusellenes Bizottság (Counter-Terrorism Committee) az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1373. számú és 1624. számú határozatainak iránymutatásait követve tevékenykedik. Az 1373. számú határozat többek között felhívja a tagállamokat, hogy tegyenek lépéseket az adóparadicsomok (‘safe haven’) támogatásának megtagadására, az 1624. számú határozat pedig arra is figyelmeztet, hogy az adóparadicsomok adta jogtalan előnyök ne legyenek elérhetőek senki számára.¹⁵

IV. Törvényes üzleti tevékenység, mint a terrorizmus finanszírozásának forrása

Az egy emberáldozatot követelő támadást a terroristák képesek már akár 100 USD-ból megvalósítani, amiből következhetne, hogy a terrorizmus finanszírozása elleni harc értelmetlen, hiszen nem valószínű, hogy 100 USD megszerzéséhez bárkinek külső erőforrásokra lenne szüksége. A műveleti költségeken kívül azonban a terrorista támadások kivitelezéséhez szükség van egyéb költségekre is.¹⁶ Hiába kivitelezhető a művelet, a terrortámadás elenyésző összegekből,

---

¹² Layman: i.m. 510. old.

¹³ Molnár Csaba: Néhány gondolat a pénzmosásról. ORFK Tájékoztató, 1999/2. szám. 7.old. Idézi: Gál: i.m. 154. old.

¹⁴ Kemenes Csaba: A pénzmosás technikái és a jogalkalmazás hazai tapasztalatai. Belügyi Szemle, 2001/4-5. szám. 47.old. Idézi: Gál: i.m. 155. old.

¹⁵ Lásd: <http://www.un.org/en/sc/ctc/> (2016.05.15.)

¹⁶ Gál: im. 15. old.

ha nem állnának a terrorszervezet rendelkezésére elegendő anyagi források, képtelenek lennének fenntartani saját magukat és elsorvadnának mielőtt elérhetnének a terrorcselekmények kivitelezésének fázisába. A terrorcselekmények kivitelezéséhez jelentős anyagi forrásokra van szükség, ami nem mindig áll elegendő mennyiségben a terroristák, terrorszervezetek rendelkezésére. Hiába tehát a műveleti költségek esetleges alacsony összege, egy terrorszervezet fenntartásához tetemes anyagi tőkére van szükség, ezért a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem nem csak hogy nem értelmetlen, hanem a terrorizmus elleni harc egyik nélkülözhetetlen eleme is.

A törvényes üzleti tevékenység egyre fontosabb szerepet játszik a terrorizmus finanszírozásában. Tendenciává vált, hogy az egyes terrorista sejtek tagjai – ún. alvó ügynökei - törvényes üzleti tevékenységet is végeznek, melyből gyakran nemcsak a saját megélhetésüket tudják fedezni, hanem néhány év alatt össze is tudnak gyűjteni akkora összeget, mely egy-egy terrortámadás kivitelezéséhez szükséges. A szakirodalom ezt a jelenséget nevezi a terrorizmus finanszírozása privatizációjának.¹⁷ A terrorizmus finanszírozásában egyre nagyobb szerepe van tehát a legális forrásoknak. Oszama bin Laden például Szudánban 30 céget alapított 1991-1996 között, melyeknek összesen 3000 alkalmazottja volt. A tendenciát látszik igazolni az is, hogy 2011. szeptember 11. előtt becslések szerint 500 milliárd dollár állhatott a terrorszervezetek rendelkezésére az egész világra kivetítve, mely pénztömeg forrása harmadrészen legális üzleti tevékenységből származott. A törvényes üzleti tevékenység mellett a pénztömeg forrása kétharmad részben bűncselekményekből és egyéb illegális tevékenységekből származott, például pénzmosásból.¹⁸

Az ún. offshore trustok az elmúlt években, évtizedekben komoly fejlődésen mentek keresztül. Napjainkra saját trustjogi családfát alkotnak, mely annak a fejlődésnek köszönhető, amelyet az elmúlt néhány évtizedben befutottak, és amely során jó néhány korábbi, a common law jogrendszerek trustjaira nézve tradicionálisnak mondható korlátozást és tilalmat megszüntettek. Az offshore trustok rövid és gyors fejlődése annak az intézményesített jogalkotói törekvésnek köszönhető, melynek célja a külföldiek számára lehető legkedvezőbb szabályozási környezet kialakítása. A cél nem titkoltan offshore pénzügyi központok létrehozása. Kezdetben a legfőbb motivációt azok a külföldiek jelentették, akik a belföldi adókat akarták elkerülni offshore trustok alapításán keresztül, mára azonban – köszönhetően elsősorban az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és más államok új hozzáállásának – már korántsem olyan nagy az offshore trustok adóelkerülési potenciálja. A szabályozás liberalizmusa és más előnyök (például a vagyon védelme) azonban még mindig vonzóvá teszik az offshore trust-modell választását. A legtöbb offshore ország trust-joga Jersey szigetének trust-törvénykönyvében, a Trusts (Jersey) Law 1984-en alapul.¹⁹

Egyes bűnözői csoportok azonban szándékosan megpróbálják elrejtetni a vállalkozásuk és vagyonuk valódi tulajdonosait és irányítóit azáltal, hogy egyre összetettebb hálózatokat építenek a tényleges tulajdonos eltitkolása céljából. A Magyar Nemzeti Bank Útmutatója az összetett tulajdonosi szerkezetek feltérképezéséhez és az összetett tulajdonosi szerkezetek esetén a tényleges tulajdonos megállapításához tájékoztatást ad arról, hogy miként határozható meg a tényleges tulajdonos az összetett tulajdonosi struktúrákban.

A tényleges tulajdonosok elfedésére számos módszert alakítottak ki a terrorista szervezetek is. A bűnözők számos megoldást alkalmaznak a vagyon és az ügyletek mögött álló tényleges tulajdonosok elfedésére:

- Összetett tulajdonosi és irányítási struktúrákat;
- Fantom-, alvó- és fedőcégeket;

---

¹⁷ Bartkó Róbert: A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései. http://www.sze.hu/~smuk/Doktoriskola/Fokozatszerzes/BartkoR/PhD%20disszertacio_Bartko%20R_20110426.pdf (2015. 06. 07.)

¹⁸ Gál: im. 17. old.

¹⁹ Illés István: A trustokról magyar szemmel In: Kisfaludy András (szerk.): A bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól. ELTE EÖTVÖS Kiadó, Budapest, 2015. 161-162. old.

- Bizalmi vagyonkezelési szolgáltatás igénybevételét, amelyek lehetővé teszik a vagyon jogi és tényleges tulajdonosának szétválasztását;
- Bemutatóra szóló részvényeket és részvényeseket;
- Jogi személy igazgatókat (amelyik országban ez lehetséges);
- Kijelölt ügyvezetőket („nominee director”) és részvényesi meghatalmazottakat („nominee shareholder”).
- Strómanokat;
- Offshore gazdasági társaságokat.

V. Az adóparadicsomokkal és offshore-cégekkel szembeni fellépés a jog eszközeivel - Az adóparadicsomok definiálása

Az adóparadicsomokkal és az offshore ügyletekkel szembeni fellépést kezdetben az erőforrásvesztő országok sürgették a leginkább. Az offshore cégek kezdetben még a legális és teljes mértékben aggálytalan adótervezés eszközeinek számítottak, melyek segítségével és a kettős adózást elkerülő egyezményeknek köszönhetően lehetőség volt az adóterhek jogszerű csökkentésére.²⁰ Azonban az 1990-es évek pénzügyi megrázkódtatásainak köszönhetően egyre több nemzetközi szervezet is akciót indított az átláthatatlan pénzáramlások és az adómegkerülő befektetések korlátozására. A 2000-es években már világszerte száznál is több adóparadicsomnak nevezhető terület kínált adómentességet, kedvezőbb adófizetési lehetőségeket, anonim bankszámlákat, hatósági betekintéstől mentes működési feltételeket.²¹ A 2001. szeptember 11-i terrortámadásoknak köszönhetően az USA is felülvizsgálta korábbi álláspontját és az egyik legfőbb támogatója lett a tőkeáramlás szabályozott keretek között tartását szolgáló kezdeményezéseknek.²² A 2008-as pénzügyi válság pedig egy újabb lökést adott.

Az adókikerülés visszaszorítása, valamint a felhalmozott források látókörből való kivonása, illetve az anonim ügyletek lebonyolításának megelőzése iránti megnövekedett igénnyel párhuzamosan szükségessé vált a nemkívánatos hatásokat eredményező jelenség definiálása. Annak ellenére, hogy az OECD által – az adóparadicsomok vonatkozásában – megfogalmazott kritériumokat univerzálisnak tekinthetjük, az Európai Uniónak mind a mai napig nem sikerült egy általánosan elfogadott definíciót alkotnia sem az adóparadicsomok, sem a titoktartást biztosító jogrendszerek, sem pedig az offshore pénzügyi központok²³ vonatkozásában. Jelentős különbségek figyelhetők meg ugyanis az Európai Parlament által meghatározott és az Európai Bizottság által javasolt definíciók között.²⁴

²⁰ Kiss: i.m. 32. old.

²¹ Strén Bertalan: Adóparadicsomok. Totem Plusz Könyvkiadó, Budapest, 2001. 9. old.

²² Pitti: i.m. 49. old.

²³ A Panama-iratok kapcsán derült fény arra, hogy Loyal Bank néven magyar tulajdonosú offshore pénzügyi központ működik a venezuelai partoktól nem messze, a dél-karibi térségben. Az iratokban vannak arra utaló információk is, hogy a Loyal Banknál olyan cégek is nyithattak számlát, amelyek valódi tulajdonosa rejtve maradhatott a pénzügyi intézet előtt is. (A bank szerint ez félreértés.) A bank jelenlegi vezérigazgatója szerint a bank rendkívül szigorú "Ismerd az ügyfeledet" irányelveket követ, amelyeket többek között az OECD és az EU átláthatósági és pénzmosás elleni irányelveire alapoztak, és minden Saint Vincent-i törvénynek megfelelnek. Ennek ellenére két érintett országot is figyelmeztettek már a helyi hatóságok, hogy a Loyal Bank illegálisan működik náluk, de a bank mindkét esetben tisztázta magát.

²⁴ Directorate General for Internal Policies Policy Department D: Budgetary Affairs: European initiatives on eliminating tax havens and offshore financial transactions and the impact of these constructions on the Union's own resources and budget, Study (2013) 33. old.

1. Az OECD definíciója

A 2008-as pénzügyi világválság gyorsan átalakította az adóparadicsomokhoz való általános viszonyulást. Hirtelen a nemzetközi szervezetek azzal kezdték fenyegetni az országokat – többek között Ausztriát, Svájcot, Luxemburgot és Belgiumot – hogy felteszik őket a feketelistára, hacsak nem egyeznek bele az OECD sztenderdek implementálásába az átláthatóság, illetve az információcsere terén. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor az az ország, amelynek átláthatatlan vagy szigorú banktitok törvénye van, adóparadicsomnak minősül – legalábbis az OECD szerint? De nem szükségszerűen.

1998-ban az OECD számos szempontot állított fel az adóparadicsomok azonosítása érdekében, melyek közül a négy legfontosabb a következő:

1. Adó kivetésének hiánya vagy névleges adók a lényeges bevételek tekintetében
2. Hatékony információcsere hiánya
3. Átláthatóság hiánya
4. Tényleges tevékenység hiánya

Az OECD kiemelte, hogy mindössze az első kritérium, azaz az adók hiánya vagy a névleges adók önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy egy országot adóparadicsomnak lehessen minősíteni, továbbá a negyedik faktor nem került figyelembevételre, mikor megállapították, hogy egy ország együttműködő-e vagy sem. Annak az országnak, amely „megfelelt” a kritériumoknak csak kötelezettséget kellett vállalnia az átláthatóságról és az információcseréről szóló alapelvek implementálására annak érdekében, hogy elkerülje a nem együttműködő adóparadicsomi minősítést. Vagyis az az ország, amely megtette e kötelezettségvállalást, nem került fel a listára, illetve lekerült róla.²⁵

Látni fogjuk, hogy az OECD által meghatározott kritériumok vissza fognak köszönni mind az Európai Parlament, mind pedig az Európai Bizottság definícióiban található fogalmi elemekben tekintettel arra, hogy az Európai Unió támaszkodik az OECD által kialakított fogalmakra, kritériumokra.

2. Az Európai Parlament definíciói

Az Európai Parlament 2012. április 19-i állásfoglalása az adócsalás és az adóelkerülés elleni küzdelem terén teendő konkrét lépésekre irányuló felhívásról a következőképpen határozza meg az adóparadicsomok fogalmát: Az adóparadicsom egy felségterület, melyet az adók hiánya vagy névleges adók, a külföldi adóhatóságokkal való hatékony információcsere-, valamint a jogalkotási, jogi és igazgatási előírások átláthatóságának hiánya jellemez. Jellemzően vagy külföldi, nem együttműködő felségterületekről van szó, vagy olyan országokról, melyeket a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) vagy a Pénzügyi Akció Munkacsoport (FATF) adóparadicsomként határoz meg.²⁶

2012. június 28-án az Európai Parlament és Dánia megállapodásra jutott egy, az egész Unióra kiterjedő kockázati tőke rezsim tekintetében. Ez a megállapodás magába foglalta az adóparadicsomok új definícióját., melynek fogalmi elemei között szerepelnek az adók hiánya vagy névleges adók, adóelőnyök biztosítása valódi gazdasági tevékenység végzése nélkül, a FATF nem

---

²⁵ OECD: Countering Offshore Tax Evasion (2009) 12. old.

²⁶ Az Európai Parlament 2012. április 19-i állásfoglalása az adócsalás és az adóelkerülés elleni küzdelem terén teendő konkrét lépésekre irányuló felhívásról <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2012-0137+0+DOC+XML+V0//HU> (2016.04.19.)

együttműködő országok vagy területek listáján való szereplés és megállapodás aláírásának hiánya az anyaországgal.²⁷

A legszembeütőbb különbség a két definíció között, hogy míg az április 12-én meghatározott fogalom az OECD által adóparadicsomnak minősített országokra is kiterjeszti a definíciót, addig a június 28-án elfogadott megállapodás csak a FATF nem együttműködő országok és területek listáján szereplő országokra. Nem hanyagolható el a definíció pontos meghatározása érdekében ezen szervezetek által a nem együttműködő országokként identifikált adóparadicsomok áttekintése.

Elengedhetetlen a különbségtétel az OECD eredeti listája, valamint az OECD által felállított feketelista között. Az OECD eredetileg 47 jogrendszert vizsgált a lehetséges adóparadicsomi státusszá minősítés reményében, de számos ország ezek közül nem felelt meg az adóparadicsomi kritériumoknak, 6 ország²⁸ pedig lekerült a listáról, mert beleegyeztek az információcserébe, úgynevezett „kedvezményes megállapodást” (advanced agreement) kötöttek.²⁹ 2000-ben az OECD létrehozta azt a feketelistát, melyen eredetileg 35 jogrendszert jelölt meg adóparadicsomként az általa felállított, korábban részletezett kritériumok alapján.³⁰ Annak ellenére, hogy az Egyesült Államokat tartják a legnagyobb adóparadicsomnak a világon, a „nagyok” – Svájc, Hollandia, Luxemburg vagy az USA – egyike sem lett nem együttműködő adóparadicsomként feltüntetve a listán.³¹ 2000 és 2002 áprilisa között 31 ország tett formális kötelezettségvállalást arra vonatkozóan, hogy alkalmazni fogják az OECD által felállított sztenderdet az átláthatóság és az információcsere tekintetében. 2009 májusára a maradék 3 ország³² is elkötelezte magát az OECD sztenderdek implementálása iránt, melynek következtében 2009-re valamennyi ország lekerült a nem együttműködő adóparadicsomok listájáról.³³ Jelenleg tehát egyetlen állam sem szerepel az OECD listáján. Az eredetileg nem együttműködő adóparadicsomoknak minősített országoknak elég volt néhány hangzatos, megfoghatatlan, politikai kötelezettséget vállalniuk és még azelőtt lekerülhettek a listáról, hogy e megállapodásokat implementálták volna, ahogy arra az OECD is kitér egyik jelentésében.³⁴

Az OECD feketelistája mellett léteznek úgynevezett szürke³⁵, valamint fehér³⁶ listák is, de 2012-re már csak 1 ország³⁷ szerepelt az adóparadicsomok szürkelistáján és további 1 ország³⁸ pedig a pénzügyi központok szürkelistáján.

Mindezek alapján meglehetősen különös, hogy az Európai Parlament, 2012-ben alkotott fogalommeghatározásában miért utal a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet által adóparadicsomokként meghatározott országokra, hiszen az OECD listáján jelenleg egyetlen ország vagy felségterület sem szerepel. Az Európai Palament pedig sehol nem használja azt a fordulatot, hogy „az eredetileg adóparadicsomként szereplő vagy a 2009-ben adóparadicsomként meghatározott...”, így a definíció hibásan tartalmazza az OECD meghatározására való utalást,

---

²⁷ Directorate General for Internal Policies Policy Department D: Budgetary Affairs: European initiatives on eliminating tax havens and offshore financial transactions and the impact of these constructions on the Union's own resources and budget, Study (2013) 36. old.

²⁸ Bermuda, Kajmán-szigetek, Cyprus, Málta, Mauritius, San Marino

²⁹ Garavelle Jane G.: Tax Havens: International Tax Avoidance and Evasion. Congressional Research Service, 2015. 5. old.

³⁰ Booijink Laurens, Weyzig Francis: Identifying Tax Havens and Offshore Finance Centres 4. old.

³¹ OFFSHORE APOCALYPSE, The Collapse of the Tax Haven Industry-What Does the Future Hold?. An Oracle, 2012. 47.old.

³² Andorra, Liechtenstein, Monaco

³³ Lásd <http://www.oecd.org/countries/monaco/listofunco-operativetaxhavens.htm> (2016.04.19.)

³⁴ Lásd <http://www.oecd.org/ctp/harmful/andorraLiechtensteinandmonacoremovedfromoecdlistofunco-operativetaxhavens.htm> (2016.04.19.)

³⁵ Azon országokat tartalmazza, melyek kötelezettséget vállaltak a sztenderdek implementálására.

³⁶ Azon országok szerepelnek rajta, melyek implementálták is az elfogadott sztenderdeket.

³⁷ Nauru

³⁸ Guatemala

hacsak nem az OECD által meghatározott kritériumoknak megfelelő országok adóparadicsomokkénti minősítését kell érteni alatta. Ez esetben helyénvaló lenne a fogalom illetően való kiterjesztése, de mint ahogyan arra korábban utaltam, az új definíció csak a FATF listáján való szereplésre utal.

A FATF magas veszélyt magában rejtő és nem együttműködő jogrendszerek listáján 13 ország³⁹ szerepel. 2016 februárjában Algéria, Angola és Panama lekerült a listáról tekintettel arra, hogy jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy fejlesszék az AML/CFT (Anti-Money Laundering/Combating the Financing of Terrorism) rendszerüket és megteremtették a megfelelő jogi kereteket, így eleget tettek a FATF elvárásainak. Ugyanakkor a FATF hangsúlyozza, hogy nagy számban vannak olyan jogrendszerek, melyek még nem kerültek azonosításra, de e jogrendszerek leleplezése, felfedése folyamatos.⁴⁰

Talán az egész lista létezésének értelmét kérdőjelezi meg – legalábbis ami az adóparadicsomok elleni küzdelmet illeti – az, hogy 2016 februárjában Panama lekerült a listáról. Az a Panama, amely néhány hónappal később a világ legnagyobb offshore-botrányában lett érintett, köszönhetően a 2016. áprilisában, a Panama-papírok kapcsán kiszivárogtatott több millió dokumentumnak. Az offshore botrányban politikai vezetők, különböző sztárok, közismert labdarúgók, és természetesen szervezett bűnözői körök is érintettek, az információcsomagban több mint kétszázezer offshore érdekeltségről esik szó. A problémát az jelenti, hogy ezek az információk nem az információcsere egyezmények jóvoltából (nem volt Panama és az OECD között 2016 áprilisában hatályos egyezmény) láttak napvilágot, de nem is annak köszönhetően, hogy – a FATF 2014 júniusában azonosította Panama deficitjeit, amire válaszként – Panama új jogi és szabályozási keretrendszert vezetett be (amiért cserébe lekerülhetett a listáról), hanem azért, mert kiszivárogtatás történt.

Következésképpen az Európai Parlament adóparadicsomokkal kapcsolatos definíciói hiába tartalmaznak a nemzetközi szervezetek által adóparadicsomoknak minősített jogrendszerekre való utalást, mert azok listái jelenleg vagy egyáltalán nem tartalmaznak adóparadicsomnak minősített országot, vagy csak nagyon keveset és megkérdőjelezhető a listáról történő lekerüléshez szükséges feltételek mögötti tartalom valódisága.

A definíciók további hiányossága, hogy nem tartalmaznak konkrétumokat, illetve az egyes elemek azonos módon való értelmezése nem biztosított a definíciók által. Például: mind az áprilisi, mind a júniusi fogalom meghatározásban szerepel az „adók hiánya vagy névleges adók” kitétel. Az „adók hiányának” értelmezésével kapcsolatban probléma nem igen merül fel, de a valóságban nem is nagyon fordul elő, hogy az adóparadicsomok egyáltalán ne vetnének ki adót (legalább a bejegyzéskor), hiszen így nem jutnának profithoz hiába vállalnák fel az adóparadicsomi státusszal járó következményeket. A Kajmán-szigetek az 1960-as években a „gazdasági elhalás” szélén állt. A 2000-es évekre az életszínvonal a legmagasabb lett a karibi térségben, sőt az egy főre jutó GDP magasabb volt, mint az USA-ban. Gyakorlatilag megszűnt a munkanélküliség.⁴¹ Mindez elképzelhetetlen volna, ha egyáltalán nem vetnének ki adót a területükön bejegyzett társaságokra. A „névleges adók” fordulat interpretálása azonban már nem ilyen egyszerű. Számos kérdés merülhet fel: mi számít névlegesnek, hol húzódik meg a névleges és a kedvezményes adók közötti határ, 10%-os adókulcsot még névlegesnek lehet-e tekinteni? Mindezen kérdések megválaszolása indokolt és szükséges lenne csakúgy, mint az átláthatatlanság, a nem együttműködő ország és az ezekhez hasonló kifejezések konkretizálása, a definíció alkotója általi értelmezése.

---

³⁹ Afganisztán, Bosznia Hercegovina, Észak-Korea, Guyana, Irán, Irak, Laosz, Mianmar, Pápua Új-Guinea, Szíria, Uganda, Vanuatu és Jemen

⁴⁰ Lásd <http://www.fatf-gafi.org/publications/high-riskandnon-cooperativejurisdictions/documents/fatf-compliance-february-2016.html> (2016.04.19.)

⁴¹ Brittain-Catlin William: Offshore - The Dark Side of the Global Economy. Farrar, Straus and Giroux, New York, 2005. 8. old.

3. Saját fogalommeghatározás

Véleményem szerint egy egységes, általánosan elfogadott, valamint egyféléképpen értelmezhető fogalom meghatározása, illetve elfogadása nélkülözhetetlen lenne. A hatékony definíció alapjául szolgálhatna az OECD által 1998-ban felállított szempontok közül a négy legjelentősebb. Nevezetesen, az adó kivetésének hiánya vagy névleges adók a lényeges bevételek tekintetében, hatékony információcsere hiánya, átláthatóság hiánya és a tényleges tevékenység hiánya. E négy kritérium kiváló kiindulópont, szükséges lenne azonban, hogy jelentős megszorításokkal értelmezzük őket. Mint ahogyan arról korábban írtam, az adó kivetésének teljes elmaradása nem jellemző, hiszen sok ország ebből tartja fenn magát, a névleges adók kitétel tekintetében azonban meg kellene állapodni egy egységes határban. Alsó határként célszerűnek tartanám a 10%-os adókulcs elfogadását, mely azt jelentené, hogy valamennyi ország, mely 10%-nál alacsonyabb mértékű adót vet ki a bevételekre adóparadicsomnak minősülne a negyedik feltétel teljesülése esetén. A „lényeges bevételek tekintetében” fordulat visszaélésekre, a jogszabályok kijátszására ad lehetőséget, így e kiskaput szükséges lenne bezárni a 10%-os adókulcs valamennyi bevételre vonatkozó alkalmazásával. Természetesen a 10%-ot meghaladó mértékű differenciálásnak nem látom akadályát, ahogyan rövidtávon esélyét sem.

A második, illetve a harmadik kritérium egymással szorosan összefügg. Feltételezhető ugyanis, hogy azt az országot, mely részese az információcsere egyezményeknek, látszólag kellő betekintést biztosít és együttműködik, átláthatónak fogják tekinteni annak ellenére, hogy a valódi tulajdonosok rejtve maradnak. A probléma az egyezmények alkalmazása, illetve az erre való hajandóság kapcsán merül fel. A formálisan kötelezettséget vállaló országok kitűnő példája Barbados. Barbados és az OECD közötti egyeztetések eredményeként az OECD megállapította, hogy Barbados átlátható adó- és szabályozási rendszerrel, valamint hatékony információcserebiztosító mechanizmussal rendelkezik. Barbados még az eredeti OECD lista elkészülte előtt elkötelezte magát a hatékony információcsere terén az OECD tagországaival is, aminek következtében az OECD listáján sosem szerepelt.⁴² Ha azonban tüzetesen szemügyre vesszük Barbados International Business Companies Act-jét⁴³, világossá válik, hogy Barbados egyike lehet a jelenleg is létező adóparadicsomoknak. A sok jellemző közül a bevételek 1-2,5%-os adóztatását, a Barbados területén kívüli tevékenységet, valamint a termékek barbadosi lakosoknak való eladásának tilalmát emelném ki.⁴⁴ Mindezek alapján megállapítható, hogy Barbados szabályozása offshore cégek alapításának lehetőségét teremti meg, az OECD fogalommeghatározása alapján azonban, nem minősül adóparadicsomnak. Ennek oka, hogy az OECD gyakorlata alapján a névleges adók szempont egyedüli teljesülése esetén egyetlen országot sem lehet adóparadicsomnak nyilvánítani, Barbados pedig formálisan egyértelműen eleget tesz az információcsere vonatkozó egyezményeknek azzal, hogy aláírta a megállapodásokat, így átláthatónak is minősül, ami pedig a negyedik kritériumot illeti, az OECD – ahogyan arra korábban felhívtam a figyelmet – nem vizsgálta annak teljesülését az adóparadicsomok meghatározásakor. Így Barbados – és még számtalan Barbadoshoz hasonló szabályozási háttérrel rendelkező ország – nem tekinthető adóparadicsomnak. A megoldás az lehetne, hogy pusztán az első kritérium teljesülése esetén, azaz minden 10%-os adókulcsnál alacsonyabb mértékű adóztatással operáló országot adóparadicsomnak lehetne nyilvánítani tekintet nélkül arra, hogy formálisan hajlandó volt-e kötelezettségeket vállalni, vagy sem, amennyiben az ott létrejött társaságra a tényleges tevékenység hiánya jellemző. Ezáltal kiküszöbölhetők lennének az egyezmények, ajánlások nyújtotta hiányosságok is.

---

⁴² OECD Says Barbados Will not Appear on its Forthcoming List of Uncooperative Tax Havens.

<http://www.oecd.org/ctp/harmful/oecdsaysbarbadoswillnotappearonitsforthcominglistofuncooperativetaxhavens.htm> (2016.06.01.)

⁴³ Az adóparadicsomok gyakran használják a divatos, jól csengő International Business Company (nemzetközi gazdasági társaság) kifejezést, mely társaságok alapítására vonatkozóan saját szabályokat alkotnak, melyek szabályokból egyértelműen kitűnik, hogy valójában offshore cégek alapítására kínálnak lehetőséget.

⁴⁴ PRICEWATERHOUSECOOPERS: Barbados International Business Companies: A Guide for business executives involved in International Business and Investment Activities. 2005. 6-8. old.

VI. Záró gondolatok

Az adóparadicsomok és az offshore cégek szerepe vitathatatlan a pénzmosás és a terrorcselekmények finanszírozása elleni küzdelemben. A pénzmosás szükségszerű következménye majdnem minden jövedelmező bűncselekménynek. A pénzmosás lényege, hogy a bűncselekményből származó pénzből a pénzmosásnak köszönhetően legális, vagy legalábbis annak látszó pénz keletkezik. A pénzmosásnak számtalan technikája ismert, melyek közül jelen tanulmány során egyet, a pénzmosás legfőbb eszközének tartott offshore-céget kívántam bemutatni, rávilágítva arra, hogy az offshore-cégek, offshore trustok akár a törvényes adótervezés, az adóoptimalizáció eszközei is lehetnek. Az adóparadicsomokkal, offshore országokkal szembeni hatékonyabb fellépés kiindulópontja lehetne azonban egy egységes, általánosan elfogadott definíció az adóparadicsomok vonatkozásában. A megoldás az lehetne, hogy valamennyi 10%-os adókulcsnál alacsonyabb mértékű adóztatással operáló országot adóparadicsomnak lehetne nyilvánítani tekintet nélkül arra, hogy formálisan hajlandó volt-e kötelezettségeket vállalni, vagy sem, amennyiben az ott létrejött társaságra a tényleges tevékenység hiánya jellemző. Ezáltal kiküszöbölhetők lennének az egyezmények, ajánlások, feketelisták nyújtotta hiányosságok is.

Témavezető: Dr. Takáts Alexandra egyetemi docens

Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar

Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola

Absztrakt

Egy szervezet sikere nagyban függ a munkavállalók hozzáállásától. Az emberi erőforrás menedzsment kiemelt területe a teljesítménymenedzsment, amely azt vizsgálja, hogy a szervezet eredményességéhez ki és milyen mértékben járult hozzá. A teljesítménymenedzsment fontos stratégiai szerepet tölt be, célja az alkalmazottak teljesítményének és a munkavállalói képességeknek a javítása a szervezeti célok megvalósításának érdekében. Az elégedett, jól motivált munkavállalók eredményesebben teljesítenek, ezáltal a szervezet működése sikeresebb. Ehhez a vezetőknek ismerniük kell a munkavállalók motivációit. Az innováció ma már az emberi erőforrások területén is jelentős, az emberi erőforrás menedzsment rendszerek több pontja is fejleszthető: toborzási, kiválasztási folyamat, az új munkavállalók beillesztése, a munkakörök kialakítása, a teljesítményértékelési és ösztönzési rendszer. Jelen cikk alapja egy 2014-ben készült kutatás, mely az emberi erőforrás menedzsment rendszerek fejlesztésének jelentőségére, illetve a teljesítménymenedzsmentre koncentrálódott.

Bevezetés

Az emberi erőforrás menedzsment rendszerek működését illetően készült egy kutatás egy győri munkaerő-közvetítő és kölcsönző szervezetnél. A kutatás fókuszában a szervezet humánmenedzsment rendszereinek vizsgálata és azok fejlesztésének lehetőségei álltak.

Egy jól működő, sikeres vállalat legfontosabb alappillére az elégedett, jól motivált, együttműködő alkalmazott. Ma az a vállalat lehet sikeres, ahol az alkalmazottak jól érzik magukat, azonosulni tudnak a szervezeti célokkal, motiváltak, munkájukról rendszeresen kapnak visszajelzéseket és megfelelően értékelve vannak. Ezek láncreakciót alkotnak, azaz, ha a vállalat sikeresen működik- a vállalatvezetés és a tulajdonosi kör elégedett és kellő vezetői ismerettel rendelkezik - akkor az alkalmazottak motivációs igényeit ismerve és azokat kielégítve még jobb eredmények érhetőek el. Ehhez viszont rendkívül fontos, hogy a vezető jól ismerje a dolgozóit, ami egy jól működő teljesítménymenedzsment nélkül nem lehetséges.

A cikk készítésének célja, hogy a mai modern vállalatvezetésbe egyszerűen beilleszthető, informatív, könnyen befogadható javaslatok szülessenek arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet hatékony teljesítménymenedzsmenttel az alkalmazottakat jobban ösztönözni, s ezáltal elégedett munkavállalókkal együttműködve egy sikeres vállalatot vezetni.

Irodalmi áttekintés

A teljesítménymenedzsmentet már számos kutató vizsgálta. Bokor és társai szerint teljesítménymenedzsmentnek nevezzük a célkitűzés, teljesítménymérés és értékelés, visszacsatolás, követés egységes rendszerét, amelynek célja az egyéni teljesítmény és a vállalat stratégiai céljai közötti összhang megteremtése. A múltbéli teljesítmény értékelésére, ill. a

jövőbeni teljesítmény növelésére koncentrálódik. Szerepet kap a személyes teljesítmény és fejlődés, az értékelési tevékenység, az ösztönzési programok, a szervezeti kommunikáció.[1]

A teljesítménymenedzsment legfontosabb területe a teljesítményértékelés. Bakacsi és társai teljesítményértékelési rendszer alatt a szervezeti teljesítményhez történő egyéni, csoportos és szervezeti egység szintű hozzájárulások mértékének és módjának tervezésére, mérésére és értékelésére vonatkozó emberi erőforrás menedzsment-politikát és személyzeti irányelveket, módszertani eszközöket, technikákat, illetve a szervezet által alkalmazott gyakorlatot értik.[2]

Ahol nem alkalmaznak teljesítményértékelést, ott nincs működőképes teljesítménymenedzsment. Teljesítményértékelő-beszélgetés nélkül pedig a vezetők nem ismerhetik munkavállalóik motivációs igényeit.

Petró és társa a közszolgálat szervezeteiben vizsgálta a teljesítménymenedzsment működését. Kutatási eredményeik igazolják a teljesítményértékelés aktualitását és fontosságát. A született eredmények szerint a teljesítményértékelés az anyagi és erkölcsi megbecsülésben tölt be nagy szerepet. A vizsgálati eredményeik azt mutatják, hogy a teljesítményértékelés beágyazódását követően teremthetők meg a teljesítménymenedzsment-rendszer feltételei. A teljesítménymenedzsment az egyéni mellett a szervezeti teljesítményt is növeli és egy komplex rendszert alkotva a teljesítményértékelést összekapcsolja a személyzetfejlesztéssel, a minőségbiztosítással, a javadalmazási döntésekkel, a kiválasztással, elbocsátással kapcsolatos döntésekkel, az utánpótlás és karriertervezés funkciókkal és a motivációs rendszerrel. Petró és társa szerint teljesítménymenedzsment rendszerről akkor beszélhetünk, ha az a teljes HR folyamattal koherens egésznek tud alkotni, és minden más folyamatra is pozitív hatást tud gyakorolni. [3]

Gergely É. doktori kutatásának eredménye is rávilágít a teljesítménymenedzsment működtetésének fontosságára, illetve arra, hogy mindkét fél – vezető és beosztott – számára ugyanolyan fontos a teljesítményértékelés. Gergely szerint a profitorientált szervezeteknél működőképesebb a teljesítményértékelés. A vezetőknek nagyobb lehetősége van az anyagi ösztönzés gyakorlására, ezzel szemben a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező szervezeteknek alternatív, költséghatékonyabb ösztönzési stratégiát kell kialakítaniuk, vagy olyan motivációs eszközöket kell választaniuk, amelyek segítik az alkalmazott teljesítménymenedzsment működését. Mint például, karrierfejlődés, továbbképzések, fejlesztések. Gergely szerint, ha a teljesítménymenedzsment gyakorlatát úgy alakítják ki, hogy az folyamatos visszacsatolásban áll a munkaköri ellenőrzéssel, felülvizsgálattal, akkor az egyben motivációs eszköznek is minősülhet.[4]

A teljesítmény-értékelés (TÉR)

Teljesítményértékelő beszélgetés során az értékelő személy lehet egy felsőbb szintű vezető, az értékelt személy közvetlen felettese, vagy a személyzeti vezető, de értékelhet egy ügyfél, vagy beosztott is. Végezhetnek teljesítményértékelést a kollégák és a team-társak is.[5]

A teljesítményértékelő céljait saját értékei és normái, továbbá a szervezeti kultúra határozzák meg leginkább.

Az értékelő céljai négy kategóriába sorolhatók:

1. a feladathoz kapcsolódó teljesítmény célok,
2. a személyközi kapcsolatokra vonatkozó célok,
3. a szervezet(i egység) átfogó céljai,
4. az értékelő saját belső céljai.

Az értékeltek céljai három kategóriába sorolhatók:

1. információt szeretnének kapni a vezetőtől,

2. információt szeretnének eljuttatni a vezetőhöz a teljesítményüket befolyásoló tényezőkről,
3. illetve a vezető felé kinyilváníthatják fejlődési céljaik megvalósítása iránti elkötelezettségüket.

Az értékelt információt, visszajelzést vár arról, hogy:

- hol áll a munkacsoport teljesítményrangsorában,
- a vezető milyen részletes információval rendelkezik a teljesítményéről,
- mik a szervezet aktuális teljesítmény-elvárásai,
- milyen lehetőség van előléptetésre,
- milyen képzési lehetőségek hozzáférhetőek számára, illetve
- melyek azok a területek, ahol a vezető további fejlődést tart szükségesnek stb.

Másodsorban, az értékelték információt szeretnének átadni a teljesítményüket korlátozó körülményekről, különösen az elvárástól elmaradó teljesítmény esetén.[6]

A kutatás módszere

A kutatás egy munkaerő-kölcsönző és közvetítő cég győri kirendeltségének dolgozói körében készült. A módszer kvantitatív kérdőíves kutatás volt, személyes megkérdezéssel. A kérdőív az emberi erőforrás menedzsment rendszerekkel kapcsolatos 28 kérdést ölelt fel, érintve a teljesítménymenedzsmentet. Az adatfelvétel 2014-ben történt, a minta nagysága 20 fő volt, mely a teljes szervezeti létszámot jelentette. Ebből 15 nő és 5 férfi.

A kirendeltség-vezetővel készült egy mélyinterjú a kutatás kontrolljaként.

A kérdőív első kérdései a résztvevők nemére, munkatapasztalataira vonatkoztak, illetve kérdés volt továbbá az is, hogy ki, hány éve tagja a cégcsoportnak, milyenek tartották a kiválasztási folyamatot, illetve meddig tartott a beillesztésük. A kérdőív főbb kérdései a következők voltak: *Elégedett az alkalmazott teljesítményértékelési rendszerrel? (Amennyiben nem, miért?) Kellő visszajelzést kap az elvégzett munkájáról? Elégedett az alkalmazott javadalmazási rendszerrel? Munkaköre lehatárolt és feladatai egyértelműek az Ön számára? Mit vár a cég HR szervezeti egységétől? Önt mi ösztönzi a legjobban munkavégzése során? Mit gondol, a cégnél működőképes lenne egy életpálya-modell bevezetése?*

Eredmények

Az elvégzett vizsgálat során a dolgozók véleményüket fejezhették ki arról, hogy elégedettek-e az alkalmazott teljesítmény-menedzsment rendszerrel. A kapott válaszok szerint a dolgozók 60 %-a elégedett, 10 %-a nem elégedett az alkalmazott teljesítménymenedzsmenttel. Az alkalmazottak 30%-a nem válaszolt a kérdésre.

A vizsgálat során igazolódott, hogy a dolgozók mindössze fele volt elégedett az alkalmazott TÉR-rel, ami egy jól működő szervezetnél meglehetősen rossz arány. A munkavállalók 40 %-a szerint vannak a rendszernek hibái. Azok a dolgozók, akik nem voltak teljes mértékben elégedettek a szervezetenél működő TÉR-rel, úgy gondolták, hogy konkrétan nincs a cégnél teljesítmény-értékelés, ill. nem kapnak visszajelzéseket teljesítményüket illetően. 14,4 %-uk az értékelés gyakoriságával nem volt elégedett, ill. 7,2 % nem tartotta megfelelőnek az értékelő személyét, s ugyancsak 7,2 % nem tartotta jól összeállítotttnak a teljesítményértékelés során használt értékelő lapot. A megkérdezettek 7,2%-a szerint egyéb problémák is voltak a TÉR-rel kapcsolatban.[7]

Ahhoz, hogy egy munkavállaló tisztában legyen azzal, hogy feladataid megfelelően végezte-e el, feltétlenül szükség van arra, hogy rendszeresen visszajelzést kapjon, legyen az akár pozitív, akár

negatív. A kapott válaszok alapján a dolgozók mindössze 65 %-a volt elégedett, és találta úgy, hogy kellő visszajelzést kap az elvégzett munkájáról, 30%-uk gondolta úgy, hogy nem elegendő a visszajelzés, amit kapnak. A megkérdezettek 5%-a nem adott választ a kérdésre. A teljesítménymenedzsment egyik fő pillére az ösztönzés, így az is eleme volt a kutatásnak. A szervezet munkavállalóinak többségét, azaz 16 főt leginkább az elismerő szavak ösztönzik, ezt követik az anyagi juttatások, jutalom, prémium, bónusz, majd közel ezzel egyenrangúnak határozták meg a sikerélményt. Ezeknek alárendelve jelölte meg tíz fő a munkabért, s két főt motivál az előléptetés reménye. A kutatás során az is kiderült, hogy a dolgozók 70%-a elégedett az alkalmazott javadalmazási rendszerrel. Ez az elégedettségi arány nem feltétlenül rossz, de a terület biztosan fejlesztésre, változtatásra szorul. A dolgozók 20 %-a nem elégedett a rendszer működésével, szerintük nem teljesítményarányos a fizetés, illetve nem egyenlő a munkába fektetett energia a fizetéssel. Problémaként vetették fel, hogy nincs anyagi jutalmazás a cégnél. A megkérdezettek 10%-a nem adott választ a kérdésre. Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne a szervezet teljesítményén javítani négy különböző javaslatot adtak a megkérdezettek:

- Nem elegendő a cégnél alkalmazott munkaerő, a munkavállalók túlterheltek, szükség lenne munkaerő felvételre a hatékonyabb munkavégzéshez.
- Következetesebb cégvezetéssel a szervezet jobban teljesítené.
- Csapatépítő, közösségi programokon való részvétel javítaná a szervezeti együttműködést és összetartást.
- Egyénre és munkakörre szabott ösztönző és teljesítmény-értékelő rendszer kialakítása hatékonyabbá tenné a munkavégzést.[7]

A kérdőív kontrolljaként a kirendeltség HR vezetőjével készített interjú szolgált, melyről hangfelvétel és jegyzőkönyv készült. Az vezető interjú-válaszai összehasonlításra kerültek a kérdőívre beérkezett eredményekkel. Az interjú készítése arra irányult, hogy a kutatásban szereplő kérdéskörökről kirendeltség-vezető is véleményét fejezhesse ki, például, hogy értékeli a náluk alkalmazott teljesítménymenedzsmentet, mit gondol, rendszeresen kapnak-e a munkavállalók visszajelzéseket az elvégzett munkájuk minőségéről. A HR vezető kiemelten fontosnak tartotta a munkavállalók, de főként az új munkavállalók motiválását. Elmondása szerint a teljesítményértékelés során jelentős hangsúlyt fektet a munkatársak motiváltságának vizsgálatára. A cégnél a teljesítményértékelés tényleges célja, hogy a dolgozók tisztában legyenek saját teljesítményükkel, milyen értékeket adnak hozzá a cégcsoport eredményességéhez. A kommunikációra magas hangsúlyt fektet a vezetőség, ami a teljesítményértékelés során is kiemelt tényező. A szervezetnél a teljesítményértékelés egy értékelő beszélgetés során zajlik egy teljesítményértékelő lap segítségével. Az interjút minden esetben a HR vezető végzi, - ő egyben a kirendeltség vezetője is - aki vizsgálja az értékelt szakmai ismereteit, illetve, hogy rendelkezik-e a munkaköréhez szükséges kompetenciákkal. Beszélgetést folytatnak a következő időszakra szánt feladatokról, célkitűzésekről, egyéni és szervezeti szinten egyaránt. Az értékelő beszélgetés lényege, hogy meghatározásra kerül, hogy az értékelt munkavállalónak szüksége van-e további képzésekre, tréningekre feladatai minél magasabb szintű elvégzéséhez.[7]

A mélyinterjúból az is kiderült, hogy a vezető sokszor bizonytalanságot érez a teljesítményértékelő beszélgetés során az őszinteséget illetően. Ilyen esetekben ajánlott az anonim teljesítményértékelést is alkalmazni. Ilyen esetben a beosztottak értékelik a feletteseik és saját munkájukat is, leírják, hogy milyen változást várnak a vezetőktől, a munkatársaktól és magától a szervezettől. Megosztják, hogy mik a céljaik a következő időszakot illetően, illetve értékelik az egyes humán rendszereket a cégnél. A 2014-es vizsgálat eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy a szervezetnél a teljesítménymenedzsmentet illetően jelentős változtatásra lesz szükség. A vizsgálódás eredményeként az is látható volt, hogy kevesen kapnak visszajelzést az elvégzett munkájukat illetően. Ezek alapján a vezetőknek ajánlott gyakrabban figyelmeztetni a munkavállalókat az esetleges hibák miatt, ill. többször elismerést alkalmazni a jó teljesítményekért. Javasolt a szervezetnél a teljesítménymenedzsment és az

ösztönzés-menedzsment összehangolása, mivel a kutatás kiértékelését követően világossá vált, hogy az elismerést és az anyagi jutalmazást tartják a legmotiválóbbnak a munkavállalók.

Összességében egy komplexebb teljesítményértékelési rendszer kiépítése javasolt.[7]

A két fél válaszainak összevetése azt igazolja, hogy rendkívül szükségesnek tartják a teljesítményértékelés alkalmazását. Szervezeti szempontból kedvező, ha a beosztotti és vezetői oldal meglátásai egy irányba mutatnak. A kirendeltség-vezetőnek további munkáját illetően minden bizonnyal rendkívül hasznos, hogy megismerhette a dolgozók motivációs igényeinek rangsorát.

Következtetések

A felmérés eredményeiből az látható, hogy beosztottaknak és vezetőknek egyaránt fontos a teljesítménymenedzsment rendszer működtetése.

Elengedhetetlen, hogy mindkét fél visszajelzéseket kapjon. A beosztottak elvégzett munkáját folyamatosan értékelni kell a minél hatékonyabb munkavégzés érdekében. Ez viszont fordítva is igaz, az alkalmazottaktól visszajelzést vár a vezetőség arra vonatkozóan, hogy eredményesnek látták-e a beosztottak az elmúlt időszakot, miket terveznek a következő időszakra, kell-e a vezetőségnek valamin változtatni, illetve milyen ötleteik, javaslataik lennének a jövőre vonatkozóan.

A jó vezető ismeri a beosztottjai motivációs igényeit. Ahhoz, hogy elégedett munkavállalókkal vegye magát körül egy vezető, elengedhetetlen, hogy felmérje beosztottjai motivációs igényeit. Ha a vezető ezen ismeretekkel rendelkezik és van mód az igények kielégítésére, garantált az eredményes munkavégzés. A dolgozói igények minél alaposabb feltérképezése hozzásegíti a vállalatvezetést a sikeres működéshez, ugyanis az elégedett dolgozók sokkal eredményesebben teljesítenek, mint akik kevésbé motiváltak.

Teljesítmény-menedzsment innováció

Az innováció egy szervezet minden pillérére vonatkozóan rendkívül fontos, beleértve a teljesítménymenedzsment is. A teljesítménymenedzsmentnek folyamatosan a jövőre kell koncentrálnia, emellett fontos, hogy a mai digitalizált és folyton fejlődő világnak megfelelően készüljön a teljesítményértékelés. A HR innováció nemzetközi szinten leginkább fejlesztett területei a távmunka, de a kompenzációs rendszerek fejlesztése is jelentős.

Az emberi erőforrásnak kell a legfontosabb, központi helyen állnia a szervezetek működésében. Azonban, ha egy vezető ezt nem ismeri fel, az rendkívüli nehézségeket okozhat a szervezet életében. Preventíven gondolkodó HR szakembernek kell végeznie a teljesítményértékelést, a jövőbeni teljesítményre, nem pedig a múltbélire kell fókuszálni. Minden szervezetnél egy olyan teljesítménymenedzsment kialakítása szükséges, ahol a szubjektivitás teljesen elkerülhető.

A teljesítménymenedzsment fejlesztését minden szervezetnek ajánlott beiktatnia innovációs tevékenységébe. Fontos a teljesítmény-értékelés rendszeressége, legalább évente kétszer ajánlott a teljesítményértékelő beszélgetés lefolytatása. Az értékelést érdemes nem papíralapon, hanem könnyen tárolható módon, számítógépes rendszerben végezni, s azonnal rögzíteni, így a későbbi beszélgetések eredményei egyszerűen összehasonlíthatóak.

Szervezetenként ki kell jelölni legalább egy főt – legyen az a HR vezető, vagy a HR asszisztens – aki kellő EEM ismerettel rendelkezik ahhoz, hogy a szervezetre szabott teljesítményértékelő lapot elkészítse. Rendkívül fontos, hogy a kapott adatok mérhetőek legyenek, emellett elvárt, hogy a kapott eredmények minél részletesebb, komplex képet adjanak a vezetőségnek.

Mindemellett a munkavállalókat informálni kell arról, hogy min kell a jövőbeni munkájukat illetően esetlegesen változtatniuk. A változás csak akkor következhet be, ha annak igényére felhívjuk a figyelmet. A teljesítményértékelő beszélgetés erre alkalmat ad.

Máig működnek olyan szervezetek, ahol egyszerűen nincs teljesítményértékelés, a teljesítménymenedzsment nem működik, nem része a szervezetnek. Teljesítménymenedzsment nélkül egy szervezet alkalmatlan az eredményes munkavállalói és vezetői együttműködésre. Ahol már része a szervezetnek a teljesítménymenedzsment, ott felismerték a humán faktor központi szerepét. Az embereknek szükségük van a munkavégzésük során vezetőkre, szakmai és humán oldalról egyaránt. A teljesítménymenedzsment eredményes működésének feltétele, hogy a jó menedzsernek kell, hogy legyen érzelmi intelligenciája, fel kell ismernie, ha a munkavállalói túlterheltek, s folyamatosan képeznie kell magát. Ma már elengedhetetlen, hogy egy vezető „coachmanager” legyen.

A teljesítménymenedzsment feladatai közé tartozik a hívogató munkakörnyezet megteremtése. Rendkívül kedvező hatással bír a munkavégzésre és a munkakedvre, ha inspiratív munkakörnyezetet biztosít a szervezet a munkavállalóinknak. Emellett a menedzserek feladata a továbbképzési és nyelvtanulási lehetőségek biztosítása, közösségi események szervezése, relaxációs helyiség biztosítása. Az innovatív szervezetek vezetői felismerik, hogy munkavállalókat ki kell ragadni a hagyományos taposómalomból, és ha a munkavégzés élménnyé válik, a vállalati siker garantált.

Felhasznált irodalom

[1]Bokor, A. – Szóts-Kováts, K. – Csillag, S. – Bácsi, K. – Szilas, E. (2007):*Emberi erőforrás Menedzsment*, Aula Kiadó Kft., Budapest

[2]Bakacsi, Gy.- Bokor, A. – Császár, Cs. – Gelei, A. – Kováts, K. – Takács, S. (1999): *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

[3] Petró, Cs. – Stréhlí-Klotz, G. (2013): *A teljesítménymenedzsment humánfolyamatának működése a közszolgálat szervezeteiben („Közszolgálati Humán Tükör 2013’ résztanulmány)*, Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó

[4]Gergely É. (2012): *Teljesítménymenedzsment vizsgálatok egyes profitorientált szervezetek és polgármesteri hivatalok humán erőforrás gazdálkodásában*, Doktori értekezés, Debreceni Egyetem, Agrár és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar

[5] Karoliny, M. – Farkas, F. – Poór, J. – László, Gy. (2003): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest

[6] Bakacsi, Gy.- Bokor, A. – Császár, Cs. – Gelei, A. – Kováts, K. – Takács, S. (1999): *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

[7] Burkus, V. (2014): *A Pannon-Work Zrt. humánmenedzsment rendszerének vizsgálata és fejlesztésének lehetőségei a győri kirendeltség példáján bemutatva*, Szakdolgozat, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Ka

Dr. Liktör Zoltán Attila: A Báthory-Habsburg kettős „kézfogó” (1595)

Szövetség Erdély és a császár – kézfogó Graz és Gyulafehérvár között. A spanyol kapcsolat jelentősége a magyar alkotmánytörténet felől nézve¹ / PPKE_JÁK

Lektorálta: Prof. Dr. Fürj Zoltán

„Hogy Ő császári szent felsége, a nagyságos fejedelem számára, a nemes ausztriai vérből, elsőbbsen is, feleségről gondoskodjék; a mire nézve, a néhai fenséges Károly főherceg, kedvelt nagybátyja özvegyénél és a fenséges Ferdinánd főherceg és bajor hercegnél, a kik Ő szent felségével együttesen, az említett néhai fenséges Károly főherceg leányainak a gondnokai mindent meg fog tenni, hogy azon leányoknak valamelyikét feleségül adják”.

(Corpus Juris Hungarici, 1595)

Bevezetés

A Habsburg-magyar kapcsolatok 16–17. századi kutatása az elmúlt két évtizedben igen jelentős fordulatot vett, a kulturális, gazdasági, diplomáciai, hadi összeköttetés tekintetében a Habsburg-magyar viszonyt már nem kizárólag a Habsburg Monarchia, hanem a Spanyol Monarchia felől is vizsgálja a történetírás. A hazai alkotmány- és jogtörténetírás van csak több évtizedes, ha nem évszázados lemaradásban e téren. Jelen tanulmány az 1595-ben tartott pozsonyi országgyűlés jelentőségének, a Rudolf császár és Báthory Zsigmond vezette Erdély között megkötött szövetségnek, és különösen is a Báthory-Habsburg házassági kontraktusnak a jogi látószögből való különlegességével kíván foglalkozni. Passuth László Sárkányfog című regénye indított arra, hogy ennek a jogtörténetben eddig mellőzött – de gazdag forrásanyaggal és történeti irodalommal bíró – eseménynek utána nézzek. Ráadásul ez a história kiváló példa a szoros spanyol-magyar kapcsolat szemléltetésére is, amely a vonatkozó két évszázad során fennállott. Ma már a jogtörténetírás számára a források (egy része) viszonylag könnyedén elérhetők a digitalizációnak köszönhetően, akkor, ha tudjuk mit keresünk. Ebben a konkrét esetben a fenti házassági szerződés létezéséről ugyan nem tudtam biztosan, de a korábbi kutatások alapján erősen feltételeztem, hogy az megvan, és valóban, egy 1854-ben megjelent forráskiadvány digitalizált változatában meg is találtam. A Báthoryak, illetve Erdély vonatkozásában az újabb irodalomból érdemes kiemelni többek között Horn Ildikó,² Kruppa Tamás,³ Oborni Teréz⁴ munkáit. A tizenöt éves háborúval⁵ (1591–1606), a spanyol relációval,⁶ Mária császárné és a Habsburg főhercegnők madridi

¹ Ez a tanulmány „AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-4 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.”

² Horn Ildikó: A könnyező krokodil – Jagelló Anna és Báthory István házassága. L'Harmattan Kiadó, 2007., Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Budapest, 2012.

³ Kruppa Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korban (1578–1597)*. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis, 2 (5). Gondolat; PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest, Roma, 2014.

⁴ Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Pannonica Kiadó, 2002., Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.

⁵ Jan Paul Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

⁶ Javier Arienza Arienza: *La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608*. Tesis Doctoral, Szeged, 2009.

udvarban a háború során a császári érdekek mentén folytatott „lobbitevékenységével”,⁷ továbbá a főszereplők, mint somlyói Báthory Zsigmond⁸ erdélyi fejedelem, Rudolf császár- király, Mária főhercegné,⁹ illetve Ferdinánd¹⁰ főherceg, valamint a tárgyalódelegációt vezető Bocskai István¹¹ és Alfonso Carillo¹² jezsuita szerzetesnek a császár és Erdély közötti szövetség létrehozásában játszott kulcsszerepével, San Clemente prágai spanyol követtel,¹³ a Habsburg- és magyarellenes oszmán-francia románc¹⁴ jelentőségének kérdésével a hazai és nemzetközi történetírás is foglalkozott már, a jogtörténetírás figyelmét azonban mindeddig elkerülte. Pedig rendelkezésünkre állnak a legfontosabb jogforrások, mint az 1595-ös pozsonyi országgyűlésen meghozott dekrétum és az ott becikkelyezett szövetség,¹⁵ illetve az egyéb, jogilag releváns források, mint a paktum egyik feltételként szolgáló Báthory-Habsburg házassági szerződés,¹⁶ továbbá fontos diplomáciai levelezések is.¹⁷ Szükséges leszögezni, hogy e tanulmány a jogtörténeti kérdésekkel foglalkozik, a diplomáciai szálak és köztörténeti események csupán a háttér megértéséhez szolgálnak.

A történeti-politikai háttér, erdélyi delegáció Prágában, országgyűlés Pozsonyban (1595)

Magyarország mohácsi csatát követő három részre szakítottóságának állapota az 1560-as évek végére – drinápolyi béke (1568) – stabilizálódott. Bár a Habsburgok számos alaklommal tettek kísérletet az ország egyesítésére a korábbi évtizedekben,¹⁸ ezek nem jártak (tartós) eredménnyel,

---

⁷ Rubén González Cuerva: Cruzada y dinastía: Las mujeres de la Casa de Austria ante la larga guerra de Hungría. In: José Martínez Millán – Maria Paula Marçal Lourenço (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2009) 1149–1186.

⁸ Rubén González Cuerva: „El prodigioso príncipe transilvano”: la larga guerra contra los turcos (1592–1606) a través de las „relaciones de sucesos”. *Studia historica. Historia moderna* 28. (2006) 277–299.

⁹ Katrin Keller: *Erzherzogin Maria von Innerösterreich (1551–1608): Zwischen Habsburg und Wittelsbach*. Wien – Köln – Weimar, Böhlau, 2012.

¹⁰ Vanja Kočevár: Ferdinand II. vom innerösterreichischen Landesfürsten zum Kaiser des Heiligen Römischen Reiches. *De musica disserenda* XIII/1–2 (2017) 17–38.

¹¹ G. Etényi Nóra – Szabó Péter – Horn Ildikó: *Koronás fejedelem – Bocskai István és kora*. General Press Kiadó, 2006., Pálffy Géza: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*. Századok füzetek 3. (2009).

¹² Szilágyi Sándor: Carillo Alfonz diplomáciai működése 1594–1598. Budapest, MTA, 1877.

¹³ Javier Arienza Arienza: La historia de Guillén de San Clemente, un embajador hispano en el corazón de Europa entre los años 1581 y 1608. *Ibero–Americana Pragensia*, XLV (2017) 73–98.

¹⁴ Karácson Imre: A francia-török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. *Századok* 43. (1909) 416–422., Evrim Türkçelik: El Imperio Otomano y la política de alianzas: las relaciones franco-otomanas en el tránsito del siglo XVI al XVII. *Hispania* LXXV. (2015) 39–68.

¹⁵ Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1526–1608)*. Budapest, Franklin, 1899. [a továbbiakban: *CJH*.] 1595. évi dekrétum

¹⁶ Kemény József: Erdélyi fejedelem Báthory Zsigmondnak Mária Christierna osztrák fejedelem asszonyi házasságát érdeklő 1595-beli okmányok. *Új Magyar Múzeum* 4. (1854) 2:315–332.

¹⁷ Veress Endre: *Carillo Alfonz jezsuita- atya levelezése és iratai (1591–1618)*. MTA, Budapest, 1906. *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría*. Zaragoza, 1892.

¹⁸ Zoltán Korpás: Két ellenfél és a Hostis Naturalis. (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról 1532–1538). *Publicationis Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* XIII. (2008) 3:195–226., Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:109–127., Korpás Zoltán – B. Szabó János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35.)

ahogyan a speyeri egyezménynek¹⁹ (1570) sem sikerült érvényt szerezni, hiszen János Zsigmond után a somlyói Báthoryak lettek a meghatározó politikai erő Erdélyben, sőt Báthory István lengyel-litván királyságával (1575–1586) még inkább távolabb került a realitásról az egyesítés esélye. A nyugati-északi rész, mint a Magyar Királyság megmaradó része a Habsburg-ház uralma alatt állott, beilleszkedve a Habsburg Monarchiába, a keleti rész (Erdély) bár önálló fejedelemség lett, mégis a külpolitikájában alapvetően oszmán befolyás érvényesült.²⁰ A középső-déli rész pedig közvetlen oszmán megszállás alá került, ez az állapot egészen a 17. század végéig, a török kiűzéséig megmaradt.²¹ A várháborúkat követő békeidőszak az 1590-es évek elejére véget ért – a francia és az angol politika már az 1580-as évek végén tisztában volt a Magyarország-ellenes Oszmán tervekkel²² – és a kirobbanó katonai konfliktus hatására a 16. század végén a Habsburgok újra megpróbálták – immár sokadszor – egy nagy nemzetközi ligát összekovácsolni, amelynek célja Magyarország felszabadítása lett volna. A pápaság az ügy mellé állott, és komoly erőfeszítéseket tett, hogy megnyerje a francia és a lengyel-litván uralkodót is, azonban a francia politika a Párizs-Isztambul tengely fenntartását fontosabbnak tartotta. A Spanyol Monarchia akkoriban nemcsak a franciákkal, de a hollandokkal,²³ és az angolokkal²⁴ is hadban állott, így hát ezek a legnagyobb érdekközösségben voltak a Portával,²⁵ és minden igyekezetükkel azon voltak, hogy a Habsburg-erők lehetőleg minél több fronton lekötve legyenek. A Habsburgok és a pápaság sokat dolgozott azon, hogy megnyerjék Erdélyt, talán nem véletlen, hogy Báthory Zsigmond fejedelem nevelője és egyik legfőbb tanácsosa egy spanyol jezsuita szerzetes volt Alfonso Carillo személyében, aki folyamatos összeköttetésben állott Madriddal és Rómával is.²⁶ Erdély kényszerpályán mozgott, egyrészt a nagy dilemmát az erdélyi vezetésnek egyértelműen az okozta, hogy ha belép a Szent Liga oldalán a Habsburg-oszmán háborúba, és ha az a keresztény részről kudarcot vall, annak elsősorban Erdély fogja a kárát látni, a Porta bosszúja nem fog elmaradni. Ha pedig nem lép be, és az a keresztények győzelmével ér véget, akkor a Habsburgokkal szemben kerülnek előnytelen helyzetbe az országegyesítés elkerülhetetlen folyamatánál, aminek ugyancsak Erdély látja a kárát. Másrészt pedig tény, hogy a Báthoryak korábbi számottevő súlya az európai politikában az 1590-es évekre már a múlté volt, a lengyel kapcsolat is meglazult. Igaz, hogy Báthory István (†1586) után még sikerült megakadályozni, hogy a Habsburgok szerezzék meg a lengyel-litván trónt²⁷ – Jan Zamoyski kancellár felesége Zsigmond fejedelem testvére,

---

89–116., Guitman Barnabás – Korpás Zoltán – Tóth Ferenc – B. Szabó János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet* (2019) 2:253–293.

¹⁹ Bagi Zoltán: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet* (2001) 1:81–87.

²⁰ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.

²¹ Géza Pálffy: *Hungary between Two Empires (1526–1711)*. Bloomington, Indiana University Press, 2021.

²² Arienza op. cit. (2009) 137.

²³ Federico Gallegos: La Guerra de los Países Bajos hasta la Treuga de los Doce Años. *Revista Aequitas* 4. (2014) 167–252.

²⁴ Rubén Sáez Abad: *La guerra anglo-española (1585–1604)*. Madrid, Almena Ediciones, 2016.

²⁵ Türkçelik op. cit. (2015) 50.

²⁶ Arienza op. cit. (2009) 88. „Segismundo, tenía una religiosidad exacerbada y algo enfermiza, cuya responsabilidad se debía probablemente a los jesuitas que le educaron y a quienes protegió en gran medida. Como ya se ha citado, en estos años (1591–1599), su consejero palatino fue un padre español, Alfonso Carrillo, quien mantenía continuos contactos con Roma y Madrid”.

²⁷ Matylda URJASZ-RACZKO: La estrategia diplomática de Felipe II frente a la Tercera Elección Libre en La República Polaco-Lituana, 1586–1589. *Studia historica. Historia moderna* 36. (2014) pp. 213–232., Javier Hipólito VILLANUEVA: El trono de Polonia en disputa: el papel del archiduque Ernesto de Habsburgo, 1587–1592. *Tiempos Modernos* 37. (2018) 2. pp. 123–147. Miguel Conde Pazos: „The Hispanic Monarchy facing the accession of The Vasa Monarchy. Don Guillén de San Clemente’s embassy to Poland (1588–1589)”. In: Ryszard Skowron (ed.): *The House of Vasa and The House of Austria. Correspondence from the Years 1587 to 1668, Part I, Vol. I*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016. pp. 95–114., Miguel Conde

Báthory Griseldis (†1590) volt, a Habsburg Miksa főherceg lengyelországi terveit zárójelbe tévő pitscheni csatában (1588) erdélyi csapatok is részt vettek – de az azt elfoglaló (svéd) Vasa uralkodó a Habsburgokkal való békülés felé hajlott, aminek eredményeként hamarosan létre is jött a Vasa-Habsburg frigy (stájer) Anna főhercegnő és Vasa (III.) Zsigmond király között (1592),²⁸ a pápa maga is igyekezett a Vasa királyt a császárral való szövetségre sarkallni.²⁹ Így a Habsburgokkal szembeni ellenállás – korábban meglévő – egyetlen számottevő tere is elenyészett az erdélyi Habsburg-ellenes politika számára. Carillo végül meggyőzte Zsigmondot, hogy csatlakozzon a keresztény hatalmakhoz, aki erre hajlandónak is mutatkozott, a tervet viszont politikai megfontolásból az erdélyi országgyűlés elé terjesztette.³⁰ A fejedelem unokatestvére, somlyói Báthory Boldizsár, a „törökpárti” erők vezére – a Porta bosszújától tartva – első körben megakadályozta (1594) Erdély csatlakozását a pápa által még az előző évben összekovácsolt Szent Ligához. Báthory Zsigmond pedig le is mondott a fejedelemségről 1594 nyarán, azonban nagybátyja, Bocskai István, a helyébe lépő Boldizsárt nem sokkal később mégis elfogatta, Zsigmond visszatért a trónra, és a „törökpárti” erők vezető alakjait (Boldizsárt, a Kendyeket és Kovacsóczy kancellárt) kivégeztetve keresztülvitték a császárral való szövetség tervét.³¹ Év végén követség indult Prágába, hogy véglegesítsék a szerződést a Habsburgokkal, a tárgyalásokat erdélyi részről Bocskai vezette. A fejedelem unokatestvérét, a krakkói udvarban befolyásos somlyói Báthory András bíborost (a kivégzett Boldizsár testvérét) sikerült kiengesztelni, bár a Vasa uralkodót és a lengyel-litván rendeket nem tudták rávenni, hogy üzenjenek hadat a Portának.³² A magyar tanácsosok az 1594-es események hatására azt javasolták Rudolfnak, hogy hívjon össze országgyűlést és törekedjen az erdélyiekkel való megegyezésre. Az udvarban az erdélyiek császárral folytatott, hetekig tartó egyeztetésének alakulásáról Carillo folyamatosan tájékoztatta a bíboros államtitkárt, amely végül 1595. január 28. napján sikerrel is zárult, aláírták a szövetséget. Jól mutatja a spanyol és a pápai érdekeltséget, hogy a császár és Erdély közötti szövetség dokumentumán a nuncius és a spanyol követ, San Clemente aláírása is szerepel.³³ Pár nappal később Pozsonyban megnyílt az országgyűlés, hol Mátyás főherceg tárgyalta a rendekkel, az alkudozások a szokásoshoz képest meglepően gördülékenyen zajlottak. Rudolf megküldte az erdélyiekkel már megkötött megállapodást is, és az előterjesztésére – amelyek szinte kizárólag a hadjárattal, hadiadó fizetésével, hadiigazgatási kérdésekkel foglalkoztak – adott országgyűlési

---

Pazos: *La Monarquía Católica y los confines orientales de la cristiandad. Relaciones entre la Casa de Austria y los Vasa de Polonia*. Tesis Doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 2016. pp. 94–224.

²⁸ Ryszard SKOWRON: Los aliados de las esperanzas fallidas. La Casa de Austria y los Vasa de Polonia (1598–1648). In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 997–1021. 1000.

²⁹ Kruppa Tamás: *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II. (1595–1613)*. Collectanea Vaticana Hungariae Vol 5. Budapest – Róma – Szeged, 2000. 4. oklevél VIII. Kelemen pápa levele III. Zsigmond lengyel királynak (1595).

³⁰ Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelem jogköre 1571–1690*. Kolozsvár, 1912. 36. „A választási feltételekben Báthory Zsigmond óta minden fejedelmet köteleznek a béke megőrzésére. A békét annyira fontosnak tartják, hogy egyre nagyobb kívánságokkal lépnek fel annak biztosítására, ami viszont amellel bizonyít, hogy a külügy teljesen a fejedelem kezében van. Így Báthory Zsigmondtól visszatérése után azt kívánják, hogy a haza csendes állapotjára, megmaradására a tanács s az ország véleményével egyezőleg, amit legjobbnak lát, minden igyekezetével megtegye”.

³¹ Szilágyi i. m. (1877) 20.

³² Kruppa i. m. (2000) 1. oklevél, és a melléklete, amely a bíboros feltételeit közli (1595. február).

³³ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 2§ De tractatibus Transylvanicis „Praesentibus et mediantibus [...] nuntio apostolico caesareo Speciano episcopo Cremonense, et serenissimi regis Hispaniarum catholici oratore Guilhelmo de sancto clemente”.

felirati javaslatot első fordulóban maradéktalanul elfogadta.³⁴ Bár a magyar rendek kérték Rudolfot, hogy személyesen jöjjön az országba, ekkora már kialakult gyakorlat volt, hogy maga helyett valamelyik főherceget küldte el, korábban Ernő (1578–1593), majd annak németalföldi kormányzóvá történt kinevezését³⁵ követően leginkább Mátyás képviselte császári bátyját a magyar rendek előtt a pozsonyi országgyűléseken.³⁶ A dekrétum adófelajánlása különlegesség a magyar alkotmánytörténet felől nézve, mivel a rendek példátlan hatalmas összeget – békeidőszakban évi 2-3 forint adót volt szokás megajánlani³⁷ –, jobbágy portánként 15 forintot szavaztak meg a királynak, amelyből kilenc forintot a jobbágyok, hatot a nemesek fizettek, bár a nemesi adómentességet ezzel együtt sértetlenül fenntartani rendelik („*praerogativa eorum salva remanente*”).³⁸ Szükséges megjegyezni, hogy a nemesi adómentesség csak a király felé állott fenn, a teljes vármegyei közigazgatást és az igazságszolgáltatást, magát az önkormányzatot is a vármegyében birtokos nemesség volt az, aki saját jövedelméből fenntartotta, a főpapok, bárók és a nemesség volt köteles adózni a vármegye minden közszükségletére.³⁹ Ezt a rendelkezést Habsburg I. Ferdinánd alatt már úgy egészítik ki, hogy a várral rendelkező nemesség, aki nem tartozik a bárók közé, a birtokaiból fizetendő királyi adót se a királynak adja, hanem a vármegye közszükségeire fizesse.⁴⁰ A védelem megszervezése és biztosítása megoszlott a király és a rendek között, ezt már a Jagelló-korban törvényben rögzítették,⁴¹ azonban a Mohács utáni hadiigazgatási reformok következtében az udvar és a diéta között persze számos konfliktus is származott a 16–17. század folyamán.⁴²

A császár és Erdély közötti kontraktus fontosabb pontjai

A szerződő felek olyan kölcsönös biztosítékokkal ellátott kontraktust véglegesítettek, amely mind a királysági, mind pedig az erdélyi rendek számára elfogadható volt. Elsőként is kikötötték, hogy a megkezdett háborút folytatni fogják, bármiféle egyezkedésbe a Portával csak a másik fél tudtával és előzetes tájékoztatásával fognak bocsátkozni, vagy ha békekötésre kerülne sor a császár és a

---

³⁴ Fraknói Vilmos: *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 8. (1588–1597)*. Budapest, 1883. 194.

³⁵ Antoinette Doutrepoint: “L’archiduc Ernest d’Autriche, gouverneur général des Pays Bas, 1594–1595” en *Miscellanea historica Leonis van der Essen, II, 1947*, pp. 621–642., José Eloy Hortal Muñoz: *El manejo de los asuntos de Flandes, 1585–1598*. Tesis doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 2004.

³⁶ *CJH*. 1593. évi XVIII. tc., 1595. évi I. tc.

³⁷ Az adómegajánlás 16–17. századi alakulásáról lásd bővebben: Szíjártó M. István: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle* XLVI (2004) 3-4:241–295. 242. „A király jórészt elvesztett földbirtokosi jövedelmei helyére lépő adók, az országlakók egyfajta segítsége nem kerültek ellenőrzése alá: az ország rendjei képesek voltak érvényesíteni azt az elvet, hogy beleegyezésük szükséges az adóztatáshoz. Ez a gyakorlatban országgyűlést jelentett, és az adóra vonatkozó rendelkezések mindegyike automatikusan *negotium diaetale* lett. 1504-ben törvényben is rögzítették ezt a gyakorlatot. Így az adó nem királyi jövedelem (*proventus regis*), hanem országos jövedelem (*proventus regni*) lett, és a rendeknek – 1670 előtt gyakorlatilag is, utána inkább csak elviekben – jogukban állt az adó megtagadása is. Az adó országgyűlési megajánlásának gyakorlata 1526-tól a 17. század közepéig szinte töretlenül érvényesült”.

³⁸ Ebből a jobbágyok kilenc, a nemesek hat forintot fizettek, lásd: *CJH*. 1595. évi III. tc. „*ratione jobbagionum floreni Hungarici novem, ratione autem dominorum terrestrium, sex floreni numerentur*”.

³⁹ *CJH*. 1486. évi LXIV. tc.

⁴⁰ *CJH*. 1556. évi XL. tc.

⁴¹ *CJH*. 1498. évi XX-XXII. tc.

⁴² Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* XXXVIII (1996) 2-3:163–217., Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2:257–288.

szultán között, akkor abba Erdélyt is bele kell foglalni,⁴³ ez utóbbi egyértelműen Erdély akkori pozíciójának garantálását célozta. Kikötötték, hogy Erdély Báthory Zsigmond fejedelem és a tőle leszármazó törvényes fiági utódainak kezén maradjon, akik elsőszülöttségi rendben örökölhetnek,⁴⁴ bár ez homlokegyenest ellentétes volt a rendek fejedelmválasztó jogával.⁴⁵ Ha Zsigmondnak vagy fiágának magva szakadna, akkor Erdély visszaháramlik a magyar királyra és utódaira, akit a rendek törvényes uruknak ismernek el, és rá hűségesküt tesznek, ha leányai maradnak, akkor azoknak hozományul a császár százezer forintról is gondoskodni köteles. A magyar király köteles továbbá Erdély minden kiváltságát, jogát és szokását sértetlen megtartani, és arra koronázásakor esküt is tenni, továbbá a rendek közül kormányzó vagy vajda állításáról gondoskodni,⁴⁶ bár ez utóbbi kapcsán az udvar a későbbiekben Miksa főherceg személyében is gondolkodott.⁴⁷ A császár elismeri Báthoryt Erdély szuverén urának,⁴⁸ hiszen korábban csupán erdélyi vajdaként tekintették a Habsburgok a fejedelmeket. A szövetséget házassággal kívánták megerősíteni, a kontraktus elő is írta a császárnak, hogy a fejedelemhez a stájer-ágból valamelyik főhercegnőt adja hozzá,⁴⁹ az erről kötött szerződésről és a hozzá kapcsolódó lemondó nyilatkozatról, a spanyol hatásról külön fogok írni. A spanyol kapcsolatot még inkább kihangsúlyozza az a rendelkezés, amely a császárt arra kötelezi, hogy járja ki a spanyol királynál, hogy Báthory Zsigmond az Aranygyapjas rend tagjai közé felvétessék.⁵⁰ A császár közvetítésével a felavatásra – Mátyás és Ferdinánd főhercegekkel egyetemben –, a rend nagymesteri tisztét betöltő II. Fülöp spanyol király elhatározása okán valóban sor is került Prágában, a fejedelemnek az Erdély átadása okán való ottani tartózkodása alkalmával.⁵¹ A spanyol király komoly összeggel segítette az erdélyi fejedelmet, 1596-ban 100 ezer dukát pénzbeli segílyt küldött neki.⁵² Az egyezmény rendezi továbbá a visszafoglalandó részek fölötti joghatóság kérdését,⁵³ a kölcsönös segítségnyújtás kötelezettségét, illetve azt, hogy a császár gondoskodni köteles arról, hogy a birodalmi rendek Erdély védelmére áldozzanak.⁵⁴ Jól mutatja a bizonytalanságot, hogy a császár Zsigmond fejedelemnek és utódainak birtokot és jövedelmet köteles biztosítani arra az esetre, ha Erdély elveszik a háborúban.⁵⁵ Végezetül a kötés betartását kölcsönösen ígérik, és azt a császár óhajára a már fentebb említett Báthory-Habsburg kézfogó végbemeneteléhez kapcsolják.⁵⁶

A stájer-ág felértékelődése a dinasztikus politikában – kézfogó Grazban (1595)

Habsburg I. Ferdinánd császár (†1564) után három felé szakadt a dinasztia *junior* ága; a Miksa- (fő)ágra (†1621), a tiroli- (†1595) és a stájer-ágra. A családot az első kettő kihalta után – a

⁴³ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 1. cikkely.

⁴⁴ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 2. cikkely.

⁴⁵ Bíró i. m. (1912) 5–15.

⁴⁶ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 2. cikkely.

⁴⁷ Kruppa Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602. Szeged, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXX (2011) 265–280.

⁴⁸ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 3. cikkely.

⁴⁹ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 4. cikkely.

⁵⁰ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 5. cikkely.

⁵¹ Julian de PINEDO Y SALAZAR: *Historia de la insigne orden del toyson de oro*. Madrid, 1787. 263. „En el año de 1596 pasó a Praga a ofrecer al Emperador Rodolfo la Transilvania en cambio de los Ducados de Oppelen y de Ratibor en Silesia, que tuvo efecto. Estando con este motivo en Praga recibió por la mano del Emperador el Collar del Toyson el día 5 de Marzo de 1597”.

⁵² Arienza op. cit. (2009) 137.

⁵³ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 8. cikkely.

⁵⁴ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 6-7, 9. cikkelyek.

⁵⁵ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 10. cikkely.

⁵⁶ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 11-12. cikkelyek.

háramlási jog szerint – a stájer-ág vitte tovább. Utóbbinak – a korábban jelentéktelen – szerepe a századfordulóra jelentősen felértékelődött a dinasztikus nagypolitikában, különösen is, hogy a 17. század elejére a császári és a spanyol udvar között meglehetősen hűvössé vált a viszony. Amit tovább bonyolított a Rudolf császár (1576–1612) utáni utódlás elrendezetlen kérdése is, hiszen a spanyolbarát Ernő főherceg (†1595) halála után a „sorban” Mátyás főherceg következett, amit Madridban – annak évtizedekkel korábbi németalföldi „kalandja” miatt – nem néztek jó szemmel, nála még (stájer) Ferdinánd főherceget is előbbre tartották.⁵⁷ Bár Madridban több „forgatókönyv” is létezett a Miksa-ág kihalása utáni utódlással kapcsolatosan, a spanyol igények mellett (stájer) Ferdinánd jelöltségét is számon tartották.⁵⁸ A konfliktust végül az Oñate-egyezséggel (1617) sikerült feloldani,⁵⁹ a stájer-ággal egyébként nem csak Madrid, de Róma is szoros viszonyt ápol. A szigorú katolikus nevelést kapott, és az erőszakos ellenreformációt – belső-ausztriai uralkodóként már a kilencvenes évek óta⁶⁰ – gyakorló Ferdinándot a pápák is támogatták a császárságra.⁶¹ A századfordulóra tehát a dinasztikus politikában a stájer főhercegnők játszottak (szinte) kizárólag szerepet, közülük Anna főhercegnő III. Zsigmond lengyel-litván uralkodóval (1592), Mária Krisztierna főhercegnő somlyói Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel (1595), Margit főhercegnő⁶² III. Fülöp spanyol- és portugál királlyal (1599), illetve Konstancia főhercegnő – nővére, Anna lengyel királyné halála után – ugyancsak III. Zsigmond lengyel-litván uralkodóval (1605), Mária Magdaléna főhercegnő pedig II. Cosimo de’Medici toszkán nagyherceggel (1608) kötött házasságot.

A Bocskai István vezette erdélyi küldöttség a prágai tárgyalások sikeres lezárását követően Grazba indult, hogy nyélbe is üssék a szövetség részét képező Báthory-Habsburg frigyet. Ugyan a (stájer) Károly főherceg (†1590) halála után a családi ügyeket kézben tartó özvegy Mária főhercegasszony nem fogadta szívesen az erdélyi leánykérést, némi ellenállást követően azonban meghajolt a császár akarata előtt. A felek végül 1595. március 5. napján a Mária Krisztierna főhercegnővel kötendő házasságban állapodtak meg, a kontraktus tizenkét cikkelyből állott, amelynek teljes latin nyelvű szövegét nyomtatásban gróf Kemény József közölte a 19. században. Az aláírók között a dinasztia részéről Mária főhercegasszony és Miksa főherceg, erdélyi részről pedig kismarjai Bocskai István, kőrösszegi Csáky Gergely, Carillo Alfonz doktor, szentlászlói Syger János, fráthai Frátai János nemes urak, valamint Süveg Albert szebeni szász királybíró szerepel. A hozományt ötvenötezer forintban határozzák meg, ebből negyvenötezer forint atyai-, tízezer forint pedig

---

⁵⁷ Jan Paul NIEDERKORN: Die Politik Spaniens in der Frage der Nachfolge der Kaiser Rudolf II. und Matthias. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 1263–1278. 1263.

⁵⁸ NIEDERKORN *op. cit.* (2011) 1270.

⁵⁹ Miguel LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929. 12., Otto GLISS: *Der Oñate Vertrag*. Frankfurt am Main, 1934., Magdalena S. SÁNCHEZ: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal* 25. (1994) 4. 887–903., Jesús María Usunáriz Garayoa: El tratado de Oñate (1617) y sus consecuencias. In: Jesús María Usunáriz Garayoa (ed.): *España en Alemania: La Guerra de los Treinta Años en Crónicas y Relaciones de Sucesos*. New York, 2016. 21–48.

⁶⁰ Ferdinánd csak 18. életévét követően vette át apja örökségének irányítását, addig unokatestvérei, Ernő, majd Miksa főhercegek vitték a gyámkormányt, lásd: Vanja KOČEVAR: Ferdinand II. vom innerösterreichischen Landesfürsten zum Kaiser des Heiligen Römischen Reiches. *De musica disserenda* XIII/1–2 (2017) 17–38. 24.

⁶¹ KOČEVAR *op. cit.* (2017) 21., José Martínez Millán – Esther Jiménez Pablo: La Casa de Austria: Una justificación político-religiosa (Siglos XVI–XVII). In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 9–58. 36.

⁶² Johann RAINER: Tú, Austria feliz, cásate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España. 1598/99. *Investigaciones históricas* Vol. 25. (2005) 31–54.

anyai örökség, amely utóbbit Habsburg Anna (†1590) – apai ágról nagynénje, anyai ágról nagyanyja – hagyott a főhercegnőre, a fejedelem cserében ötvenezer forint hitbért köt le.⁶³ Zsigmond nászajándékba hatvanezer forintot ad, amelynek biztosítására a fogarasi várát⁶⁴ és a hozzá tartozó uradalmat engedi át teljes joghatósággal Mária Krisztierna részére.⁶⁵ Ezen felül évi kétezer aranydukátot biztosít a fejedelem a rendes kiadások mellett.⁶⁶ A harmadik cikkely részletesen szabályozza a hozomány, illetve a nászajándék sorsát; ha gyermekek maradnak a házasságból, akkor azok kapják meg a teljes összeget,⁶⁷ ha gyermekek nem lennének, akkor Zsigmond életében élvezheti a hozományt, és a nászajándék is értelemszerűen nála marad.⁶⁸ Ha Zsigmond halna meg előbb, akkor Mária Krisztierna rendelkezik a fogarasi uradalommal és a pénzekkel mindaddig, amíg újra férjhez nem megy.⁶⁹ Sőt, özvegysége esetére megkapja Marosújvárt, Monorát és Nagyenyedet is a hozzájuk tartozó uradalommal és minden tartozékkal, amelynek jövedelmét élvezheti.⁷⁰ A textus legérdekesebb része a negyedik cikkely, amelyben a főhercegnő – összhangban a spanyol hitbizományi felfogással és az ekkorra már kialakult gyakorlattal⁷¹ – a hozományért cserében lemond a Ház főhercegei javára minden apai javakban való örökösödési igényéről, kifejezetten belefoglalva a Magyar- és a Cseh Királyságot is, azzal, hogy erről a házasságkötést megelőzően ki fog adni egy nyilatkozatot.⁷² Erre valóban sor is került,

---

⁶³ Kemény i. m. (1854) 319. Primo. „Designatur Serenissimo Transylvaniae Principi pro dote non solum 45,000 florenorum, Serenissimae Sponsae per dilectum suum Genitorem constituta, verum etiam illa 10,000 florenorum, quae Serenissima quondam Anna Ducissa Avia piae memoriae per testamentum”. [...] „idem Serenissimus D. Princeps in dotem recipiens, non minus vicissim suae dilectissimae Sponsae, alia 50,000 florenorum pro Contra Dote assignavit”.

⁶⁴ A vár a hozzá tartozó uradalommal (kb. hetven falu) a házasság érvénytelenítését követően a Csákyak kezére jutott, lásd: Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 273. 2011. 29.

⁶⁵ Kemény i. m. (1854) 319. Secundo. „Pro dictis vero tribus Summis, utpote Dote, Contradote et Auctuario, in una ad 170,000 flor. se se extendentibus Serenissimus D. Sponsus futuram D. Conjugem Mariam Christiernam super Comitatum Fogaras Transylvaniae praecipuum, cum omnibus ejus pertinentiis, immunitatibus et jurisdictionibus, in optima forma securam”.

⁶⁶ Kemény i. m. (1854) 323. Octavo. Etiam „Sereniss. Princeps suae futurae dilectissimae conjugii ad proprios et extraordinarios sumtus, praeter quotidianas necessitates 2000 Ducatorum solidi Auri in annum pensionem, certa tempore constituto, singulis annis exsolvenda designavit”.

⁶⁷ Kemény i. m. (1854) 320. Tercero.

⁶⁸ Kemény i. m. (1854) 320. Tercero. „Conventum est, siquando dictam D. Sponsam ante dilectum suum conjugem, nullis post se relictis liberis mortem oppetere contingeret, tunc superstes ille Conjugis praelibatorum paternorum bonorum, seu 45,000 flor, parique modo 10,000 flor, avitorum plenarius possessor, verusque usufructuarius quoadusque vixerit, esse ac manere et post ejus mortem tandem solum paterna illa 45,000-lia flor, ad eum, unde devenerunt, locum, eademque ratione contractos ad Sereniss. Principem Sponsam redire debeant”.

⁶⁹ Kemény i. m. (1854) 321. Tercero. „Archiducissae Mariae Christiernae illum Fogaras Comitatum, loco Dotis, Contradotis et Auctuarii sibi oppignorum libere, ac donec Viduitatis suae statum non permutaverit, plene et integre possidere, eoque cum omnibus pertinentiis, commodis et emolumentis, omnino semoto impedimento frui, vigore hujus matrimonialis Contractus omnino licebit”.

⁷⁰ Kemény i. m. (1854) 322. Quinto. „Insuper circa Sereniss. Sponsae vidualia Alimenta constitutum fuit: si juxta divini Numinis ordinationem, post longum, vel breve temporis intervallum Sereniss. D. Mariam Christiernam Sponsam suo per dilecto conjugem per temporalem hujus seculi mortem orbatam fore contingeret, sibi tunc Arx Újvár cum omnibus suis pertinentiis penes Marusium fluvium sita, item Monora tota cum suo districtu et decimis, denique etiam Civitas et Arx Enyed cum omnibus suis adhaerentibus, et possessionibus in vidualem sustentationem sint consignatae, prout Serenissimus haec etiam ante thalami ingressum omnia scriptis et literis corroboranda et confirmanda promisit”.

⁷¹ Liktor Zoltán Attila: „La casa nostra – la cosa nostra? – „Tu felix Austria nube...” – kézfogó Firenze és Graz között a Pax Hispanica árnyékában (1608)”. Iustum Aequum Salutare XVII. (2021) 3. (Megjelenés alatt), Liktor Zoltán Attila: „Nata regina Hungariae” – A mayorazgo-szemlélet a 16–17. századi Habsburg spanyol királynék kézfogója és végrendelete tükrében. Iustum Aequum Salutare XVII. (2021) 4. (Megjelenés alatt).

⁷² Kemény i. m. (1854) 322. Quarto. „Juxta antiquum Inclytae Domus Austriacae morem etiam conclusum est, ut cum Sereniss. Sponsa Sereniss. Principi adducta fuerit, illa prius et ante legitimum thorum in scriptis

még azon év augusztus 6. napján a gyulafehérvári menyegző előtt a fejedelem és a főhercegnő kiadta a deklarációt, amelyben megismétlik a szerződésben már rögzített kikötést, miszerint a főhercegnő lemond az apai- és anyai javakban való öröklési igényéről, illetve a Magyar- és a Cseh Királyságra való jogáról a Ház főhercegei javára, azt a záradékot kapcsolva hozzá, hogy azok magva szakadásának esetére igenis fenntartja jogát.⁷³

A nászra ugyan nem került sor – ennek okát a mai napig nem tudta teljességgel tisztázni a történetírás –, és azt később a Szentszék fel is bontotta, a házassági szerződéssel megpecsételt szövetségnek azonban úgy politikai, mint katonai látószögből meghatározó következményei lettek. A jog oldaláról nézve mindennek pedig abban áll a különlegessége, hogy a Magyar Királyság választási monarchia volt, nem pedig örökletes, ami a fenti nyilatkozatból *implicit*e következne, a trónbetöltés rendjének kérdéskörével a 16–17. századi korszakot illetően már magam is foglalkoztam korábban.⁷⁴ Habsburg I. Ferdinánd királyválasztás útján jutott a magyar trónra 1526-ban, hiszen a hazai szokásjog szerint „a fejedelmet is csak nemesek választják”.⁷⁵ 1547-ben az országgyűlésen csupán ezt iktatták törvénybe: „az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”.⁷⁶ Az örökösök (*haeredes*) alatt a Werbőczy Tripartitumában egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint csak a törvényes fiakat kellett érteni.⁷⁷ Bár a nemzetközi történetírásban felmerült – többek között Gustav Turba is tévesen állította –, hogy a nő is igényt tarthatott volna, Réz Mihály kiválóan emlékeztetett is ennek a tévedésnek a jelentőségére, „Turba azt mondja, hogy a három nőágon kívül Magyarország még az I. Ferdinánd utódai számára is biztosította a trónöröklési jogát. Hiszen – mondja – 1547-ben a magyar rendek meghozták volt azt a törvényt, amely «kifejezetten és egész általánosságban I. Ferdinánd örökösének trónöröklési jogát ismerte el» [...] Ennek az okoskodásnak az alapja kettős tévedés. Először is Magyarország az 1547: V. tc.-ben nem ismert el semmiféle örökösödési sorrendet magára nézve kötelezőnek. Amit megállapít, az: választással vegyes örökösödés. [...] Turba okoskodása abban is téves, hogy az 1547: V. szerinte Ferdinánd «utódai» számára biztosít jogokat. Ez a törvény világosan fiutódokra szól”.⁷⁸ Ez a téves felfogás azonban a mai napig tartja magát, a nemzetközi irodalomban olvasható.⁷⁹ A magyar valósággal ellentétes volt tehát a spanyol „*mayorazgo-szemlélet*” – amely szerint az összes, a Ház jogára alatt

---

nunc prout extunc, et tunc prout exnunc, post jam acceptam dotem se omni paternae haereditati et successioni Regnorum Hungariae, Bohemiae, omniumque aliarum Provinciarum, ad praelibatam Austriacam Domum attinentium in perpetuum, exstantibus masculinis in linea descendenti et illic non deficientibus, immediate solemniter et expresse renunciaturam esse caveat, atque promittat. Reservans tamen sibi Jus succedendi in casu defectus masculinae proles. Quam quidem renuntiationem Serenissim. Sponsus separatim suis quoque authenticis literis ratificare et corroborare tenetur”.

⁷³ Kemény i. m. (1854) 326. „renuntiavimus, et renuntiatnus haereditati tam paternae quam maternae, atque successioni Regni Hungariae et Bohemiae, Dominiorumque quorumlibet Serenissimae Domus Austriacae pro omnibus Austriacae familiae Principibus, eorumque liberis, et haeredibus per lineam masculinam descendentiibus, salvo jure nobis succedendi in praedictis, in defectu haeredum masculorum, quod jus juxta conventa, nobis reservavimus et reservamus, renuntiantes”.

⁷⁴ LIKTOR Zoltán Attila: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare* 16. (2020) 1:163–192.

⁷⁵ WERBŐCZY István: Hármaskönyv. In: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897. [a továbbiakban: *HK*.] I. 3. 7§. „Neque enim princeps, nisi per nobilis elegitur”.

⁷⁶ *CJH*. 1547. évi V. tc. 5§. „Nam cum sese ordines, et status regni, non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et potestati, in omne tempus subdiderint”.

⁷⁷ *HK*. I. 17. 1§. „approbata regni hujus consuetudine, haeredes solummodo filii legitimi”.

⁷⁸ RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914. 157.

⁷⁹ Például Habsburg Borbála főhercegnőre utalva írja tévesen Sarah Jemima BERCUSSON: *Gift-giving, consumption and the female court in sixteenth-century Italy*. Doctoral Thesis, 2009. 44. „Barbara had a claim, through her mother, to the title of Queen of Bohemia and Hungary”.

álló ország maga is egy hatalmas családi hitbizomány –, a szerződésnek ezen soraiból ez világosan visszaköszön. E felfogás szerint a férfiak és a nők is örökölhettek egy ágon és egy fokon belül, ugyan a férfi primátusával, de a képviseleti elvvel, amely szerint a király leányától származó leányunoka is előbb örököl, mint a király öccse. Ezen jogszemlélet mentén a dinasztia saját jogon („*por derecho propio*”) bírja az országot, amit családi örökségnek tekintettek („*reinos y países patrimoniales*”), önmagukat pedig természetes úrnak („*señor natural*”) tartották, valamint az ország tulajdonosaként („*propietario de los dichos Estados*”) értelmezték.

Összegzés

A Habsburg-magyar kapcsolatok korábban „Bécset” jelentő kizárólagosságát a történetírás már meghaladta, itt az ideje, hogy ezt az alkotmány- és jogtörténetírás is megtegye. A dinasztia és a magyar nemzet viszonyát nem csak a Habsburg Monarchia, hanem a Spanyol Monarchia látószögéből is értelmezni kell ahhoz, hogy átfogóbb képet kapjunk. A császár és az Erdély közötti szövetség, valamint az annak részeként szolgáló Báthory Zsigmond és Habsburg Mária Krisztierna főhercegnő közötti frigy tárgyában kelt kontraktus nagyon is a spanyol kapcsolatot, a spanyol hatást mutatja. A szerződés azon artikulusa, amely a magyar trón öröklése tekintetében rendelkezik, teljességgel abszurditás a hazai jog szempontjából, de értelmet nyer a spanyol hitbizományi felfogás felől nézve. Aszerint ugyanis férfiak és nők is örökölhettek, a 16. században több ilyen lemondó nyilatkozat is kiadatott az spanyol infánsnők és az osztrák főhercegnők részéről a dinasztiában, a Mária Krisztierna által aláírt csak beleillik a sorba. A szövetségi- és a házassági szerződés is kiválóan tükrözi azt, hogy spanyol „szál” megkerülhetetlen a korszak köztörténetét és jogtörténetét illetően egyaránt.

A mai világban a latin *terrere* szóból (megfélemlítés) eredő terrorizmus jelenti az egyik legjelentősebb veszélyt a globális, regionális, nemzeti és humán biztonságra és a minden napi élet szinte valamennyi területére kihat. Elég csak a gazdasági, társadalmi, politikai vagy környezeti hatásaira gondolni.

A terrorizmusnak, mint jelenségnek, azonban számtalan megjelenési formája van és emiatt azt a mai napig nem sikerült egy egységes nyelvészeti vagy tudományos vagy anyagi büntető jogi definícióban meghatározni. Sőt az egységesség helyett éppen a terrorizmus definíciók sokrétűségével és azok versengő mivoltával találkozhatunk¹². Jeffrey D. Simon már 1994-ben rámutatott arra, hogy a világon közel 212 definíciót használnak a terrorizmusra³. Ez a szám azóta csak tovább növekedett. A sokféle definíció szintén az egységes fogalom megalkotása ellen hathat, hiszen az egyes definíciókat azok eltérő tartalmi elemei miatt nehéz szintetizálni⁴.

A terrorizmussal kapcsolatos tudományos kutatásokban az egyes tudományterületek, kutatók különféle definíciója mellett az egységes definíció létrehozását megnehezíti, hogy azok megalkotása függ az egyes főbb kutatási irányzatoktól is, mert mindegyik más-más definíciót képes megalkotni.

A legkorábban megjelent Old Terrorism Study (Régi Terrorizmus Tanulmányok, OTS) irányzat alapfeltevése, hogy a terrorizmus elkövetője, csak nem állami szereplő lehet⁵. A 2000-es években megjelent Critical Terrorism Study (Kritikai Terrorizmus Tanulmányok, CTS) irányzat ezzel szemben már abból indult ki, hogy a terrorizmust az állam és állami szereplők is elkövethetik⁶. Nyilvánvaló, hogy a két irányzat képviselői más-más terrorizmus definíció megalkotására képesek, ha előbbi irányzat kizárja az állami terrorizmus létét és így az vizsgálatának tárgykörén kívül esik.

Összességében ma az egyes irányzatok képviselői is számos definíciót alkottak meg, azonban végeredményként ma terrorizmus alatt leginkább az egyes elkövetési módokat, módszereket, területi kihatást, elkövetői minőséget kifejező jelzők határozzák meg az adott terrorizmus fajtáit és definiálását és az egyes definíciók inkább jelzős szerkezetbe tömörítik tartalmukat.

Jelen tanulmányomban röviden a tudományos kutatásokban a terrorizmus jelzős megnyilvánulásának néhány esetét, csomópontjait emelem ki annak érdekében, hogy bemutassam a terrorizmus sokszínűségét és értelmezési problémáit, mely alapján az egységes fogalomalkotás nehézségei is megvilágításra kerülnek.

---

¹ SCHMID, Alex P. (2004): Terrorism – The Definition Problem, Case Western Reserve. Journal of International Law, 36. évfolyam, 2. szám, 375-419. o.

² SCHMID, Alex P. (2016): The way forward on counter-terrorism: Global perspectives. Strathmore law journal, 2. évfolyam, 1. szám, 50-54. o.

³ SPENCER, Alexander (2006): Questioning the Concept of 'New Terrorism'. Peace & Conflict Development. 2. o., <https://epub.ub.uni-muenchen.de/13769/1/Feb%2006%20SPENCER%20version%202.pdf> (A letöltés ideje: 2021. március 22.)

⁴ WEINBERG, Leonard – PEDAHZUR, Ami – HIRSCH-HOEFLER, Sivan (2004): The Challenges of Conceptualizing Terrorism. Terrorism and Political Violence, 16. évfolyam, 4. szám, 777-794. o.

⁵ AL-KASSIMI, Khaled (2019): Critical Terrorism Studies (CTS): (State) (sponsored) terrorism identified in the (militarized) pedagogy of (U.S.) law enforcement agencies. Cogent Social Science, 5. évfolyam, 1. szám, 2. o.

⁶ SCHMID, Alex P. (2019): Revisiting the definition of terrorism problem, St. Andrews: CSTPV 25th Anniversary Symposium, 6-7 November 2019, 1. o.

A terrorizmus jelzőiről általában

A mai tudományos kutatásokban elterjedt, hogy a terrorizmus egyes megjelenési formáit egy-egy jelzővel próbálják megkülönböztetni a többi formájától és így újabb és újabb elnevezések, jelzős szerkezetek születnek. Az egyes kutatók által használt jelzők a megkülönböztetésen kívül az egyes terrorizmus fajták közötti elhatárolást is szolgálják. A legtöbb esetben ezek a jelzők csak adott kutató vagy kutatási terület körében alkalmazhatóak, ott van érvényük.

A jelzőkkel való megkülönböztetés egyik problémája, hogy a jelzett szó, jelen esetben a terrorizmus nincsen definiálva egységesen és emiatt sok esetben a terrorizmust nem, vagy csak a jelzős szerkezetet, vagy a jelzőt definiálják külön-külön. A különféle definíciók azonban eltérő tartalmúak és az adott kutatási eredmények ezért nem szintetizálhatók a legtöbb esetben. A következtetések más-más nézőpontból nem ellenőrizhetők és a kutatási eredmények nem összevethetőek. Jó példa erre, hogy a kutatások során sokszor használt adatbázisok (pl. Global Terrorism Index, Europe Terrorism Situation Report) külön-külön terrorizmus fogalmat alkotnak és az alapján rendszerezik az adatokat, emiatt más-más adatbázis alapján végezhető el a kutatások, ami értelemszerűen nem összevethető.

A jelzős szerkezetek ilyen formában való használata az egyes fajták elhatárolásánál, a kutatás tárgyának pontos megjelölésére szolgálnak és segítenek abban, hogy a terrorizmus egységes fogalmát milyen körben kell meghatározni úgy, hogy az az adott fajtákra, megjelenési formákra is alkalmazható legyen.

A jelzős szerkezetek is rávilágítanak az egységes fogalom megalkotásának szükségességére, mert amennyiben az alapfogalom nincsen egyértelműen meghatározva, mint kutatási tárgy, addig a jelzős szerkezet is nehezebben értelmezhető, hiszen az alapfogalom minőségét úgy fejezem ki, hogy annak jelentése nem tisztázott, nem egyértelmű.

A terrorizmus definiálásánál említettekhez hasonlóan a jelzők használatánál is a sokrétűséget, újabb és újabb jelzők alkalmazását találjuk a tudományos kutatásokban. Az alkalmazott jelzőket mégis lehet csoportosítani aszerint, hogy:

- annak használata kizárólag a terrorizmus egyes megjelenési formáinak megkülönböztetésére szolgál, vagy

- azon felül még korábbi megjelenési formáktól való megkülönböztetésre, azzal való ellentétpárként használják őket, vagy

- az adott jelzős szerkezet használata elterjedt, vagy egyedi, csak adott kutató vagy kutatási terület által használt fogalom.

Ezt minden esetben érdemes tisztázni már a kutatás, illetve azzal kapcsolatos publikációk közzétételkor. A tanulmány következő részében ezekre a jelzőkre mutatok be néhány példát a teljes körű felsorolást mellőzve, csupán annak bemutatása a cél, hogy milyen dilemmákat okoznak a jelzők és megjelenési formájukat kívánom bemutatni.

A terrorizmus megjelenési formáinak megkülönböztetésére szolgáló jelzők

A legtöbb jelző a terrorizmus újabb és újabb megjelenési formáinak megkülönböztetésére szolgál és néha átfedés van az egyes jelzők között, néha pedig teljesen más a jelentéstartalmuk.

A mezőgazdasági terrorizmusra kétféle, különféle megjelenési formát takaró elnevezés is található. Az agricultural terrorism (mezőgazdasági terrorizmus) az izraeli farmerek ellen elkövetett bűncselekményeket foglalja magába. Ezek a bűncselekmények a testi sértéstől, az emberölésen át, a gépek és termény megsemmisítéséig terjedhetnek és nem csak terrorista

cselekményeket foglalhatnak magukba⁷. Az agroterrorizmus (mezőgazdasági terrorizmus) ezzel szemben az élelmiszerek mérgezésével elkövetett terrorizmusra utal⁸.

A climate terrorism (éghajlat terrorizmus) alapvetően az éghajlat, mint biztonsági elem és terrorizmus kapcsolatát kutatja⁹. Az environmental terrorism (környezeti terrorizmus) a környezeti elemek terrorizmus általi rombolását¹⁰. A bioterrorizmus (bioterrorizmus) elsősorban a víz és levegő, mint közvetítők útján betegségek terjesztése révén elkövetett terrorista cselekmények vonja a vizsgálatára középpontjába¹¹.

A szuperterrorizmus egyrészt jelentheti a globális, több országon átívelő, határokon átnyúló és technológiát alkalmazó terrorizmust. Más esetben a nukleáris, radiológiai, biológiai és kémiai anyagok felhasználásával elkövetett terrorista cselekményeket is jelentheti¹².

A narco-terrorizmus¹³ (narkóterrorizmus) alapvetően azt vizsgálja, hogy a terrorista szervezetek mennyiben hasonlítanak működésükben a szervezett bűnözői csoportokhoz és ezen működés során kábítószer kereskedelemmel is foglalkoznak-e? Ez a jelző jól példázta, hogy vannak vitatható jelzők, mert a jelzőkkel alapvetően megjelenési formákra utalunk és nem működésre, bevételszerző tevékenységre, mint jelen esetben Véleményem szerint narkóterrorizmus nincsen, mert az az előbbieket szerint nem a terrorizmus fajtája, megjelenési formája, hanem pusztán arra utal, hogy egyes terrorista szervezetek milyen bevételszerző tevékenységet végeznek.

A bűnügyi terrorizmus¹⁴ alatt azt értjük, amikor terrorista jellegű merényleteket hajtanak végre vagyoni előny megszerzése céljából úgy, hogy erős kommunikációs visszhangra is számíthatnak az elkövetők.

Az ellentétpárként szolgáló jelzők

A korábbi formáktól való megkülönböztetésre és azzal ellentétpárként használt jelzőkre is jellemző a fentebb írt sokszínűség.

A conventional terrorism (hagyományos vagy konvencionális terrorizmus) mellett megjelent a kiberterrorizmus (cyberterrorism) fogalma is. Míg előbbi¹⁵ a kiber téren kívül elkövetett minden terrorizmus fajtát magába foglalja, addig utóbbi¹⁶ a kibertérben elkövetett terrorista cselekményekre fókuszál. A kiberterrorizmus jól szemlélteti, hogy a terroristák is használják a

---

⁷ DEKEL, Tomer (2019): Mobilization against „agricultural terrorism” and the political economy of agriculture in Israel. *Journal of Rural Studies*, 72. szám, 37-44. o.

⁸ MARSDEN, Sarah V. – SCHMID, Alex P. (2011) *Typologies of Terrorism and Political Violence*. In: Alex P. Schmid (2011) *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, London and New York: Routledge, The Routledge Handbooks Online, 189. o. <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203828731.ch3> (A letöltés: 2019. október 12.)

⁹ TELFORD, Andrew (2020): A climate terrorism assemblage? Exploring the politics of climate change-terrorist-radicalisation relations. *Political Geography*, 70. szám, 1. o.

¹⁰ MARSDEN – SCHMID (2011) 189. o.

¹¹ LÖCKINGER, Georg (2005): *Terrorismus, Terrorismusabwehr, Terrorismusbekämpfung*. 40. o. <https://www.bundesheer.at/wissen-forschung/publikationen/beitrag.php?id=1516> (A letöltés ideje: 2021. január 8.)

¹² DETRE, Zoltán (2007): A terrorizmus kialakulásának történeti háttere, megnyilvánulási formái és jelenléte a XXI. században. *Bólyai Szemle*, 16. évfolyam, 2. szám, 84-85. o.

¹³ BJÖRNEHED, Emma (2004): *Narco-Terrorism: The Merger of the War on Drugs and the War on Terror*. *Global Crime*, 6. évfolyam, 3-4. szám, 305-324. o.

¹⁴ KORINEK, László *Kriminológia II. kötet Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2010, 408. o.*

¹⁵ GROSS, Michael L. – CANETTI, Daphna - VASHDI, Dana R. (2017): Cyberterrorism: its effects on psychological well-being, public confidence and political attitudes. *Journal of Cybersecurity*, 3. évfolyam, 1. szám, 49-58. o.

¹⁶ LUX, Laura Mayer (2018): Defining cyberterrorism. *Revista Chilena de derecho y tecnología*, 7. évfolyam, 2. szám, 2-25. o.

XXI. század technikai vívmányait nem csak a terrorizmus ellen harcolók, így az interneten, közösségi médián kívül az új technikai eszközöket is.

A fenti fejlődésre utalva a tudományos kutatások során megkülönböztetik ellentétpárként az old terrorism – new terrorism (régii terrorizmus – új terrorizmus) korszakát, amely utalva a terrorizmus fejlődéstörténeti és állandóan változó formájára azt mutatja, hogy a pár évtizeddel korábban elkövetett terrorista cselekmények, meglévő terrorista szervezetek működése a napjainkban lévő terrorista cselekményektől és terrorista szervezetektől mind megjelenési formájában, mind működésében jelentősen eltér¹⁷.

A motiváció, vagy ideológiai alapján a jelzős szerkezeteknél szereplő political terrorism (political terrorizmus), ethnical terrorism (etnikai terrorizmus), religiously inspired terrorism (vallásilag inspirált terrorizmus) megkülönböztetés is egymás ellentettjei is egyben¹⁸.

Az egyes jelzők használatának elterjedtsége

A számos jelző használata is sokrétű. Néhány jelzőnél (pl. agricultural terrorism) értelemszerűen nem beszélhetünk elterjedtségről és széles körű használatra, mivel az egy specifikus területen megjelentő terrorizmusra terjed ki. Más esetekben (pl. old terrorism – new terrorism) viszont már széles körű a használat, hiszen az általánosságban vizsgálja a terrorizmust, mint jelenséget.

Az elterjedtségen kívül arra is figyelemmel kell lenni, hogy a sok száz terrorizmus fogalom és jelző esetén az újabb és újabb fogalmak, jelzők megalkotásánál nagyon sok esetben korábbiakkal van átfedés és tartalmilag szinte azonosság, ezért kell minden esetben külön-külön vizsgálni, hogy adott kutató milyen jelző alatt mit is ért és milyen fogalmat használ a kutatása és annak publikálása, vagy elemzése során.

Összegzés

Amint láthattuk a terrorizmus egységes fogalmának megalkotása szükséges lenne a terrorizmus egyes megjelenési formáinak tartalmi meghatározásához, mert anélkül a tudományos kutatások, irányzatok egységes hozzáállása sem érhető el és nem kerülhető el a tudományos kutatások szétaprózódása sem.

Az egyes jelzők segítenek a terrorizmus jobb megértésében és annak meghatározásánál figyelembe vehetők az ott szerzett ismeretek. Az egyes jelzők segítenek az adott kutatás kutatási tárgyának meghatározásában és a terrorizmusnak, mint jelenségnek a jobb megértésében, de minden esetben szükséges annak tisztázása, hogy adott jelző alatt mit értünk és nem szabad elfelednünk, hogy a terrorizmus fogalmát ezen jelzők sem határozzák meg.

Hivatkozások:

AL-KASSIMI, Khaled (2019): Critical Terrorism Studies (CTS): (State) (sponsored) terrorism identified in the (militarized) pedagogy of (U.S.) law enforcement agencies. Cogent Social Science, 5. évfolyam, 1. szám, 1-27. o.

BASEREN, Sertac H. (2008): Terrorism with its differentiating Aspects. Defence Against Terrorism Review, 1. évfolyam, 1. szám, 1-11. o.

---

¹⁷ Spencer, 2006, 1-33. o.

¹⁸ BASEREN, Sertac H. (2008): Terrorism with its differentiating Aspects. Defence Against Terrorism Review, 1. évfolyam, 1. szám, 1-11. o.

BJÖRNEHED, Emma (2004): Narco-Terrorism: The Merger of the War on Drugs and the War on Terror. *Global Crime*, 6. évfolyam, 3-4. szám, 305-324. o.

DEKEL, Tomer (2019): Mobilization against „agricultural terrorism” and the political economy of agriculture in Israel. *Journal of Rural Studies*, 72. szám, 37-44. o.

DETRE, Zoltán (2007): A terrorizmus kialakulásának történeti háttere, megnyilvánulási formái és jelenléte a XXI. században. *Bólyai Szemle*, 16. évfolyam, 2. szám, 71-86. o.

GROSS, Michael L. – CANETTI, Daphna - VASHDI, Dana R. (2017): Cyberterrorism: its effects on psychological well-being, public confidence and political attitudes. *Journal of Cybersecurity*, 3. évfolyam, 1. szám, 49-58. o.

KORINEK, László *Kriminológia II. kötet Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2010.*

LÖCKINGER, Georg (2005): Terrorismus, Terrorismusabwehr, Terrorismusbekämpfung. 1-328. o. <https://www.bundesheer.at/wissen-forschung/publikationen/beitrag.php?id=1516> (A letöltés ideje: 2021. január 8.)

MARSDEN, Sarah V. – SCHMID, Alex P. (2011) *Typologies of Terrorism and Political Violence*. In: Alex P. Schmid (2011) *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, London and New York: Routledge, The Routledge Handbooks Online, 158-200. o. <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203828731.ch3> (A letöltés ideje: 2019. október 12.)

LUX, Laura Mayer (2018): Defining cyberterrorism. *Revista Chilena de derecho y tecnología*, 7. évfolyam, 2. szám, 2-25. o.

SCHMID, Alex P. (2004): Terrorism – The Definition Problem, Case Western Reserve. *Journal of International Law*, 36. évfolyam, 2. szám, 375-419. o.

SCHMID, Alex P. (2016): The way forward on counter-terrorism: Global perspectives. *Strathmore law journal*, 2. évfolyam, 1. szám, 50-54. o.

SCHMID, Alex P. (2019): Revisiting the definition of terrorism problem, St. Andrews: CSTPV 25th Anniversary Symposium, 6-7 november 2019, 1-25. o.

SPENCER, Alexander (2006): Questioning the Concept of 'New Terrorism'. *Peace & Conflict Development*. 1-33. o.

<https://epub.ub.uni-muenchen.de/13769/1/Feb%2006%20SPENCER%20version%202.pdf>
(A letöltés ideje: 2021. március 22.)

TELFORD, Andrew (2020): A climate terrorism assemblage? Exploring the politics of climate change-terrorism-radicalisation relations. *Political Geography*, 70. szám, 1-10. o.

WEINBERG, Leonard – PEDAHZUR, Ami – HIRSCH-HOEFLER, Sivan (2004): The Challenges of Conceptualizing Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16. évfolyam, 4. szám, 777-794. o.

Összefoglalás

A globális népességnövekedési ráta az elmúlt években jelentősen csökkent a világban. A csökkenés egyik fő oka a gazdasági fejlettséggel párhuzamosan mérséklődő teljes termékenységi arányszám mind a fejlődő, mind a fejlett országokban. A csökkenő gyermekvállalási arány a társadalom fokozódó előregedéséhez, illetve sok esetben a népesség csökkenéséhez is vezet, mely folyamat egy adott ország gazdasági és társadalmi helyzetét nagymértékben meghatározza. Tanulmányomban a globális folyamatok szemszögéből mutatom be a Magyarországon 2010-től bevezetett állami családtámogatási programokat, és elemzem a programok eddigi hatásait a teljes termékenységi arányszám irányából. Az eredményeket Európai Unió, illetve visegrádi országok összevetésében mutatom be. Részeredményeim alapján a programok növelhették a nők gyermekvállalási szándékát, azonban a kellő mértékű népesedési fordulat egyelőre elmaradt Magyarországon, a gyermekvállalási arány még mindig jelentősen alatta marad a reprodukcióhoz szükséges szintnek.

Kulcsszavak: termékenység, családtámogatás, népesedési fordulat, összehasonlítás, fertilitási ráta

Jel kódok: J11, J13

1. Bevezetés

A globális népességnövekedési ütem az elmúlt évtizedekben jelentős lassuláson ment keresztül. Az 1960-as és 70-es években nagyjából évi 2 százalékkal növekvő globális népesség mára már csak évente 1 százalékkal növekszik, és előre tekintve további fokozatos mérséklődés várható. A növekedési ütem lassulása elsősorban a gyermekvállalás szokások megváltozásában keresendőek: míg az 1960-as években egy nő átlagosan és globálisan nagyjából 5 gyermeket vállalt, addig mára a teljes termékenységi arányszám megfelelővé vált. A fertilitási ráta csökkenése általános volt a világban, a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan az összes országban jelentős csökkenés valósult meg. Mára a legtöbb országban a reprodukciós szint alá esett a teljes termékenységi arányszám értéke, mely az adott ország előregedését, népességének csökkenését és így gazdasági növekedésének lassulását vetíti előre hosszú távon. A most még leginkább a fejlett országokat érintő probléma enyhítésére a bevándorlás vagy a fertilitás ösztönzése került előtérbe több európai országban is, Magyarország kormánya elsősorban családtámogatási programokon keresztül a teljes termékenységi arányszám növelésében látja a probléma megoldását. Vajon a programok mennyire segíthetik a népesedési fordulat elérését, illetve a globálisan fokozatosan csökkenő fertilitási trenddel mennyire képes szembe menni hazánk, mekkora tér van a teljes termékenységi arányszám növelésében? Tanulmányomban az alábbi kérdéseket próbálom meg körül járni a globális termékenységi folyamatok bemutatásán, illetve a magyar családvédelmi programok elmúlt éveinek termékenységi folyamatokra gyakorolt hatásának elemzésével. A korábbi évek értékeinek kivetítésével, illetve a V3 országok, illetve az Európai Unió átlagos teljes termékenységi arányszámának segítségével próbálom meg megbecsülni a programok termékenységi hatását.

---

¹ PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Mikroökonómia Tanszék, Budapest; aron.drabancz@gmail.com

2. Szakirodalmi áttekintés

A legutolsó, ám legnagyobb kiterjedésű és mélységű technológiai paradigmaváltás és az ezzel párhuzamosan megjelenő demográfiai átrendeződés az ipari forradalommal vette kezdetét. A technológiai változásokat követő gazdasági és társadalmi változások érdemben változtatták meg a globális népesség demográfiai képét az elmúlt évszázadokban. A szétterjedő technológiai átalakulással párhuzamosan, a javuló élethelyzet hatására exponenciális népességnövekedés vette kezdetét a világban a 20. század elején. Ezt követően a családok ideális gyermekszámáról alkotott képe is fokozatos csökkenésnek indult, melynek hatására a globális népesség növekedési üteme is lassuló pályára állt (1. táblázat).

1. táblázat: A világ népességének változása

Népesség (milliárd fő)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Év	1804	1927	1960	1974	1987	1999	2011	2023	2037	2056
Eltelt idő*	-	123	33	14	13	12	12	12	14	19
Átlagos éves növekedési ütem	0,5%	1,2%	2,1%	1,7%	1,5%	1,3%	1,1%	0,8%	0,6%	-

*Eltelt idő míg a világ népessége újabb 1 milliárd fővel emelkedik. Forrás: Saját szerkesztés a Worldometer (2020a, 2020b) adatai alapján.

Míg az 1960-as években átlagosan 5 gyermeket vállaltak a nők globálisan, addig mára ez a szám megfeleződött és 2,5 alatt alakul (ENSZ, 2019). A kisebb család iránti igényt számos gazdasági és társadalmi változás indukálta. A szakirodalom elsősorban a gazdasági növekedést szokta kiemelni, a nagyobb egy főre jutó GDP és a kisebb családok iránti igény az egyik legalapvetőbb empirikus összefüggés a témában. A szabályszerűség csak minimálisan fordul meg egy relatíve magas fejlettség után: Myrskylä et al. (2009) tanulmányukban egy bizonyos jövedelmi szint fölött a fertilitási számok enyhe javulását figyelték meg, azonban a mutató érdemben már nem közelítette meg a társadalom reprodukciójához szükséges szintet. Ennek fő okai az elmúlt évtizedekben tapasztalt társadalmi változásokra is visszavezethetőek, mint az együttélés formájának megváltozása (házasságok számának csökkenése/élettársi kapcsolat előretörése, válások számának növekedése) (Buck és Scott, 1994), a nők fokozódó gazdasági függetlenedése (Cherlin, 1992) és munkaerőpiaci aktivitásának erősödése (Rosenfeld és Birkelund, 1995), illetve az egyedül élő személyek elfogadottságának növekedése (Furstenberg, 1992).

Emellett a gyermek-kép is átalakult az évszázadok során: a gyermekhalálozások visszaszorulásával egy gyermek értéke „megnövekedett”, erősödött az irányukba mutatott érzelmi kötődés és az érdek is, hogy megfelelő képzést kapjanak (Stone 1977, Schlumbohm, 1980). A társadalom átalakulásával, a növekvő egészségügyi és oktatási költségek miatt a gyermekek felnevelése egyre többbe került, és a gyermekek első munkavállalási időpontjának kitolódásával ma már a szülőknek egyre tovább és egyre több pénzzel kell támogatni gyermekeiket, mely az alacsony vagy nulla fertilitást is akár racionálissá teheti. Emellett a munkaerőpiacra már kilépett nők munkavállalása gyermekvállaláskor átmenetileg megszűnik, mely elmaradt jövedelmek formájában jelent költséget a család számára (Lentner et al., 2017). A jólét növekedésével a világ összes országában egyre növekszik – tisztán közgazdaságtani megközelítés alapján – a gyermekvállaláshoz kapcsolódó költségek, így a gyermekvállalási hajlandóság visszaszorulása a jövőben is megmaradhat. Erre utal az ENSZ (2019) legutóbbi népesedési előrejelzése is, melyben a globális fertilitási ráta további folyamatos esését várják és a mutató értéke 2080 és 2090 között csökkenhet 2 alá, mely hosszú távon a Föld népességének csökkenését is előidézheti. Az ENSZ (2019) elemzésében régiókra pozitívan tekint, az Európai Unió tagországiban megállhat a teljes termékenységi arányszám értékének mérséklődése, azonban még 2100-ig előre tekintve se várja egyetlen évben és egyetlen EU-s tagországban sem a becslés, hogy a teljes termékenységi arányszám a reprodukciós szint fölé emelkedik, vagyis a gyermekvállalási ráta növekedése által oldódna meg a tagországok népességének csökkenése és elöregedése.

3. Anyag és módszer

Jelen tanulmányban ezen globális trendek mentén elemzem a magyar családtámogatási programok eddigi eredményeit. A magyar kormány számára az elmúlt években egyre inkább fontosabbá vált a népesedési fordulat elérése, a teljes termékenységi arányszám növelése, amely miatt a korábban fennálló ösztönzőrendszert jelentősen átalakította. Az újrászabott támogatási rendszer két alapjává a 2011-ben bevezetett családi adókedvezmény, illetve a 2012-ben elinduló otthonteremtési támogatás vált (Lentner et al., 2017). A támogatások újra szabásának hatására a támogatások hangsúlya eltolódott a munkaviszonyhoz és munkabérhez kapcsolódó támogatások irányába, az alanyi jogon járó transzferekre fordítandó összeg csökkent (Makay, 2018). Összességében a GDP-re vetítve a családtámogatási kiadások jelentősen emelkedtek, egyes számítások szerint akár a GDP 4,6 százalékát is elérik (Makay, 2018). A magyar adat nemzetközi összehasonlításban is magasnak tekinthető, a szociális kiadásokon belül a családtámogatásra fordított összeg Magyarországon az Európai Unióban 12,07%-os értékkel a 4. legmagasabb (Arató, 2020).

Érdekes így nagyjából 10 év távlatából megvizsgálni a magyar családtámogatási programok termékenységre gyakorolt hatását. Az elemzés nem teljeskörű, hiszen a támogatási programok az évek során fokozatosan kerültek bevezetésre, illetve a demográfiai folyamatok több évtizedes távlatban elemezhetők csak minden részletre kiterjedően, hisz egy nő szülőképes kora nagyjából három évtized hosszúságú. Azonban érdemes már most nemzetközi kontextusban megvizsgálni a magyar folyamatokat. Elsősorban a V3 országok értékeivel, illetve az Európai Unió átlagos teljes termékenységi arányával vetem össze a magyar fertilitási ráta változását, megpróbálom megbecsülni, hogy a programok milyen mértékben járulhattak hozzá a teljes termékenységi arányszám, és ezen keresztül az éves élve születések változásához.

4. Eredmények

Habár a családtámogatási programok átalakítása 2010 után fokozatosan ment végbe, egyszerű számításom során ezen évhez képest becsülöm újra a teljes termékenységi arányszámot Magyarországon. Elsőkörben az ezt megelőző 20 év teljes termékenységi arányszám múltbeli értékei segítségével próbálom megbecsülni, hogy miként alakult volna az új programok hiányában a magyar fertilitási mutató értéke 2011 és 2019 között. A rendszerváltozást követő két évtized adatain alapult lineáris, illetve kétfokszámú polinomiális illesztés az alábbi egyenletekhez vezetett:

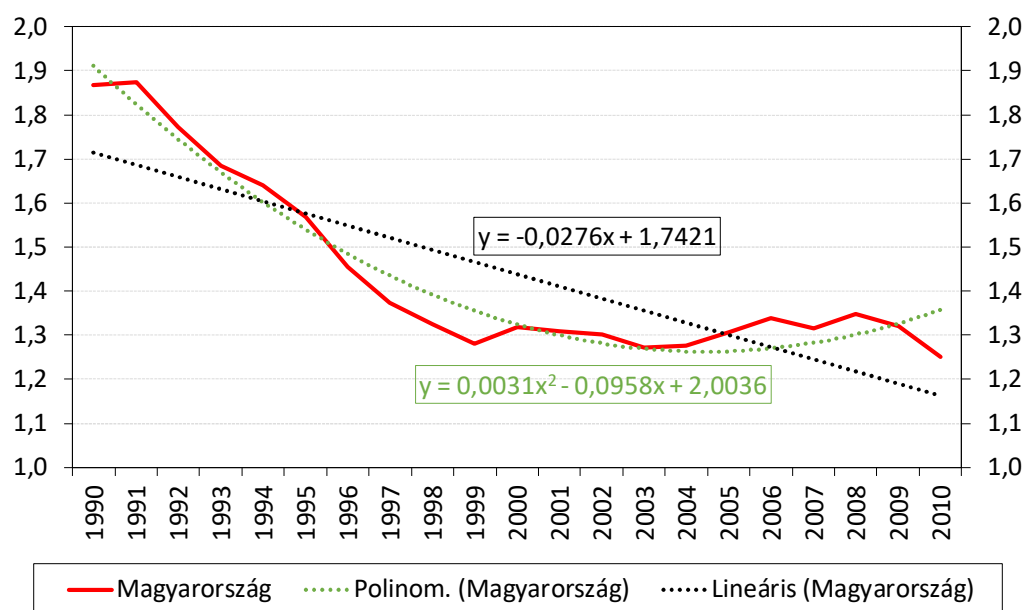
$$y = -0,0276x + 1,7421 \quad (1)$$

$$y = 0,0031x^2 - 0,0958x + 2,0036 \quad (2)$$

Az (1) egyenlet a teljes termékenységi arányszám folyamatos csökkenését, míg a (2) egyenlet a négyzetes tag pozitív volta miatt a teljes termékenységi arányszám bizonyos idő utáni növekedést vetíti előre (1. ábra).

Másik megközelítésben környező országok teljes termékenységi arányszám értékei alapján próbálom közelíteni a magyar értéket. Itt azzal a feltételezéssel élek, hogy a beavatkozás nélkül a magyar teljes termékenységi arányszám alakulása a környező országok trendjeinek megfelelően alakult volna. Két becslést készítek, egyik az Európai Unió teljes termékenységi arányszámán, míg másik Szlovákia, Csehország és Lengyelország egyenlően súlyozott teljes termékenységi arányszámán alapul. Az országok fertilitási mutatóinak változása a mellékletben található (3. ábra). Becslésem alapján a családtámogatási programok hiányában a magyar teljes termékenységi arányszám úgy változott volna 2010 után, miként az Európai Unió vagy a V3 országok fertilitása változott.

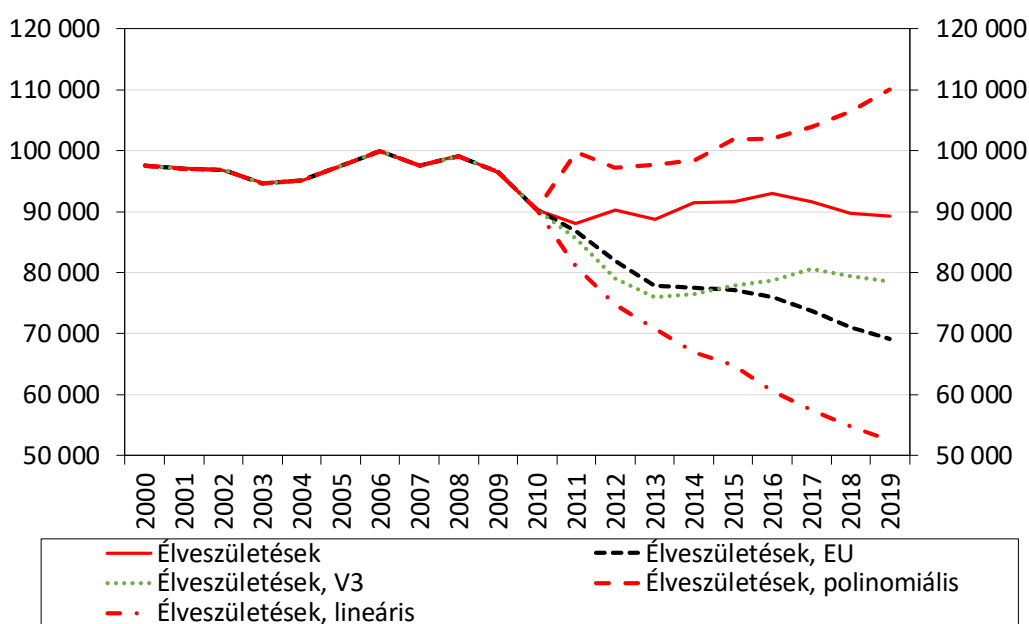
1. ábra: Teljes termékenységi arányszám Magyarországon 1990-2010 között, valamint az adatsor lineáris és polinomiális illesztése

Forrás: Saját számítás az Eurostat (2021) adatai alapján.

A 2010-es évet megelőző 20 év adataira épülő, illetve a nemzetközi összehasonlítás alapján 2011-2019 közötti évre becsült magyar teljes termékenységi arányszám becslése a mellékletben található (4. ábra). Látható, hogy a lineáris modell alapján a jelenlegi fertilitási ráta jóval nagyobb, míg a polinomiális modell alapján jóval kisebb, mint az újonnan bevezetett családtámogatási programok hiányában lett volna. A nemzetközi összehasonlítás alapján becsült magyar fertilitási ráták azonban jóval életszerűbb eredményre jutnak. Pozitív folyamat, hogy a magyar fertilitási mutató mind a V3-hoz, mind az Európai Unió egészéhez viszonyítva jóval kedvezőbbben alakult, mely vélhetően részben a családtámogatási programoknak köszönhető. Az egyes megközelítések szerint, az előre jelzett teljes termékenységi arányszám alapján megbecsültem, hogy miként alakult volna Magyarországon az élve születések száma az egyes szcenáriókban (2. ábra). A lineáris modell esetében éves szinten átlagosan 25 ezer gyermekkel kevesebb, míg a polinomiális modell esetében közel 12 ezer több gyermek született volna Magyarországon. A nemzetközi összehasonlítás alapján készített elemzés esetében pedig az Európai Unió dinamikájával megegyező változás esetén éves szinten közel 14 ezerrel, míg a V3-hoz viszonyítva nagyjából 11 ezerrel kevesebb gyermek született volna Magyarországon. Az Európai Unió dinamikájának kivetítése esetén a 9 éves időtávon 122 ezer, illetve a V3 országcsoporthoz viszonyítva 101 ezer gyermekkel kevesebb született volna Magyarországon. A magyar fertilitási mutatók kiemelkedő javulását azt is kiemeli, hogy még az elmúlt években a fertilitás tekintetében a leginkább előre lépő V3 ország, Csehország mutatójának kivetítése esetén is a tényleges magyar élve születések száma 75 ezer fővel alacsonyabban alakult volna.

2. ábra: A tényleges élveszületések száma Magyarországon, illetve az egyes szimulációk mentén

Forrás: Saját számítás az Eurostat (2021) és a KSH (2021) adatai alapján.

5. Összefoglalás

A gazdasági fejlődéssel együtt járó társadalmi változások a fertilitás csökkenéséhez vezettek az egész világban. A csökkenő gyermekvállalási arány globálisan megfigyelhető jelenség, az előrejelzések alapján az Európai Unió egyetlen tagországában se várható újra reprodukciós szint fölérteljes teljes termékenységi arányszám. A visszafogottabb fertilitás hosszú távon a népesség előregedéséhez és csökkenéséhez vezet, mely a potenciális kibocsátásra is negatív hatással van. Részben emiatt, a gyermekvállalás ösztönzése érdekében 2010 után a magyar családtámogatási rendszer jelentősen átalakult, összességében nagymértékben növekedtek a gyermeket vállalók felé irányuló kifizetések. Elemzésemben a 2010 előtti évek, illetve nemzetközi összehasonlítás adatai alapján elemeztem a változások hatását. Pozitív eredmény, hogy az elmúlt 10 évben a teljes termékenységi arányszám jelentősen növekedett Magyarországon, amennyiben a V3 országokhoz hasonlóan alakult volna a mutató értéke, akkor mára Magyarországon nagyjából 100 ezer fővel élnénk kevesebben. A nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően javuló hazai fertilitási mutató vélhetően részben az átalakuló ösztönzési rendszer következménye, azonban további elemzések szükségesek a programok pontos termékenységi hatásának felméréséhez. Összességében azonban a magyar teljes termékenységi arányszám továbbra is jelentősen alatta marad a reprodukciós szintnek, a programok hatására a népesedési fordulat egyelőre nem következett be Magyarországon.

Köszönetnyilvánítás

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai

támogatásával készült

Irodalomjegyzék

Arató, L. (2020): Családtámogatás: erőn felül költenek Kelet-Európában. https://hvg.hu/eurologus/20201018_Csaladtamogatas_eron_felul_koltenek_KeletEuropaban
Elérve: 2021. május 20.

Buck, N. és Scott, J. (1994): *Household and family change*. In N. Buck et. al.: *Changing Households: The British Household Panel Survey 1990-1992*. University of Essex: ESRC Centre on Micro-Social Change, 61-82.

Cherlin, A. (1992): *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge: Harvard University Press.

ENSZ (2019): <https://population.un.org/wpp/> Elérve: 2019. december 17.

Eurostat (2021): <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> Elérve: 2021. április 5.

Furstenberg, F. F, Jr. (1992): Family change and the welfare of children: What do we know and what can we do about? paper presented at the Seminar on Gender and Family Change in Industrialized Countries. Rome, January.

KSH (2021): https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html
Elérve: 2021. április. 05.

Lentner, Cs. – Sági, J. – Tatay, T. (2017): *A magyar családtámogatási rendszer prioritásai*. Acta Humana, 2017/3. 37-46. http://real.mtak.hu/122177/1/AH_2017_3_Lentner_Csaba.pdf Elérve: 2021. május 19.

Makay, Zs. (2018): Családtámogatás, női munkavállalás. In.: Monostori J. - Őri P. - Spéder Zs. (szerk.) (2018): *Demográfiai portré 2018*. KSH NKI, Budapest: 83–102.

Myrskylä, M. – Kohler, H-P. – Billari, F.C. (2009): *Advances in development reverse fertility declines*. Nature 460.7256 (2009), pp. 741-743.

Rosenfeld, R. A. – Birkelund, G. E. (1995): *Women's part-time work: A cross-national comparison*. European Sociological Review 11. pp. 111-134.

Schlumbohm, J. (1980): Traditional collectivity and modern individuality: Some questions and suggestions for the historical study of socialization: The examples of the German lower and upper bourgeoisie around 1800. *Social History* 5: pp. 71-103.

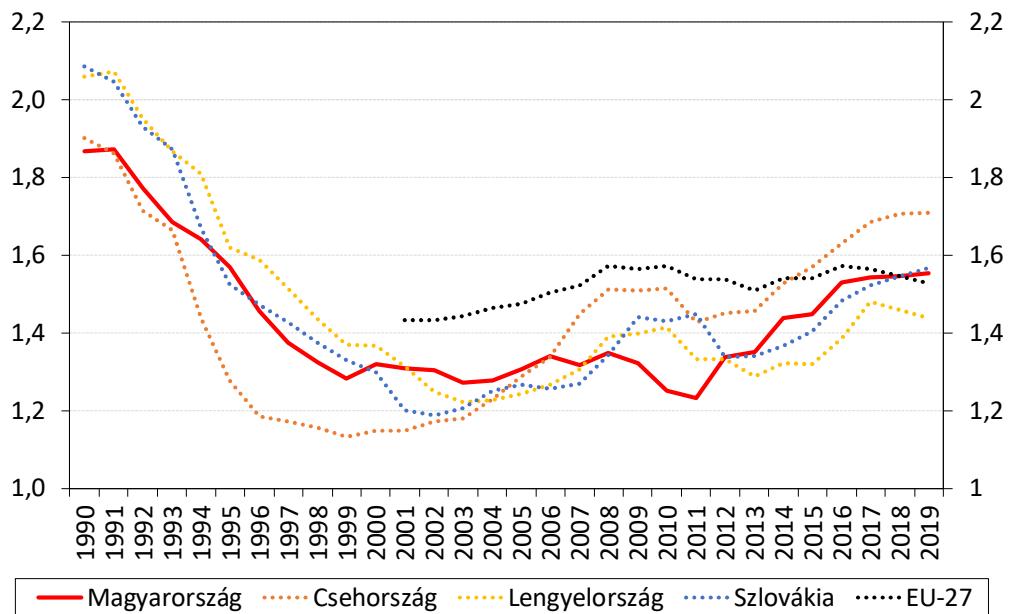
Stone, L. (1977): *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. New York: Harper and Row.

Worldometer (2020a): <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-by-year/> Elérve: 2020. június 11.

Worldometer (2020b): <https://www.worldometers.info/world-population/world-population-projections/> Elérve: 2020. június 11.

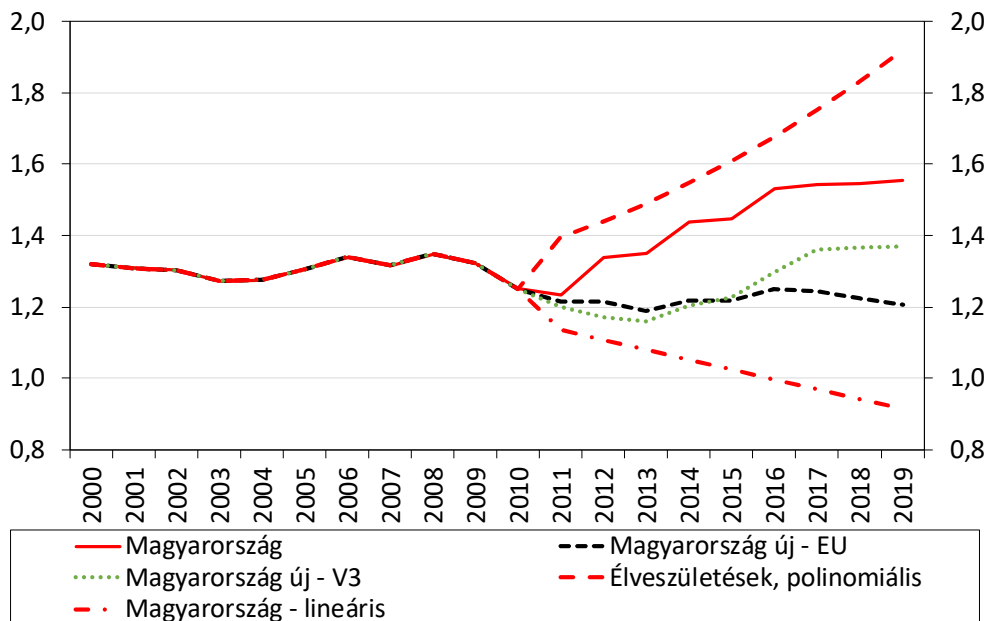
Melléklet

3. ábra: Teljes termékenységi arányszám változása a Visegrádi országokban és az EU-27-nél, 1990-2019.

Forrás: Saját készítés az Eurostat (2021) adatai alapján.

4. ábra: Teljes termékenységi arányszám változása Magyarországon az egyes szimulációkban

Forrás: Saját számítás az Eurostat (2021) adatai alapján.

Kele József: Megszólal a múlt

(Pillantás a 11. század Sárrettjére)

Lektorálta: Dr. Koncz István és Dr. Nagy László

Évtizedek óta foglalkoztat, hogy egyszer lehetőség szerint bemutatom a 11. század Sárrettjének történetét, melyre már oly sokan tettek kísérletet, avatott és kevésbé avatott múltkutatók. „A tájaknak is megvan a maguk végzete. A déli Tiszavidék valamikor az ország ama harmadához tartozott, melyet a királyi hercegek birtokoltak, tehát a birodalmi ellenzék szervezkedésének fészke volt.” Írta ezt Féja Géza 1936-ban. Valóban e kor néhány kérdésére kerestem a választ, melyben éppen úgy elfér Szent István munkálkodása, mint a honfoglalás korának száz esztendővel korábbi bomló nemzeti társadalmának e vidéken konzerválódott társadalmi-szellemi viszonya is. Itt meg is állok egy pillanatra. Csak kicsit kalandozva el a fő témától, mégis innen indítva el azokat a folyamatokat, melyek talán mind a mai napig hatnak vidékünkön. Történt úgy jó tízen évvel ezelőtt, hogy egy Bécsben tanuló magyar diák-társaság hétvégi kikapcsolódásra „haza látogatott” Sopronba. Az időtöltés közben a történelmi városmag hangulata irányította a beszélgetés fonalát a történelem felé. Ugyebár ilyenkor mindenki feleleveníti saját szűkebb pátriárájának történelem során megtörtént nevesebb eseményeit, igyekezve rálicitálni esetleg a másokra. Mert ugye ott van Eger, Mohács, Buda, Debrecen meg hasonló nevezetesebb színhelyek. Azután jött a kérdés a hallgatásba burkolódzó leányzóhoz. Szeghalom? Sárrett? Ott bezzeg nem történt semmi! Ezzel a rövid eszmefuttatással az akkor megtépzott lokálpatrióta érzelmeinek is egy kicsi elégtételt kívánok nyújtani. Ez lehetne az első szál, de nem az. A cím való igazat tartalmaz. 1902-ben Szeghalomra osztották be elemi iskolai református tanítónak az Esztergomban, majd Budapesten diplomázott fiatal tanítót, Szennovitz Gyulát (1876 – 1963) aki már 1903-ban „Szeghalmi”-ként szignálta publikációit. Ekkor már számos szakmunka állott a háta mögött, többek között a Vágvidék mondaköre című regé és mondagyűjtemény. Mi sem természetesebb, hogy az új helyén, a Sárrett fővárosának környékén is igyekezett hasonló történelmi eseményekhez kötődő legendát sejtető történeteket felgyűjteni idős pásztoroktól és az ő korában még gyakorló pákászoktól felgyűjteni, legyezni. Így gyűjtötte a Várhelyre, vagy éppen a Sebes-Körösre vonatkozó meséket, történeteket. E munka tárgyát érinti, sőt adja éppen a Sebes-Körös regéje. Itt most Szeghalmy erősen szecessziós változatát lehet olvasni a Szeghalom-Vidéki Hírlap 1903. március 29. számából: *„Sebes-Körös regéje. A rege mintegy 700 évre nyúlik vissza, amikor Zedulárd romjain ott állt Zugtelök. a mai Várhely. A vár ura a Smaragd nemzetségbeli Péter volt. A nádrengetegben szívesen vadászott a földesúr egyetlen fia. András. Az egyik alkalommal a hajtók egy nagy agancsú szarvast riasztottak fel, mely éppen András rejtekhelye felé iramodott. Az úrfi azonban csak megsebezte nyilával a vadat, mely vérezve menekült a Józsás (Körös) irányába. András a partig követte a véres nyomot, majd a vízbe vetette magát, s átúszott a túlpartra. Keresgélés közben egy kunyhóra bukkant, ahol egy csodálatosan szép leány éppen a szarvas sebet kötözgette. A leány első tekintetre felismerte a rettegett várúr fiát. A leány Chorcha erdőpásztor Anikó nevű leánya volt. akinek a várúr megtiltotta, hogy a vár környékén mutatkozzék. Kérlelte az úrfit, hogy távozzon tőlük, mert az úr haragja földönfutókká teszi őket. András azonban szerelmet vallott és hűséget ígért, ha a leány is úgy akarja. A földesúr ez alatt mindenütt kerestette fiát. de sehol nem találták. Végül eszébe jutott, hogy van egy hely. ahol még nem keresték. Hirtelen haragjában tombolva, lován vágatott az erdőkerülő kalyibája felé. András kézen fogva vezette a leányt az apja elé, aki fenyegetőzve próbálta jobb belátásra bírni a fiát. Mindhiába! Az apa iszonyú haragjában mindkettőnek életét vette. A fiát*

elvitette, a leányt otthagya. Később az apa megbánta tettét és átkozta önmagát. Majd, amikor a Jószáson (Körös) csónakkal átkeltek, hirtelen nagy vihar támadt és a folyóba vesztek mindahányan. Azóta több évszázad telt el, de még ma is, csendes éjszakákon, mikor a telihold fénye ott táncol a Sebes-Körös csobogó habjain, hosszú fényhidat von a sötétlő partok között: - egy hófehér lepelbe burkolt leány lebeg a fényhíd fölött. Anikó. Chorch a erdőpásztor leánya. Bele-bele merül a vízbe, leszáll a víz alatti sírban nyugvó kedveséhez. S mikor a hajnal első sugarai megaranyozzák a felhőfodrok széleit, keserves sírással száll föl a víz színére, ott lebeg még egy ideig, aztán eltűnik, mint a köd. a pára..."

A monda második közlésére Miklya Jenő helytörténet kutató, múzeumvezető vállalkozott az 1979-ben megjelent Szeghalom tanulmánykötetben. Ebben leszögezi, hogy a hallott történet valószínűleg egyszerűbb volt, de amit Szeghalmy* hozzá tett az jobban megközelítette a történelmi hűséget. Hiszen a Smaragd nevű francia család valóban létezett, itt Haan Lajosra, Karácsonyi Jánosra és Györffy György munkáira hivatkozott, igaz a kiegészítésből kifejejtette, hogy a Smaragd nem, a 12 - 13. század fordulóján volt ura a Sárrét néhány településének (Szeghalom és Csökmő). Arra jól tapintott, hogy Péter comes - Haán esetében tévesen Péter gróf, a nadányi család őse és Békés vármegye első ispánja - mint létező személy 1067-ben adományozta Szeghalmot (praedium scegholm) az általa alapított Százd monostorának (Ma Tiszakeszi határában Százd sziget.). A mondában szereplő helynevek esetében a Tekerő-ér és a Zugtelők kivételével a többi helynév költött név, semmi köze a szlávsághoz. Ez utóbbinál kívánom megjegyezni, hogy mikor 1339-ben Károly Róbert Szeghalmon a Smaragd nemből származó Veér Miklósnál megszállott, két oklevelet is kiadott. Ahogy azt Karácsonyi írta az egyiket Szeghalmon, egy nappal később pedig Ughalmon... Ehhez én részemről kihangsúlyoznám, hogy Karácsonyi a Zegholm és (Z)ugholm helyneveket külön értelmezte és ezt a nyomdokain haladva Szeghalmy Gyula és Miklya Jenő is hűen követte. Senkinek nem tűnt fel, hogy a királyi küldöttség „másnap” ismét megpihent egy olyan helyen, melyet Szeghalom környékén sem az írott források, sem a régészet nem tudott azóta sem felmutatni, kivéve ezt az egyetlen oklevelet és olvasóját. Arról már szó se essen, hogy az idegen ajkú tollforgatók részére sokszor mindegy volt, hogy Zeg-, vagy Zug-előtag hangzott-e el éppen. De tovább lépve. Zugtelők helyén a Várhelynek nevezett határrész ismét egy érdekes dolgot vet fel. Várhelyhez már eleve egy „kettős” történeti monda fűződik. Most erre külön nem térek rá. A lényeg, hogy Szeghalmy Gyula 1936-ban a Békésvármegye monográfiában halomként említi meg, melyet 1929-ben széthordtak, ahol ő vaskarikát és kardtöredéket figyelt meg. Ebből eredően késő népvándorlás kori, vagy középkori földvárként határozta meg a helyet. Mivel Szeghalom Várhely határrészén a régészeti terepbejárás semmi használható eredményt nem hozott, Végül Ecsedy István és munkacsoportja arra a megállapításra jutott, hogy a földvárat az 1783-as katonai felmérés „Kisvárhely sziget” helyén kell keresni (Napjainkban a gróf Kárász Imre emelte erdészlak található ezen a helyen.). A régi földvár meglétét egyre kevésbé vonja kétségbe bárki is. Miklya Jenő előadásaiban már avar hringnek tudta be. A hely, ahol Tass és Szabolcs vezérek át akartak kelni a Körösön, hogy meghódítsák Árpád népének Mén Marót földjét és ebben megakadályozták őket „Szeghalomnál” (értsd Szeghalom mellett) Anonymus szerint - létezett! Nem egy mondai fikció és nem is a törökök idejében kapott fő szerepet, hanem a honfoglalás idején, igaz nem Nagy-Morávia (Mén Marót) esetében, hanem, mint a bolgár gyepü határvára (Hasonlóan Csongrádhoz, mely egy folyótorkolaton kívül két közeli gázlóra is felvigyázott.). Ez utóbbit nem oly régen Koncz István levéltári kutatása derítette ki. „Mindezek fényében még érdekesebbé válik Várhely története. Elképzelhető, hogy Anonymus, Rogerius és Kézai Simon is olvasták a magyar „Ősgesztát” vagy utalásokat a bajor és száz 892-893-as kém- és tanácsadói jelentésekre, amelyeket a Mén Marót segítségére küldött fürkészek latinul tudó szerzetes segítők jegyezték fel. A regensburgi fejedelmi levéltárban fellelt töredékek megemlítik a

Castrum Crisicumot támadó Tass és Szabolcs, majd Töhötöm seregeit.” A rege kapcsán még két dologra szeretnék kitérni. Az első, hogy Haán Lajos, Karácsonyi János, valamint hú követőjük Szeghalmy Gyula után az új kor szellemének megfelelően számosan próbálták, próbáltuk meg bizonyítani, hogy sem a tatárok 13. századi pusztítása, sem a törökök másfél száz esztendő uralma, vagy éppen a rácdúlások (E két utóbbi közel két évszázados hadszíntérré változtatták a Sárrétet,) nem pusztították ki a Sárrét tősgyökeres magyar ajkú lakosságát. Csak felvillantva ezeket a szemléleteket. Szűcs Sándor és nyomaiban Miklya Jenő a nádasokba menekült, az ingoványok rejtekében túlélő népességről beszélt, mely pákászattal és rideg állattartással tengette életét, néha, a nagyobb „vészek” között visszatérve, felépítve szegényes viskóikat és templomukat. Molnár Ambrus a középkori személyi helynévanyag (oklevelek, periratok, adóösszeírások) és az újra települők rovásadó és a reformátusok anyakönyvi neveinek összevetésével igyekezett a kontinuitást bizonyítani. Jelen sorok írója a települések gazdasági erejének elemzésével igyekezett mindezt alátámasztani, míg Koncz István mindehhez a legutóbbi idők genetikai kutatásai eredményeinek, számbavételével és elemzésével járult hozzá. Évtizedek, bár sok hasznos adatot, információt és összefüggést feltáró aprólékos munkája nem volt hiábavaló, segített a Sárrét évszázados, évezredes múltját egészebbé, élőbbé tenni. Miközben a nép ezt mindig is tudta, hiszen az újra megült falvakban esténként, a szövétnek lángjánál, vagy rétségben, porongokon az éppen csak pislákoló pásztortűz világánál el-elhangzott az a történet Anikó és András szerelméről, a magára maradt Chorchá (Írjuk ki! Horka, hagy harka) történetéről. A Sebes-Körös regéje az újkorban háromszáz éve hirdeti a sárréti magyar nép állandó ittlétét, a nép folytonosságát, nem csak génjeiben, hiszen e történetet nagyapák mesélték unokáknak, hanem szellemiségében is, mert őskultúrája (igaz a táj változatlansága folytán) egészen az 1850-es évekig töretlen maradt. *„Az emlékezet kommunikációban él és marad fenn; ha ez utóbbi megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkozási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény: felejtés.”*... *„Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy egy bizonyos térbeli hely kapcsán öltsenek alakot, és meghatározott időponthoz kötődjék a felidézésük, vagyis, hogy tér és idő tekintetében konkrétak legyenek, ha nem is okvetlenül földrajzi vagy történeti értelemben. Az emlékezés tartalmai egyrészt ősrégi vagy kiemelkedő eseményekbe kapaszkodásuk, másrészt a viszonyuló emlékezés periodikus ritmusa miatt időállók.”* Talán még annyit a regével kapcsolatban, hogy az államalapítás közel két évszázados eseménysorában semmi nem okozott oly nagy törést a magyar, a sárréti nép, a tömegek életében, mint az ősmagyar – már felbomlott – korból öröklött gazdasági és társadalmi sémák egy új teljesen eltérő gazdasági és társadalmi, ezen keresztül szellemi miliőbe való betagozódás folyamata.

Mindezen túl a rege egy ezer évvel ezelőtti világ, tájunkat érintő két hatalmas uraságának emlékét eleveníti fel (Mindamellet, hogy tud András királyról, aki „messze” van, így kisebbnek „gyermeknek” tűnik a történetben. Ugyanakkor tud Béla király – és nem András - azon rendeletéről, hogy Vata és Janus házából leányt feleségül senki ne vegyen – híguljon a vér...), akikkel viszonylag mostohán bánt a történelem. Sokan, mint írtam, foglalkoztak már a korszakkal és vagy adott korszakuk ismeretszintjén nem láttak tovább, vagy éppen kialakult elméletükbe nem illő vonulatokat figyelmen kívül hagyták, az összefüggéseket ennek következtében hibás lencsén keresztül szemlélték. Sokan pedig a félmegoldást választották. Az, „ami nincs leírva, az nem létezik!” elmélet alapján. A 11. századot taglaló munkák sok esetben követik ezt a megoldást. Konkrét példa erre pont a dolgozat következő részében következő Péter comes (Maradjak még ennél a titulusról a „herceg”, vagy Dux megfogalmazás helyett.) által alapított százdi (vagy Zástyi) monostoralapító oklevelénél. Történt, hogy kisebb vita támadt 1996-ban Békés megyében a Megyei Múzeum nyugalmazott igazgatója, Szabó Ferenc és a „tíz körömmel lokálpatrióta” Miklya

Jenő között, hogy Szeghalom, vagy Doboz település tarthat igényt a legkorábban faluként említett név méltó viselésére. Az igazgató úr egyszerű ex-cathedra stílussal seperte félre az ellenvéleményt az 1067-es Szeghalom és Körösladány korábbiságát illetően. A két helynév praedium jelzőt kapott és nem villa, falu titulust, mint Doboz esetében, mely templomos helynek felel meg. Részemről már akkor megfogalmazódott, hogy ha a templom megléte a küszöb a kategóriában, ugyan Péter comes miért csak e két praediuma mellett alapított Peterd falujában emelt csak kis plébániát a többi „majorságában” hagyta a hit világa nélkül tévelyegni szolgálóit? A Peterd faluban lévő templomot Szatmári Imre régész az 1990-es években – temetőjének jelentős részével egyetemben – feltárta. Egyszerűen azért, mert e két Békés megyei településen már volt templom vagy kápolna. Ugyanakkor továbbra is a „termelő nemesi birtok” és falu vitáját dönti el, a Nadány birtok halastavainak és hét ekével művelhető földjeinek adata. „öt halastóval” a 11. században egy bokor, azaz tíz halász-szolgáló család három halászó helyet gondozott, tehát e szolgálatot tizenhat család végezhetette el, ami megközelítően kilencven – száz főt számlál. a „hét ekényi” kitétel pedig huszonegy szolgáló családot feltételez, amiből százhusz – százharminc fős földműves népességre lehet következtetni. Ezekből pedig kiszámítható, hogy Körösladány korabeli népességéből csak halászatból és földművelésből közvetlenül kétszázöt – kétszázharminc fő élt meg. Akkor még nem vettük figyelembe az állattartásból és kézművességből élőket... De tovább lépek egy kérdéssel. Tudósaink hirdették (-tik) az 1075-ben említett Doboz faluban lakó királyi disznópásztorok szolgálatának adományozását (Haán, Karácsonyi, Szabó és Kristó, Györffy). Közben elfeledkeznek, hogy a királyi törzsbirtokokhoz közelebb eső területen is van ma is egy Doboz nevű helység, éppen úgy víz mellett, mint Békés megyében, sőt a „makkoltatási” lehetőség is kézen fekvőbb a királyi erdőben. Ez pedig a Vértes helységben található... Hasonló, talán még keményebb kritika érte a százdi alapító oklevelet Szeghalom és Körösladány említését illetően egy másik „lokalpatrióta” részéről, aki szintén ex cathedra kijelentette, hogy Ladány semmi képen sem lehet azonos Körösladánnyal, mert Péter comes törzsbirtokaihoz közelebb is van egy Ladány-Nadány, mégpedig a mai Tiszaladány. Mondjuk azt finoman kifejejtette gazdasági érveléséből, hogy a 11. századi gazdálkodás mértékeként használt „ekényi” kitétel erősen más fogalmakat takar, mint most az ezredfordulón megjelent Pannon Enciklopédia idevonatkozó szócikke. Azon kívül, hogy Tiszaladánynak egészen a 19. század első harmadáig nem volt „hét ekényi” szántóföldje szinte szót sem érdemelne, ha nagy ívű munkájában nem ment volna tovább, megkérdőjelezve az oklevélben szereplő Scegholm praedium (Szeghalom) Békés megyei illetőségét. A másik, hogy e két települést egyszerűen „kiemelte” Békés megye területéből és történelméből, igazán grandiózus elképzelés ezer év távlatában! Az oklevelet olvasva megállapíthatta volna, hogy e két település (Ladan és Scegholm) egyetlen gondolatmenetben foglal helyet az adománylevélben, ami földrajzi összetartozásukra utal. Sőt még a többi adomány elkülönítését szolgáló körülírást is mellőzi az adományozó, mert két kialakult már teljes határral bíró falvokról van szó, nem pedig részirtokról! Továbbá egyetlen ilyen település páros Péter comes és kiterjedt családjának (oldal és egyenes ági rokonság) kezén lévő birtokok között fel nem lelhető. Miután úgy-ahogy „megvédtem” Péter comes Békés megyei birtokait, igazából illene személyével is foglalkozni. Véleményem szerint a magyar történelem eléggé mostohagyermekként kezelte és kezeli mind máig az ő alakját és szerepét. Első, amit le kell szögeznünk, hogy nem csak kortársa volt a trónviszályok kora főszereplőinek, hanem részben közvetlen vagy távoli rokona is! Rangban mondhatni csak „szerénysége” folytán engedte előre unokatestvérét Orseoló Pétert és még inkább visszavonult az Árpád-házi hercegek trónigényét illetően, elismerve fi ágon elsőbbségüket. Pedig, Péter királlyal szemben egyenjogúként egy pillanatra felcsillant előtte is a trón megszerzésének lehetősége, melyre azonban a Vazul-ág hercegei voltak hivatottabbak. Ehhez azonban kicsit vissza kell lépünk az időben, mégpedig Szent István uralkodásának idejére. István kül- és belpolitikai

szempontból nővérei „kiházásításával” igyekezett stabilizálni hatalmát. Ezen házasság – Sarolta nővére (Mestellér János szerint Gizellát) – révén kötötte magához a sógorság rokoni és nádori (király helyettesi, alkirályi) közméltóság szálaival a kabar (más szerint kavár) törzs oligarcháját, az Aba nemzetségből származó Sámuel (A keresztségben kapott név.). Ezzel hatalmas, könnyen mozgatható haderő birtokába jutott, éppen akkor, mikor Ajtony hatalmát igyekezett megtörni. Ez valahogy elkerülte néhány történészünk figyelmét, mint például Kristó Gyula a pogánylázadások korát feldolgozó nagyszerű munkájának egy kis szeletét. Az, hogy e munkában bőven kifejti, hogy István 1003-ban, vagy a húszas években esetleg öreg korában támadja meg a Temes vidék hatalmas urát, figyelmen kívül hagyta a kialakuló erőviszonyokban a túlerő lassú kiépítését Ajtony ellen (Persze ezzel párhuzamosan király – vagy mondhatnánk hithű – párti bekerítését, lehetséges szövetségeseitől való megfosztását). Ajtony legyőzésében ismét van egy Békés megyei történelemre fontos mozzanat. Kristó közli munkájában, hogy Ajtony halála után István az egyik (!) özvegyet, győztes vezéreinek egyikéhez adja nőül. A megházasított vezért „Bech”-nek hívják. Ezt a momentumot sem árt megjegyezni a következőkre való tekintettel. István király halála után végakarátának megfelelően Orseoló Péter követte a trónon. Péter király már hosszú éveket tölt nagybátyja, István udvarában, mint a hadak vezére. A keresztényi ájtatosságban mutatott buzgalma mellett hadvezérként is elismerést vívott ki. Aba Sámuellel egyenrangúként ténykedett a királyi udvarban, tehát jól ismerték egymást, mint magánember, és mint közszereplők. Az új lendületet vett államszervezés, a közigazgatásban új személyek (főként Péter olasz és német – ez utóbbiak inkább később) közméltóságba emelése, az istváni látszat-hívek leváltása és egyúttal a vallási rendszer fokozott kiépítése, valamint új adónemek bevezetése. Ami számára születése óta természetes volt, azt itt mind ki kellett építeni. Például a már végtelenségig hangoztatott százdi alapító okiratban ott van Péter comes kitétele: *„Innem az egyháziakon kívül távozzanak ettől a naptól kezdve, akik a szabad névre igényt tartanak.”* Ezekkel mind inkább nőtt az elégedetlen főurak, illetve saját otthonuk elhagyására kényszerített szabadok (üzbégek), kóborlók tábora. Ilyen körülmények között nem kell csodálkoznunk azon, hogy Orseoló Pétert a többségi elv értelmében elmozdították a trónról és helyébe Szent István helyettesét és rokonát Aba Sámuelt ültették. Sámuel király számos területen úgymond felülbírálta Péter király intézkedéseit és ezzel megszilárdította országán belüli helyzetét. Azonban mindinkább a „népre” támaszkodott, ami viszont a főurak, oligarchák (köztük volt hivatalos viselők) ellenérzését váltotta ki. Pedig nem igen tehetett mást, hiszen az istváni haderő parancsnoka Péter király volt. Katonáira támaszkodva hadat viselni eléggé kétséges vállalkozás lett volna, ezért a harcos szabad közrendűekre támaszkodhatott. Ebből is látszik, hogy ekkor még jelentős számú szabad élt a központi hatalomtól távol. Ezért is tett kedvezményeket. A belső ellenzékkel való leszámolás a Csanádon végbement Nagyböjti vérengzés után azonban támogatottsága erősen meggyengült. Éppen akkor, mikor III. Henrik Orseoló Pétert egy harmadik hadjáratban vissza akarta helyezni a magyar trónra. Az ütközetre végül Ménfőnél, Győr szomszédságában került sor. Magáról az ütközetről nem kell részleteket írnom, azt nagyszerűen elemezte Négyesi Lajos a Hadtörténeti Közleményben megjelent tanulmányában. Viszont két dologra szeretnék ezzel kapcsolatosan kitérni. Amiben az összes adatközlő Kézai Simonnal és a német krónikákkal egybehangzóan egyet ért. Az egyik, hogy „egy közeli városban” itt feltehetően Győrről van szó, mint közeli erősségről. Henrik csapatai a bő hadizsákmány mellett elfogták Aba Sámuel feleségét Saroltát (Gizellát?) és három gyermekét. Ezután már nem említik őket. Illetve igen. Elsősorban, mint István király testvérét és unoka öccseit, ebben az időben a „fejlett nyugat” inkább vendégként kezelte, mint sanyargatásra szánt fogolyként. Hamarosan vissza is térhettek a családi szállásbirtokukra. Itt még csak következtethetünk arra, hogy Péter comes (De írjam most már ki: herceg) nem sokkal nagykorúvá vált és elfoglalta méltó helyét az Aba nemzetség és ez által, a kabar (kavár) törzsek élén. A csatára

visszatérve, a krónikák egyöntetűen leszögezik, hogy Aba Sámuel serege már-már győzött, mikor Péter király csapatai támadásba lendültek és vele szemben a főurak letették zászlajaikat, így sikerült a magyar hadrendet áttörni és bekerítő mozdulattal elérni, hogy Sámuel király csak közvetlen környezetének hősiessége árán menekülhetett ki. Most hagyjuk e hú kísérek ama tettét, hogy nem sokkal később Péter bocsánatának reményében meggyilkolták urukat. Kandra Kabos Aba Sámuelről írott munkájában az árulás és csatavesztés okát abban látta, hogy a hadrend jobb szárnyát képező – és addig kiválóan küzdő – könnyűlovasság egyszerűen faképnél hagyta Sámuel királyt s fedezetlenül a középnehéz, nehéz lovasság szárnyát. Nem kellett hát áruló főúrnak lenni ahhoz, hogy lobogóikat leeresszék Péter rohama előtt... Ha valaki olvassa Kandra Kabos művét, akkor találkozhat egy, a történelemből jól ismert névvel. A csatateret elhagyó könnyűlovasság vezére Vata volt. Lényegében két főszereplőnk élete először itt találkozott egymással. III. Henrik visszahelyezte méltóságába Pétert, Székesfehérváron pedig őrséget hagyott. Péter, Henrik hűbéreseként még türelmetlenebb módon és kegyetlen szigorral folytatta megkezdett munkáját, a félelem, a bizalmatlanság és a fokozódó gyűlölet légkörében. Erre válaszul az oligarchák, Csanádon ismét összegyűltek és elhatározták, hogy Vazul fiait hívják be az országba. A küldöttség el is indult Lengyelországba, közben Péter herceget (Nem királyi Dux!) tokaji udvarházában (később a tokaji vár magja) Vata személyesen kereste fel, hogy csatlakozzon mozgalmukhoz. Péter ezt konkrétan elutasította, inkább a fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedett. Minden esetre a Magyarországra érkező András és Levente hercegek először Abaújváron jutottak menedékhez. Ez is jelzi, hogy az Aba nemzetség és az alájuk tartozó kabar (kavar) törzsszövetség milyen tekintélyt parancsoló erőt képviselt még a 11. század közepén is. Aba Péter, kinek az ereiben is csörgedezett az Árpádok vére, egyúttal a korai hadi méltóságok a horkák között is megtalálható és ezzel pedig Vataival volt egyenrangú fél. Hogy konkrétan mit ténykedett az elkövetkező időszakban nem maradt ránk. Viszont miután András király legyűrve korábbi segítőit a „pogány” lázadókat (Eltételezve az útból Leventét is), Béla öccsét hazahívva, neki ajánlotta fel a Bihari Dukátust (A Körösök vidékétől Erdélyig, illetve a Tiszáig terjedő részeket), ahol társuralkodóként vette maga mellé. Valójában, mint látható volt, ezen a vidéken igazán elkelt a központi-királyi hatalom (és a keresztény egyház) jelenlétének biztosítása, amire a Dukátus megszervezése megfelelő kereteket biztosított. A trón körüli bonyodalmakról lehet eleget olvasni a szakirodalomban. Ebben az időszakban Aba Péter egyértelműen kortársa, Béla herceg mellé állt, illetve később két gyermekét támogatta. Amikor Vata fia János nevével fémjelzett második pogánylázadás segítségével Béla hatalomra jutott, Aba Péter megint a háttérben munkálkodik, mint a rend helyreállítója. Ténykedése nem is maradt jutalom nélkül. János birtokait erősen megkurtította Béla, ebből pedig Szeghalom és Körösladány, illetve a környéken lévő birtoktestek adományként Péter úrnak jutott. Konkrét jelenlétével (mint szomszéd) rajta tarthatta a szemét az egyébként eléggé nyakas Vatan és Jánoson. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha 1046 és az 1061-es pogánykodó megmozdulás között szűnt például meg a Mágori dombon található rotunda (görögkatolikus kápolna) és vetették meg a mai Csolt-monostor alapjait. A birtoktest elhelyezkedését már részletesen kifejtettem fentebb. Az Aba-fiakról, illetve Péter családjáról, szintén a százdi alapítólevél tájékoztatja az utókort. Ebben külön utasításokat adott leányának (félrefordításban „Magna lányomat”) a saját kézben maradt birtokok egyházi szolgáltatásaival kapcsolatban. Ugyanitt birtokrészt hagy unokájára is. Fiával kapcsolatosan a történelem során hét évvel későbbi adatból értesülhetünk. A hét év alatt végig a királyi hercegek oldalán tevékenykedett, amit a (ismét a százdi alapítólevél) bizonyít, hogy birtokadományokban mind Gézától, mind pedig Lászlótól részesült. Péternek az utolsó szereplése 1074 februárjában Kemej mezején történt. Ekkor is a hercegek, konkrétan Géza kíséretében található. Miután megelőző béketárgyalások, egyezkedések nem vezettek eredményre Salamon és a hercegek között, Salamon

kihasználva, hogy László cseh földön segítségért jár, megelőző csapást akart mérni Géza seregére. Erre az ütközetre került sor a Tisza menti, a Köröstől északra elterülő Kemej területén. Az első kellemetlen meglepetés volt, hogy Géza seregéből a bihari és békési könnyűlovasság egyszerűen elvonult. A többszörös túlerő láttán Géza igyekezett kerülni az összecsapást és azt párviadallal kiváltani. (Ez a középkor idején is végig szokásban maradt.) Géza seregéből Péter (a kabar csapatok vezére) vállalta a megmérettetést, Salamon részéről pedig Opos vitéz. A párharcot szívem szerint a „matuzsálemek harcának” tekintem. Péter, már 1067-ben az oklevélben unokáját is megemlíttette, Oposról pedig tudjuk, hogy húsz évvel korábban a cseh hadjáratban, vitézül küzdött, vagyis ő az ifjabbik küzdő is közel ötven éves lehetett, míg Péter már túl járt a hatvanadik évén. A küzdelem során a krónika tudósítása alapján Opos lándzsája Péter szívét járta át... Közben, hogy Géza seregének négy zászlóaljából három kereket oldott, a negyedekre pedig rázúdult Salamon hada, tiporva, vágva a menekülőket. A sereg „megfutása” kísértetiesen emlékeztetett a három évtizeddel korábbi ménfői ütközetre – mindez a nélkül, hogy a háttérben Vatát gyanítanánk. A Csata után Géza, hogy mihamarabb biztonságba kerüljön, Péter tokaji udvarházába, annak fiához menekült. Innen vette az útját a Dunakanyarnak, hogy László seregével egyesülhessen. Van olyan elképzelés, hogy a mielőbbi egyesülés érdekében nem Tokajnál, hanem lejjebb kelt át a Tiszán. *„Cothoydot a legtöbb történetíró Tokajnak véli. Miután a Tisza akkor oly erősen be volt fagyva, hogy a csapatok annak jegén is átkelhetek, nem volt semmi szükség arra, hogy Géza és utána Salamon oly nagyot kerüljön. Pauler id. m. I. 162. Cothoydban az Egyeknél levő Kotaért véli felismerhetni és magam is azt hiszem, hogy a Tiszán való átkelés valahol itt, ezen a vidéken mehetett végbe.”* Ezt véleményem szerint nyugodtan elvethetjük. Egyrészt, hogy seregének – ezek szerint hű – része jobbára kabar (kavar) lovasokból állt. Másrészről pedig már említettem, hogy a kabar (kavar) szállásterület katonai erejét nagyon tisztelte Salamon és környezete. A monda valóban nagyhatalmú Péter ura után a másik idősebb (kor és rang) szereplőre, Chorchá erdőpásztorra térjünk át részletesebben. Ma már régen túlhaladott álláspont, hogy a horka a szkíta mintát követve a segédhadak (csatlakozott népek) vezére volt csatában. A bizánci feljegyzésekből tisztán kitűnik, hogy – mint maga Bulcsú is – a magyar törzsszövetség harmadik legnagyobb hadi és bírói méltóságát jelöli a megnevezés. Mint a regéből is kitetszik, „erdőpásztor”, vagyis erdőnyi, itt rengeteg értelemben, nép „felügyelője” és irányítója. Az utóbbi nézetek szerint ez az irányítói (hadi) szerepe felülemelkedett a törzsi vezetők szintjén, és két-három törzs hadereje felett rendelkezett a nagyfejedelem és a fejedelemség érdekében. Erre a nép emlékezett! Személyét illetően a történelemtudomány, a krónikaíróink és a népi emlékezet egyaránt Vatában határozta meg. Szinte sajnálatot érzek e jelentős társadalmi, közszerepet vivő személy iránt. Mert akármikor felbukkan a neve, mindenki csak befeketíteni igyekezett, kezdve ezt a szépemlékű Gellért püspökkel, legutóbbi évtizedekben Kristó Gyulával, aki bár hangsúlyozza nemzetségtörzsi, sőt sejteti törzsfői rangját, de valószínűsíti, hogy mindez betelepülő besenyőként illeti meg! *„Ez pedig azt jelenti, hogy a besenyők Bota vezette Csaban törzse a 889-et követő évtizedekben a Keleti Kárpátok bércei mögül nyugatra húzódtak. Feltesszük: nem elképzelhetetlen, hogy ugyanez a besenyő etnikumú törzs tovább folytatván migrációját, belekerült a 950-es évek halványan kitapintható magyarországi belső törzsi migrációjába (a Gyula-törzsrész erdélyi „honfoglalása”), s ennek hullámverése révén — vagy talán valamivel később, István idejében — eljuthatott 11. század közepi szállásterületére, a Sárrét vidékére, Vata területére. Ha fenti gondolatmenetünk, melyet magunk sem tekintünk minden oldalról kielégítően bizonyítottnak, megállja helyét, akkor nemcsak Vata és népe jelentős részének besenyő eredetére hívtuk fel a figyelmet, hanem sikerült fényt deríteni a 10—11. század kevéssé ismert belső migrációs folyamatára is”.* De a „szerecsenfestés” tovább megy Uhrman Iván dolgozatában, aki nem csak Békés várát vette el Vatától, hanem még katonai (várjobbágyi) minőségét is, egyszerű háznépnek lefokozva, mintegy első parasztvezért kreálva belőle. *„A várak,*

megyék élén állóknak kijáró ispán (comes) címet, mellyel a krónikában igen gyakran találkozunk, Vata neve mellett nem találjuk. A de castro meghatározás a krónika szövegében hapax legomenon. Oklevelek tanúsága szerint viszont személyeknek várral való meghatározása leginkább várjobbágyok (iobagiones castris) esetében jellemző. Fehértói csak a Vata név kapcsán négy példát vonultat fel erre, ezek közül az egyik ráadásul éppen Békés várához kötődik – de 1295-ből. Így logikusnak látszik, hogy az 1046-os Vata de castro jelölését is úgy értelmezzük: valamelyik korabeli vár milesei közül származott. Ha ezt figyelembe vesszük, úgy eszik az a kényszer, hogy az említett várat a királyi hatalomtól minél messzebb, valahol Délkelet-Magyarországon keressük. S ha mégis Bunyitay nyomán akarnánk a helynevet azonosítani, érdemesebb lenne alternatív, szövegjavítást nem igénylő ötletére figyelni: a Belus=Bél megfeleltetésre. Ez esetben logikusan kínálkozna Bakonybél, ahol korábban, még csanádi püspöksége előtt Szent Gellért hét évet töltött remeteként. (Igaz, Bakonybélben castrumról nem tudunk, csak curiáról. Mivel azonban a castrum szó 1150 előtt oklevélben nem fordul elő, s így a krónika szövegébe is ennél később illesztették, kérdés, hogy indokoltan szúrták-e be oda). Ha tévesztés történt, úgy Vata még csak nem is várbeli katona, csupán az udvarnép tagja lehetett.” Magyar, vagy besenyő? A tizedik században és a tizenegyedik század első évtizedeiben a történelmi Békés megye területén két nemzetséget találhat a kutató. Ez pedig a Borsa nem és a Csolt nem. Jelent írás tárgya szempontjából a Borsa (vagy Barsa) nemzetséget figyelmen kívül hagyjuk, ők a Túr/Berettyó és az Ér vidékén telepedtek meg. A Csolt nemzetség azonban (Itt a „túlélő” Ábránffyak birtoktestei is figyelembe véve a későbbi (jóval későbbi!) Békés megye fennmaradó részét bírta. Ennek természetes középpontja békés, hol a két körös összefolyása, vagy épp zabolázatlan kanyarulatai ideális helyt teremtettek egy nemzetségi központ udvarházának létrehozásához. Témánkhoz szorosan kötődik, hogy ezt a viszonylag nagy kiterjedésű (A kor stílusát ismerve másfél-két hektáros várat még nem találta meg a régészet.) nemzetségfői, majd ispáni várat mind a mai napig homály fedi. Ha már ispáni várat említettem. Nem hiába hívtam fel a figyelmet István király „kiházasított” hadvezérére Bech-re. Történetesen ő kellett, hogy Ajtony ellen harcba vezesse a Körösök vidékének népét. Az Ő személyében tisztelhetjük azt a comest, vagy ispánt, akit Szent István a Csoltok nemzetségfői várába ültetett, hogy regulázza meg a vidék, még nem éppen megbízható lakóit, így a Csoltokat is. Ez pedig az erdélyi Gyula (gyula) Prokuj 1003-as leverése utáni időkre tehető. Ilyen „buzdítások után” kerülhetett sor a Csoltok Vésztő-Mágor halmán Csolt falu közelében felépített rotunda fénykorára is. Méretei alapján keresztelőkápolnaként működhetett. Már maga Vata is keresztény hitre tért látszólag, fiát pedig e hit alatt Jánosnak keresztelték! Vagyis oly sokat emlegetett horkánk István király szűkebb-tágabb környezetének azon tagjai közé tartozott, kik a keresztiséget látszatra vették fel, úgymond a kényszernek engedelmessé. Igazán nem ártott egy hű, királyi embert a közelében tartani. A tizedik századi források (bizánci) Bulcsú horkára hivatkozva jegyzik le, hogy a horka rang örökletes volt. Innen következik, hogy Vata méltóságát örökölte atyjától (meg gyermek volt a 11. század elején), de a békési nemzetségi várat már nem, hiszen abban már Bech ispán székelt. Ez persze egy ifjúban mély nyomot hagyott. De lehetett e besenyő? Egyértelműen nem! Egy részről, mert mint nemzetségfő (!) oly helyen kellett volna megtelepednie, hol jelentősebb számú besenyő telepet találunk. Ez azonban a helyneves magyarázatok mesterének Györffy Györgynek sem sikerült, valamint Havassy Péter is csak nyomokban lelt fel ilyeneket. A Csoltok birtokain például egyértelműen bizonyítva eddig Mezőberény, Körösladány és Kernye esetében sikerült (két utóbbi királyi felméréssel, kétszáz évvel később). Ha mégis besenyő lett volna, Endre (I. András) vállalt volna, hogy besenyők vezessék a lényegében magyarok elleni megmozdulást, mely így Péter király malmára hajtotta volna a vizet, így, vagy úgy, de egységbe tömörítette mögötte a magyarságot. Mindezek a besenyő Vata ellen szólnak. A fentiekből az is érződik, hogy sem „háznép”, sem pedig várjobbágy nem lehetett. Ha ez fennállt volna, mint

közrendű nem maradt volna fent az események mozgatójaként a neve, viszont, mint örökölt rangú horka – ezt pedig már a ménfői csatában vitt szerepe is alátámasztja – a „fél-társadalmirend” hívei szívesen követték, sorsuk jobbra fordulásának reményében. Az elűzött szabadok, az üzbégek főleg. De méltóságát az is bizonyítja, hogy az oligarchák között egyenrangú félként mozgott a Csanádi gyűlésen, illetve szószólója volt a Lengyelországba menő küldöttség „népi” ágának. Csak egy pillanatra álljunk meg. Egyre több helyen olvasható, hogy Oroszországba menekült hercegekhez mentek. Hol volt akkor még Oroszország? A Moszkvai Nagyfejedelemségig Halicson és a Kijevi Fejedelemségen (nem Ukrajnán) keresztül, vezetett volna út! Ezt követően pedig Vata volt az első (A hercegek – András és Levente jóváhagyása után) külsőségeiben „pogánykodni kezdett”. A lázadás gyors sikere pedig megint szavának erejét mutatja. Persze azt is, hogy Szent István államában, milyen vékony máz rakódott csak az ősi szokásokra (A kereszténység nemcsak új adót hozott, de a magánéletig beleszólt az emberek komfort zónájába.), hogy Péter király és szövetségesei ellen milyen gyűlölet halmozódott fel (Például Buda halála, kit Péter koncként vetett a lázadók elé). Véleményem szerint a két magyarázat megdönti a két állítást, Vatát illetően. Érdekes módon a lázadást nem leverték, vezérét nem gyilkolták le, hanem András 1047-es megkoronázása után, talán éppen Vata szavára elenyészett. Amilyen rémtörténeteket írtak le a lázadásról, kezdve Gellért és társai legyilkolásán keresztül az egyházat és az adószedőket érintő atrocitásokról, oly kevésbé írnak a megtorlásról. Sehol felnégyelés, sehol egy kerékbetörés, vagy „vasrudakkal csontjait összetörték” megjegyzés. ezt Kristó Gyula is furcsállta, de megkérdőjelezte kortársának, *„Itt említjük meg, hogy — sajnos — a Vata-mozgalom bukásáról csak egészen általános, semmitmondó frázisokat tartottak fenn forrásaink (Chron. Hung.comp. saec. XIV., SRH I. 344.). Adat nélküli, de más szempontok miatt is történetietlen HEGEDŰS GÉZA (i. m. 133.) eszmefuttatása: András „hazabocsátotta a győzelmes forradalmár sereget. Vata is hazament birtokára. Az új világban semmiféle hivatalt nem kapott. Talán nem is kért. Talán nem adtak neki. Sajátos példa: egy forradalom vezére volt, és sem előnye, sem hátránya nem származott belőle.” Nem osztjuk NAGY GÉZA (Árpád-kori személyneveink..., 54.) véleményét sem, mely szerint Vatának azonos lenne a tihanyi alapító oklevél comes Votteh-ével, a szászdi oklevél comes Wefa-jával és — a krónikák szerint — Géza hercegnek Salamonnál levő kezesei (Vatha és a váradi püspök) egyikével.”* Pedig a történelem ezt az utat jelölte ki Vatának. Gondoljunk csak arra, hogy Péter herceg Ménfő után, hogy cselekedett. Persze felmerül a kérdés, hogy hol is tölthette idejét a hajdani vezér, főként, hogy András nem sokkal később létrehozta a Bihar, Zaránd, Békés megyék és a szabolcsi részeket magába foglaló Dukátust, mely így az egyébként eléggé megbízhatatlan vidéken az állam közvetlen főhatósága lett. Vatának nem elég, hogy Békés várában a király embere ült, most közvetlenül a királyi herceg és fiai is felügyelték területét. Mindezek fejében, András 1048-ban Leondvint (francia származású főpap) ültette a Bihari püspökség székébe. Hova is húzódnak ebben a szorításban Vata? Ide a Sárrétre, hol saját népe vette körül, hol még nem mindig jelentek meg a főpapok, vagy királyi emberek. Szerencsére mind a régészet, mind pedig a történettudomány alátámasztja ezt az állítást. *„VÁRDOMB: A belterület K-i szélén, az egykori Sebes-Körös K-i oldalán emelkedik a Várdomb, amelyen a helyi hagyomány szerint vár (a fehér barátok vára) volt.” Szeghalmi Gyula a Várdombot halomnak tartja és minden alap nélkül a falu határának ÉK-i csücskébe helyezi.² 1936-1937-ben földkitermeléskor 2 m mélyen cserepeket és egy tálat találtak.³ Váradi Dezső (Várdomb u. 14.) háza végénél, a meder partján kb. 6 m mélyen nagy fagerendákat találtak egymás mellett lefektetve, melyeket keresztben tartott össze egy gerenda. Egy vésztoi iskolaigazgató később hasonló mélységben két bődönhajót talált.⁴ Kovalovszki Júlia 1957-ben az általa bronzkori erődített telepnek tartott lelőhelyen, Pákozdi Gáborné (Várdomb u. 12.) kertjében seprűs díszítésű bronzkori csere-pet⁵, szarmata kori peremtöredéket 6 XIV — XVI. századi fazékból, fedőből és bögre alakú kályhaszemből származó töredékeket gyűjtött. "Terepbejárásunkkor kis mennyiségű, kevésbé*

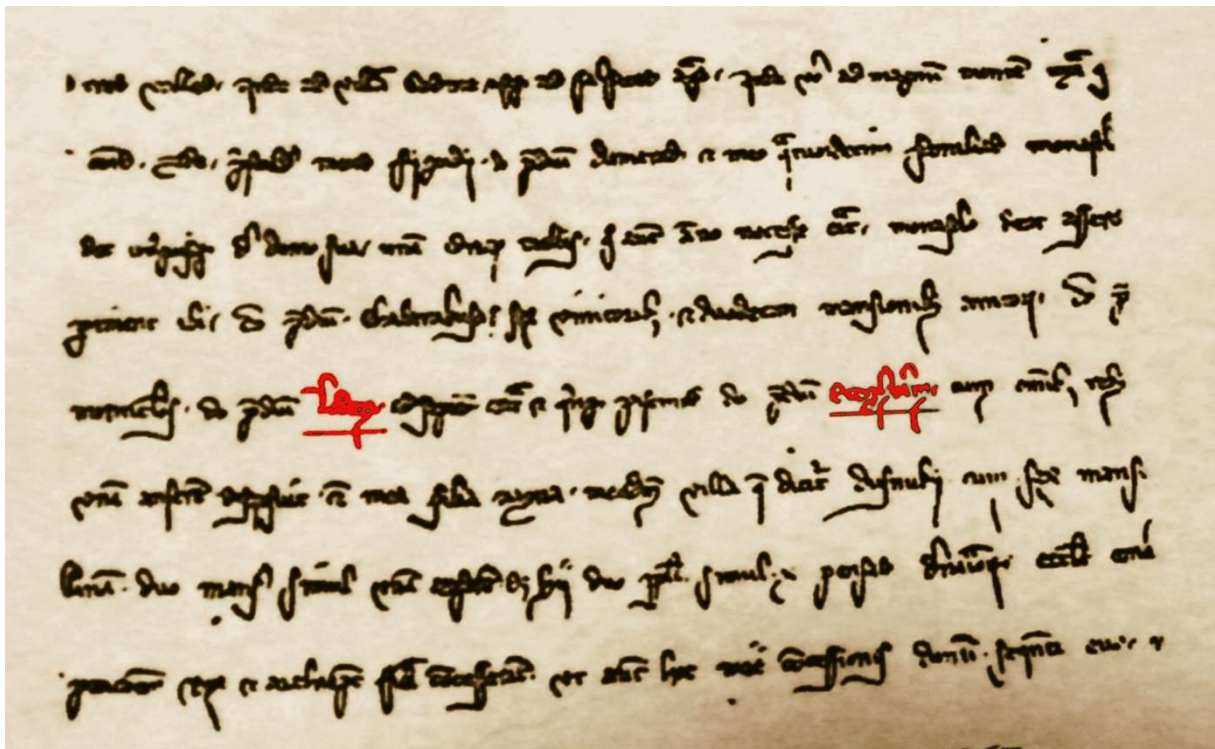
jellegzetes bronzkori cserepet,⁸ XV—XVI. századi fazékperemeket és bögre alakú kályhaszemekből származó töredékeket') találtunk. (Torma, 1973.) Ugyancsak terepbejárásunkkor megfigyeltük a földvár maradványait is. A Várdombot, amely tulajdonképpen a Körös melletti földhát része, ny-i oldalán az egykori Sebes-Körös enyhe kanyara határolja (a múlt században szárazzá vált medret 6 partját földnyerő helyként használták, a lelőhely Ny-i és É-i szélének meredek partja ennek a következménye). A patkó alakú kanyart egy É-D-i irányú, mintegy 100 m hosszú, 25-30 m széles, jelenlegi állapotában 2 m mély árokkal vágták el a folyóhát többi részétől. Az árokból kiszedett földből a belső oldalon 10-15 m széles sáncot emeltek, ennek ma Már csak D-i, 40-50 m hosszú, alig 1 m magas része van meg. A sánccal és a folyómederrel közrefogott belső terület kb. 100 X 60 — 70 m-es nagyságú (20. kép). A földvár eltér a környéken ismert bronzkori erődített telepektől, a magunk részéről középkorinak tartjuk. Az Ábrahámfy család egyik ága a XV. század végétől Vésztőn lakott, 1492-ben itt kelt egy oklevelük." A XV—XVI. századi cserepek valószínűsítik azt a feltevést, hogy az Ábrahámfyak udvarháza lelőhelyünkön állott, megerősítése talán már a XV. században bekövetkezett." Ha most valaki megakad az Ábrahámfyak vagy Ábrámffy néven, ne felejtse el, hogy a Csolt nemzetség „túlélő” ágáról van szó a leírásban. Az udvarház, fénykorában egy hektáros területet foglalt el, és a tizedik századi módon, környezetétől, a Sebes-Körös természetes kanyarulatát árokkal átvágva, sáncfallal különítették el. A vár főbejárata északra nyílt, hol híd ívelt át a Körösön, Vésztő falu irányába. Ide húzódott Vata. Legközelebb már csak, mint fia atyjáról hallat róla a történetírás. János, aki „pogánykodásával” kitűnt, igazán kapóra jött Bélának, hogy az ifjú Salamonnal szemben ismét zűrzavart támasszon, és mint az „erős kéz” megszerezze a neki ígért koronát. Kristó Gyula, ismét csak „deklassálja, a második, de enyhébb pogánymegmozdulás névadóját. Ki volt hát Vata fia Janus? Mint láttuk, nem lehetett sem vezére, de még résztvevője sem az 1060—1061. évi tömegmozgalomnak.³¹⁶ Kétségtelen, hogy az utolsó lázadó vezérnek, Vatának a fia volt. De míg atyja „de castro Belus”, Békés várbeli nagy hatalmú nemzetségfő, addig Janusról csak azt tudjuk, hogy igen kedves volt az uraknál — varázslói, jósnői és táltosai bűvölése-bábolása révén. Úgy látszik: Janus „deklassálódott” elem, aki a maga különleges „társulatával” járta az országot. Kérdés, hogy a 11. század derekán ez elképzelhető-e. Feltétlenül igennel kell válaszolnunk. A kutatás kiderítette, hogy korszakunkban léteztek énekmondók, s ezek a pogány hagyományok őrzői, ápolói voltak. PAIS DEZSŐ mutatott rá arra, hogy a krónika — a Vata fia Janus-rész kapcsán — a „pogány vagy pogánykodó magyarság »sámán«-féle varázslóiról, bűbajosairól, férfi vagy női jóvendőmondóiról beszél, vagyis olyanokról, akiket az akkori magyarság . . . reges ~ regüs-nek hívhatott". PAIS lehetségesnek tartja — s e véleményében osztozunk mi is —, hogy „az ősi magyar mulattatóknak közül volt a sámánkodáshoz is: az úgy nevezett »vallásos« tevékenység meg a mulattató játék kezdetleges fokokon nem nagyon különülnek el egymástól" Ehhez nincs mit hozzáfűzni. Egyre azonban nem ad magyarázatot. Ha Janus úgymond egy mulattató társulattal járta az országot, szórakoztatva a nagyurakat a régi idők történeteivel, akkor hogyan büntethették vagy onkolobzásra, mint azt Péter herceg részében már láthattuk, sőt Méhes faluba békési várjobbágyokat telepítettek? A válasz e történetben benne van. Janus igen is keményen lázított — ameddig Béla keze engedte — és hatással is volt a tömegekre, bár közel sem olyan erővel, mint másfél évtizeddel korábban atyja. De Vatához visszatérve. Tekintélyes és gazdag öregúrként élt vésztői várában — horka méltósága még mindig mély tiszteletet biztosított számára. Öregségére beletörődött a hercegség hatalmába, nem zárhatjuk ki, hogy a békési ispán mellett valamilyen bírói feladatot látott el a nemzetség volt szállásterületén. Erre az időre tehető Csolt monostorának, első templomának a megépítése is. Méltóságát támasztja alá, hogy tíz esztendővel később, mint békekövet Leondvin püspökkel járul Salamon király elé, hol hónapokig béketúszként élnek. Hogy küldetésük eredménytelen volt, nem rajtuk múlott. Miután haza bocsájtották őket, megszűnnek a nyomok. Nem tudjuk, hogy végül hol helyezték végső nyugalomra. Ez lehet éppen úgy az első

római katolikus templom a Mágori halmon, ahol sírját a 19. század elején a Wenckheim pince építése megsemmisíthette, mint bárhol máshol az ősi hagyományok szerint, folyók partján, a pusztában egy jeltelen halom. Talán egyszer előkerül egy magányos nomád sír. Várával végleg sírba szállt egy kor, amely fejedelmekről, gyulákról, horkákról, Európát beszáguló kemény férfiakról szólt.

*A 2019 évi győri Honismereti Akadémiára készült előadás kibővített szövege

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bakay Kornél: A magyar államalapítás 1981
Bárka 2000/4 Szerk.: Elek Tibor
Bartha Antal: Magyar Honalapítás 1987
Csorba Csaba: A Százdi alapítólevél (1067) 1986
Domanovszky Sándor: Kézai Simon krónikája 1906
Engel Pál: Töprengések az Árpád-kori sánccvárok problémájáról 1982
Féja Géza: Viharsarok 1936
Haán Lajos: Békésvármegye hajdana I. 1870
Jan Assman: Kulturális emlékezet 1999
Kandra Kabos: Aba Samu király 1891
Karácsonyi János: Békésvármegye I-II-III. 1896
Kazinci István: Nadány – Körösladány története 2002
Kele József: Kié az elsőbbség? 1998
Kosztai László: Fejezetek a korai magyar egyház történetéből 2012
A Körös-Sárrét értékei 2020 (Szerk.: Dr. Koncz István)
Kristó Gyula: Megjegyzések az un. „pogány lázadások kora” történetéhez 1965
Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig 1967
Magyarország Régészeti Topográfiája 6. (Szerk.: Bakay Kornél) 1982
Mesteller János: Aba Sámuel története 2009
Négyesi Lajos: A ménfői csata (Hadtörténelmi Közlemények 1994)
Szatmári Imre: Békés megye középkori templomai 2005
Szeghalom – tanulmánykötet 1979
Szeghalmy Gyula: Szeghalmi Járás in. Békésvármegye 1936
Turcsány Ildikó: A békési vár – városunk jelentősége a középkorban 2008
Uhrman Iván: Az utolsó törzsfő, vagy az első parasztvezér? 2010
Vékony Gábor: Magyar őstörténet – Magyar honfoglalás 2005

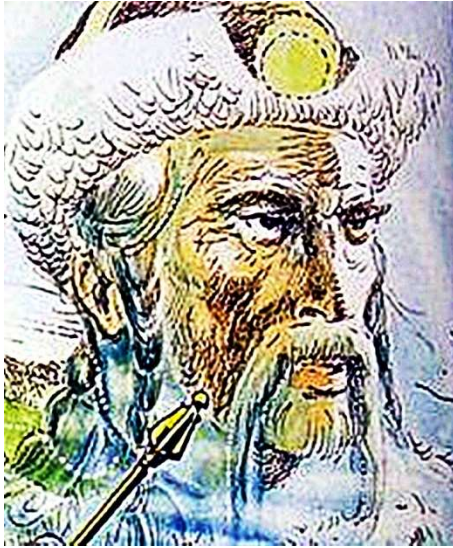

1. ábra Aba Péter százdi alapítólevelének részlete Ladány és Szeghalom említésével

2. ábra Szatmári Imre és Miklya Jenő Peter falu templomának feltárásán

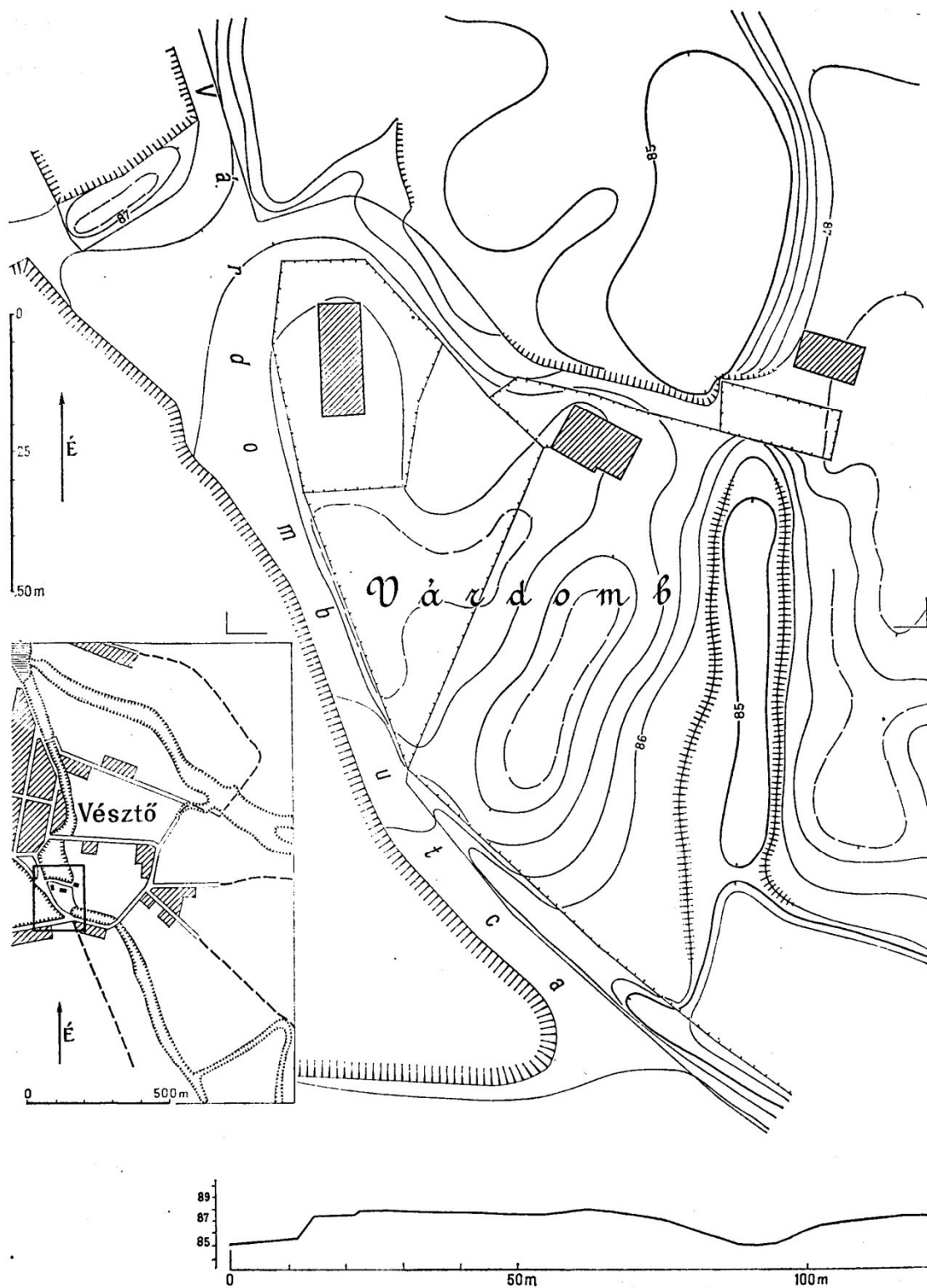

3. ábra László Gyula: Vata

4. ábra A vésztői földvár, középkori udvarház

5. ábra A vésztői földvár Virágh Dénes felmérésén

Kovács Nikoletta¹, Adamcsik Orsolya¹, Oláhné Dr. Horváth Borbála¹, Dr. Domokos Endre Gábor², Dr. Somogyi Viola², Prof. Dr. Jakab Ferenc³, Dr. Kemenesi Gábor³, Gerencsérné Dr. Berta Renáta¹, Dr. Galambos Ildikó¹

¹ Pannon Egyetem, Soós Ernő Kutató Fejlesztő Központ, Víztechnológiai Kutatócsoport, H-8800 Nagykanizsa, Zrínyi u. 18.

² Pannon Egyetem Bio-, Környezet- és Vegyészmérnöki Kutató Fejlesztő Központ, H-8200 Egyetem u. 10.

³ Pécsi Tudományegyetem, Szentágotthai János Kutató Központ, Virologiai Nemzeti Laboratórium, H-7624 Pécs, Ifjúság útja 20.

Absztrakt

A szennyvíz alapú epidemiológia régóta ismert nem invazív, költséghatékony módszer egyebek mellett egyes fertőző betegségek kórokozójának nyomon követésére. Segítségével jól követhető az adott patogén megjelenése és terjedése egy vizsgált populáción belül. Az új típusú koronavírus, a SARS-CoV-2 okozta COVID-19 megjelenése és intenzív terjedése miatt már a járvány korai szakaszában többen is vizsgálták a vírus szennyvízből való kimutathatóságát. Kutatásunk során 2020. májustól egy kb. 50 ezer fős város, Nagykanizsa és néhány környező kistélepülés nyers szennyvíz mintáinak SARS-CoV-2 örökítőanyag tartalmát vizsgáltuk eltérő rendszerességgel, a fertőzés korai detektálásának, rövidtávú előrejelzésének és területi eloszlásának meghatározása céljából. Az adszorpción és kisózáson alapuló víruskoncentrációt, és nukleinsav extrakciót követően, a SARS-CoV-2 RNS-ének specifikus kimutatása reverz transzkripcióval és kvantitatív polimeráz láncreakcióval (RT-qPCR-rel) történt (E- és RdRp-génre). A prevalencia nagyságrendi változásának megbecslése a C_q (quantification cycle) értékek két mintavétel közötti változása által lehetséges. Az eredmények jól tükrözik, hogy Nagykanizsát a koronavírus járvány második hulláma szeptember végén-október elején érte el, majd a vizsgálati időszak végéig (2020 december közepe) már nem mutatott jelentős csökkenést a szennyvíz vírus örökítőanyag tartalma. A fertőzések területi eloszlásának vizsgálata egy-egy városrész külön mintázásával lehetséges. Október-novemberben az általunk vizsgált városrészek mindegyikében jelen volt a fertőzés, kiemelt gócpontokat nem lehetett azonosítani. A vizsgált környező kistélepülések szennyvíz mintáiban nem volt kimutatható a SARS-CoV-2 örökítőanyaga, ami alacsony fertőzöttségre utalt. Mivel a szennyvíz SARS-CoV-2 nukleinsav koncentrációjának emelkedése már a tömeges megbetegedések megjelenése előtti pár napos-egy hetes időszakban megfigyelhető, így rendszeres mintázás mellett egy hirtelen emelkedés korai figyelmeztető jel lehet a döntéshozók számára a korlátozó intézkedések akár az érintett városrészek szerinti bevezetésének szükségességéről.

Bevezetés

A súlyos légúti megbetegedést, a COVID-19 (coronavirus disease 2019) világjárványt okozó SARS-CoV-2 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2), vagy új típusú koronavírus leggyakoribb tünetei a láz, száraz köhögés, nehézlégzés, gyengeség, tüdőgyulladás. Emellett azonban gasztrointesztinális tüneteket, például hasmenést, hasi fájdalmat, hányingert, hányást is okozhat. Az emésztőrendszeri tünetek miatt felmerült, hogy a vírus valószínűleg a széklettel is ürülhet, így a cseppfertőzés és a fertőzőképes vírust tartalmazó aeroszollal történő átadás mellett a faecal-orális transzmisszió sem kizárható [1]. A várakozásoknak megfelelően klinikai vizsgálatok során valóban sikerült kimutatni a vírus jelenlétét a kórházban ápolott, igazolt COVID-19 pozitív betegek székletben [2][3].

A szennyvíz alapú epidemiológia segítségével jól nyomon követhető egy-egy patogén megjelenése és terjedése egy vizsgált populációban. Az emberi széklet útján a csatornahálózatba kerülő vírusok közül a poliovírus, a hepatitis A és E, rotavírusok és a norovírusok monitorozására is sikerrel használták már a módszert [4][5]. A SARS-CoV-2 szennyvízből történő kimutatásával már a pandémia kezdetén is többen foglalkoztak [6]–[9]. Az új típusú koronavírussal fertőzött beteg általában már a tünetek kezdetekor, de már pár nappal azelőtt, a lappangási idő alatt is üríti a koronavírust a székletével, ami korai szennyvíz alapú monitorozást tesz lehetővé [8][9]. A koronavírussal fertőződtek székletében a tünetek megszűnte és a negatív orrgarat minta után akár még hetekig jelen lehet a vírus [10]. Az egészséges fiatal felnőtt lakosság és gyermekek körében gyakran tünetmentesen, vagy csak enyhe aspecifikus felső légúti tünetek kíséretében zajlik a fertőzés. Ugyanakkor ezek a betegek szintén képesek továbbadni a fertőzést és komolyabb megbetegedést okozni az arra fogékonyabb szervezetben. A vírus enterális ürítése azonban a tünetmentes fertőzöttekre, köztük a gyermekekre is jellemző [11]. Az enterális vírusürítés időtartama egyénenként változó, az első tünetek megjelenésétől számítva átlagosan 14, de akár 33 nap is lehet és az ürített mennyiség 100-10⁸ kópia/széklet g-ig terjedhet naponta [12].

A pandémia terjedésével az intenzív ellátásra szorulóknak és ezzel összefüggésben a halálozások száma is egyre inkább növekszik. A növekedés ütemét, ezáltal az egészségügyi ellátórendszer érintő hatalmas terhelés csökkentését célzó, a járvány terjedését lassító, korlátozó intézkedések bevezetése a világ szinte minden részén szükségessé vált. Bár ezen intézkedések képesek bizonyos szinten lassítani a járvány terjedésének ütemét, óriási károkat okoznak a gazdasági szereplőknek. Eközben az emberek bezártságából adódó szorongás és egyes szektorokban a munkahelyek elvesztésétől való félelem hosszútávon újabb egészségügyi kiadásokkal jár és a népesség növekvő ellenállásához vezethet. Éppen ezért a korlátozó vagy az azokat lazító, feloldó intézkedések megfelelő időzítése kulcsfontosságú. Egy járványügyi szempontból túl korai nyitás ugyanis a megbetegedések, halálozások rohamos növekedéséhez vezethet, amit az egészségügyi ellátórendszer véges kapacitása miatt nem tud kiszolgálni.

A szennyvíz alapú epidemiológia ebben nyújthat segítséget a döntéshozók számára, ugyanis a koronavírus genom koncentrációjának emelkedését a nyers szennyvízben, néhány nappal később emelkedő esetszám követi [13]. A rövidtávú előrejelzés lehetőségére példa, hogy Spanyolország egyes a vírus által kevésbé érintett területein a vírus RNS már 1-2 héttel az első igazolt pozitív eset előtt kimutatható volt a szennyvízben [12]. A szennyvíz monitorozása révén előre jelezhető a következő hullámok, jól követhető a járvány lecsengése és újbóli megjelenése, valamint meghatározható a fertőzöttek területi eloszlása.

A megközelítés módnak azonban több limitáló tényezője is van. A szennyvíz ugyanis nem tekinthető homogén mátrixnak, összetételét tekintve nem állandó. Az új típusú koronavírus örökítőanyagának kimutathatóságát befolyásolja a csatornarendszerben eltöltött idő hossza, a környezeti tényezők (egyesített csatornahálózat esetén az esővíz általi hígulás, hőmérséklet) stb. A SARS-CoV-2 RNS-e például kifejezetten érzékeny a hőmérséklet változásaira, miután magasabb hőmérsékleten gyorsabban bomlik a csatornahálózatban [14]. A kommunális szennyvíz ipari szennyvízzel való keveredése során potenciális inhibitorok nehezíthetik a vírus RNS kimutathatóságát. Mindemellett a koronavírus széklet által ürített mennyisége egyénenként és a

betegség lefolyása során is változhat [12]. A módszer ezért nem abszolút előrejelzésre, hanem nagyságrendi változás kimutatására képes, közösségi szinten, egyéni megbetegedés előrejelzésére nem alkalmas.

Munkánk során Nagykanizsa megyei jogú város és csatolt városrészeiről, valamint néhány környékbéli kistelepülésről származó nyers kommunális szennyvíz pontminták feldolgozása történt a SARS-CoV-2 örökítőanyag koncentrációjának meghatározása és a járvány terjedésének követése céljából. A KSH adatai szerint Nagykanizsának 2020-ban 46 049 fő állandó lakosa volt, amelybe a csatolt városrészek (Kiskanizsa, Palin, Miklósfá, Szabadhegy) lakossága is beletartozik. Nemcsak a csatolt városrészekről, hanem a környező kistelepülésekről is sokan Nagykanizsára járnak dolgozni és tanulni a helyi közoktatási intézményekbe, vagy a mindennapi bevásárlás céljából is. Ezenkívül az M7 autópálya közelsége miatt jelentős tranzitforgalommal is lehet számolni, amennyiben az aktuális korlátozások ezt lehetővé teszik.

Anyag és módszer

A Délzalai Víz- és Csatornamű Zrt. nagykanizsai telephelyének munkatársai segítségével 2020. május és december között Nagykanizsán összesen 11 mintavételi helyszínen történt pontmintavétel, a szennyvíztelep belépő pontján, illetve a többi helyszínen közvetlenül a csatornarendszer aknáiból. Nagykanizsa mellett három környékbéli kistelepülésen, Beleznán, Letenyén és Zalakomáron is történt mintavétel, illetve egy alkalommal egy M7 autópálya zalakomári pihenőhelyen található benzinkút ülepítő tankjából is. A mintavétel a reggeli csúcsidőszakban, 1L-es steril üveg mintavevőkbe történt. A minták szállítása és tárolása a feldolgozásig 4°C-on történt, a feldolgozásukat még aznap megkezdtük.

A mintákban a vírus koncentrációját és a nukleinsav extrakciót Meleg *et al.* [15] módosított módszere szerint végeztük a Pannon Egyetem Soós Ernő Kutató-Fejlesztő Központ részére a MOL Nyrt. által biztosított laborban.

A nyers szennyvíz mintákat centrifugálva (30 min; 3780 × *g*; 4°C), a felülúszót az üledéktől elválasztottuk. Az üledéket alapos vortexelését követően 10% V/V kloroform hozzáadásával centrifugálással a folyadékot és a szilárd fázist elválasztottuk (10 min; 3780 X *g*; 4 °C), a folyadékfázist megtartottuk. Az egyesített felülúszókhhoz 2.2% m/V NaCl-ot (Sigma, St. Louis, MO) és 7% m/V polietilén-glikol 6000-t (Sigma, St. Louis, MO) adtunk és mágneses keverővel egy éjszakán át kevertettük 4°C-on. Az üledéket centrifugálással (2 h; 3780 × *g*; 4°C) összegyűjtöttük, majd lízis pufferben (10 M guanidin-tiocianát (GuSCN) 0.1 M Tris-HCl pufferben oldva, pH 6.4) reszuszpendáltuk. A nukleinsavak megkötéséhez megfelelően előkészített 75 µl szilikát (silicon dioxide; Sigma, St. Louis, MO) adagoltuk. Újabb centrifugálást (5 min; 11,000 × *g*; 25°C) követően a szilika részecskéket 4 M GuSCN-tal Tris pufferben oldva, majd etanollal (Sigma, St. Louis, MO), és végül acetonnal (Sigma, St. Louis, MO) mostuk. Az össznukleinsavat 300 µl dietil-pirokarbonáttal kezelt vízzel (Sigma, St. Louis, MO) oldottuk le a szilika részecskékről. Az eluátumot centrifugáltuk (15 min; 18,000 × *g*; 25°C), és a felülúszót steril nukleáz mentes Eppendorf csőbe gyűjtöttük. A koncentrátumokat a további vizsgálatig -80°C-on tároltuk.

A vírus örökítőanyagának kimutatását a Pécsi Tudományegyetem Szentágothai János Kutatóközpont, Virologiai Nemzeti Laboratóriumának munkatársai végezték RT-qPCR technikával, MyGo Pro real-time PCR platformon Modular SARS-CoV (COVID19) E-gén és Modular SARS-CoV-2 (COVID19) RdRP detekciós kitek (Roche, Germany) segítségével. A prevalencia változásának megbecslése a C_q (quanification cycle) értékek két mintavétel közötti változása alapján történt.

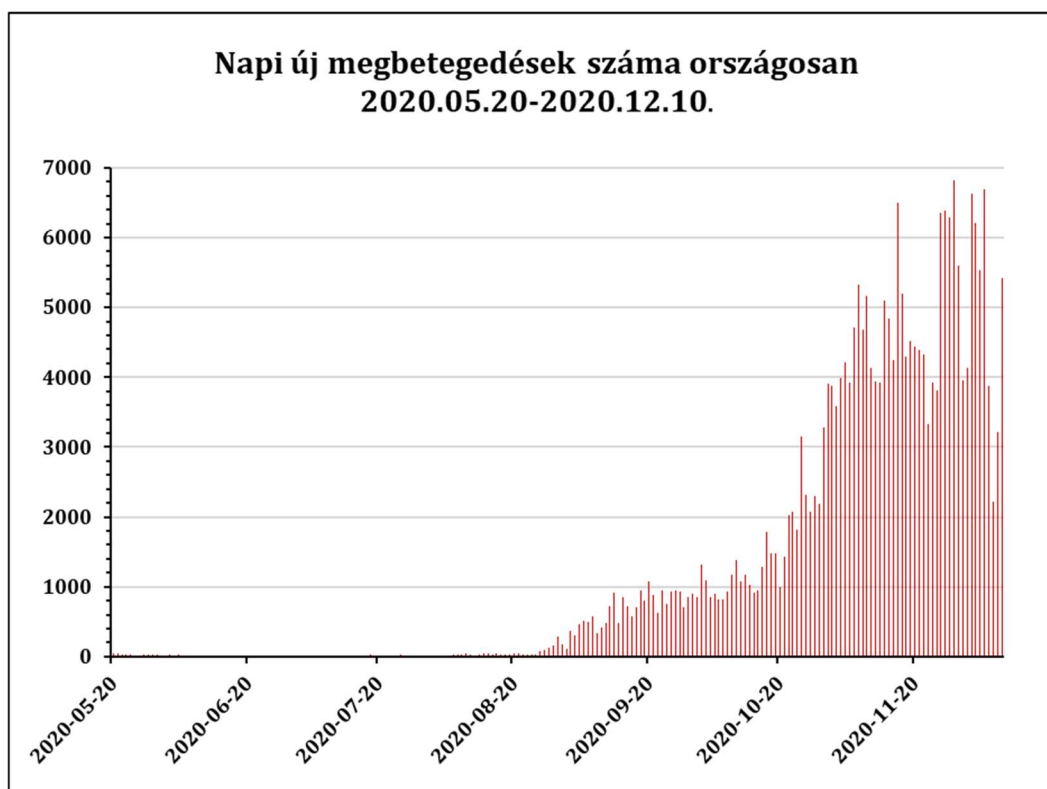
Eredmények

A Délzalai Víz- és Csatornamű Zrt. nagykanizsai telepén 2020. május és december között eltérő rendszerességgel történt mintavételezés a belépő szennyvízből. A 2020. nyár folyamán regisztrált alacsony megbetegedésszámot jól tükrözi, hogy egészen 2020. szeptember végéig nem azonosítottunk Nagykanizsán pozitív szennyvíz mintát. A SARS-CoV-2 örökítőanyagát először az országosan, nagyvárosokat célzó vizsgálataink során szeptember közepén sikerült azonosítani, majd szeptember végén lehetett kimutatni a nagykanizsai szennyvízben. 2020. szeptember 30. és december 10. közötti időszakban a járvány második hullámának megfelelően a szennyvíztelepi párhuzamos vagy 24 óránként ismételt minták legalább egyike minden vizsgálati napon pozitív eredményt adott, és a vizsgálati időszak végéig már nem is mutatott jelentős csökkenést a nagykanizsai szennyvíz vírus örökítőanyag tartalma. (2. táblázat)

2. táblázat Nagykanizsa szennyvíztelepi mintáinak PCR eredményei

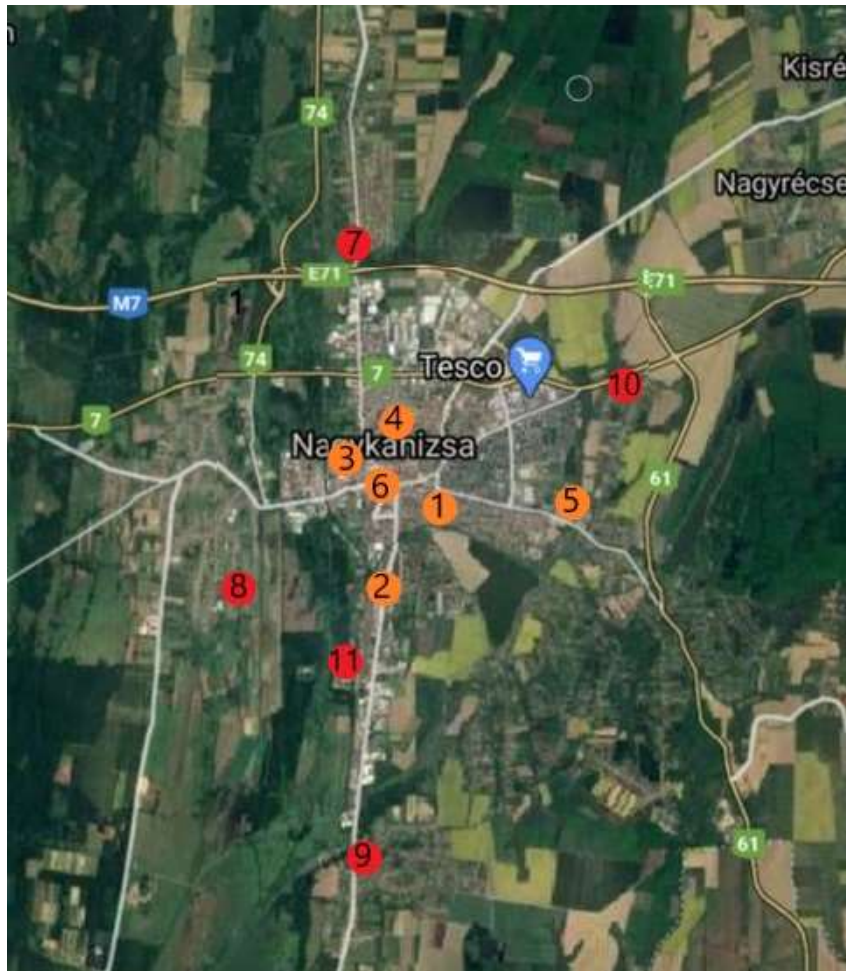
Nagykanizsa belépő szennyvíz									
Időpont	05.20-09.21.		09.30.		10.14.		11.09	11.10	11.11
PCR eredmény	-	+	-	+	-	+	+	+	+
Cq	-	35,69	-	35,88	-	33,70	32,39	34,27	
Időpont	11.18.		11.25.		12.02.		12.08.	12.09.	12.10.
PCR eredmény	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Cq	36,67	-	36,92	37,13	33,20	34,20	28,89	39,12	36,18

Cq- kimutatási határciklus (quantification cycle)

5. ábra Napi új igazolt megbetegedések száma országosan a vizsgált időszakban

Annak érdekében, hogy a járvány településen belüli terjedését és az esetleges gócpontok kialakulását is meg tudjuk figyelni, nemcsak a telephelyi össz-belépő szennyvizet vizsgáltuk, hanem a csatolt „kertvárosias” területekről és városközponton belül lehatárolt területekről [16], köztük a városi kórházból kilépő szennyvízből (1) is vettünk mintát. (6. ábra)

6. ábra Nagykanizsán belüli mintavételi pontok: 1-Nk Kórház, 2-Nk Ady u. vasútáll., 3-Nk Vásárcsarnok, 4-Nk Rákóczi u., 5-NK Salvo, 6-Nk Ady u. sétáló utca [16], 7-Palin, 8-Kiskanizsa, 9-Miklósfő, 10-Szabadhegy, 11- Nk. belépő szennyvíz mintavételi helye

2020. október 26-28. között Nagykanizsa városközpontján belül összesen 6 mintavételi ponton, köztük az esetleges gócpontot jelenthető Kanizsai Dorottya Kórház területén történt mintavétel, három napi ismétlésben [16]. Az intézmény kilépő szennyvize még a legszigorúbb higiéniai és fertőtlenítési szabályok és védelmi intézkedések ellenére is mindhárom vizsgálati napon magas Cq értékkel ugyan, de pozitív lett a koronavírus örökítőanyagára nézve. (3. táblázat) Mivel a vizsgált minta kizárólag a kórház területén keletkezett szennyvizet tartalmazta és az intézményben abban az időszakban még nem működött aktív „COVID-osztály”, a pozitív eredmény valószínűleg a tünetmentes fertőzött vagy még nem diagnosztizált koronavírusos egészségügyi dolgozók, a kórházban ápoltak, esetleg a járóbeteg ellátásban részt vevők székletéből eredhet.

3. táblázat A Kanizsai Dorottya Kórház szennyvíz mintáinak PCR eredményei

Helyszín	Időpont	PCR eredmény	Cq
Nagykanizsa Kórház (1)	10.26.	+	36,30
	10.27.	+	37,00
	10.28.	+	40,29

Cq- kimutatási határciklus (quantification cycle)

2020. november 09. és 11. között Nagykanizsa-Palin, Miklósfa, Kiskanizsa és Szabadhegy városrészek mintázása zajlott, három napi ismétlésben. Mind a négy városrészben sikerült kimutatni az új típusú koronavírus örökítőanyagát a szennyvízben legalább az egyik vizsgálati napon. A kérdéses időszakban a vízmű telephelyére belépő szennyvízből vett minták mindegyike pozitívnak bizonyult (33,7 32,39 és 34,27 Cq értékekkel). Nagykanizsa-Palin városrész két vizsgálati napon adott pozitív eredményt, a városi mintákhoz képest magasabb Cq értékekkel. Kiskanizsa és Szabadhegy városrészek egy-egy vizsgálati napon, míg Miklósfa mindhárom napon pozitív PCR eredményt hozott. (4. táblázat)

4. táblázat A csatolt városrészek szennyvizének PCR eredményei

Helyszín	Időpont	PCR eredmény	Cq
Palin (7)	11.09.	+	36,61
	11.10.	-	-
	11.11.	+	35,14
Kiskanizsa (8)	11.09.	+	31,91
	11.10.	-	-
	11.11.	-	-
Miklósfa (9)	11.09.	+	39,65
	11.10.	+	34,25
	11.11.	+	34,12
Szabadhegy (10)	11.09.	-	-
	11.10.	+	35,69
	11.11.	-	-

Cq- kimutatási határciklus (quantification cycle)

2020. október és december közötti időszakban három Nagykanizsa 25 km-es vonzáskörzetébe tartozó kistelepülés (Zalacomár, Belezna és Letenye) szennyvízmintáit is vizsgáltuk, amelyek közül mindkét párhuzamos minden esetben negatív eredményt adott. (5. táblázat)

5. táblázat A vizsgált kistelepülések szennyvíz mintáinak PCR eredményei

Helyszín	Időpont	PCR eredmény
Zalacomár szennyvíz telep	10.01.	-
	10.15.	-
	11.18.	-
	12.08.	-
Letenye szennyvíz telep	12.01	-
Belezna szennyvíz telep	12.01.	-

Cq- kimutatási határciklus (quantification cycle)

Az M7 autópálya zalakomári pihenőhelyén található benzinkút szennyvíz mintáit vizsgáltuk 2020. szeptember 14-én, amely aktuálisan átmenő forgalom számára kijelölt pihenőhelyként funkcionált. A heti rendszerességgel ürített szeptikus tankból történő mintavételre az egyik ürítés alkalmával került sor. Mindkét párhuzamos minta pozitív eredményt adott, 35,7 és 36,1 C_q értékekkel.

Következtetés

Az általunk 2020. május és december közötti időszakban monitorozott Nagykanizsa városban először 2020. szeptember végén lépte át a SARS-COV-2 örökítőanyag koncentrációja a szennyvízben a kimutatási határt. A 2020. szeptember 30. és december 10. között vizsgált nagykanizsai szennyvíz minták közül legalább az egyik párhuzamos pozitív eredményt adott a koronavírus járvány alakulásának megfelelően. 2020. szeptemberében a járvány második hullámának felszálló ága volt megfigyelhető országosan. (5. ábra) Bár az igazolt megbetegedések országon belüli eloszlása nem volt homogén, modell városunk is követte az országos tendenciát, amit a szennyvíz mintákból kapott eredményeink is igazolnak.

A településrészek külön mintázásával igazolható volt, hogy a fertőzés elterjedése a városban homogén képet mutatott, kiemelt gócpontokat nem lehetett azonosítani. A városrészek szerinti rendszeres mintázás segítséget nyújthat a döntéshozók számára a megfelelő, akár csak egy-egy városrészt érintő korlátozó intézkedések meghozatalában, amennyiben egy adott településrészen hirtelen növekedés tapasztalható a szennyvíz koronavírus RNS koncentrációjában két mintavételi időpont között. Ilyen esetben megfontolandó az adott városrészt érintő lehatároló intézkedések, mint például az ott lakók otthoni munkavégzésének, távoktatásának elrendelése, a városrész elhagyásának vagy az oda való belépés tilalma.

A városi kórház területéről vett szennyvíz minták pozitív eredményei rávilágítanak arra, hogy még a legszigorúbb ellenőrzési és fertőtlenítési protokoll mellett sem kerülhető el a tünetmentes fertőzöttek jelenléte a kórházi dolgozók vagy az ellátottak és a járóbeteg ellátásban részt vevők között. Ezek a hordozók bár tünetmentesek, a fertőzés továbbadásával hozzájárulnak a járvány terjedéséhez, így a szennyvíz alapú epidemiológia jelentősége kihangsúlyozott lehet egy olyan egészségügyi szempontból kiemelt jelentőségű szűkebb közösség monitorozásában, mint a kórház. A humán orrgarat tesztek ugyanis a betegség korai szakaszában sokszor még nem mutatják ki a koronavírus fertőzést teljes bizonyossággal, amennyiben elvégzik azokat, hiszen tünetmentesség esetén nem is indokoltak. A lakosság rendszeres rutinszerű tesztelése pedig lassú, hazánkban nem általános és nem is költséghatékony módszer.

A környező kistelepülések negatív eredményei az alacsony megbetegedés számokkal magyarázhatók. Az ürített koronavírus örökítőanyag valószínűleg kellően kihígult már a mintában ahhoz, hogy elérje a kimutatási határt.

Az autópályákon a tranzitforgalom számára külön kijelölt pihenőhelyeknek és a más pihenőhelyre való lehajtás tilalmának járványügyi szempontból mindenképpen van létjogosultsága. A zalakomári pihenőhelynél található benzinkút szennyvizének vizsgálata igazolta, hogy a kijelölt pihenőhelyek védőhatással lehetnek az autópálya menti településekre, így Nagykanizsára is. A városon belüli benzinkutak és kamionos parkolók az átmenő forgalom számára való igénybevételének tilalmával csökkenthető a fertőzés terjedésének kockázata.

Összefoglalás

A szennyvíz alapú epidemiológia segítségével nyomon követhető a COVID-19 fertőzés terjedése egy vizsgált közösségben. Egyéni megbetegedések azonosítására ugyan nem alkalmas, de a szennyvíz alapú monitorozás által lehetőség nyílik előre jelezni a vizsgált populáció megbetegedés számának ugrásszerű növekedését. A megközelítés mód segítségével 3-7 napos előre jelzés válik lehetővé a humán tesztelésekhez képest a betegség azon sajátossága révén, hogy

a fertőzöttek már a klinikai tünetek megjelenése előtt is ürítik a vírust a székletükkel. Így a vírus örökítőanyagának koncentrációja már az igazolt megbetegedések számának növekedése előtt emelkedik a szennyvízben. A településrészek szerinti szennyvíz monitorozás által megfigyelhető a járvány településen belüli terjedése is, amely nagyvárosok, megyei jogú városok vagy nagyobb települések esetén különösen fontos lehet az esetleges gócpontok korai felismerését illetően. A vonzáskörzetbe tartozó kistelepülések monitorozása is praktikus lehet, hiszen modellvárosunkba is számos környező kistelepülésről járnak dolgozni, tanulni. Amennyiben a környező falvakban nő a megbetegedés szám, valószínűsíthető, hogy a városban is növekedik majd az ingázók által. A szennyvíz alapú monitorozás által a megfelelő korlátozó, lehatároló intézkedések időben meghozhatók, ezáltal a járvány terjedése lassítható.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatását a COVID-19 vírus terjedésének, jelenlegi állapotának és lecsengésének vizsgálata a különböző szennyvizek elemzésével (2020-2.2.1-ED-2020-00014) című projekt során.

A közlemény megjelenését a TKP2020-IKA-07 sz. projekt keretében a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap 2020-4.1.1-TKP2020 sz. Tématerületi Kiválóság Programja finanszírozta.

Köszönjük a MOL Nyrt. közreműködését.

Irodalom

- [1] C. Yeo, S. Kaushal, and D. Yeo, "Enteric involvement of coronaviruses: is faecal–oral transmission of SARS-CoV-2 possible?," *Lancet Gastroenterol. Hepatol.*, vol. 5, no. 4, pp. 335–337, 2020, doi: 10.1016/S2468-1253(20)30048-0.
- [2] M. L. Holshue *et al.*, "First Case of 2019 Novel Coronavirus in the United States," *N. Engl. J. Med.*, vol. 382, no. 10, pp. 929–936, 2020, doi: 10.1056/nejmoa2001191.
- [3] Y. Chen *et al.*, "The presence of SARS-CoV-2 RNA in the feces of COVID-19 patients," *J. Med. Virol.*, vol. 92, no. 7, pp. 833–840, Jul. 2020, doi: 10.1002/jmv.25825.
- [4] H. Asghar *et al.*, "Environmental surveillance for polioviruses in the global polio eradication initiative," *J. Infect. Dis.*, vol. 210, no. suppl 1, pp. S294–S303, Nov. 2014, doi: 10.1093/infdis/jiu384.
- [5] M. Hellmér *et al.*, "Detection of pathogenic viruses in sewage provided early warnings of hepatitis A virus and norovirus outbreaks," *Appl. Environ. Microbiol.*, vol. 80, no. 21, pp. 6771–6781, 2014, doi: 10.1128/AEM.01981-14.
- [6] G. La Rosa *et al.*, "First detection of SARS-CoV-2 in untreated wastewaters in Italy," *Sci. Total Environ.*, vol. 736, Sep. 2020, doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.139652.
- [7] G. Medema, L. Heijnen, G. Elsinga, R. Italiaander, and A. Brouwer, "Presence of SARS-Coronavirus-2 RNA in Sewage and Correlation with Reported COVID-19 Prevalence in the Early Stage of the Epidemic in the Netherlands," *Environ. Sci. Technol. Lett.*, vol. 7, no. 7, pp. 511–516, May 2020, doi: 10.1021/acs.estlett.0c00357.
- [8] W. Lodder and A. M. de Roda Husman, "SARS-CoV-2 in wastewater: potential health risk, but also data source," *The Lancet Gastroenterology and Hepatology*, vol. 5, no. 6. Elsevier Ltd, pp. 533–534, Jun. 01, 2020, doi: 10.1016/S2468-1253(20)30087-X.
- [9] A. Albastaki *et al.*, "First confirmed detection of SARS-COV-2 in untreated municipal and aircraft wastewater in Dubai, UAE: The use of wastewater based

epidemiology as an early warning tool to monitor the prevalence of COVID-19," *Sci. Total Environ.*, vol. 760, p. 143350, Mar. 2021, doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.143350.

[10] Y. Wu *et al.*, "Prolonged presence of SARS-CoV-2 viral RNA in faecal samples," *The Lancet Gastroenterology and Hepatology*, vol. 5, no. 5. Elsevier Ltd, pp. 434–435, May 01, 2020, doi: 10.1016/S2468-1253(20)30083-2.

[11] Y. Xu *et al.*, "Characteristics of pediatric SARS-CoV-2 infection and potential evidence for persistent fecal viral shedding," *Nat. Med.*, vol. 26, no. 4, pp. 502–505, Apr. 2020, doi: 10.1038/s41591-020-0817-4.

[12] W. Randazzo, P. Truchado, E. Cuevas-Ferrando, P. Simón, A. Allende, and G. Sánchez, "SARS-CoV-2 RNA in wastewater anticipated COVID-19 occurrence in a low prevalence area," *Water Res.*, vol. 181, Aug. 2020, doi: 10.1016/j.watres.2020.115942.

[13] S. Wurtzer *et al.*, "Evaluation of lockdown impact on SARS-CoV-2 dynamics through viral genome quantification in Paris wastewaters," *medRxiv*. 2020, doi: 10.1101/2020.04.12.20062679.

[14] O. E. Hart and R. U. Halden, "Computational analysis of SARS-CoV-2/COVID-19 surveillance by wastewater-based epidemiology locally and globally: Feasibility, economy, opportunities and challenges," *Sci. Total Environ.*, vol. 730, p. 138875, Aug. 2020, doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.138875.

[15] E. Meleg *et al.*, "Detection and quantification of group C rotaviruses in communal sewage," *Appl. Environ. Microbiol.*, vol. 74, no. 11, pp. 3394–3399, Jun. 2008, doi: 10.1128/AEM.02895-07.

[16] E. Domokos *et al.*, "Identification of sampling points for the detection of SARS-CoV-2 in the sewage system, preprint," 2021.

Zita Lengyelne Bús¹: THE CHANGE OF NOTARIES' LEGAL STATUS SINCE THE CHANGE OF THE REGIME UNTIL NOW

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta

Abstract

The main topic of my study is how the legal status of the notary has changed since the change of regime until now, with special respect to office management aspects; in this, fundamentally, strictly keeping the text of law, there has been no change, as before, the mayor's office is controlled by the mayor and is managed by the notary.

However, the new legislation, namely according to the Act of CLXXXIX of 2011 On the Local Governments of Hungary (hereinafter referred to as Möt.v.), the fact that the mayor appoints the notary also means that the public notary is neither a person of the state nor that of the local government any more, but the mayor's. The most significant change is determined by this momentum.

We can say in general that one of the most important characteristics of public administration is the continuous change and renewal. The conscious change of regime in public administration was created in 1990, and the other great transformation took place after 2010, in 2011, which strongly influenced the local governments as well.

Recently, the significant changes in legislature naturally have affected – what is more, with the development of the districts, they have significantly changed – the local public administration, its organisation structure, its distribution of tasks and powers.

In my study, I am going to present the changed legal framework and the changes inherent with it, the modification in mayor's and public notary's scope of activities and powers.

The greatest change was that the district notaries ceased to exist and joined local governments were established, the mayor's employer rights became extended and parallelly with it, the employer right of the representative body ceased to exist in relation to the notary.

Key words: notary, change of regime, public administration, local government

1. The place and role of notaries in public administration at the change of the regime

1.1 The legal status of the public notary at the change of the regime

The local government legislation of 1990 reached back to the public administration traditions. In the era before the council system, the notary used to be a public official of the state, the head of the public administration of the municipality. The office of the notary developed in the XVth century in Europe; in Hungarian public administration, it became regulated, general during the reign of Empress Maria Theresa. The role of the notary in Hungarian public administration has been characterised by duality since the beginnings, that is, since the XVII-XVIII century. This originated – and it still holds – that the notary is on the one hand, the local official of the

---

¹ IV. year correspondent doctoral student, University of Miskolc, Faculty of Law, Department of Law History; Supervisor: Dr. Ibolya Katalin Koncz university associate professor, co-supervisor: dr. István Turkovics, e-mail: lengyelne.zita@gmail.com

settlement, an organisation of the local government's representative body, on the other hand, a public administration authority having state administration powers. From the 1990s, the most powerful wording perhaps has been by Kéki Zoltán, according to whom the 'day labourer and at the same time, the foundation stone of Hungarian public administration' is the notary. He/she is the recipient of almost all first-instance state administration powers. This duality results in a two-way dependence in the legal status of the notary, which is complicated by the peculiar situation that the decision about employing the notary has always been made on local level. This decision took place through election or designation. The 'most ideal' form for establishing the public service legal status of the notary is appointment for indefinite duration, which has prevailed exhaustively only since the entry into force of the Act of LXV of 1990 (hereinafter referred to as: Ötv.).²

It is important that the legislator had the intention to create a notary status which is independent of the representative body and the mayor as well, he/she manages the office, and what is perhaps the most important that the notary must not be subordinated as an employee to the mayor.³

The notary is the head of the office of the municipalities' local governments, who is selected from among the applicants, then is appointed for an indefinite duration by the representative body. His/her employer is the representative body; the other employer rights are exercised by the mayor. In relation to his/her qualification, the Act on Public Administration rules.⁴ For his/her appointment management-organisation or state- and law science doctoral qualification and at least a two years' professional experience are necessary. The notary is the person of the local government, though has general powers, he/she is a local state administration organisation at the same time, as he/she is the recipient of several state administration powers.⁵

The dual-modelled system of the local government is determined by the special legal status of the notary. Namely, the notary can be considered as an independent administration manager in the Ötv. system. Though it is true that the other employer rights over the notary are exercised by the mayor, but the notary is appointed, and is relieved from his/her duties by the representative body for an indefinite duration, as well as the representative body exercises the discipline powers, too.⁶ On the basis of this, the notary cannot be considered as a mayor's subordinate, as the establishment of his/her appointment does not depend on the mayor. The special legal status of the notary is also shown by the fact that the Ötv. and the contemporarily effective Act XXIII of 1992 on the Legal Status of Public Officials determines strict employment conditions from which exemption can be given only in exceptional cases. The purpose of these professional conditions is that the notary is an administration professional, who applies the professional aspects of public administration during the everyday local government operation. On the basis of this, it can be said that theoretically the notary is impartial and neutral, as opposed to the non-professional and local political element of the representative body, its committees and the mayor as well.⁷ Moreover, the notary is the guard of legitimacy at the

---

² Feik Csaba, A polgármesteri hivatalok irányítása és vezetése, az abban közreműködők feladat-és hatásköre, in Szakmai Fórum 2014, 134-135.

³ Balogné Nagy Erika, A jegyző helye, szerepe a magyar önkormányzati rendszerben, in Comitatus: önkormányzati szemle, 1993 (3rd year) passage 7-8., 78-88.

⁴ Ktv. Section 8 Subsections (1)-(2)

⁵ Kéki Zoltán, A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum, 59.

⁶ Csefkó Ferenc (ed.), Önkormányzati iránytű. Gyakorlati útmutató a helyi képviselők, polgármesterek, köztisztviselők számára. Új Historica Kiadó, Villány, 1999, 141-142.

⁷ Csefkó Ferenc (ed.), Önkormányzati iránytű. Gyakorlati útmutató a helyi képviselők, polgármesterek, köztisztviselők számára. Új Historica Kiadó, Villány, 1999, 143.

local government, an embodiment of professional element opposed to politics.⁸ The notary has to take part in the sessions of the representative body and is obliged to indicate any fact of law infringement by the representative body. I can say from experience that this does not prevent the representatives from making the criticised decisions; however, it is recorded in the minutes in every case. The notary has an important role in preparing the sessions of the representative body and committees and the mayor's professional decisions. As far as the execution of tasks is concerned, a significant part of the tasks rests on his/her shoulders. Although the resolutions of the body typically name the mayor as the responsible person, in practice, their operative execution is carried out by the notary and the public servant staff.

In addition to the powers defined in local government matters, the notary performs delegated state administration powers as well. On the basis of § 7 Paragraph (1) of the Ötv., the primary recipient of state administration powers delegated to local government organisations and office-holders is the notary. In Hungary, within the administration organisation system, there is a strong separation of the manager proceeding in delegated state administration matters and in local government cases. This duality also appeared in legislation, as the Ötv., as well as the Act of CXI of 2004 on the General Rules of Public Administration and Administrative Procedures and Service (hereinafter referred to as: Ket) did not make it possible that the notary is the recipient of the delegated powers in local government administrative cases.⁹

The organisational rules, as well as the rules of transferring administrative powers also ensure that the mayor cannot instruct the notary in relation to decisions made in delegated state administration powers. Unfortunately, not every mayor keeps to this, and in many cases, they try to interfere despite the fact, that they do not have powers in the given matter. This is further reinforced by the above-mentioned image in the public, who as they assess the mayor's activity in the efficiency of the mayor's official work, they confuse the state administration and local government jurisdictions. These two powers are not separated in their way of thinking, regardless of the fact, that they are legally rigid in relation to the notary's state administrative powers. Comprehending this cannot be expected from an average person, as seemingly there is no difference. On the basis of the Ötv., the notary is present during body and committee sessions; on them, he/she has consultation rights. In addition, on the basis of legislation in Point a) of 36. § Paragraph (2) of the Ötv., the notary ensures performing the tasks related to the operation of the local government. On the basis of this, the notary takes part in the role of preparing decisions in managing local government powers as well. However, the notary cannot actually perform the state administration management separately, free from the influence of the representative body and the mayor, because via exercising employer rights, the representative body and the mayor have a significant influence on the activity of the notary. As far as the legal status of the notary is concerned, the period between 1990-2000 can be considered as the era of heroism. During this period, the task and powers of the notary are the same. The recipient of almost all first-instance state administration powers is the notary. The period between 1990-2000 are the years of establishing and consolidation of the new local government system. This is when mayor's offices and district notary offices are established.

The Act of 1990 on Local Governments regulated the legal status, tasks and powers of the notary based on the traditions of Hungarian public administration history, too. On the one hand, the legislator reached back to the old name, title; on the other hand, he/she restored the fundamental rules of tasks- and powers of the era before the first Act on Councils. That is, on the one hand, the notary, as the head of the office of the representative body, is responsible for preparing the decisions for local government cases and for their implementation; on the other hand, he/she is the recipient of powers in state administration circles. Placed in the system of

---

⁸ Feik Csaba- Tábit Renáta, Önkormányzati ismeretek és praktikák polgármesterek részére In Boros Anita - Budai Balázs – Feik Csaba – Szalai András – Tábit Renáta – Temesi István, Az önkormányzati működés alapjai, Polgármesteri Akadémia, 2009, 12.

⁹ Ket. Section 19 Subsection (2), but the currently effective Act CI of 2016 on General Public Administration Order (Ákr.) does not make it possible: Ákr.

the Hungarian public administration, the notary is a local, first-instance state administration organisation with general powers. The Act on Local Governments of 1990 tried to establish and define his/her independence of the current political power, that the notary was selected by the representative body via application from among the applicants and his/her appointment is for an indefinite duration. Following the Act of 1990, the expectations from the notary were: impartiality, neutrality and outstanding professional qualifications.¹⁰

The purpose was that the notaries exercise a kind of state supervision over the activity of the local governments, as they are supposed to ensure the legitimacy of the entire local government activity, and they do it from the inside with preventive character. It can be seen, that the fundamental problem related to the legal status of the notary is that considering his/her legal status, the notary is 'a person of the local government', while considering his/her scope of activities he/she is rather 'a person of the state'. This duality makes the implementation of the balanced task management by the notary problematic, as the local government expects the notary not to make objections; at the same time, 'the guard of legitimacy' finds the most appropriate legal solution suiting the interests of the local government.

2. The change in the status of the notary since 2011

2.1. The legal status of the notary in the Act of 2011

Nowadays it is characteristic of the role of the notary that the notary is the executor of state administration resolutions and the manager of the cases of the municipality, as I am going to present it in this chapter of my study.¹¹

2.1.1 The notary's circle of tasks and powers after 2011

In accordance with the Act CLXXXIX of 2011 on the Hungarian Local Government (hereinafter referred to as: Möt.v.), the notary manages the mayor's office and the joined local government office, but the fundamental change is indicated by its rule of appointment.¹² According to this, the notary is appointed on the basis of application not by the representative body, but the mayor. The order of appointing the deputy of the notary, the vice-notary, has changed similarly, as he/she is also appointed by the mayor to the recommendation of the notary.¹³

As we can see, the position of the mayor has generally become stronger with the Act of 2011 on Local Governments, but with the fact that he/she appoints the notary, unambiguous management relations are established in the management of the office and the already relative independence of the notary is restricted.¹⁴

Since 2011, the legal status of the notary has been determined by the Möt.v. and the relevant dispositions of the Act CXCV of 2011 (hereinafter referred to as: Ktt.v.) An important element of the legal status of the notary is that he/she is a public servant official. That is, the notary is a public servant, that is, he/she is in public service legal status. The Ktt.v. itself determines a qualification requirement for one job function, namely for that of the notary. This qualification requirement is that the notary or the person applying for the office of the notary must have

---

¹⁰ Kéki Zoltán, A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum, 61-63.

¹¹ Feik Csaba, Gondolatok a jegyző önkormányzati rendszerben elfoglalt helyéről, Új Magyar Közigazgatás, 2012 (5. year.) passage 7-8., 72-75.

¹² Möt.v. Section 81 Subsection (1) and Section 82

¹³ Hoffmann István, Modellváltás előtt a magyar önkormányzatok igazgatási szervezetrendszerének vezetésében – nemzetközi kitekintéssel, in Közjogi Szemle 2011/4, 18.

¹⁴ Balázs István, A közigazgatás változásairól Magyarországon és Európában a rendszerváltástól napjainkig, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.

either administration-organisation, state- and law science doctoral or public administration manager qualifications. There is one exception to this condition, namely that (in case of a municipality with 5000 residents) the representative body of the municipality local government (not the mayor) can grant exemption from the requirement if the notary has already started his/her studies to get the qualifications and can complete the studies within a two years' time starting from the appointment. Another condition for appointment is a minimum two years' public administration experience. However, the representative body, that is, not the mayor, of the municipality with less than 50000 residents can also give exemption. A further condition for appointment is the bar exam or public administration certification exam. However, there is an exception to this also, the certification exam is not necessary if the Faculty of Public Administration and Further Education gives exemption on the basis of an existing scientific degree qualified as of public administration nature, PhD. The other exception is that the mayor can appoint the applicant who passes the certification exam within a year starting from the appointment.¹⁵

The legal status of public service, including that of the notary, is established via appointment. The Möt. records – as I have already mentioned – that on the basis of the application, the mayor appoints the notary for an indefinite duration.¹⁶

The mayor is obliged to announce an application process for the notary job.

The notary is appointed by the mayor, and this also means that according to the Möt., the employer rights over the notary are exercised by the mayor.¹⁷ Here, I would like to call the attention to a point of interest related to it. As it is the mayor who appoints the notary, it also means that he/she is neither a state nor a local government person, but one of the mayor's. If we put it really bluntly if the notary was expected to be loyal to the current power, now is this an expectation, as Zoltán Kéki put it, to be a footman as well? Unfortunately, the situation may come up that at election cycles if the person of the mayor changes, the person of the notary changes with it, too. However, it would be important that the notary should serve not a single person, but a community, and should not be answerable to one person, but to a community or at least to the representative body, as in the legislation after the change of the regime.¹⁸

The mayor sets the salary of the notary in his employer powers, though within legal limits. These legal limits mean that the salary of the notary consists of a basic salary and the management supplement. According to the Kttv., the appointment of the notary constitutes a management position.¹⁹ The amount of the basic salary is generally determined by the number of residents of the municipality. The Kttv. provides two possibilities to deviate from the salary system:

- on the basis of assessing the notary's work (based on the performance-assessment, the mayor can increase with even 50% or decrease with 20 % the basic salary of the notary).
- setting the personal salary (based on certification, performance-assessment).²⁰

It is important that the notary must take an oath at his/her appointment, as every public servant.

The absence of the oath constitutes a reason of invalidity.²¹

---

¹⁵ Kttv. Section 247 Subsections (1), (2), (4)

¹⁶ Möt. Section 82 Subsection (1)

¹⁷ Kttv. Section 67 Point f), Section 82 Subsection (1)

¹⁸ Kéki Zoltán, A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum, 63.

¹⁹ Kttv. Section 82 Subsection (1)

²⁰ Kttv. Section 133 Subsection (3), Section 235

²¹ Kttv. Section 44

For the case of a vacant notary position, the Organisational and Operational Regulations, that is, SZMSZ,²² of the representative body disposes of the way of carrying out the tasks of the notary, but this substitution can last up to six months.^{23 24}

We must not forget that in case of employing the notary the prohibition of joint employment has to apply, that is, the notary cannot have a public service legal status if it would involve a relation of management, supervision, monitoring or accountability with a relative of his/hers (See: Kttv.84. §).²⁵ According to 231. § Paragraph (2), the local government can give exemption from this, though only in very exceptional and justified cases.²⁶

As the notary is a public servant, according to the 85. § (1) of the Kttv., he/she cannot be a local government representative, minority local government representative at the local government which functions at the jurisdiction area of the employing public administration organisation.

As I have mentioned, the notary is an official in management position, therefore, according to the 87. § of the Kttv., besides educational, artistic, lectorial, editorial, legally protected intellectual activity, as well as voluntary activity, he/ she cannot have any other legal status the purpose of which is working. However, with the permission of the person exercising the employment rights, the notary can hold an office in an association, representative organisation, cooperative, and can be a member and chairperson of a foundation, public foundation (See: 87. § (2) of the Kttv.). Point c) of 85. § Paragraph (4) of the Kttv. states that the notary, as a governmental official, cannot be a manager official at a business organisation, or a member of the supervising committee, except if the business organisation is in majority ownership by the local government, public entity or is permanently in state possession, or if the state owner delegates it on the basis of the shares that provide the special rights. Point a) of 85. § Paragraph (4) of the Kttv. also states that the notary, as a public service official, cannot perform any activity, cannot show any attitude which is unworthy of his/her office, or which would jeopardise his/her impartial, uninfluenced activity.²⁷

2.2 The circle of tasks and powers of the notary after 2011

When the mayor appoints the notary, then the notary becomes the manager of one of the organisations of the representative body, that is, the mayor's office. By mayor's office, we still mean one of the organisations of the representative body.

Thus, the notary manages the mayor's office and makes decisions in the following powers:

- Makes decisions in state administration cases referred to his/her powers (This will be especially important because of the changes described in my next chapter (See: *3.2.1 The role of the notary in state administration after the establishment of the districts*), since the legal status of the notaries basically changed with the establishment of district offices. The state administration role with general powers got divided with the district office, after several powers were transferred there.)
- He/she exercises employer rights in relation to the public servants and employers of the mayor's office, and the other employer rights in relation to the vice-notary

---

²²Kiss László: „Az önkormányzatok Szervezeti és Működési Szabályzatai a jogharmonizáció tükrében”. (Co-authors: Dr. Bércesi Ferenc, Dr. Solymosi Veronika). Közigazgatás-Módszertani BT. Pécs, 2004.

²³ Möt. Section 82 Subsection (3)

²⁴ Feik Csaba, A polgármesteri hivatalok irányítása és vezetése, az abban közreműködők feladat-és hatásköre, in Szakmai Fórum 2014, 135-137.

²⁵ Fogarasi József, A helyi önkormányzatok, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010.

²⁶ Möt. Section 84, Kttv. Section 231 Subsection (2)

²⁷ The Interpretation of the New Local Government Law, Menedzser Praxis Professional Publisher and Financial Counselling Ltd., Budapest, 2012, 4-15.

- Sees to the implementation of tasks related to the operation of the local government
- With consultation rights, takes part in the sessions of the representative body and the sessions of the committees of the representative body
- Indicates to the representative body, the organisation of the representative body and the mayor if their decision, operation is unlawful
- Annually reports about the activity of the office to the representative body
- Prepares the state administration cases belonging to the mayor's powers for decision
- Makes decisions about the matters concerning the authorities that are transferred by the mayor
- Makes decisions in local governmental cases and local governmental cases concerning the authorities referred to his/her powers
- Regulates the order of signature belonging to his/her powers
- Records the data related to found objects into the register of found objects, in accordance with the law on warrant system and detecting and identifying persons, objects, as well as deletes them following the handover of found strange objects to their owners
- Performs the other tasks defined by law. To mention some examples: together with the mayor, he/she signs the decree created by the representative body; proclaims the local government decree; looks after the preparation of the minutes for the sessions of the representative body; makes proposals to the mayor for the tasks of the office; makes proposals to the mayor for the content of the presentation by the representative body related to the inner division, staff number, work order and client reception order; looks after the registration of assets in the possession of the local government, the continuous record-keeping of assets in the possession of the local government and about the authenticity of the data in it; at least once a year he/she discloses the circle of the data related to the local government budget, budget implementation and its presentation of the professional activity defined by legislation; operates the internal control system, looks after the internal audit of the local government.²⁸

We can see from the circle of tasks and powers of the notary that about 60% of the tasks are state administration tasks and 40% are local governmental tasks. However, as we can see in the next chapter, since 2013, the local governmental role of the notary has been strongly reinforced by the fact that he/she can have local government powers, in delegated powers, and can make decisions in local governmental issues as well.²⁹

2.2.1 The role of the notary in state administration after the establishment of the districts (since 2013)

A part of the state administration tasks of the notary became integrated into the district office system, expressing by what the state itself wants. Namely, the state wanted a full concentration of state administration, which undoubtedly, meant exceptional possibilities for the state administration implementing the activity of the powerful state. By the way, the integration of the notary's state administration powers into sub-regions/district offices started in the cycle of 2006-2010.³⁰

Starting from 1 January 2013, Hungarian public administration legislation revives the terminated district system, which brought about a significant change in the state administration tasks of the notary. Actually, the districts function as the branch offices of the

---

²⁸ Feik Csaba, A polgármesteri hivatalok irányítása és vezetése, az abban közreműködők feladat-és hatásköre, in Szakmai Fórum 2014, 137-141.

²⁹ Kéki Zoltán, A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum, 63.

³⁰ Balázs István, A közigazgatás változásairól Magyarországon és Európában a rendszerváltástól napjainkig, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011.

county governmental agency. The districts are established to exercise first-instance state administration powers of the authority. With this, the purpose of the legislator was to separate the performance of local government and state administration tasks organizationally, as well. In connection with the separation of powers, the main aspect of the government was that the issues related to the local legislation, consideration should stay at the notary, but in cases where evidently the state has a task and a role, the district office should be competent.³¹

The legal status of notaries has fundamentally changed with the establishment district offices. The state administration role with general powers became divided with the district office, as several powers were transferred there. At the same time, the Act on Local Governments (Mötv.) of 2011 included the notary in the line of local government organisations. Since 1 January 2013, the notary has been entitled to proceed in local government powers. Together with the decreased state administration powers, this means the strengthening of the local government position. In this legislation procedure – as we could see it in the chapter 3.1 titled. *The legal status of the notary in the Act of 2011* – the rules related to employment were modified. According to the Mötv., the notary is appointed by the mayor, and the mandate can be withdrawn at any time, without justification. This is an interesting modification in the Mötv. of 2011 also because, as we could see in my study, according to the Ötv of 1990, the notary status was very strong. Practically the notary could be dismissed in exceptional cases only, in case of serious failure stated within the framework of discipline proceedings or with mutual agreement. It was almost impossible to get rid of a relatively weakly performing notary. In certain respect, the local governments could move along an inexorable trajectory. The representative body chose the lengthy employment right debates only if it could be proved unambiguously that the notary had committed the disciplinary misdemeanor, he/she was charged with. In the case when the notary was underperforming as compared to what had been expected and possibly, he/she had correct administration, the bodies were obliged to make an agreement to terminate the legal status with a 'severance pay' that would seriously burden the budget of the local government.

As we could see, after the change of the regime in the Ötv., the notary was appointed by the representative body. And by this, instead of the dual model, a monocratic management model was established in the Hungarian local government system.

From 2013, not only the Act on Local Governments alters the situation of the notary, as in addition to the changes in the powers, the establishment of the district offices rearranges the legal status of the notary as well. Some cases from the Guardianship Office, Passport Office and some social administration cases were transferred from the notary at the centre of the jurisdiction to the district offices, but the majority of their powers stayed at the notaries.

The following state administration cases stayed at the powers of the notary:

- property protection proceedings (New Civil Code 5:5 § (1) The proprietor is entitled to the protection of the property, if he/she is deprived of his/her property without a legal basis or if he/she is disturbed in his/her possession without a legal basis (hereinafter referred to as forbidden arbitrary power, 5:8. § (1) The proprietor is entitled to request the notary to restore the original state of the property or the termination of the disturbance within a year. (2) The notary orders the restoration of the state of the property and prohibits the infringing person from the infringement; except if it is evident that the person requesting the protection of the property is not entitled to possession or was obliged to tolerate the disturbance of the property. The notary – to the request – is entitled to decide about the issue of profits, damages and costs.)³²
- probate
- administration tasks related to local taxation

---

³¹ Balás Endre, A jegyzői államigazgatási feladatkörök újradefiniálása a járási kormányhivatalok kialakítását követően, Magyar Közigazgatás 2012/Edition 1 (March 2012), 52-53.

³² Act V of 2013 on the Civil Code (hereinafter referred to as: Ptk new)

- Register administration
- certain tasks related to social administration
- tasks related to the protection of the environment and nature (for instance the public interest protection against the ragweed, noise- and vibration protection).³³

Thus according to our current legislation, the notary is one of the first-instance, local state administration organisations with general powers. This legal status of the notary became divided between the notary and the district office. The relocation of powers to district offices took place fully from the notaries at the municipality local governments. From notaries functioning at the municipality local governments almost only the offence powers were relocated, as well as a few social, guardianship and some other state administration powers of less significance. However, even after the establishment of the district offices it is evident that the notaries still have a job both in local governmental and state administration matters.³⁴

3. The change of notary roles

3.1 The relation of the notary with the mayor in the Ötv. and in the Möt.v.

In relation to analysing the topic, we have to mention the relationship between the mayor and the notary. It would be interesting to mention the human element of the issue; however, I try to approach the matter from the aspect of the legislation to avoid unwanted dimensions. The work of these two managers cannot exist without the other. In addition, their relation is settled by legislation. The Ötv. says that the mayor controls the mayor's office via the notary, the work of which is managed and organised by the notary.³⁵ This is regulated similarly by the Möt.v.³⁶

As we could see, the legal status, work of the mayor and the notary are multiply connected, primarily according to their role in local governmental administration.

In relation to the powers, there was an extremely important change in connection with delegating powers. Differently from the previous practice, the notary got a role in local government cases in delegated powers.³⁷ With this, the notary was practically included among the local government organisations. In the relationship between the mayor and the notary, the decisions deriving from exercising employment powers have an important role. We could see that the representative body exercises the employment powers over the notary, and the mayor respectively, the other employment powers. Other employment powers include all employment rights, except for the following: appointment, dismissal, managerial commission, withdrawal of managerial commission, stating the conflict of interest, initiating discipline proceedings, imposing the disciplinary measure. The same rights are exercised by the notary in relation to the public officials of the mayor's office. However, in certain cases the employer licences of the notary can be validated only with the agreement of the mayor. These are the appointment, dismissal, managerial commission, withdrawal of managerial commission and rewarding. In the case when the notary wishes to set a personal salary for some of the public servants of the mayor's office, the mayor's approval is also required.

The relationship between the mayor and the notary manifests during the sessions of the representative body and during the committee sessions as well. The preparation of the sessions is the task of the mayor's office, naturally, on the basis of the mayor's and the notary's guidelines. I referred to the fact above, that the legislation in the Ötv. did not set any requirements in relation to fulfilling the mayor's position and neither does it in the Möt.v.

---

³³ Az új önkormányzati törvény értelmezése, Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest, 2012, 3.

³⁴ Kéki Zoltán, A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum, 59-64.

³⁵ Ötv. Section 35 Subsection (2)

³⁶ Möt.v. Section 67 Subsection (1) Point a), Section 81 Subsection (1)

³⁷ Möt.v. Section 81 Subsection (3) Point j)

today. This applies to the representatives as well. Thus, the elected managers of the municipality are non-professionals. However, the Ötv. transfers tasks to the representative body and to the mayor, which cannot be solved without a professional background. Taking into consideration that the proposal of decision-preparation materials is characteristically a task of the mayor, the professionalism of the notary means the greatest help for him/her. In a significant part of the cases, the mayors do not participate in the preparation of proposals. Basically, I see it a mistake, because though they are considered non-professionals, however, if they do not participate in the process of the preparation, at the time of decision-making they cannot represent its content with the necessary weight. The notary and the mayor have to represent the same standpoint at the sessions of the body and committees, since the proposed material appears as the work of the notary and the office, but as the mayor's proposal. The notary, as a factor undertaking an active role, not only takes part in the preparation and the work of the body, but also as it has already been mentioned, as the safeguard of legitimacy, is obliged to indicate to the representative body, the committee and to the mayor as well if he/she notices any infringement. Minutes have to be made about the sessions of the representative body and the notary has to look after this. The minutes then are signed both by the mayor and by the notary.

The working relation of the mayor and the notary are determined by the following:

The notary:

1. Looks after the implementation of tasks related to the operation of the local government.
2. Regulates the order of signature belonging to his/her powers.
3. Exercises the employment powers in relation to the public servants of the office of the representative body.
4. Prepares the state administration cases belonging to the powers of the mayor for decision-making
5. Makes decisions in the matters concerning the authorities that the mayor assigns to him/her.
6. With consultation rights takes part in the sessions of the representative body, the committees of the representative body
7. Makes decisions in the cases delegated to his/her powers.³⁸

I would like to mention here that in the management of the local government office a specific dual power is established between the mayor and the notary. The notary takes part in the management of the office the same way as the mayor. The responsibility, however, is not dual; it still belongs to the notary. The governing activity of the mayor and the management activity of the notary are blended, intermixed. The opportunities of the notary in the local governmental decision-making process are almost 'unlimited'. A few paragraphs above I have spoken of the importance that the mayor be a participant of the preparation process. I would like to highlight it a little from another angle as well. The preparation of decisions made by the body – as I have written – is done by the office managed by the notary. On the one hand, it is an enormous responsibility, and at the same time, there is a significant potential for influencing the shaping of local governmental decisions. What kind of resolutions are made basically depends on the quality of the preparation, and its elaboration. A good concept by the mayor can fail with a careless proposal, but a less good concept can get approval by the body with a well-elaborated, structured proposal. Here the dominant role of the notary related to

---

³⁸ Feik Csaba- Tábit Renáta, Önkormányzati ismeretek és praktikák polgármesterek részére In Boros Anita - Budai Balázs – Feik Csaba – Szalai András – Tábit Renáta – Temesi István, Az önkormányzati működés alapjai, Polgármesteri Akadémia, 2009, 30-32.

elaborating local norms, in the field of local governmental legislation has to be mentioned. This is outstandingly the area where the mayor can rely on almost exclusively on the notary. It follows from the mentioned factors that the cooperation of the two determining participants, the mayor and the notary, or the lack of it, fundamentally affects the performance of the local government beyond the official work as well.³⁹

4. Summary

The main topic of my study was how the legal status of the notary has changed since the change of the regime until our days.

Very roughly speaking, before the change of the regime, the expectation towards the notary was to be loyal to the current power, now is this an expectation, as worded by Zoltán Kéki, to be a footman as well? The situation may come up that if the person of the mayor is changed at election cycles, the person of the notary changes together with it too. Nevertheless, it would be important if the notary served not one person, but a community, and would be answerable not to a person, but to a community or at least to the representative body, as in the legislation after the change of the regime.

In my view too, the legislation of the Ötv. following the change of the regime provided a wider possibility to enforce professional aspects. The status of a notary appointed for an indefinite duration by the representative body is much stronger than that of someone appointed by the mayor. I can tell that sometimes, as a mayor, I feel it too strong, as it would be possible to part with them in exceptional cases only, in case of serious discipline misdemeanour stated within the framework of discipline proceedings or undertaking serious financial burdens, with mutual agreement. Reading the sources of my study, however, reinforced me that the current legislation of the Hungarian Ötv. is by no means fortunate.

I feel it necessary to make the person of the notary less dependent. In my opinion, from labour law aspects, it is not wise to make him/her fully independent of the local governments, however, it would be reasonable to return the employment rights to the representative body, his/her appointment or relieving of official duties should be tied to agreement right of the head of the governmental agency. Although the duality could not be solved with this way of legislation, but the professional independence could be reinforced. That the employment powers should be placed to the representative body is also justified by the fact that a significant part of the notary's tasks is of local government nature, especially related to local matters. He/she carries out the daily tasks with the mayor's control in accordance with the decisions made by the representative body. The notary is the executor of the topical local government decisions, therefore a subordinate to the decisions of the representative body, regardless of the fact whether he/she proceeds independently in state powers. It seems natural that the selection takes place locally. The agreement of the governmental agency would provide an opportunity to enforce professional aspects, because in addition to the above mentioned, to a reduced extent, but state administration tasks are also involved in the circle of tasks and its powers. A further argument for the governmental agency veto is that the legitimacy supervision is continued to be exercised by the notary, which, in my view, is a specific state task. The local intention can be enforced only within a determined framework.

In relation to this thought, in my view, the change in the qualification of the notary would be reasonable, too. With regard to the fact that the representative bodies have local legislative and law enforcer roles, in addition, both the mayor and the office are law enforcers at the same time, therefore it is imperative that the notary, as the guard of legitimacy, has qualifications in state- and legal science. State administration or public administration knowledge is essential

---

³⁹ Kéki Zoltán, „A jegyzői szerepkör változásai” című előadása a XX. Országos Jegyző-Közigazgatási Konferencián, in Keszthely, 26-28 September 2012., www.kozszov.org.hu/dokumentumok/2012konf/keki_zoltan_r.doc (Date of research: march 2. 2021.)

to carry out the daily tasks on a high standard, but in my view, legal qualifications are indispensable. Evidently, these might become real expectations if the notary career model really exists and we can consider the notary and the public servant apparatus as the backbone of public administration, who provide stability and continuity.

To sum it up, therefore, a notary reinforced in his/her status, independent to a certain extent, however strange it may sound, but a strong notary can be more useful to a mayor who always keeps the interests of the municipality in front of his/her eyes, who has well-founded, socially supported plans, who also feels the necessary determination to implement them.

BIBLIOGRAPHY

Az új önkormányzati törvény értelmezése (2012), Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest.

Balás Endre (2012), A jegyzői államigazgatási feladatkörök újra definiálása a járási kormányhivatalok kialakítását követően, Magyar Közigazgatás 2012/Edition 1 (March 2012), 52-53.

Balázs István (2011), A közigazgatás változásairól Magyarországon és Európában a rendszerváltástól napjainkig, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Baloghné Nagy Erika (1993), A jegyző helye, szerepe a magyar önkormányzati rendszerben, in Comitatus: önkormányzati szemle, (3rd year) passage 7-8. ,78-88.

Csefkó Ferenc (1999) (ed.), Önkormányzati iránytű. Gyakorlati útmutató a helyi képviselők, polgármesterek, köztisztviselők számára. Új Historica Kiadó, Villány,

Feik Csaba- Tábit Renáta (2009), Önkormányzati ismeretek és praktikák polgármesterek részére In Boros Anita - Budai Balázs – Feik Csaba – Szalai András – Tábit Renáta – Temesi István, Az önkormányzati működés alapjai, Polgármesteri Akadémia, 7-45.

Feik Csaba (2012), Gondolatok a jegyző önkormányzati rendszerben elfoglalt helyéről, Új Magyar Közigazgatás, (5. year.) passage 7-8. 72-75.

Feik Csaba (2014), A polgármesteri hivatalok irányítása és vezetése, az abban közreműködők feladat-és hatásköre, in Szakmai Fórum,120-143.

Fogarasi József (2010), A helyi önkormányzatok, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.

Hoffmann István (2011), Modellváltás előtt a magyar önkormányzatok igazgatási szervezetrendszerének vezetésében – nemzetközi kitekintéssel, in Közjogi Szemle 4, 12-21.

Kéki Zoltán (2013), A jegyző szerepe az államigazgatásban a járások megalakulása után, In Szakmai fórum,59.

Kéki Zoltán (2012), „A jegyzői szerepkör változásai” című előadása a XX. Országos Jegyző-Közigazgatási Konferencián, in Keszthely, 26-28. September 2012., www.kozszov.org.hu/dokumentumok/2012konf/keki_zoltan_r.doc (Date of research: March 2. 2021.)

Kiss László (2004): „Az önkormányzatok Szervezeti és Működési Szabályzatai a jogharmonizáció tükrében”. (Co-authors: Dr. Bércesi Ferenc, Dr. Solymosi Veronika). Közigazgatás-Módszertani BT. Pécs.

Bevezetés

Design? Színház? Poszthumanizmus? E három terminus kiváltképp fontos, amikor a színház és a technológia XXI. századi, progresszív példáinak áttekintését tűzzük ki célunkként. Fontos egyrészt az, mert a színházi szegmensben mára már széleskörben ismert olyan progresszív és poszthumanista szemléletű digitális technológiai projektek alkalmazása, mely a design fogalmától elválaszthatatlan. Másrészt, a performativitás, a jelenlét, az előadás és számos színházi terminus értelmezése ezáltal kiszélesedik, a kutatók számára pedig felkínálja a felsorolt fogalmak robotszínházi kontextusban történő vizsgálatát. Korábban, Lengyel Emesével karöltve jelent meg e jelen tanulmánynak talán előzményének tekinthető szövege *A test jelenlétének új értelmezései a technológiai fejlődés horizontján* címmel, ahol kevésbé kerültek megvilágításra az ember-gép viszony lehetséges fajtái a színházi világban, illetve a design és művészet aspektusára sem szenteltünk bővebb figyelmet.

A színház és technológia összekapcsolódása újszerű lehetőségeket nyitott meg a test és művészet kapcsolatának megértésének égisze alatt, mellyel beemelte a diskurzusbba a test tökéletesítésének vágyát, ami azonban már a design és poszthumanizmus témakörét érinti. A tanulmányt az előző társszerzős szöveg egyfajta kiegészítésének tekintem, ellenben mindössze e hatalmas téma egy szeletének, jelezve, hogy számos lehetőség rejlik még a robotszínház területének kutatásában. A robotszínházzal foglalkozom, azon belül is feltérképezem azokat a tereket, melyeket érdemes teoretikusan átgondolni. A technológiai fejlődés eredményeképpen a humanoid robotok és a robotszínházi kísérletek túllépnek a korábban említett technológiai határokon: már nem az a kérdés, ami valamikor a színháztörténetben fontos volt, hogy miképpen változtatta meg a színházi befogadói élményt a világítás megjelenése, hanem az, hogy miképpen változtatja meg a színjátszást korunkban a nem humán cselekvő jelenléte.¹

Elméleti kontextualizálás

„A színházi előadás fogalma alapvetően feltételezi a játékos – az előadás szereplője – és a néző együttes jelenlétét egy térben és időben, azaz egy úgynevezett színházi „itt és mostban”, és a valós fizikai jelenlét kiemelten fontos a színházi előadás esetében. [...] Az előadás tehát szituáció, s nem csak a színházi értelemben, mely alapvetően a konstruált szituáció fogalmával operál: „vagyis elsősorban a játékosok és nézők együttes testi jelenléte (*leibliche Ko-Prasenz*) teszi lehetővé és hozza létre az előadást. (Fischer-Lichte 39)” (Lengye-Lengyel 60)

Design értelemben szintén fontos a konstruáltság, hiszen a papaneki design elgondolás felől értelmezve a design nem csupán a tágabb kontextusban értelmezett tervezett környezetet foglalja magában, hanem egyúttal feltételezi a cselekvések megtervezését is. A poszthumanista színház ember-gép viszonyrendszerének szempontjából a gépek tervezésének folyamatát és az azzal történő kísérletezést szintén beemeljük a design fogalmának égisze alá.

A színház és technológia viszonya azonban nem újkeletű, ellenben korábban kevésbé definiálták a design terminusának beemelésével: a színpadtípusok fejlődése, akár a világítás megjelenése, sőt a technomédiumok szerepe sem elhanyagolható, amikor a színházi

---

¹ Max More nevére nem tértem ki részletesen, de az általa az 1980-as évek derekán megalapított Extrópia Intézetnek nagy szerepe volt a transzhumanizmus fogalmiságának kialakításában. – A transzhumanizmust pedig az „ember tovább fejlesztésének” célja vezérli.

technológiákat vizsgálják. Erre vonatkozóan az említett *A test jelentésének új értelmezései a technológiai fejlődés horizontján* című szövegben bővebb értelmezést találnak.

Ember-gép, azaz robotszínházi példák

Az alábbiakban három lehetséges ember-gép viszonyrendszert, megjelenést említek a színházi szegmensen belül, ahol a technológiai designprojekt a színházi térbe kerülve szemlélteti voltaképpen az ember-gép, vagyis az ember-robot kapcsolatát.

Oriza Harita Kafka-rendezése

A *Robot Theatre Projekt* részeként megvalósult Az átváltozás című előadásban, az egyébként élszereplős színházi produkcióban „robotszínészt”, humanoid robotot alkalmaz: „A különleges produkció az osakai egyetemen közel 5 éve folytatott **Robot Theater Project** részeként valósul meg azzal a céllal, hogy egy high tech fejlesztésű robot-prototípus megjelenhessen kreatív színházi kontextusban is. A tudósok közötti technológiai versenyekre épülő kiállítások ugyanis nem teremtik meg a nagyobb nyilvánosság előtti érzelmi reakciók tesztelésének lehetőségét, a gyakran tapasztalt csodálaton túl. Pedig az emberek robotok általi érzelmi érintettsége számos kutatást megalapozhat és elősegítheti, hogy a velük való együttélés jövőjében ne érezzük magunkat kényelmetlenül a jelenlétükben.” (Trafó) – Arról, hogy ez milyen elméleti kéréseket generál, illetve a kísérleti színház és a jövő színházi lehetőségei szempontjából milyen kérdéseket generál, a szintén korábban említett, a 2020. évi tavaszi PEME konferencia kötetébe olvashatnak.

A leginkább megvalósuló tendencia, amikor emberi cselekvők (színészek) és robotok együttesen kerülnek a színpadra. Olyan példa is van ellenben, amikor csak a textus szintjén jelenik meg a robot karakter, vagy a mesterséges intelligencia kérdése. Ilyen a MU Színházban bemutatott, a k2 Színház által színre vitt *Algoritmus*. Fontos tehát felhívni a figyelmet arra, hogy számos olyan szöveg színpadi adaptálására van példa, ahol robot karakter van – ezek esetében ugyan nem a humanoid robotok és a színház kapcsolatának elemzése a célszerű, azonban ez azt demonstrálja, hogy az ember-gép témakör textusszinten jelen van.

Az utóbbi példához kapcsolódik még az Australian Dance Theatre *Devolution* című előadása, mely Garry Steward és Louis Philippe nevéhez köthető. Az előadásban robotkarok egészítik ki a táncosok mozgását (gépek), vagyis az emberi cselekvést. Ezáltal a gép, valamint az emberi cselekvő együttműködése kerül megmutatásra. Egy ilyen kortárs táncelőadás esetében, ahol a test szerepe, a jelenlét, a test határainak kérdései fókuszba kerülnek, kiegészítésre kerül az emberi cselekvés a technológiát alkalmazva. Azt sem szabad elfeledni, hogy a design projektek többsége technológiai, így a robotok fejlesztésének összekapcsolása a színházzal segíthet jobban feltérképezni a színház mélyebb rétegeit, újra értelmezni definíciókat, jelenségeket. A design tehát a technológián keresztül feltételezi a színház szegmensében történő kísérletezést konkrétan a designtárgyon, de a designtárgy cselekvőképességén keresztül is. Láthatóan tehát a legizgalmasabb az a tény, hogy a robotszínház az ember-gép kapcsolatát helyezi előtérbe, azonban az emberi test esendőségét hangsúlyozza. A design az élet minden területén jelen van és a „káoszból rendet teremt” (Papanek), azonban ez az úgynevezett rendteremtési gesztus bizonyos projektek esetében az ember-gép kapcsolatának lehetőségeit foglalja magába. (A poszthumanista robotprojektek esetében az emberi teremtő szerepe szintén hangsúlyos, mely egy másik értelmező tanulmány témáját jelenthetné.)

Miközben a színházban, tehát művészeti területen megjelenik a design konkrét alkalmazása, addig érdemes jelezni a művészet és a design szegmensének különbségeit, s ennél lesz érdekes számunkra egy, a következő bekezdés során idézett szövegben említett szerző gondolatai.

A design – tehát a robotok tervezése és gyártása – főképpen technológiai alapú projekt. A design egy sokkal újabb keletű diszciplína, mint önmagában a művészet. A design, valamint a művészet azonban nem egy és ugyanaz. A design nem az önkifejezésről szól, ellenben a művészet leginkább az önkifejezés gesztusát foglalja magába. Designnak tekinthető a tervezés, a gyártás és

természetesen a technológia (például egy robot tervezésének folyamata) és gyakorta a progresszivitás, az újszerűség jellemzi ezeket a területeket. A design legtöbb esetben problémaorientált, érthető és az átlátható kommunikáció biztosítja a megértését. A jó design nem félreérthető. Ellenben a művészeti produktumok esetében kevésbé jellemző a konkrét kommunikáció, az egyetlen egy lehetséges megoldás felkínálása. A szabad interpretáció, a különböző értelmezések felkínálása a jellemző az utóbbi fogalom esetében. A design egy gyakorlat, a művészet pedig önkifejezés, kreativitás. A robotszínházban a design (technológia) tudománya a művészet közegébe belépve próbál érvényre jutni, jelezve az ember alkotta gép és az ember közötti létező feszültséget, mely valójában a tervezettség és az önkifejezés, a szabadabb művészeti önkifejezés feszültsége is egyben.

Schneider Boris Groyst idézi írásában – *Design az antropocén korban* –, és ezáltal kitűnően összefoglalja a design és a művészet együttes jelenlétét, ami esetünkben, miképpen azt tovább gondoljuk, a színházi szegmens kontextusában érvényesül: „Mivel a kortárs művészet az esztétikai experimentum hagyományos szerepét elveszítette, a művészek ez idő szerint szükségét érzik annak, hogy művészetüket újra definiálják.” – Továbbá jelzi, hogy az teszi művészileg fontossá a designt, hogy egyszerűen felhívja magára a figyelmet és individualitását hangsúlyozza.

Tehát ebből adódóan is, a design a színházba bekerülve ellentétes jegyekkel rendelkezik, mint a művészet, feszültséget generál, önnön történeti gyökereit próbálja keresni. A művészet pedig némely esetben beengedi tereibe a designt, mit sem sejtve arról, hogy a design erőszakos beemlése a művészet értékes és egyedi tulajdonságainak csorbulását eredményezheti.

A fentebb említésre került gondolatok feltételezik a kérdést, miszerint milyen aspektusok mentén térnek el a robotok az emberektől a színpadi tér összefüggésében. Mint arról már egy évvel ezelőtti társszerzős írásban elméltünk társszerzőmmel, a robotszínház egy előre beprogramozott robot, melynek létrejöttét a robotika fejlődése és a humanoid robotok fejlesztésének megléte tette lehetővé. Fontos, hogy robot nem tanul oly módon, mint az emberi cselekvő, hanem programozás során táplálják bele a cselekvések hosszú sorát. A színház szituáció. Illetve szituációk. A folyamatosan változó, egyszeri és megismételhetetlen művészeti produktum milyenségére helyeződik a hangsúly, s a robotszínház nincs kitéve az emberi élet esendőségének, habár nem tudna létrejönni emberi beavatkozás nélkül. Ha már a testi jelenlétet emeltem ki én is korábban, illetve szerzőtársammal a korábbi írásban, akkor érdemes egy pillanatra megemlíteni, hogy egy humanoid robot testi jelenléte nem emberi testi jelenlét, mely önmagában feltételezi a nézői pozíció megváltozását. Érdekes, hogy a kísérleti színháznak valójában van ilyen gesztusa, sőt a robotszínháznak is található.

Az is belátható, hogy az ember nem tudja a technológia által tökéletesíteni saját testét (teljes egészében), jelenlétét és cselekvését, így megalkotott olyan humanoid robotokat, akik magukban hordozzák a tökéletesség ideáját. Rosner Krisztina könyvében – *A színészi jelenlét és a csend dramatikusan-teátrális játéka* (2012) – az alábbi írást írja a jelenlét értelmezésének, kutatásának indításakor: „A magyar *jelenlét* kifejezés definíciója szintén valakinek vagy valaminek az adott helyszínen való létére utal (MÉK I. 1987: 622), ám (véltetőleg finnugor) eredete a *jel* és a (*láb-, vad-*) *nyom* fogalmához köti (Etimológiai Szótár, Zaicz 2006: 354-355) – a *jelen lenni* tehát egyaránt jelent(het)i a nyomkövetés aktusát, illetve azt is, hogy a jelenlévő valamilyen előzetesen megjelölt, valaki által előzőleg hagyott nyomon, helyen áll.” (Rosner 2012: 16) – Továbbá leszögezi, hogy a statikus és dinamikus megközelítés esetében is fennáll fogalmiságban a hiány gesztusa.

Eltérések

„A nem robotszínház hosszú és aprólékos tanulással sajátítja el az előadásban meglévő szerepét – megtanulja a mozdulatok sorát, elsajátítja a gesztusnyelvet, sőt a szöveggönyt is. A színész instruálható, hogy mely cselekvéseket miképpen valósítsa meg, azonban a megvalósított cselekvéssorozat eltérőek lehetnek a rendezői/dramaturgi instrukcióktól. Egy robotszínház ellenben könnyedén programozható és a hibázási lehetőség is kevesebb.” (Lengyel-Lengyel 2020)

Ezek azonban kevésbé hangsúlyos differenciák, hiszen a nem-emberi cselekvő és emberi cselekvő (gép-ember) jelenlétére vonatkozó mozzanatok eltérőek lehetnek, azonban a térben és a szituációban a nem-emberi cselekvő és az emberi cselekvő szintén jelen van egy adott helyszínen (színházi térben), eltérő a tendencia a spontán gesztusok, a nem előre rögzített cselekvések horizontján lehet a nem-emberi cselekvő jelenléte. A gép programozottsága révén nem enged teret a színészi improvizációnak. A design elemek (a gép, a tárgy, AI) összeillesztése révén egy tökéletesített színházi gép képes tehát az emberi test jelenlétének múlandóságára, kiszolgáltatottságára ráirányítani a figyelmet.

A robotszínházak a design és poszthumanista terminusok mentén értelmezve egyértelműen kísérleti gyakorlatok az ember-gép viszonyrendszerének színházi térben történő alkalmazása mentén. Ennek értelmében a robotszínházat egyfajta kísérletnek tekintem, mely nem elégszik meg a meglévő, széles körben alkalmazott technikával, technikákkal, hanem meghökkentő előadásokkal – újszerűsége révén – szeretné elérni a közönségét, de legfőbbképpen szeretne valamit mondani az ember-gép interakcióról és a magáról a színházi játékról.

KONKLÚZIÓ

Jómagam korábban is izgalmas konstrukciónak véltem a robotszínház jelenlétét, sőt egyfajta kísérletnek tekintettem. A példákon keresztül azonban sokkal inkább kirajzolódott, hogy egy olyan eszközrendszerrel van szó, mely kevésbé tér el más újítások lényegiségétől, hiszen a robotszínház szeretne valamit megmutatni az ember-gép kapcsolatból, a mesterséges intelligencia sokak által rettegett kérdéskörét beemelve a diskurzusba.

A technológiai változásokra való reagálása a színháznak jelen esetben kiváltképp látványos, de ezáltal generálódnak a szélesebb színházi felfogásban kérdések, melyek segítik újabb rétegekben megérteni a színházi játékot.

A kérdésnek a továbbiakban tehát annak kell szükségszerűen lennie, hogy miképpen változtatja meg korunkban a színházi játék a nem humán cselekvő jelenléte, ha egyáltalán változásra sarkallja azt.

Felhasznált irodalom

Boris Groys: Kényelmetlenül élni! A design diadalmenete, avagy a művészet elterjedése a hétköznapiakban. Pierre Doze és Boris Groys beszélgetése. Ford. Tillmann J.A., Balkon, 2010/5.

Erika Fischer-Lichte: *A performativitás esztétikája*. Ford. Kiss Gabriella. Balassi Kiadó, Budapest, 2009. L'Harmattan, Budapest, 2006.

Lengyel Emese-Lengyel Zsanett: A test jelentésének új értelmezései a technológiai fejlődés horizontján, PEME XX. (E/1) PhD – Online Konferenciájának előadása, Professzorok az Európai Magyarországi Egyesület, 2020, 58-65.

Patrice Pavis: *Színházi szótár*. Ford. Gyulyás Adrienn, Molnár Zsófia, Sepsi Enikő, Rideg Zsófia.

Rosner Krisztina: *A színészi jelenlét és a csend dramatikusan-teátrális játéka*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

Schneider Ákos. „Design az antropocén korban.” *Artmagazin*, no. 1 (2018): 26–31.

Victor Papanek: *Design for the Real World, Human Ecologies and Social Change*, 1971.

Victor Papanek: *Design for The Real World: human ecology and social change*, Panteon Books, 1972.

Internetes források

Trafó Kortárs Művészetek Weboldal *Az Átváltozás/Android* verzió című előadásról.

URL: <https://trafo.hu/programok/metamorphosis>

A Robot Theatre UK oldala.

URL.: <https://www.robottheatre.co.uk/photo-gallery>

Mu Színház, 2020 szeptember havi műsor, k2 Színház: *Algoritmus*

<http://mu.hu/fb/202009/>

Australian Dance Theatre – Devolution előzetes

<https://www.youtube.com/watch?v=07ZaN471JbI>

¹ELKH, Agrártudományi Kutatóközpont, Növényvédelmi Intézet, Budapest

²Magyar Agrár-és Élettudományi Egyetem, Georgikon Campus, Keszthely

Összefoglalás

Az inváziós rovarkártevők, köztük a pajzstetvek (Hemiptera: Sternorrhyncha: Coccoomorpha) is, a globális felmelegedésnek köszönhetően, valamint a nemzetközi kereskedelem és a közúti közlekedés élénkülésével, komoly gazdasági károkat okoznak szerte a világon. A pajzstetvek esetében az egyes fejlődési stádiumok morfológiai azonosítása nehézkes, ezért felmerült a molekuláris azonosítás szükségessége. Vizsgálataink során 20 pajzstetű egyed alkoholos mintájából végeztünk DNS-kivonást. A szakirodalomból eddig nem ismert GenElute™ Gel Extraction Kit (Sigma Aldrich), valamint a NucleoSpin DNA Insect Kittet teszteltük pajzstetvekre és ez utóbbinál a gyártói protokollt több helyen módosítottuk. A PCR reakció során a citokróm-c-oxidáz 1 (COI) valamint a riboszómális 28s D2 régiót alkalmaztuk. Eddigi vizsgálataink során 5 mintát izoláltunk GenElute™ Gel Extraction Kit segítségével, és a COI- régió esetében 2 egyedből tudtunk génterméket előállítani. 15 mintából kíséreltünk meg DNS-t izolálni NucleoSpin DNA Insect Kit segítségével, melynél COI régió esetén 10 egyedből, a 28s D2 régió esetén pedig 9 egyedből jutottunk géntermékhez. A későbbiekben további módszertani változtatásokat tervezünk és más gyártói protokollokat is bevonnánk a fejlesztésbe.

1. Bevezetés és irodalmi áttekintés

Napjainkban a hazánkba betelepülő rovarkártevő fajok súlyos problémákat okoznak. A globális klímaváltozás fontos szerepet játszik a rovarok elterjedési területeinek és a környezet biológiai sokféleségének megváltozásában (Willis és Bhagwat, 2009). Számos új kártevő rovarfaj okoz problémát az egész ország területén gyümölcsöseinkben, a szőlőültetvényekben, a városi parkokban és az erdőinkben (Csóka, 1997; Fetykó és Szita, 2012; Kondorosy, 2012; Ripka, 2010). Az inváziós fajok megjelenése komoly termés kiesést és minőségromlást eredményez, a növényvédelmi intézkedések többletköltséget jelentenek és a városi parkok zöld területein felmerülő problémák is komoly gazdasági károkat okozhatnak (Miller és mtsai, 2014).

Manapság az emberi egészség megőrzése érdekében a mezőgazdaságban egyre nagyobb hangsúlyt kap a biológiai- valamint az integrált növényvédelem (Benedek, 2007). Az IPM gyakorlati alkalmazása nemcsak gazdasági előnyöket jelent a gazdálkodók számára, de kisebb környezeti terheléssel jár és hozzájárul az agrárkörnyezet biodiverzitásának megőrzéséhez. Az új mezőgazdasági gyakorlatban kiemelt szerep jut a kártevők pontos és hatékony fajszerű azonosításának. Nagy segítség a világszerte egyre elterjedtebb molekuláris vonalkódolás, amely során a DNS egy rövid szakaszát használják az egyedek fajszerű meghatározásában (Hebert és Gregory, 2005). A molekuláris genetikai módszerek a taxonómiai kutatások szerves részét képezik, de hatékony alkalmazásához az alapos morfológiai háttértudás elengedhetetlen (Kipling és Rubinoff, 2004; Kondo és mtsai, 2008).

A pajzstetvek (Hemiptera: Sternorrhyncha: Coccoomorpha) a növényi kártevők jelentős csoportját képviselik. Közös jellemzőjük, hogy növényi nedvek szívogatásával táplálkoznak, de életmódjukat tekintve igen változatosak (Kozár, 1989). Többnyire helyhez kötötten élnek, és legtöbbször a gazdanövény föld feletti részein táplálkoznak, de sok faj van, ami a növények gyökerére

specializálódott (Kozár és Konczné Benedicty, 2007). Direkt kártételt a növények nedvének szívogatásával okoznak. Vírusvektor szerepük is igen jelentős, és az általuk termelt mézharmaton megtelepedő korompenész is komoly problémákat okoz (Gullan és Martin, 2003).

Magyarországon 276 pajzstetű faj jelenléte kimutatott (Kozár és mtsai, 2013a; Kozár és mtsai, 2013b; Szita és Érsek, 2017). Hazánk pajzstetű faunájának mintegy 25 %-a idegenhonos faj, amelyek egy része ugyan jelenleg szabadföldön még nem fordul elő csak üvegházakban, de a globális felmelegedés és mediterrán növényfajok betelepítése kedvez az új rovarfajok kültéri megtelepedésének is (Kozár és Nagyné Dávid, 1985; Szita és Érsek, 2017).

Mezőgazdasági kártételt főként a nőtények és a különböző lárvastádiumok okozhatnak. A nőtény pajzstetvek többsége 5mm-nél kisebb, a hímek, amelyek fajnál ismertek, igen rövid életűek és nincsenek differenciált szájszerveik. A taxonómiai azonosítás a nőtény egyedek morfológiai bélyegei alapján történik, amely komoly laboratóriumi háttérrel és szakismerettel kíván. A lárvák határozása a legtöbb faj esetében igen bizonytalan, mivel kevés fajhoz állnak rendelkezésünkre diagnosztikus leírások és határozókulcsok (Kosztarab és Kozár, 1988). A pajzstetű kutatás során a nehezen határozható csoportok gyors beazonosításában nyújthat segítséget a DNS bárkódolás (Malauša és mtsai, 2010; Pacheco da Silva és mtsai, 2014), valamint számos esetben kriptikus fajok jelenlétét is kimutathatja (Malauša és mtsai, 2010).

A szakirodalomban számos módszertani információ elérhető a pajzstetű DNS bárkódolással kapcsolatban (Gullan és mtsai, 2010; Hebert és Gregory, 2005; Kress és Erickson, 2012; Malauša és mtsai, 2010; Pacheco da Silva és mtsai, 2014; Wang és mtsai, 2015; Wang és mtsai, 2016), ezért ezek átvétele mellett tervezzük egyéb, a molekuláris taxonómia más területein alkalmazott eljárások kipróbálását és optimalizálását is pajzstetű taxonokra.

Az eddigi kutatások igazolják, hogy a mitokondriális citokróm-c-oxidáz (COI) jól alkalmazható szakasz a rovarok DNS alapú faji identifikációjában (Malauša és mtsai, 2010), egyes családok esetében azonban nem megfelelő (Porter és mtsai, 2014). További vizsgálatok során a riboszómális 28s D2 és 18s régió felszaporítása vezetett eredményre (Sethusa és mtsai, 2014; Wang és mtsai, 2015).

A „Klímaváltozás és pajzstetvek: új mezőgazdasági, erdészeti és kertészeti kihívások a 21. században” címet viselő OTKA pályázat keretében végezzük kutatásainkat. A pályázat két nagyobb egységre tagolható. Egyik része a hazánkban leggyakoribb pajzstetű fajok DNS bárkódolása, amely lehetővé teszi juvenilis egyedek azonosítását is és kriptikus fajok jelenlétére is fény derülhet. A vizsgálandó taxonok kiválasztása a molekuláris vizsgálatokhoz a korábbi kutatások eredményeire támaszkodva a fajok magyarországi gyakorisági adataira alapozva történik (Fetykó, 2014; Kozár és Szentkirályi, 2005; Kozár és mtsai, 2013b). Másik nagy egysége egy feromon-csapda hálózat kiépítése, amely a klímaváltozás fenológiai hatásait kutatja két Magyarországon gyakori faj esetében és inváziós kártevők korai előrejelzésére is alkalmas.

Munkánk során célul tűztük ki, hogy alkoholos anyagok esetében optimalizáljuk az izolálási eljárást pajzstetvekre és több módszert is teszteljünk. A szakirodalmi hivatkozások eddig a Sigma Aldrich GenElute™ Gel Extraction Kit, valamint a NucleoSpin DNA Insect Kit alkalmazását pajzstetvek esetében nem említik, így ezzel a két módszerrel kezdtük meg vizsgálatainkat. Terveink között szerepel a későbbiekben a Chelex-protokoll, valamint a Qiagen DNeasy Blood & Tissue Kit alkalmazása is. További lépésként a COI és 28s D2 régióra alkalmazott PCR-protokoll optimalizálását végezzük el. A kutatás során a kiválasztott hazai kártevő pajzstetű fajokból DNS kivonást és szekvenálást végzünk. A meghatározott DNS szekvencia adatait ezután nyilvános adatbázisban tesszük közzé, majd a kiválasztott fajok genetikai variabilitását vizsgáljuk meg. Munkánk során kriptikus fajok kimutatása is lehetséges, azok részletes morfológiai és molekuláris vizsgálatával is.

2. Anyag és módszer

Az ELKH ATK Növényvédelmi Intézet Állattani osztályán 96%-os alkoholban tárolt pajzstetű egyedekből eddig 20 mintát izoláltunk. A molekuláris genetikai vizsgálat során az izoláláskor a Sigma Aldrich GenElute™ Gel Extraction Kit-et a gyártói protokoll szerint használtuk, míg a NucleoSpin DNA Insect Kit alkalmazásakor több módosítást is végeztünk. A gyártó által javasolt második lépésnél a proteináz K hozzáadását követően a 20 perc várakozási idő elteltével 70°C-on 5 perc melegítést iktattunk be. A 3. lépésnél a 600 µl MG hozzáadásakor 20 µl 96%-os etanollal segítettük a reakció hatékonyságát. Utolsó lépésként az épen megmaradt kutikula eltávolításra került az izolátumból.

A mintákból izolált DNS két régióját szaporítottuk fel PCR segítségével. A szakirodalmi tapasztalatokat alapul véve, a COI régió felszaporításához a PCR reakcióban következő primereket használtuk: forward – C1-J-2183 aka Jerry: (5' -CAA CAT TTA TTT TGA TTT TTT GG-3') (*Simon és mtsai*, 1994), reverse – a C1-N-2568 aka BEN3R: (5' -GCW ACW ACR TAA TAK GTA TCA TG-3') (*Brady és mtsai*, 2000). 28S D2 régió esetében: S3660 FORWARD: (5' -GAG AGT TMA ASA GTA CGT GAA AC-3') (*Downton és Austin*, 1998) primert, valamint az A335 REVERSE: (5' -TCG GAR GGA ACC AGC TAC TA-3') (*Whiting és mtsai*, 1997) használtuk.

A PCR programhoz mintánként 25 µl reakcióelegybe 14,5 µl MQ (víz), 5 µl 5x HOT FIREPol Master Mix, 0,25-0,25 µl R és F primer, valamint 5 µl izolált DNS templát kerül pipettázásra. A reakció körülményeit az alábbiak szerint állítottuk be a COI régió esetén: 1. 95°C-on 15 perc a primer aktiválása, 2. 95°C-on 1 perc, 3. 45°C-on 1 perc, 4. 72°C-on 1,5 perc), 2-4-ik szakasz 40× ismétlése, 5. 72°C-on 5 perc, 6. 4°C-on tárolható a géntermék. 28S D2 régió esetén 1. 95°C-on 15 perc, 2. 95°C-on 1 perc, 3. 50°C-on 1 perc, 4. 72°C-on 1,5 perc, 2-4. szakasz 40× ismétlés, 5. 72°C-on 5 perc, 6. 4°C-on tárolható.

A PCR termék 5 µl-ét pipettáztuk a 2%-os TAE gél zsebeibe pozitív- és negatív kontroll mellett. Létrának GeneRuler 100 bp plus DNA került az első zsebekbe. A gélelektroforézist 100 V, 200 mA mellett 70 perc alatt végeztük el. A futtatott gél UV fényben vizsgáltuk meg.

A felszaporított és tisztított PCR-termékek szekvenálása 2 irányból valósul majd meg egy szolgáltató laboratórium igénybevételével. További bioinformatikai feldolgozás során a MEGA-X programot fogjuk használni.

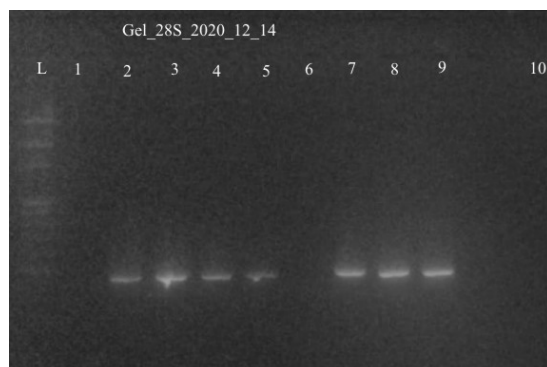
3. Eredmények és értékelésük

96%-os alkoholban tárolt anyagok közül 20 egyedből végeztünk DNS kivonást. 5 minta esetében a Sigma Aldrich GenElute™ Gel Extraction Kit-et, míg 15 mintánál a NucleoSpin DNA Insect Kit-et használtuk. A DNS izolálás eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

A GenElute™ Gel Extraction Kit-tet a gyártói protokoll szerint alkalmaztuk. Az elsődleges vizsgálatokba három fajt választottunk a Coccidae családból és kettőt a Diaspididae családból. A 28s D2 régiót az 5 vizsgált izolátum egyikéből sem sikerült felszaporítanunk. A citokróm-c-oxidáz 1 (COI) régiónál két esetben állítottunk elő génterméket.

A NucleoSpin izoláló kittel az eredmény citokróm-c-oxidáz 1 (COI) régió esetében a 12 értékelhető vizsgálatból 10-nél sikerült a régió felszaporítása, míg a 28s D2 régiónál 15 mintát nézve 9-ből sikerült génterméket előállítani. A minták közül 12 esetben néztük meg mindkét jellemző régiót és ebből hétből tudtuk mindkét régiót felszaporítani. Elmondható, hogy a Coccidae család képviselőit nézve, az optimalizált protokollnak köszönhetően 100%-os eredménnyel tudtuk az izolátumból szekvenálásra alkalmas génterméket előállítanunk a NucleoSpin DNA Insect Kit segítségével.

Az izolátumokból PCR-reakció során a vizsgált régiókat felszaporítva a termékeket gélelektroforézis segítségével tudjuk vizsgálni, amelyet az 1. ábra mutat 28s d2 régió esetében.

7. ábra: A PCR során felszaporított 28s D2 szakaszok elektroforetikus képe 2%-os agaróz gélben (etidium-bromidos festés mellett) UV fényben

Míg a Sigma Aldrich GenElute™ Gel Extraction Kit-tel készített izolátumokból 10 PCR-reakcióból mindössze kettő esetében sikerült a vizsgált génszakasz felszaporítása, addig az optimalizált NucleoSpin DNA Insect Kit-tel 27 mintából 19-ből. A gyártói utasításokat követve a GenElute™ Gel Extraction Kit alkalmazása mellett 40%-os, míg az optimalizált NucleoSpin DNA Insect Kit-tel 70%-os eredményt értünk el a kezdeti vizsgálatok során.

1. táblázat. Alkoholos pajzstetű mintákból nyert DNS-izolátum PCR-teszt eredményei COI, valamint 28s D2 régióra. Rövidítések: A: GenElute™ Gel Extraction Kit, B: NucleoSpin DNA Insect Kit; 1: géntermék előállítás sikeres, 0: géntermék előállítás sikertelen.

MÓDSZER	CSALÁD	FAJNÉV	COI	28S D2
A	Coccidae	<i>Coccus pseudomagnoliarum</i> (Kuwana)	1	0
A	Coccidae	<i>Parthenolecanium</i> Šulc	0	0
A	Coccidae	<i>Pulvinaria Targioni</i> Tozzetti	1	0
A	Diaspididae	<i>Carulaspis</i> MacGillivray	0	0
A	Diaspididae	<i>Unaspis euonymi</i> (Comstock)	0	0
B	Acanthococcidae	<i>Rhizococcus reynei</i> (Schmutterer)		1
B	Cerococcidae	<i>Antecerococcus intermedius</i> (Balachowsky)	1	0
B	Coccidae	<i>Ceroplastes japonicus</i> Green	1	1
B	Coccidae	<i>Physokermes hemicryphus</i> (Dalman)	1	1
B	Coccidae	<i>Physokermes hemicryphus</i> (Dalman)	1	1
B	Diaspididae	<i>Carulaspis juniperi</i> (Bouché)	0	0
B	Eriococcidae	<i>Eriococcus buxi</i> (Boyer de Fonscolombe)	1	1
B	Kermesidae	<i>Kermes</i> sp.	1	1
B	Marchalininae	<i>Marchalina hellenica</i> (Gennadius)		0
B	Margarodidae	<i>Porphyrophora polonica</i> (Linnaeus)	1	0
B	Ortheziidae	<i>Newsteadia floccosa</i> (De Geer)	1	1
B	Ortheziidae	<i>Ortheziola veydovskyi</i> Sulc	0	0
B	Pseudococcidae	<i>Chaetococcus sulcii</i> (Green)		1
B	Pseudococcidae	<i>Mirococcus</i> sp.	1	1
B	Putoidae	<i>Puto superbus</i> (Leonardi)	1	0

4. Következtetések, javaslatok

Az eddigi eredmények tükrében lehetséges költséghatékony és egyben megbízható módszer kifejlesztése a pajzstetvek DNS kivonására. A gyártói protokoll optimalizálása mindenképpen szükséges lépés a folyamatban. A továbbiakban újabb izolálási módszerek tesztelése is javasolt lenne. A hazánkban potenciális veszélyt jelentő fajok bevonásával célszerű bővíteni a kísérletet. A különböző gyártók kivonó kit-jeinek ár-érték arányú összehasonlítása, amely a ráfordított időt is figyelembe veszi, nagyban segítheti a pajzstetvek molekuláris vizsgálatának terjedését hazánkban. Célszerű lenne a későbbiekben a bevált protokollok kipróbálása száraz gyűjteményi mintákon is. A száraz minták bevonása nagy segítség lenne olyan fajok bárkódolásában, amelyek nehezen gyűjthetőek.

Növényvédelmi szempontból fontos pajzstetű fajok parazitoidjainak vizsgálatára érdemes lenne kiterjeszteni a morfológiai és molekuláris genetikai vizsgálatokat. Az azonosított parazitoidok bevonása biológiai növényvédelmi célú vizsgálatokba új lehetőségeket rejt a pajzstetvek elleni védekezés terén. Más kártevők ellen már hatékonyan alkalmazzák a természetes ellenségeket a növényvédelemben, amely segítséget nyújthatna a gazdálkodóknak, valamint a városi zöldfelület kezelőinek egyaránt a pajzstetvek ellen.

5. Köszönetnyilvánítás

A munkánk anyagi fedezetét a Nemzeti Kutatási-Fejlesztési és Innovációs Hivatal OTKA FK131550 sz. pályázata biztosította.

6. Felhasznált irodalom

Benedek P. (2007): Kertészeti kultúrák integrált növényvédelme. Nyugat-magyarországi Egyetem, Mezőgazdaság-és Élelmiszertudományi Kar, Környezettudományi Intézet Mosonmagyaróvár.

Brady S. G. - Gadau J. - Ward P. S. /szerk./ (2000): Systematics of the ant genus *Camponotus* (Hymenoptera: Formicidae): a preliminary analysis using data from the mitochondrial gene cytochrome oxidase I. A.D. Austin and M. Dowton, Collingwood.

Csóka G. (1997): Increased insect damage in Hungarian forests under drought impact. *Biologia* 52.159-162.

Dowton M. - Austin A. D. (1998): Evolutionary Dynamics of a Mitochondrial Rearrangement "Hot Spot" in the Hymenoptera. *Molecular Biology and Evolution* 16.298-309.

Fetykó K. (2014): Autópályák pajzstetűközösségeinek (Hemiptera: Coccoidea) biocönológiai és ökológiai elemzése. PhD, Gödöllő, Szent István Egyetem, Mezőgazdasági-és Környezettudományi Kar.

Fetykó K. - Szita É. (2012): Az Agávé tüskés pajzstetű *Ovaticoccus agavium* (Homoptera, Coccoidea, Eriococcidae) felbukkanása Magyarországon. *Növényvédelem* 48.169-172.

Gullan P. J. - Kaydan M. B. - Hardy N. B. (2010): Molecular phylogeny and species recognition in the mealybug genus *Ferrisia* Fullaway (Hemiptera: Pseudococcidae). *Systematic Entomology* 35.329-339.

Gullan P. J. - Martin H. (2003): Sternorrhyncha (jumping plant-lice, whiteflies, aphids, and scale insects). In: *Resh V. H. - Cardé R. T. /szerk./* Encyclopedia of Insects. Academic Press (Elsevier Science), Amsterdam et al., 1079-1089.

Hebert P. D. N. - Gregory T. R. (2005): The promise of DNA barcoding for taxonomy. *Systematic Biology and Environment: Proceedings of the Royal Irish Academy* 54. 852-859.

Kipling W. W. - Rubinoff D. (2004): Myth of the molecule: DNA barcodes for species cannot replace morphology for identification and classification. *Cladistics* 20.47-55.

Kondo T. - Gullan P. J. - Williams D. J. (2008): Coccidology. The study of scale insects (Hemiptera: Sternorrhyncha: Coccoidea). *Revista Corpoica – Ciencia y Tecnología Agropecuaria* 9.55-61.

Kondorosy E. (2012): Adventív poloskafajok Magyarországon. *Növényvédelem* 48.97-104.

Kosztarab M. - Kozár F. (1988): Scale Insects of Central Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kozár F. (1989): Scale insects – Coccoidea. [Pajzstetvek -Coccoidea. In Hungarian]. In: *Jermy T. - Balázs K. /szerk./* Manual of Plant Protection Zoology [A növényvédelmi állattan kézikönyve 2]. Akadémiai Kiadó, Budapest, 193-290.

Kozár F. - Konczné Benedicty Z. (2007): Rhizoecinae of the World. Plant Protection Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

Kozár F. - Konczné Benedicty Z. - Fetykó K. - Kiss B. - Szita É. (2013a): An annotated update of the scale insect checklist of Hungary (Hemiptera, Coccoidea). *ZooKeys* 309.49-66.

Kozár F. - Nagyné Dávid A. (1985): Néhány rovarfaj váratlan északi terjedése Közép-Európában és a klímaváltozások. In: *Növényvédelmi Tudományos Napok' 85.* Budapest, 8 pp.

Kozár F. - Szentkirályi F. (2005): Some effects of climate change on Insects in Hungary. In: (ed.) *L. I. /szerk./* Natural ecosystems On CD. Műszaki Kiadó, Budapest, 208-216.

Kozár F. - Szita É. - Fetykó K. - Neidert D. - Konczné Benedicty Z. - Kiss B. (2013b): Pajzstetvek, sztrádák, klíma. MTA ATK Növényvédelmi Intézet, Budapest.

Kress W.J. - Erickson D. L. (2012): DNA Barcodes Methods and Protocols. Humana Press.

Malausa T. - Fenis A. - Warot S. - Germain J. F. - Ris N. - Prado E. - Botton M. - Vanlerberghe-Masutti F. - Sforza R. - Cruaud C. - Couloux A. - Kreiter P. (2010): DNA markers to disentangle complexes of cryptic taxa in mealybugs (Hemiptera: Pseudococcidae). *Journal of Applied Entomology* 135.142-155.

Miller D. R. - Rung A. - Parikh G. (2014): Scale Insects, edition 2, a tool for the identification of potential pest scales at U.S.A. ports-of-entry (Hemiptera, Sternorrhyncha, Coccoidea). *ZooKeys* 431.61-78.

Pacheco da Silva V. C. - Bertin A. - Blin A. - Germain J. F. - Bernardi D. - Rignol G. - Botton M. - Malausa T. (2014): Molecular and Morphological Identification of Mealybug Species (Hemiptera: Pseudococcidae) in Brazilian Vineyards. *PLoS ONE* 9.e103267.

Porter T. M. - Gibson J. F. - Shokralla S. - Baird D. J. - Golding G. B. - Hajibabaei M. (2014): Rapid and accurate taxonomic classification of insect (class Insecta) cytochrome c oxidase subunit 1 (COI) DNA barcode sequences using a naïve Bayesian classifier. *Molecular Ecology Resources* 14.929-942.

Ripka G. (2010): Jövevény kártevő ízeltlábúak áttekintése Magyarországon (I.). *Növényvédelem* 46.45-58.

Sethusa M. T. - Millar I. M. - Yessoufou K. - Jacobs A. - van der Bank M. - van der Bank H. (2014): DNA barcode efficacy for the identification of economically important scale insects (Hemiptera: Coccoidea) in South Africa. *African Entomology* 22.257-266.

Simon C. - Frati F. - Beckenbach A. - Crespi B. - Liu H. - Flooto P. (1994): Evolution, weighting, and phylogenetic utility of mitochondrial gene sequences and a compilation of

conserved polymerase chain reaction primers. *Annals of the Entomological Society of America* 87.651-701.

Szita É. - Érsek L. (2017): Az indiai teknőspajzstetű (Coccomorpha: Coccidae: Ceroplastes ceriferus) szabadföldi megjelenése Magyarországon. Növényvédelem 73.148-151.

Wang X.-B. - Deng J. - Zhang J.-T. - Zhou Q.-S. - Zhang Y.-Z. - Wu S.-A. (2015): DNA barcoding of common soft scales (Hemiptera: Coccoidea: Coccidae) in China. Bulletin of Entomological Research 105.545-554.

Wang X. B. - Zhang J. T. - Deng J. - Zhou Q. S. - Zhang Y. Z. - Wu S. A. (2016): DNA Barcoding of Mealybugs (Hemiptera: Coccoidea: Pseudococcidae) From Mainland China. Annals of the Entomological Society of America 109.438-446.

Whiting M. F. - Carpenter J. M. - Wheeler Q. - Wheeler W. C. (1997): The Strepsiptera Problem: Phylogeny of the Holometabolous Insect Orders Inferred from 18S and 28S Ribosomal DNA Sequences and Morphology. Systematic Biology 46.

Willis K. J. - Bhagwat S. A. (2009): Biodiversity and climate change. Science 326.806-807.

Összefoglaló: A tanulmány egy olyan vizsgálatot mutat be, amely a Gordon-módszer családon belüli alkalmazásának eredményességét mérte. Bepillantást nyújt a konfliktus elsődleges szocializációs szintérré jellemző sajátosságaiba. Ismerteti a vereségmentes konfliktusmegoldó módszer egyedi vonásait. A diskurzuselemzés és a kérdőíves felmérés módszerét ötvözve pedig választ ad arra, hogy a III. Módszer elveinek és eszközeinek beépítése a mindennapokba milyen módon és mértékben segíti a szülőket és a gyermekeiket a győztes-győztes kimenetel elérésében.

Kulcsszavak: Gordon-módszer, család, diskurzuselemzés, kevert paradigma

Bevezetés:

A kutatás Dr. Thomas Gordon vereségmentes konfliktusfeloldó módszerének eredményességét vizsgálja az elsődleges szocializációs szintéren. Az empirikus kutatás előzményei közé tartozik egy olyan mérés, amelynek fókuszában szintén a megjelölt módszer áll, de konstruktív hatásának feltárása az óvodai közegben zajlott le. Ennek nyomán valósult meg három évvel később egy követéses vizsgálat az adott kísérleti csoport újramérésével, amelynek a következtetései az alapkutatáshoz viszonyítva megdöbbentőek voltak. Azok a gyermekek, akik hat-hét évesen győztes-győztes feleket produkáló problémamegoldó folyamatok aktív résztvevői voltak a Gordon-módszer alkalmazására révén, három évvel később az elkerülés és az alkalmazkodás stratégiájának képviselőivé váltak. Konfliktus megoldásaikat destruktív kimenetel kísérte. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kísérlet tapasztalatai alapján az óvodában elsajátított módszer feleleveníthető, valamint a környezet legkisebb támogatása által is eredményesebb, mint a lejegyzett másik kettő stratégia. A Gordon-módszer szinten tartása tehát megfontolandóvá vált. Ezt elősegítheti a több oldalról való megerősítés, az óvoda és az elsődleges szocializációs szintér nevelési elveinek közelítése is. Ez a feltételezés ösztönözte a kutatás lebonyolítását.

Problémafelvetés:

Felmerül a kérdés, hogy a családi közegben elősegítheti-e a győztes-győztes végkimenetelt a Gordon-módszer alkalmazása? Mennyi időbe telik, amíg automatikussá válik az előhívása, milyen hosszú a gyakorlás időszaka?

A gyermekek a módszer által milyen segítséget kaphatnak a problémáik feloldásában? Alkalmazkodik-e a gordoni modell a 3-7 évesek kognitív, szociális és emocionális fejlettségéhez?

Valamennyi konfliktustípus esetében képes a Gordon-módszer maradéktalanul feloldani a problémát? Melyek lehetnek azok a tényezők, amelyek csökkenthetik produktivitását a családban? Szükséges-e valamennyi elvét és eszközét érvényesíteni ahhoz, hogy győztes feleket produkáljon a problémamegoldó folyamat?

A kutatás elméleti alappillérei:

A fejezetet kettő nagyobb egység alkotja. Az első szakasz röviden ismerteti a családon belüli konfliktusok jellegzetességeit. A második rész a humanisztikus pszichológia egyik legnagyobb alakjának problémamegoldó modelljét, a Gordon-módszert mutatja be.

A családon belül számtalan módon jöhetnek létre kapcsolatok, amelyeket megannyi emberi viselkedésforma jellemezhet, ilyen például a kooperáció, a közömbösség vagy éppen a versengés. Csepregi (1994) tanulmányának bevezető szakaszában arról ír, hogy a szülők és a gyermekek közötti különbségek határának elmosódása, a szülői tekintély és a család függetlenségének csökkenése a közösségen belüli konfliktusok számának esését eredményezte. Hiszen nem

generálódhat feszültség és nézeteltérés, ha a gyermek igényei és szándékai a megcsappant tekintély miatt nem váltanak ki ellenállást. Konfrontáció nélkül viszont növekedni fog valóságérőtelenség hatalomérőtelensége, végelláthatatlanul követelőzővé válik, viselkedését a csapongás fogja jellemezni. A felgyorsult társadalmunkban a gyermekek a nap jelentős hányadát a nevelési és oktatási intézményekben töltik, így a problémák zömét a pedagógusok és a szakemberhálózat egyéb képviselői igyekeznek megoldani. A szülő távolléte miatt kisebb esélye van a konfliktusoknak a családban, így a felnőtt kevesebb mintát tud nyújtani a gyermek számára az elsődleges szocializációs szinten a problémamegoldás társadalmilag is elfogadott formáiról. A konfliktusok eltűnése pedig gyengítheti a közösség összetartozását és egységét.

A konfliktus elősegíti a kapcsolat fejlődését. A szülő-gyermek viszonylatban is meghatározó szerepe van, hiszen elősegíti a két fél közötti függő viszony fokozatos feloldódását. Az érettség és az önállóság kialakulásában a türelem és a tartós gondozás mellett a konfrontációnak is jelentős szerepe van. A családon belüli konfliktusoknak számtalan pozitív hozadéka van. Ha a gyermek eltérő nézetét érvényesíteni szeretné, akkor a folyamat által fejlődik kezdeményező-készsége. Az ütköztetés során pedig formálódik önállósága és kitartása is. Önuralmat és önfegyelmet a szülők által szabott, nyílt és következetes határok felállításával tanulhat. Ezek ellen lehet lázadni, de a keretek arra ösztönzik, hogy a valóság határain belül maradjon, és érzékelje szerepe korlátait. Ha hároméves koráig szembesül ezzel, akkor meg fogja tanulni elviselni a kudarcot és beismerni felvetései esetleges hibáit. A tragikusság iránti érzék kifejlődésével ismeri fel és fogadja el, hogy cselekedeteinek következményei lesznek, és bizonyos döntések veszteségekkel fognak járni az életében. Felruházza azzal a képességgel, hogy különböző értékeket valló egyénnel is nyílt és sikeres párbeszédet tudjon lebonyolítani, toleranciája egészséges önbizalmon alapuljon (Csepregi 1994).

Pilinszki és munkatársai (2015) empirikus vizsgálatukban arra keresték a választ, hogy melyek a leggyakoribb családi konfliktusok, és ezekre milyen konfliktuskezelési stratégiákkal reagálnak az egyének. Mérésüket Nógrád megyében valósították meg, módszerük a fókuszcsoporthoz tartozó interjú és a kérdőív vizsgálat volt. Előbbin ötvennégy szociális és államigazgatási szférában dolgozó egyén vett részt, akik közreműködésével négyszázhuszonkilenc önkéntes kérdőívet sikerült a csoportnak begyűjtenie. Az adatgyűjtés foglalkozása szintén az előzőekben megjelölt két szférába esik. A kutatás eredményei közül kiemelendő, hogy az alanyok munkájuk során a leggyakrabban a szülők között, a szülő-gyermek kapcsolatban és a testvérek viszonyában fedeznek fel problémahelyzeteket. Ezek forrásai közt megjelölték többek között az anyagi gondokból eredeztethető, az egyik családtag alkoholfogyasztásából származó, az agresszív magatartásból fakadó, az iskolai problémák köré szerveződő és a generációk között meghúzó ellentétekből kialakuló témákat. Az adott megye viszonylatában a munkanélküliség és a megromlott párkapcsolatok kérdésköréi is felvetődtek, amely a gyermekek szocializációjának szempontjából is káros hatásúak lehetnek. Fontos megállapítása volt a kutatásnak, hogy a megkérdezettek elbeszéléseikben a családi színteret inkább a problémák forrásaként, mintsem a lehetséges megoldások megtalálását támogató közegként jelölték meg (Pilinszki és Szabó 2015).

Gordon értelmezésében a III. Módszer minőségbeli különbségekkel rendelkezik az I. és II. Módszerhez képest. Utóbbi kettő hatalmi elvre épül. Ha szülő-gyermek viszonylatban értelmezzük az adott Módszereket, akkor az I-es esetben a szülő él hatalommal a gyermek felett, a II-esnél pedig a gyermek győz szülőjével szemben. A konfliktusban álló felek a versengő vagy az elkerülő stratégiát tekintik eredményesnek. Ezek a folyamatok győztes-vesztes feleket produkálnak, ahol a neheztelés, a harag, a félelem, az igazságtalanság, a csalódottság és a bosszúvágy érzése dominál. A III. módszer ellentétben az együttműködést és a közös energiabefektetést hangsúlyozza. Mindkét fél számára elfogadható megoldás születik, az elégedettség túl pedig az egyéni képességek és készségek fejlődése is bekövetkezik, mint például a kreativitásé. Kétoldalú kommunikáció alakul ki, amely elősegíti az érzések, ötletek, gondolatok szabad áramlását, a harmonikus egymásra hangolódást (Gordon 2010).

A szülő gyermeke viselkedése kapcsán kétféle érzést tapasztalhat. Ha a gyermek valamennyi lehetséges viselkedését egy keretbe foglaljuk, akkor ezt az elfogadás határvonala két részre osztja:

az elfogadás és az el nem fogadás sávjára. Az, hogy ez a vonal hol helyezkedik el, függ a szülő és a gyermek személyiségétől, valamint az őket körülvevő környezettől. Az elfogadás határvonala nem rögzített (Gordon 1999).

Gordon modellje előfeltételként azonosítja az elfogadás nyelvének ismeretét. Kizárja a közléssorompók alkalmazását, amelyek gátolják, súlyosabb esetben ellehetetlenítik a kétirányú kommunikációt. A vereségmentes konfliktusmegoldó folyamat fontos alappillére az én-üzenetek közvetítése, amelyben az üzenet alanya az „én” lesz. A beszélő tehát kifejezi, hogy milyen érzéseket váltott ki belőle a partnere viselkedése. Az üzenetek tehát nem a fogadóra irányulnak, hanem a feladó szükségleteit, érzéseit közvetítik (Gordon 2008).

A problémagazda személyének pontos beazonosítása kiemelt szerepet kap a módszer alkalmazásakor. Ennek hiányában ugyanis a felek oda nem illő készségeket, eszközöket vehetnek igénybe. A szülő és gyermek kapcsolatban négyféle helyzetet különít el Gordon (2008) *A gyerekeknél aranykönyve* című művében. Az elfogadható viselkedés sávján belül találhatóak a gyerekeknek van problémája és a nincs probléma esetek. Az elfogadás határvonala alatt pedig a szülőnek van problémája és a nekünk van problémánk területek. Ha a gyermeknek van problémája, akkor a segítő készségek használata eredményezhet konstruktív kimenetelt. Megkülönböztetünk passzív (odafordulás, csend, biccentők, ajtónyitogatók) és aktív (értő figyelem) segítő eszközöket. A nincs probléma területen az én-üzenetek típusai közül helyet kapnak az önfeltáró én-üzenetek, az elismerő én-üzenetek és a bajmegelőző én-üzenetek, továbbá a környezetmódosítás eszköze. Ha a szülő a probléma, akkor a konfrontáló én-üzenet és az eszközváltás segítheti igényeinek érvényesítési folyamatát. Ha mindkettő fél érintett, akkor Gordon hatlépcsős modellje által érhető el győztes-győztes állapot.

Hipotézisek:

Az első kutatói feltételezésem az, hogy a Gordon-módszer az elsődleges szocializációs szintéren is elősegíti a felmerülő konfliktusok maradéktalan feloldását a győztes-győztes végkimenetel biztosítása mellett.

Úgy gondolom, az értő figyelem és a gordon elvek alkalmazásával a szülő eredményesen tudja megsegíteni gyermekét problémáinak megoldásában, ha sikerül beazonosítania a problémagazda személyét, és elegendő idő áll rendelkezésére a módszer érvényesítéséhez.

Véleményem szerint a Gordon-módszer következetes használata által a gyermek képessé válik érzelmeinek árnyaltabb megfogalmazására is, viselkedésében háttérbe szorul a tettlegesség, igényelni fogja a megbeszélés folyamatát.

A vizsgálat korpusza:

Az adatközlők azonosak voltak a diskurzuselemzés és a kérdőíves felmérés során. Felkutatásukat a Gordon Kiadó Magyarország Kft. ügyvezető igazgatója segítette. Kiválasztásuk legfontosabb tényezői a Gordon-módszer ismerete mellett annak családon belüli mindennapos használata volt 3-12 éves gyermekek körében. Az életkort a kutatás előzményei, a módszer gyakorlatba való beépítését pedig a hiteles eredmények elérése tette szükségessé. Hangsúlyos volt továbbá valamilyen típusú Gordon-tréning legalább egyszeri elvégzése is, amely az adatközlők megfelelő forrásból való tájékozottságát igazolta. Hét család vállalkozott a kutatásban való részvételre. Valamennyien megyei jogú városban élnek. Családszerkezet tekintetében három egyszülős család és négy nukleáris család alkotta az alanyok halmazát. A gyermekek életkor szerinti megoszlása a következőképpen alakult: négyéves kettő fő, öt éves egy fő, hatéves három fő, tizenegy éves egy fő, tizenkettő éves egy fő.

A vizsgálat módszerei:

A hipotézisek helytállóságának vizsgálatát egy kevert módszerű kutatás lebonyolítása segítette. A diskurzuselemzés során az adatközlők által rögzített hanganyagok kerültek elemzésre. A kutatás alanyai az esetek rögzítéséhez pontos instrukciókat kaptak. Az adatfelvétel időtartama kettő hónap volt. A hangfelvételek prototipikus társalgások voltak. Az 53 informális

beszélgetés közül 41 dialógus és 12 polilógus volt. A valódi társalgások transzkripció átíratái az elemzés legfontosabb eszközei voltak. A tartalomelemzés preconcepciók megalkotásával valósult meg. Az adatok pontos, szakszerű és hiteles feldolgozása érdekében én magam is részt vettem a kutatás ideje alatt egy harminc órás P.E.T. Szülői Eredményességi Tréningen.

A kérdőíves felmérés hagyományos papíralapú módszerrel valósult meg. A kérdőív öt nagy egységre volt osztható. Az első rész a demográfiai adatok feltérképezését tartalmazta. A második egység a konfliktusmegoldás vereségmentes módszerének elsajátítási folyamatát kutatta az adatközlők viszonylatában. A harmadik szakaszban az adatközlők Gordon-módszerrel kapcsolatos személyes tapasztalatai és családon belüli alkalmazásának szokásai kerültek középpontba. A negyedik rész két kérdése a hatlépéses modell köré szerveződött. Az ötödik egység önreflexió megfogalmazására kérte fel a kitöltőket a kvalitatív vizsgálathoz kötődően.

Eredmények:

A diskurzuselemzés eredményeinek bemutatásakor fontos szerepet kap e fejezetben a rögzített esetekből kiemelt példák sora. Az egyes családok elkülönítő jelölést kaptak. A felismerhetőség elkerülése érdekében a nevek kicserélése a dialógusokban szükséges lépés volt. Ennek jelölése: **Gyermek neve**. A valódi társalgások transzkripció átíratának gyűjteményében az egyes dialógusok számozásra kerültek. Az idézett párbeszéd felett a kapcsos zárójelen belül a családot jelölő betű mellett ennek a száma látható. Ezt követi a fordulók megjelölése.

A rögzített esetek egyedisége mellett számtalan olyan anyagot találhatunk, amelyek ugyanazon *problémaforrás* köré szerveződnek. Az egyik ilyen kritikus pont a családok életében az óvodába indulás pillanata. A belebonyolódás többféleképpen valósul meg. Az (1a) példában a gyermek játsszával indít, az (1b) társalgásban a sírás a kezdő momentum.

(1a) [C2, 1-3]

GY: Anya::↓ (.) ◦ nem akarok óvodába menni ◦ (..)↓ kérlek (.) n:ézd meg (.) hogy nem vagyok lázas (..) Betegnek érzem magam↓

A: Gye:re drágám (.) megnézek (..) Nem (.) nem vagy beteg↓ úgy látom (.) Rosszul érzed magad↑

GY: I::gen↓ (..) szeretnék itthon maradni↓ /Sírva fakad./

(1b) [D2, 1-3]

GY: /Sírás./

A: **Gyermek neve**↓ (..) ↑nagyon rossz nekem (.) hogy állandóan ezt csinálod >minden reggel<↓

GY: ◦ Nem↓ (.) nem akarok oviba menni (..)↓ Utálom↓ ◦

Gordon modelljében (2008) *a problémagazda személyének azonosítása* a legfontosabb mérföldkőnek számít az eredményes problémamegoldó folyamat kibontakoztatása érdekében. E nélkül a résztvevők nem tudják beazonosítani, hogy melyik eszközt kellene alkalmazniuk, ami gátat szabhat a győztes-győztes kimenetelnek. Ha a gyermek megsegítésre szorul, akkor az értő figyelem lehet az egyik kulcsa a megoldásnak.

(1) F[1, 1-4]

A: Izgulsz a dolgozat miatt↓

GY: (.) Igen (.) izgulok (.) hogy nem fog jól sikerülni↓ (.) ↑<Nem azért (.) hogy leszidnál (.) mert tudom (.) hogy nem fogsz>↑ (.) hanem mert én szeretném, ha jól sikerülne↓

A: (.) Zavar téged (.) ha rossz jegyet kapsz valamiből↓

GY: Igen (.) mert tudom (.) hogy ◦ tudnám jobban is ◦

A rögzített anyagok tekintetében összességében megállapítható, hogy az édesanyák megfelelően tudták azonosítani a problémagazda kilétét. Az ehhez szükséges eszközt is helyesen

választották meg. Elenyésző számban találunk csak példát arra, hogy ez a lépés hibás lenne a folyamatokban.

Közléssorompók és te-üzenetek Gordon (2001) szerint a jó szándék ellenére csak további problémát generálnak, és gátolják a bajban lévő dilemmájának tovább gondolásában. Az adatok feldolgozása által megállapíthatóvá vált, hogy a kutatásban részt vevő családokban közel azonos arányban alkalmazzák ezeket a Gordon által elfogadott én-üzenetekkel. A legtipikusabb közléssorompók a figyelmeztetés, fenyegetés, a kioktatás, logikai érvelés, meggyőzés, a faggatózás, az utasítás irányítás, parancsolás, illetve a tanács, megoldási javaslat. A gyermekek visszajelzése sokatmondó, ezek a mondatok megakasztották a problémamegoldó helyzeteket. Ellenérzést váltottak ki az egyénekből, beléjük fojtották gondolataikat, bezárkóztak tőlük. Mégsem mondhatóak teljes mértékben destruktív kimenetelűnek a kutatás rögzített anyagai. Ennek egyik oka, hogy az adatközlők váltakozva használják a problémásávbán a bemutatott formákat az én-üzenetekkel.

Tanács, megoldási javaslat

(1) [D2, 15-16]

A: Ühüm. ↓ (.) Pedig én úgy gondolom (.) hogy azért neked igazán jó: ám ha alszol (.) mert itthon is szoktál [aludni délután

GY: Ne:m] (.) utálom ↓

Az *én-üzenetek* hallatára azonban gyermekek érdemben reagáltak a jelzésekre. Nem volt tapasztalható ellenállás, ötleteltek, érzelmet fejeztek ki, tanácsot kértek, amely az igény kielégítésének szándékát sejtette a részükről.

(1) [C3, 6-7]

A: *Gyermek neve* (.) nagyon (.) aggódok (.) hogy nem elég vastag a jég és (.) beleesel a vízbe (..) megsérülsz (.) [vizes lesz] ↓

GY: /Sír./ (..) Hogy (.) próbálom akkor (.) ki↑

Az *értő figyelem* a kutatás alanyait abban segítette, hogy teljesen ráhangolódjanak gyermekeikre. Ez egyaránt magába foglalta az emocionális és a kognitív együttrezgést is. Kimagasló számban található a hanganyagokban értő figyelemre példa.

(1) [A16, 1-6]

A: Jól láttam (.) reggel (.) hogy már nagy farsangi hangulat volt a csoportban ↑

GY: Ige:n (.) de (.) az elején (..) kicsit féltém ↓

A: Izgultál (.) hogy milyen lesz ↓

GY: Ne:m (..) féltém mert (.) nem szabadott kisautózni ↓

A: (.) Kicsit összezavarodtál mert (.) nem tudtad (.) hogy mivel lehet játszani ↓ (.) Aggódtál (.) hogy olyat csinálsz, amit (.) nem szabad ↓

GY: I:gen (.) mert az elején csak (.) ka:rdot meg (.) koroná:t lehetett csinálni (.) aztán jöttek a jó: játékok ↓

Az *értő figyelem* esetében mind a szakirodalom, mint pedig a képzés hangsúlyozta a kijelentő mondatok alkalmazását. Ha azonban a beszélő szándéka szerint minősítjük a családok által használt értő figyelmet kifejező mondatokat, akkor minden közösségnél előfordult az édesanyák beszédében a kérdő típus. Legtöbb esetben annak is az eldöntendő formája. Való igaz, hogy a kérdés alapvetően válaszadásra serkenti a hallgatót, de Gordon módszerében nem a faggatózáson, a tájékozódáson van a hangsúly, hanem az érzések verbalizálásának megsegítésén.

(2) [A10, 1-3]

GY: Ezzel a babával (.) nem is lehet játszani↓

A: Szeretnéd (.) ha már olyan nagy lenne (.) mint te↓ (.) Úgy érzed akkor (.) jobban tudnátok együtt játszani↓

GY: Ige:n (.) de olyan so::k idő (.) amíg megnő↓

Az értő figyelem kapcsán Gordon (2008) hangsúlyozza, hogy esetenként rengeteg türelmet és kitartást igényel az érzelmek felszínre hozása. A megoldást nem kell azonnal megtalálnia az érzelmi árvízben szenvedő egyénnek a megsegítés folyamatában. Gyakran előfordul, hogy csak később bukkan elő ez. Az is megeshet, hogy a megsegített személy egyszerűen csak nem mondja el a másik félnek, hogy mire jutott. Ilyenkor a megsegítőnek fontos tudatosítania magában, hogy az ő hatásköre a probléma megoldásának előrelendítése volt, így szerepét maximálisan betöltötte. A kutatásban részt vevő családok esetében ez a jelenség inkább az idősebb gyermekek, a tizenegy és tizenkettő éves személyek esetében volt megfigyelhető.

A rögzített anyagokban számtalan példát találunk a *hatlépéses gordonni modell* alkalmazásának kísérletére. Kevés viszont ezek közül az, amely pontosan alkalmazza az elvárt formát. Ez alatt pedig nem az értendő, hogy mind a hat lépcsőfokot a szakirodalmi leírásnak megfelelően kell végig járni. Az eredményes társalgások azt igazolják, hogy csak akkor működik, ha a szülő formálja a modellt a gyermek kognitív, szociális és emocionális képességeihez. Ezt mutatja be lentebb a példa. Megjegyzendő, hogy ez is tartalmaz olyan elemeket, amely az eddigi elemzési szempontok figyelembevételével nem illik a gordonni elvekhez. Ilyen például, hogy az édesanya nem alkalmaz én-üzenetet saját érzéseinek nyílt közlésére. Márpedig érzékelhető annak igénye a részéről, hogy mesét szeretne olvasni gyermekének. Ezt a hanganyaghoz csatolt kiegészítő információk részéről meg is erősítették. Mégis eredményes volt a megoldásuk.

(1) [A2, 1-15]

GY: Anya:: (.) ki mesél ma:

A: Én↓

GY: Jaj: ne már↑

A: (.) Jobb szereted, ha apa mesél↓

GY: Ige:n mert apa mindig legózik velem↓

A: (.) Szeretnél esténként legózni↓

GY: I:gen↓

A: Szívesen legózik veled én is↓

GY: De te nem legózol olyan jól mint apa↓ (.) Apa olyan sz:uper dolgokat épít↓

A: Értem↓ (.) És akkor én (.) hogy olvassak neked mesét↑

GY: A mesét te olvasd mert az (.) te tudod jobban↓ Apa mindig össze-vissza olvas↓

A: Mit szólnál (.) ha azokon a napokon amikor apa altatja a húgodat (.) mese előtt nekünk is lenne közös játékunk (.) Mit jó anyával játszani↑

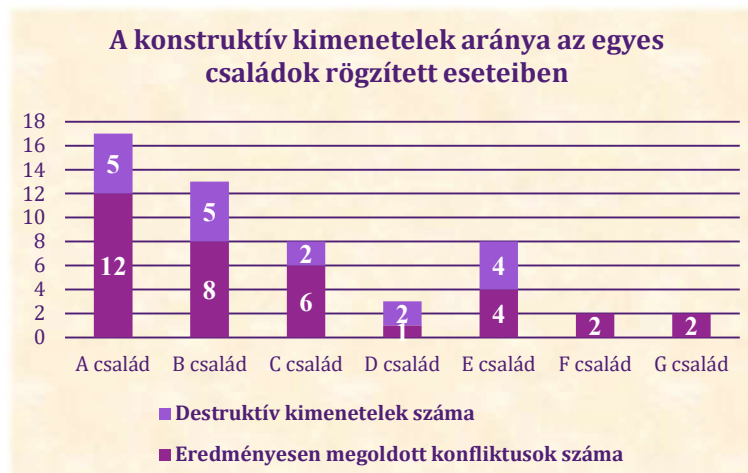
GY: (.) Unozni és feladatlapozni

A: Akkor apa napjain legóztok (.) anya napjain meg kártyázunk vagy feladatlapozunk↓

GY: (.) Jó:↑ Ez így jó lesz De (.) azért lehet hogy (.) legózni többször akarok majd↓

A rögzített esetek többségében azonban nem ez a lebonyolítási forma és végkifejlet volt tapasztalható. A destruktív jelleget többnyire a közléssorompók alkalmazása és a kompromisszum megjelenése adta. Másik forrása jellemzően még az volt, hogy az édesanyák beleragadnak az értő figyelem használatába, amely tartósan akkor ígér eredményeket, ha a probléma kizárólag a gyermeké.

A kutatás adatközlői az előzetesen megjelölt tizenöt-húsz konfliktusmegoldó helyzet rögzítését változatos mennyiségben teljesítették. A következő *diagramról* egyrészt leolvasható, hogy az édesanyák mennyi felvételt készítettek családjukban. A legtöbb esetszám a tizenhét volt, a legkevesebb a kettő. Ezek közül az egyik család az a közeg volt, amelyben a hallássérült kisfiú nevelkedik. Édesanyja elmondta, hogy kihívást jelentett számukra a feladat, mert kommunikációjuk jelentős részét a jelnyelv teszi ki, amely nem illeszkedik a kutatás adatrögzítési módjához. Az adatközlő mégsem lépett vissza, mert a gordonni értő figyelem beépült a mindennapjukba. A diagram továbbá szemlélteti az eredményesen megoldott konfliktusok számát is az egyes családokra levetítve. A győztes-győztes kimenetelt elősegítette a Gordon-módszer. Ha összeadjuk a családok konstruktív kimenetelű folyamatait, akkor harmincöt eredményes problémamegoldást kapunk. Ez azt jelenti, hogy a rögzített esetek hatvanhat százaléka győztes-győztes feleket produkált. Ugyanakkor az előzőekben ismertetett eredmények is mutatják, hogy tulajdonképpen egy családban sem volt olyan konfliktusfeloldó folyamat, amelyben a gordonni elveknek ellentmondó viselkedés vagy eszköz ne jelent volna meg.

1. számú diagram: A győztes-győztes kimenetek aránya az egyes családok anyagaiban

A kvantitatív kutatás eredményeinek bemutatása során a számszerű adatok szemléltetését diagram segíti. A nyitott kérdések esetében a feldolgozást segítő preconcepciók is megjelölésre kerültek. A tanulmány terjedelme miatt a következőkben kettő kérdés analizálására kerül sor.

A kérdőív húszas számmal jelölt projektív kérdése során három gyermeki üzenet lett lejegyezve. Az adatközlőknek erre kellett reagálniuk, és a Gordon-módszer eszközeit használva olyan értő figyelmet közvetítő választ adniuk, amely hitelesen tükrözze a szavak mögött rejlő érzéseket.

Az első esetben a gyermek barátja elvesztésétől fél, hiányozni fog neki, amikor iskolába kell mennie. A második szituációban a kisgyermek olyan tigris jelmezt szeretne, amit még más nem hordott, így különlegesnek, egyedinek érezheti magát majd benne. A harmadik üzenetben a gyermek haragszik, mert igazságtalannak érzi, hogy ő nem kaphatja meg az áhított játékot. Az elemzés során szituációnként kerülnek lejegyzésre az eredmények. Kiértékelésre kerül az érzelmek helyes beazonosítása, a közléssorompók sikeres elkerülésének mértéke, az esetleges többlettartalmakkal való bővítés gyakorisága, valamint a mondatfajta jellege a beszélő szándéka szerint. Mindegyik elemzésben kiemelésre kerül az a válasz a mérőanyagokból, amely a legpontosabban dekódolta az üzenetet.

Az első esetben három adatközlő megfelelő érzelmet jelölt meg mondatában („*Úgy látom, Petivel szeretsz a legjobban játszani. Félsz, hogy el kell szakadnotok egymástól.*”). További kettő adatközlő is ráérezett a problémára, de a félelmet a „...rosszul esik...” kifejezéssel azonosította. Másik két édesanya az izgatottság és a félelem érzését jegyezte le az iskolával kapcsolatban. Közléssorompót egy alany se alkalmazott. Egy esetben fogalmazódott meg kérdő mondat, a többi alany válasza a gordonni elvekhez igazodva kijelentő mondatként lett lejegyezve.

A második szituáció kapcsán egyetlen olyan válasz érkezett, amely megfelelően értelmezte a gyermek által küldött kódot („Fontos számodra, hogy a jelmez a sajátod lehessen. Különlegesnek éreznéd magad, ha egyedi jelmezt vehetnél fel.”). Mindegyik adatközlő rendkívül közel járt a helyes megoldáshoz, több esetben a mondat egyik fele tartalmazta is azt, de számtalan többlettartalommal ruházták fel az üzenetet („...ha közösen csinálnánk egy tigris jelmezt.”). A kutatás alanyai közül ketten eltértek az elvárt mondatfajtaól, egyikük kérdő, a másikuk felszólító formát alkalmazott. Közléssorompók nem jelentek meg.

A harmadik üzenet kapcsán több érzés is megfogalmazódott az édesanyák részéről, ilyen például a féltékenység, a csalódottság, a kisebbségérzés, burkoltan az irigység és felszínesen a düh is. Két esetben kérdő mondatfajtaát alkalmaztak az alanyok. Emellett az az édesanya, aki jól ráértett a mögöttes tartalomra („Igazságtalannak érzed, hogy te nem kaphatod meg a játékot, pedig barátok vagytok.”) egy második kérdő mondatdal, amelyben a faggatózás közléssorompóját alkalmazta, vélhetőleg meggátolta a további eredményes problémamegoldó folyamatot („Mondtad már Bálintnak, hogy szomorú vagy emiatt?”).

A kombinált huszonkettes számú kérdés első egysége az adatközlők megfigyeléseire támaszkodva annak a lépcsőfoknak a megjelölését kérte, amely a legnagyobb nehézséget okozza a gyermek számára. A második lépcsőfok, vagyis a lehetséges megoldások keresése szakasz három esetben is jelölést kapott. A döntés végrehajtási módjának egysége, az ötödik lépcsőfok, szintén három adatközlő mérőanyagában jelent meg válaszként.

A kérdés második felében nyitott válaszadási technika került kiválasztásra annak érdekében, hogy az édesanyák választásaikat indokolni tudják. A prekoncepciók között szerepelt a kognitív adottságok, a szociális kompetenciák fejlettsége, a kreativitás szintje, a türelem mértéke, az egocentrikus világnézet és a beszédprodukció életkori/egyéni sajátosságai. Az egocentrikus világnézet kategóriájába sorolható a „...saját megoldására koncentrál...” válasz, ami a 2. lépcsőfokot nehezíti meg. Az „Ezek már nem mindig érdeklők, túl vagyunk rajta, haladjunk.” az ötödik lépcsőfok érvényesítésénél okoznak problémát, amely a türelem mértékének kategóriájába sorolható. Az „Ő még kicsi ehhez.” válaszból nem azonosítható be, hogy a képesség-és készségterületek mely csoportjára gondolt az édesanya. Valószínűleg a gyermek életkorának általános jellegzetességeit érthette alatta, amely által a negyedik lépcsőfok jelent kihívást a kiskorú számára. Érkezett egy „Életkorából kifolyólag...” válasz is, amely az ötödik lépcsőfoknál jelent meg problémaforrásként. Az „...egyik fél se sérüljön...” indoklást adta meg az egyik édesanya szintén a döntéshozatal lépcsőfokán, megjelölve ennek forrását is, amely az „...empátia hiánya...” volt. Utóbbi így a szociális kompetenciák fejlettségéhez sorolható. A kreativitás hiánya két adatközlőnél is megjelent. A „...nincs ötlete...”, „...ugyanazokat próbálja...” észlelések a második szintet nehezíti meg az édesanyák szerint.

2. számú diagram: A gyermekek számára nehézséget okozó lépcsőfok

Következtetések:

A következtetések a minta mennyiségi mutatóiból kifolyólag kizárólag csak erre a korpuszra vonatkoztathatóak, általánosítást nem lehet levonni belőlük a teljes populációra.

Az empirikus kutatás ideje alatt rögzített hanganyagok elemzése által az alábbi következtetések fogalmazhatóak meg. A konfliktusok típusait vizsgálva megállapítható, hogy a kutatásban résztvevő családok körében a legjellemzőbbek az érdekkonfliktusok voltak. Bizonyos dilemmák az adott problémamegoldó folyamat konstruktív jellege ellenére is visszatértek, ilyen például a gyermekek óvodába indulásának pillanata.

Az elemzett esetek nagy hányadában a problémagazda a gyermek volt. A kutatás adatközlői az ilyen jellegű konfliktusok kezelésében eredményesebbek voltak. Érzelmi árvíz hiányában ugyanis türelmesebbek, empátikusabbak, hitelesebbek és elfogadóbbak voltak. A problémagazda szerepkörén kívül a környezet jellemzői és az idő tényezői is hatottak az édesanyák támogató jelenlétének minőségére. Ha nem tudták megteremteni a ráhangolódás feltételeit (például autózetés közben), vagy egy háttérből érkező inger elvonta a figyelmüket (például másik kisgyermek kiáltása, segítségkérése), akkor szándékuk ellenére is csökkent a megsegítésük pozitív hatása.

A diagram bemutatta, hogy az egyes családok mennyi esetet rögzítettek, és ebből az elemzés során hány volt konstruktív kimenetelűnek minősíthető. Ha ezt összevetjük a módszer családban alkalmazott éveinek számával, akkor megállapítható, hogy minél több ideje van jelen egy közegben a Gordon-módszer, annál természetesebben tudják segítségül hívni azt a benne élő egyének. Az édesanyák mondatai kevésbé tűnnek tankönyvszagúnak, hanglejtésük is sokkal hitelesebben hat. A gyermekek reakciója pedig változatosabb, ötletesebb, kreatívabb. Az eredmények kiértékelése nyomán tehát felismerhetővé vált, hogy a módszer csak hosszú és kitartó gyakorlás által épülhet be a családok életébe, az egyének személyiségébe.

Az édesanyák körében a legjellemzőbb közléssorompó típusok a faggatózás, a prédikálás és a megoldási javaslat nyújtása volt. Gordon (2008) kiemeli, hogy a segítő szándék ellenére is tanácsot csak akkor szabad adni, ha a másik fél kéri. A rögzített esetek között erre is látunk példát, így összevethető volt, milyen végkifejletet produkál, ha a gyermekek kérésre, vagy anélkül kapták ezeket. Látványos elutasításban volt részük azoknak az édesanyáknak, akik az utóbbi körülmények között osztották meg alternatíváikat. Pedig a kisgyermekek rendkívül kreatív megoldásokat tudnak kitalálni, ezt a rögzített anyagok is igazolják. Az ő esetükben is megfigyelhetővé vált az eredményesség magasabb foka, ha más a problémagazda. Ha a szülő megfelelő időben és térben, kiegyensúlyozott lelkiállapotban találja a gyermekét, akkor elegendő lehet egyetlen konfrontáló én-üzenet is ahhoz, hogy igényei érvényesülhessenek.

Az adatközlők a módszer eszközei közül legmagasabb szinten az értő figyelmet tudják alkalmazni. Hibát ebben is vétettek, aminek a leggyakoribb formája a kérdő mondat megformálása volt a kijelentő helyett, mégis a legtöbb esetben képesek voltak pontosan beazonosítani a gyermek érzelmeit. Kitartóan kutatták ezeket az emóciókat, gyakran viszont pont emiatt ragadtak bele a folyamatba, és lett eredménytelen a megsegítésük. Legkevésbé nem tudtak mondani, pedig a szakirodalmak már hosszú ideje hangsúlyozzák, milyen fontos szerepe is van a határok megjelölésének a gyermekek szocializációjában.

A kvantitatív vizsgálat mérőanyagainak kiértékelése és elemzése által három kérdés kiemelésével a következő megállapítások jegyezhetőek le. A hatlépcsős modell kapcsán az édesanyák válaszai alapján az ötletgyűjtés és a legjobb megoldás kiválasztásának szintjei jelentenek kihívást a gyermekeknek. Ha ezt összevetjük a rögzített esetekkel, akkor válaszuk helytállónak minősíthető, és ténylegesen tetten érhető. Az indoklást is a hanganyagok elemzése, illetve a kérdőív huszonegyedik kombinált kérdésének második fele adja meg. Egyrészt magyarázható azzal, hogy a közléssorompók gyakori használata (utasítás, megoldási javaslat, prédikálás) gátolja a gyermekeket a próbálgatások és a közvetlen tapasztalatszerzések megélésében, és ez csökkenti kreativitásukat, motivációjukat a későbbi esetekben is. Az alanyok ezeket a tényezőket a kérdőív megjelölt nyitott kérdésében le is jegyzi, és bár a kérdés részben

más jellegű volt, de válaszuk ezt a jelenséget is lefedi. Másrészt az édesanyák több esetben sokáig leragadnak az értő figyelem használatánál, és mire ösztönöznék a továbblépést, a gyermek már elveszítette türelmét. A módszer formálása a gyermek képességeinek szintjéhez tehát szintén okozhatja a megakadást ezeknél a lépcsőfokoknál. Pedig a diskurzuselemzés eredményeit bemutató fejezet példája és az alap kutatás következtetései is azt igazolják, hogy a gyermekek képesek végig járni a hatlépcsős modell valamennyi szakaszát. Következtetesképpen tehát megállapítható, hogy a szülők vezető, mediáló szerepe befolyásolja a gyermekek haladását a modell szintjei között, vagyis ebben az életkorban elengedhetetlen a felnőtt támogató, mintaadó jelenléte. Ez természetesen könnyebben megvalósítható, ha a szülő közvetítőként van jelen például egy gyermek-gyermek konfliktusnál, mintha az ő igényei is sérülnének. Fontos tehát, hogy megtanulja késleltetni érzelmi viharát utóbbi eredményessége érdekében is.

A projektív kérdés eredményei alapján megállapítható, hogy elméleti síkon az édesanyák sokkal kevesebb eltérést produkálnak a gordon elvekhez és eszközökhöz képest, mint a gyakorlatban. Közléssorompó az első két üzenetre adott válaszokban egyáltalán nem jelenik meg, a harmadik példánál is csak csekély számban. Ebből arra lehet következtetni, hogy érzelmi árvíz hiányában, kellő átgondolási idő mellett akár már két év alatt is magas szinten elsajátíthatóak a módszer alkalmazásához szükséges ismeretek a felnőttek körében. Ugyanakkor összevetve a gyakorlatban való érvényesítéssel lejegyezhető, hogy három-öt év is kevés ahhoz, hogy automatikussá váljon az egyén megnyilvánulásaiban éles helyzetben.

A módszerek együttes alkalmazása az első kutatói feltételezést megcáfolta. Nem azért, mert voltak destruktív kimenetelű konfliktusok is a diskurzusokban. Főleg, hogy konstruktív kimenetelt nagyobb arányban találunk a rögzített esetek között. Hanem azért, mert voltak olyan visszatérő konfliktusok, amelyeket az adott helyzet győztes-győztes kimenetele ellenére a módszer sem tudott maradéktalanul feloldani az elsődleges szocializációs szinten. Nem szabad figyelmen kívül hagyni továbbá azt sem, hogy egyetlen olyan konfliktusmegoldó folyamat sem volt, amelyben színtisztán csak a vizsgált módszer lett volna jelen. Márpedig a hipotézis megfogalmazásában egészében utal erre. Megállapíthatóvá így csak az vált, hogy a vereségmentes konfliktusmegoldó módszer elemeinek beemelése, még ha pontatlan is az átvétel, növeli az eredményes kimenetek arányát. A kérdőíves vizsgálat alapján a szülők szerint is vannak olyan szituációk, amikor nem mindig a Gordon-módszer a legeredményesebb. Leginkább biológiai és lelki állapotokat jegyeztek le ennek okán, ilyen például a fáradtság, a betegség, vagy a korábbi sérelmek feloldásának hiányából fakadó alacsony együttműködési és motivációs szint.

A második hipotézis helytállónak bizonyult. Számtalan példa igazolja, hogy a szülők az értő figyelem és a gordon elvek alkalmazása által, ideális környezeti elemek és hatások mellett képesek eredményesen megsegíteni gyermekeiket problémáik feloldásában. Ha ezekből azonban már egy nem érvényesül, akkor nagyobb harcot kell megvívniuk, és az esetek alapján a legtöbbször mindez hiába is való.

A harmadik kutatói kijelentés az óvodai szinten folytatott vizsgálat eredményeihez képest helytelennek bizonyult. Amíg a másodlagos szocializációs szinten a gyermekek érzelmkinyilvánításának mértéke fejlettebb volt a Gordon-módszer tartós alkalmazása révén, addig a családi közegben nem mutatkozott meg szignifikáns különbség. Bár tettelegesség egyáltalán nem volt tapasztalható, mégis az esetek egy kisebb hányadában még csak az igénye sem merült fel a megbeszélés folyamatának. A gyermekek interakcióba léptek ugyan szüleikkel, de verbális kommunikációjukra nagy arányban a tőmondatok alkalmazása, a tagadó, hárító és közömbös kifejezések használata volt jellemző. Természetesen volt olyan család is, ahol az óvodás korú gyermek beszédében megjelentek az érzelmek, valamint a kreatív gondolkodás jelei és az együttműködés formái. Itt az adatközlők már három-öt éve alkalmazzák a módszert családjukban, de még így sem érte el a gyermekek nyelvi kifejezőképességének szintje a korábban vizsgált óvodásokat.

Összegzés: A tanulmány témája Dr. Thomas Gordon III. Módszerének tanulmányozása volt az elsődleges szocializációs szintéren. A kevert módszerű vizsgálat megalapozását az elméleti ismeretanyag feltárása segítette. Elsőként a konfliktus családon belüli megjelenésének egyediségei lettek bemutatva. Kiemelt szerepet kapott továbbá a Gordon-módszer tanulmányozása is.

A hipotézisek helytállóságának vizsgálata és a kutatói kérdések megválaszolása kettő módszer együttes alkalmazása által valósult meg. A diskurzuselemzés során az adatközlők által rögzített hanganyagok elemzése, a kvantitatív mérésnél pedig a kitöltött kérdőívek kiértékelése nyomán fogalmazódtak meg a következtetések. Az első és a harmadik kutatói feltételezést az eredmények megcáfolták, a második hipotézist pedig igazolták.

Kitekintés: Az empirikus kutatás tehát igazolta a Gordon-módszer eredményességét az elsődleges szocializációs szintéren is. Megjelölt viszont olyan tényezőket, amelyek érvényesülése esetén nem mindig biztosítja a konstruktív kimenetelt. Ha összevetjük az eredményeket az alapkutatás adataival, akkor azt látjuk, hogy az óvodában a gyermekek magasabb szinten tudták alkalmazni a módszert. Bár a két közegben eltérő volt a problémagazdák személye által kialakított esettípusok gyakorisága. Az óvodában inkább a mindkettő személyé a probléma kategória érvényesült, míg a családokban többnyire az egyik fél igényei sérültek. Mégis érzékelhető a különbség, leginkább az érzelemkifejezés módjának területén. Ebből kifolyólag felmerül a kérdés, hogy kizárólag a családban történő ismerkedés, tanulás által évekkel később milyen szinten lehetne felfedezni a gyermekek megnyilvánulásaiban Gordon elveit. A kutatás a szakirodalmak feltárása által igazolta a család szerepének jelentőségét a későbbi konfliktuskezelési szemléletmód kialakításában. Az interiorizálódás mértéke azonban ismét csak a kutatás alanyainak újramérésével lenne vizsgálható. Mivel olyan családokat sikerült bevonni a mérésbe, akiknél a gyermekek csak odahaza találkoznak a III. Módszerrel, ezért a követéses vizsgálat lebonyolításáig érdemes lenne olyan alanyokat is felkutatni, akik az elsődleges és másodlagos szocializációs szintéren is gyakorolhatják a problémamegoldás vereségmentes módszerét már kisgyermekkorban is. Jelen kutatás kiegészíthető lehetne egy olyan típusú vizsgálattal is, amely a visszatérő problémák jelenségének okát tárná fel. A gyermekek fejlődéslélektani sajátosságai, a kötődési stílusok a konfliktusok témája alapján kiválthatják ezt a folyamatot. A feltételezés helytállóságának értékelését a jövőben elősegítheti például egy regresszió analízis vagy a kötődési mintázat meghatározása is. Érdekes felfedezéseket hozhatna továbbá a módszer eredményességének vizsgálata a fogyatékossgal élő kisgyermekek körében.

Irodalomjegyzék:

Boronkai Dóra (2009). *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kiadó.

Csepregi Gábor (1994). A konfliktusok szerepe a családban. *Vigilia*, 12: 894-902.

Gordon, T. (2010). *Teacher Effectiveness Training: The Program Proven to Help Teachers Bring Out the Best in Students of All Ages*. New York: Crown Publishing Group.

Gordon, T. (2008). *P.E.T. – A gyereknevelés aranykönyve*. Balatonfenyves: Studium Effektíve Kiadó.

Gordon, T. (1999). *Tanítsd a gyermeked önfegyelmre!* Balatonfenyves: Studium Effektíve Kiadó.

Pilinszki Attila – Szabó Tünde – Héra Gábor (2015). Családi konfliktusok és konfliktuskezelési stratégiák. Egy Nógrád megyei kutatás eredményei. In: Pilinszki Attila – Szabó Tünde (szerk.): *Családi és közösségi konfliktusok*. Budapest: Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar Mentálhigiéné Intézet. 9

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Maňúrová Klaudia - Joóbné Dr. Preklet Edina¹ - Dr. habil. Horváth Csaba²: A flexónyomtatás és a kapcsolódó nyomdai előkészítés standardizálási lehetőségeinek vizsgálata univerzális tesztnyomóforma segítségével / Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola

---

Lektorálta: Prof. Dr. Melles Hagos Tewolde

Kulcsszavak

Flexónyomtatás, standardizálás, flexó nyomóforma, color management

Absztrakt

A cikk témája a flexónyomtatás és a nyomdai előkészítés felmérésének és standardizálásának vizsgálata nyomdai teszt (fingerprint) segítségével. A rendelkezésünkre álló információk alapján jelenleg nem létezik egy olyan széleskörűen elfogadott tesztforma, amely a fingerprint megvalósításának folyamatát szabványos keretek közé szorítaná. Kutatásunk célja azon paraméterek definiálása, melyek egy flexó nyomdai fingerprint részeit kellene képezzék és e paraméterek tesztelésére grafikai javaslatokat is teszünk. A cikkben az eddig elvégzett elméleti kutatást és gyakorlati munkát mutatjuk be, továbbá vázoljuk a kutatás jövőbeni folytatásának terveit.

A téma bevezetése

A napjainkat meghatározó vírusválság nem kíméli a nyomdaipar egyes ágazatait sem, azonban azokon az előrejelzéseken, amik szerint a flexónyomtatás a jelen és a közeljövő domináns nyomtatási eljárása marad, nem változtatott. Az nyomdaipar és a területre fókuszáló kutatók nagy része egyetért abban, hogy a digitális nyomtatás nagy léptekkel fejlődik és egyre nagyobb teret hódít el magának, de a hagyományos nyomtatási eljárások dominanciája továbbra is fennmarad.

A flexónyomtatás a különlegesen specifikus nyomtatási módok közé tartozik. A végső nyomtatási eredményt befolyásoló tényezők sora rendkívül magas. A flexó technológia esetében nem vonhatunk le következtetéseket az elvárható minőségről vagy az előkészítésben szükséges operációkról csupán egy-egy szempont alapján, mint például a nyomdagép gyártójának egyezése, a használt festék vagy festékátadó henger azonossága, az alkalmazott nyomóforma-gyártási technológia stb. Minden nyomdaipari cégnél mások a körülmények, ezért minden egyes nyomdagép és alkalmazott alapanyag egyedi nyomdai és színprofil készítését igényli.

A nyomdai profilok elkészítéséhez tesztnyomtatás szükséges, amit (az angol gyakorlatban) fingerprintnek is nevezünk. A fingerprint hivatott felmérni a nyomtatási folyamatot, és ha jól alkotjuk meg a kérdéseinket, az adott technológiáról széleskörű válaszokat fogunk kapni. Így a későbbi nyomdai előkészítés, illetve az egyes nyomtatások rendszerszerűen történhetnek és kielégítő eredményeket produkálhatnak.

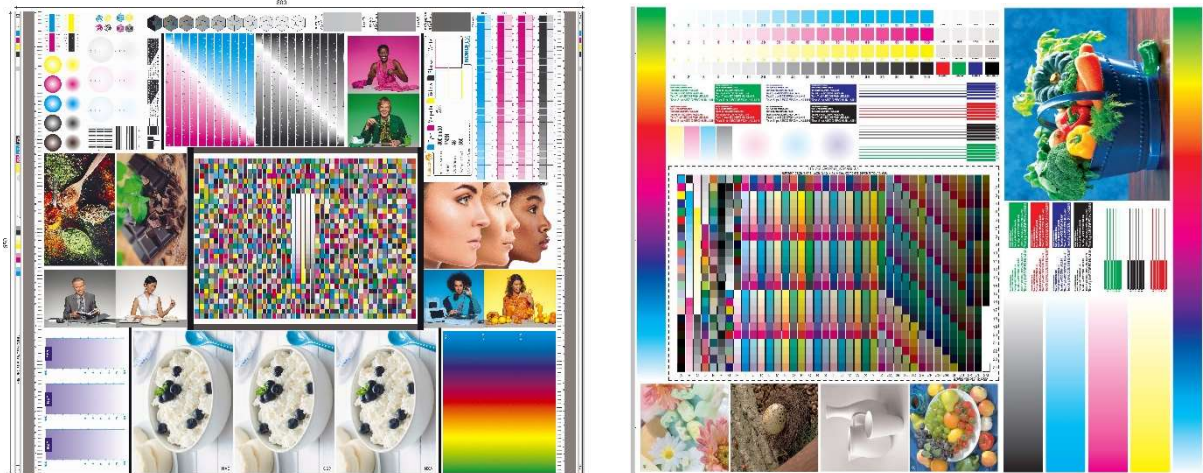
---

¹ Intézetigazgató, egyetemi docens, *Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Fizika és Elektrotechnika Intézet*

² Címzetes egyetemi tanár, Nyomda-Technika Kft.

Ismereteink szerint jelen pillanatban az európai flexó ágazatban nem áll rendelkezésre egy univerzálisan alkalmazható tesztnyomóforma. Rendkívül sok tesztábrára kering a gyakorlatban, mivel ezt az igényt a gyártási folyamatok szereplői a rendelkezésre álló eszközök és információk segítségével igyekeznek megoldani. Adottak a tesztábrák olyan esetekben, amikor egy-egy speciális technológiát kell beállítani, ilyen eset lehet példának okáért a felületi struktúrák tesztje az Esko Pixel+ szoftvertechnológiához. Ebben az esetben a szoftver saját maga generálja a tesztábrát, mivel a gyártási körülmények beállítása és optimalizációja a cél. Amikor viszont egy általános állapotfelmérést szükséges elvégezni, a nyomtatási folyamat résztvevői többnyire saját fantáziájuk alapján állítják össze a tesztábrákat.

1.ábra: Két példa egy-egy fingerprint tesztforma lehetséges összeállítására (Forrás: Plastex s.r.o.)

archívuma)

Létezik olyan lehetőség is, hogy az általánosságban színmenedzsmenttel foglalkozó cégektől (pl. GMG, EFI) vásárolhatunk licencet egy-egy tesztábrára, azonban így sem jellemző, hogy minden felméréndő szempontot tartalmaz a tesztábra.

Ismételhetőség és optimalizáció a flexónyomtatásban

Mi az optimalizáció? Egyszerűen fogalmazva egy olyan nyomtatási tesztfolyamat, amely meghatározza azokat a nyomtatási paramétereket, amelyek a legjobb minőségű nyomtatást eredményezik. Az optimalizálás rendkívül fontos alapkövetelmény a nyomtatási ismételhetőség szempontjából (Oetjen, 2017).

Az optimalizálási folyamat célja a legjobb nyomtatási változók kombinációjának azonosítása az adott nyomtatási folyamatban elérni kívánt minőség érdekében (FTA, 2017). A vizsgálati feltételeknek meg kell felelniük a normál gyártási körülményeknek. Az optimalizálási folyamatot a fingerprint elkészítése előtt szükséges lefolytatni. A folyamat szükségszerűen magában foglalja a nyomtatási változók azonosítását a várt eredmény szemszögének figyelembevételével.

Az amerikai szakirodalom a változók két fontos csoportját különbözteti meg: a nyomdatechnológia változóit (*press component print variables*) és a nyomatspecifikus változókat (*job specific print variables*) (FTA, 2017). Tapasztalatunk alapján a közép-európai flexó nyomdák többsége egy általánosan megfelelő nyomdai beállítást keres. Ritkán fordul elő olyan volumenű és kivitelezésű munka, amely megköveteli a nyomatspecifikus optimalizálási és fingerprint folyamatot. Egy általános fingerprint nyomtatásánál a nyomdászok többnyire az addig megszerzett nyomdai tapasztalataikra hagyatkoznak.

Kutatásunkban a nyomtatás és a nyomtatás áll a középpontban, ezért a nyomdai körülmények optimalizálásával jelen keretek között nem foglalkozunk bővebben. Abból indulunk ki, hogy a nyomda megtette a megfelelő lépéseket a kívánt körülmények kialakítására, mely állapotot

hivatott a fingerprint felmérni, esetlegesen bizonyos mértékben korrigálni, majd értékelni a standardizálás és ismételhetőség érdekében.

A fingerprint megvalósítása

Csakúgy, mint az ujjlenyomatunk, minden egyes nyomtatási folyamat egyedi. Eltérőek a nyomtatási paraméterek, mint például a sebesség, a nyomóerő, a ponttorzulás stb. Nem megengedhető azonban, hogy a nyomatok ne legyenek pontosak és konzisztensek. Napjainkban a nyomdaiparban az elsődleges mérce az ügyfél elégedettsége a nyomatminőséggel, az árral és egyéb körülményekkel, ezért a nyomdák nem engedhetik meg maguknak a következetlenségeket, illetve, hogy ne igyekezzenek optimalizálni és standardizálni nyomdai folyamataikat, időt, költséget és erőforrásokat is spórolva ezzel.

E folyamat alapja egy nyomóforma, amely segíti az egymáshoz kapcsolódó paraméterek adatbázisának létrehozását az egyes nyomdai szituációkkal kapcsolatban. (Deamon, 2021) A változók minden csoportjához (nyomdagép, festék, hordozó stb.) külön fingerprintet futtatunk, felkészülve ezzel a lehető legnagyobb számú kombináció meghatározására, változtatások eredményének megismerésére.

A fingerprint nyomtatás elsődleges célja egy adott nyomtatási folyamat jellemzőinek mérése és rögzítése, meghatározott beállításokkal és alapanyagokkal végezve. A konkrét beállításokat és nyomtatandó alapanyagokat részben a nyomdai ügyfelek, avagy maga a nyomda követelményei (nyomathordozó, festék, motívumtípus), valamint a nyomdász tapasztalatai vagy optimalizálási kísérletei határozzák meg (minden színkivonathoz a legjobb anilox, optimalizált festékbeállítás, legjobb ragasztó stb.) (FTA, 2017).

A fingerprintnek tartalmaznia kell a nyomtatásnál használt színeket – jellemzően ez a CMYK, de egyre gyakrabban merül fel a hétszínű nyomtatás is néhány nyomdában, s ekkor a fingerprintnek tartalmaznia kell mind a hét színt (CMYKOGV). A sikeres fingerprint nyomtatás egyik kulcsa az egyes lépések aprólékos dokumentációja.

A megfelelő tesztforma összeállításához, illetve egy több kategóriából álló, alternatív kivitelezésű nyomóelem-adatbázis létrehozásához a legfontosabb lépés a mérni kívánt paraméterek definiálása. E paraméterek két csoportra oszthatóak, ezek a

- folyamatszabályozási paraméterek és a
- mechanikai vezérlési paraméterek (FTA, 2017).

A folyamatszabályozási paraméterek egy adott nyomda nyomtatási képességét jelzik tekintettel a nyomtatni kívánt alapanyagokra, beállításokra, motívumokra stb. Ezek a tesztelemekek a grafikai tervezés minőségi lehetőségeit térképezik fel. A leggyakrabban vizsgált folyamatszabályozási paraméterek a következők:

- tónus színek,
- speciális/direkt színek,
- szürkeegyensúly,
- alátöltések és visszahúzások,
- raszterskálák,
- színátmenetek,
- vonalkódok,
- vonalas és szöveges elemek.

A mechanikai vezérlési paraméterek közé azokat a változókat soroljuk, amelyek jellemzik a nyomtatási folyamat megfelelő működését műszaki szempontból. Ezeket a tesztelemekeket a tesztformán több helyen is szükséges elhelyezni, hiszen nem szükségszerűen kiegyensúlyozott minden nyomdagépen, minden egyes pontban. A leggyakrabban vizsgált mechanikai vezérlési paraméterek a következők:

- nyomóerő és elmosódás (slur),

- regiszter/passzerpontosság,
- tónusérték növekedés (dot gain/TVI).

Azt is fontos megjegyezni, hogy a fingerprint nyomóformájának grafikai összeállítása folyamán nagyon fontos szem előtt tartani az egyes nyomóelemek elrendezését is az esetleges nyomtatási vibrációk elkerülése érdekében.

A továbbiakban az egyes paraméterekkel foglalkozunk bővebben és bemutatjuk, hogy véleményünk szerint milyen grafikai elemek alkalmasak a tárgyalt paraméterek felmérésére.

A folyamatszabályozási paraméterek tesztelési lehetőségei

Ahogy azt már korábban vázoltuk, a folyamatszabályozási paraméterek közé a vizsgált színek tónusértékeinek tesztelése, a szürkeegyensúly, a raszterskálák és színátmenetek vizsgálata, az alátöltések, visszahúzások, vonalkódok, vonalas és szöveges elemek beállításai tartoznak.

A nyomtatási folyamat négy alapszínét – a ciánt, bíbort, sárgát és feketét – processz színeknek nevezzük (Földvári, 2018). E négy alapszín tónusértékének vizsgálata rendkívül fontos, sarkalatos pontokat képvisel a későbbi színreprodukciós folyamat szempontjából. A mérőmezőket vizsgálhatjuk denzitometriai (denzitás) és spektrális szempontból (L^* , a^* , b^* , C^* , h° , ΔE érték) is (FTA, 2017). Amennyiben egy konkrét nyomtatónál színbeli probléma jelentkezik, a legegyszerűbb és leggyorsabb mód a probléma felderítésére pontosan ezeknek az értékeknek a vizsgálata. Tehát ha a fingerprintnél felmérjük a konkrét nyomtatási folyamat körülményeit, a paramétereket rögzítjük, ám egy nyomtatásnál mégis színbeli eltérést tapasztalunk, a négy alapszín denzitását és L , a , b értékét fingerprinttel összehasonlítva megtudhatjuk, hogy a beállítások egyeznek-e a fingerprint nyomtatásánál alkalmazott paraméterekkel. Amennyiben igen, úgy a probléma forrása természetesen máshol van, de rendkívül gyakran már e gyorsan elvégezhető mérésnél is látható az út a beállítások korrigálására. Ha a négy alapszín alapparaméterei rendben vannak, akkor valószínűsíthető, hogy a színek raszterértékeinek találkozása is a standard eredményt mutatja majd. A tónusos színeket egyszerűen, akár színenként mindössze egy 7x5 mm téglalap segítségével is elegendő tesztelni, mivel a foto-spektrométernek ekkora mező már elegendő a denzitás és a spektrális értékek meghatározásához. A grafikai elem megjelenítését a 2. ábrán láthatjuk.

2. ábra: Grafikai elem a processz színek tónusértékeinek tesztjéhez

Amennyiben indokolt, a fingerprint tartalmazhat direkt színeket is. Az optimális nyomtatási beállítások és festék felhasználásával (amit az optimalizálási folyamat során meghatároztunk) a speciális direkt színeket is számszerűsíthetjük spektrofotometriával (L^* , a^* , b^* , C^* , h° , ΔE) és vizuális értékeléssel. Az ilyen jellegű tesztet használhatjuk nyomatok jóváhagyásához, standardok létrehozásához stb., de olyan esetben is felhasználható, ha egy gyakran használt direkt szín alá a könnyebb nyomtathatóság érdekében color színt is bontunk, mivel ekkor a fingerprint teszt segítségével a várható eredmény előre borítékolható. A direkt színt érdemes tónusos mérő mező és raszterskála formájában tesztelni.

3. ábra: Grafikai elem a direkt szín tónusértékeinek tesztjéhez

Mivel normál körülmények között a direkt szín ilyen formájában nem része a színprofilnak, célszerű lehet egy nagyobb felületű tesztet végezni és monokromatikus képet is beilleszteni

vizuális ellenőrzés céljából. Létezik legalább egy olyan color management szoftver – pl. a GMG OpenColor – amely képes színprofil létrehozni processz és akár több direkt szín keveréséből is, ahogy azt a 4.ábra mutatja.

4. ábra: Képernyőrészlet a GMG OpenColor szoftverből (Forrás: GMG, 2021)

Direkt színt processz színekkel egyszerre tesztelni akkor lehet hasznos, ha tényleg egy konkrét direkt szín processz színnel való egymásra nyomását kívánjuk vizsgálni, ahogy azt a 3.ábra alsó sora is mutatja.

A szürkeegyensúly az egyik vizuálisan legkönnyebben értékelhető tesztlem. A szürkeegyensúly a cián, a bíbor és a sárga festék megfelelő kombinációja, amely denzitóméterrel vagy spektrofotométerrel mérve semleges szürkét eredményez. Méréséhez használhatunk fotó jellegű elemet is, azonban mindenképpen hasznos a következőhöz hasonló vektoros elem:

5. ábra: Tesztlem a szürkeegyensúly ellenőrzéséhez

A szürkeegyensúly negyed-, közép- és háromnegyed tónus értékeit a 12647-2-es ISO szabvány határozza meg, mely alapján mindig a cián értékei a legmagasabbak, a bíbor és a sárga kicsivel alacsonyabb százalékértékben van jelen a legjobb szürkeegyensúly elérése érdekében. A szürkeegyensúlyra hatással van a processz színek színezete, denzitása, a tónusérték növekedése (dot gain/TVI) vagy az ink trap (az ink trap a festék azon tulajdonságára vonatkozik, hogy mennyire képes rásimulni az egyik festékréteg a másikra) (FTA, 2017). Ez az egyik legérzékenyebb paraméter és a legkisebb változás vagy pontatlanság is felboríthatja a színegyensúlyt.

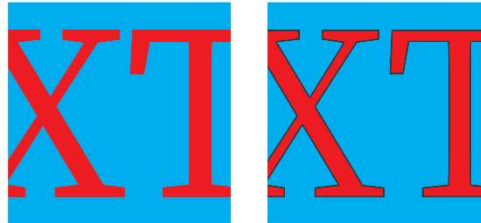
Az 5. ábrán látható tesztlemtől lehetséges szélesebb körű vizsgálatot is végezni úgy, hogy a cián értékei konstansak, s hozzájuk keressük a megfelelő bíbor és sárga százalékértékeket.

A rátöltések (alátöltések) és visszahúzások főként a nyomdai előkészítés szempontjából fontosak. A flexó technológiára jellemző lehet, hogy az éles kontúrral rendelkező grafikai elemek találkozásánál a nyomtatás pontatlansága miatt a színek nem illeszkednek pontosan egymáshoz. Erre használják a prepressz operátorok az alá-/rátöltéseket, azaz, hogy többnyire a világosabb elem méretét a körvonalai mentén bizonyos mértékben megnövelik, elérve ezáltal, hogy a

többszínes nyomtatás folyamán a két találkozó szín kissé fedje egymást. Ez esetben a nyomdásznak is könnyebb a passzert (illeszkedést) tartani.

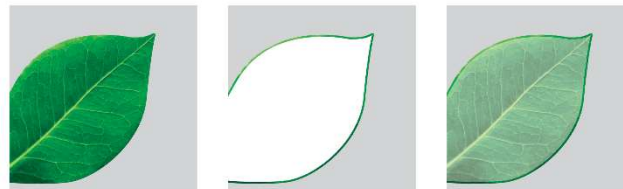

6. ábra: Tesztelem a színek illeszkedéséhez

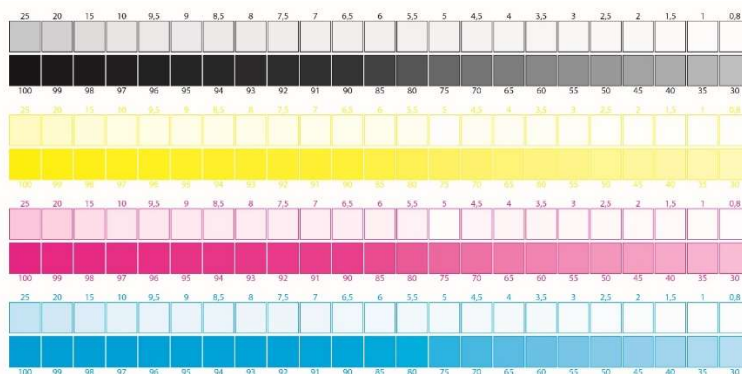
7. ábra: Tesztelem az alátöltésekhez

A nyomdai előkészítés folyamán nemcsak a színek találkozásánál adódhat probléma, hanem a fehér alányomás esetében is. A fehér alányomás elmozgása és illeszkedési problémája adódhat nyomtatási pontatlanságból is, mint a színek esetében, ám abból is, ha a fehér alányomás jobban terül – jóval több festéket ad át az anilox, mint a többi szín esetében. Tudott az, hogy a transzparens alapanyagokra történő nyomtatásánál a fehér alányomás erőteljessége adja meg az össznyomat minőségének az alapját, hiszen egy gyenge fehér alányomásnál az egész színvilág szürkésé, fakóvá válik. Előfordul ezért, hogy a fehér alányomáshoz magas festékátadású aniloxhengereket használnak a nyomdászok, vagy esetlegesen még nyomóerőből is hozzáadnak egy kis többletet a jobb fehér fedettség érdekében. Ilyenkor fordulhat elő, hogy a fehér alányomás „kifolyik” a nyomtatott motívum alól. Ebből az okból kell az előkészítés folyamán a fehér alányomást is visszahúzni és a teszt ad lehetőséget arra is, hogy megtudjuk, milyen mértékben kell ezt tenni. Példát egy lehetséges tesztelemre a 8. ábrán láthatunk.

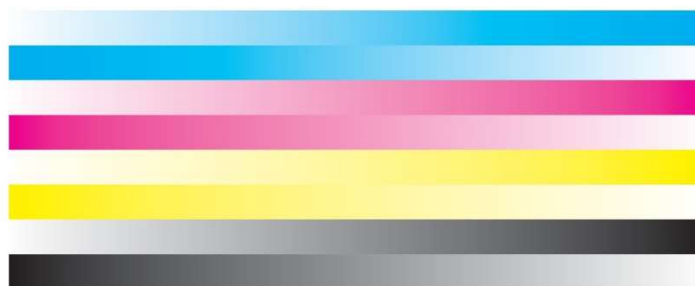
8. ábra: Tesztelem a fehér alányomás visszavételének tesztjéhez

A raszterskálák az egyes színek különböző százalékos értékei, többnyire 1%-tól kezdve 98%-ig szerepeltetjük az értékeket, mivel a raszterek tulajdonságai érdekelnek. A kapott eredmény használható a pontterülés, a tónusérték-növekedés/TVI, a nyomtatási kontraszt és a denzitás mérésére is. Nagyon fontos feltérképezni a középtónusos értékek viselkedését az adott nyomtatási folyamatban. A raszterskálák segítségünkre lehetnek többek között abban is, hogy milyen típusú rácst lehet alkalmazni a nyomóforma-készítés folyamán (AM, sztochasztikus, hibrid stb.). A 9. ábrán egy részletes raszterskála példa található.

9. ábra: CMYK raszterskálák

A színátmenetes skála tulajdonképpen egy gradiens, amely simán megy át egy szín teli tónusából a lemezen megtartható minimális pontértéig. Pontosan az ilyen típusú skálák a legalkalmasabbak arra, hogy a megfelelő rácstípus beállítást megtaláljuk a jövőbeni nyomóformák gyártásához. Célszerű az egyes színeket külön-külön is vizsgálni (lásd a 10. ábrán), azonban az egymásra nyomó színek gradiensei is érdekesek lehetnek főként a csúcspontok megjelenítésének szempontjából (lásd a 11. ábrán).

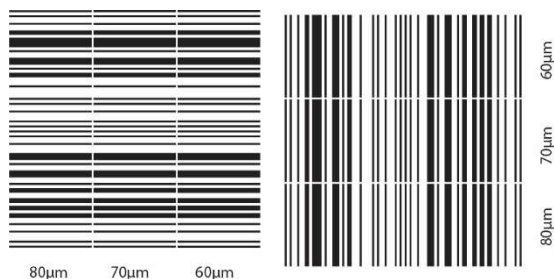
10. ábra: CMYK színátmenetek skálái

11. ábra: CMYK színátmenetek skáláinak össznyomata

Előfordulhat, hogy meglepő, de napjainkban gyakorlatilag a vonalkód az egyik legfontosabb grafikai elem a termékek csomagolásain. A működő, jól olvasható vonalkód a termék elengedhetetlen része, hiszen kevesen fogadnák el, hogy egy-egy áruházban hosszasan kelljen sorban állni a vonalkódok manuális bevitele miatt. Feltételezhetjük, hogy ilyen termék a szupermarketek és áruházláncok polcaira fel sem kerülhetne. Emiatt lényeges tudni, hogy miként viselkedik a vonalkód a nyomtatási folyamatban, mire kell az ügyfelek figyelmét felhívni, miközben jövőbeni csomagolóanyagaikat terveztetik. Flexó nyomdai előkészítésben bevett szokás a BWR alkalmazása (Barcode Width Reduction), ami azt jelenti, hogy a vonalkódok „pálcikáit” néhány mikronnal szűkebbre veszi a prepress operátor amiatt, hogy aztán nyomtatás közben visszavastagodhasson és felvegye eredeti méretét. A fingerprint folyamán azt kell meghatározni, hogy mennyi legyen ez a visszavétel. A vonalkód nyomtatására a nyomtatás iránya is hatással van, így mindkét irányban ajánlott tesztelni hasonló formában, mint ahogy azt a 12. ábra mutatja.

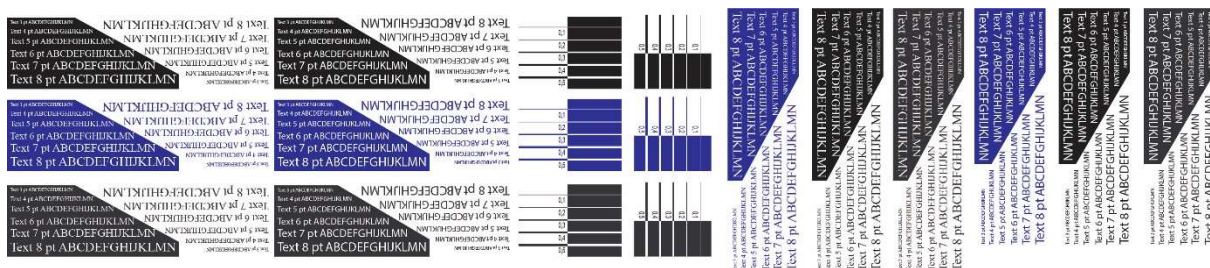

12. ábra: Vonalkódok vékonyítása és tesztje (Forrás: a Plastex s.r.o. archívuma)

Vonalas és szöveges elemek minden csomagoláson előfordulnak. Ennél a paraméternél a kritikus elemeket kell szem előtt tartani és felderíteni az aktuálisan tesztelt nyomtatási folyamat teljesítési képességeit. Az alábbi pontokra érdemes koncentrálni:

- Betűméret – hány pontos betűméretig képes a szöveg olvasható maradni
- Vonalvastagság – hány színből álló, milyen vastag pozitív és negatív vonalakkal birkóznak meg az adott beállítások – ez esetben is érdemes a nyomtatási iránnyal párhuzamosan és rá merőlegesen is elhelyezni az adott tesztelemeket.
  - Pozitív vonalak egy, kettő, esetleg három színből
  - Negatív vonalak egy, kettő, esetleg három színből
  - Pozitív szöveg olvashatósága egy, kettő, esetleg három színből
  - Negatív szöveg olvashatósága egy, kettő, esetleg három színből

A 13. ábra mutatja a vonalas és szöveges elemek tesztelésének egy lehetséges módját.

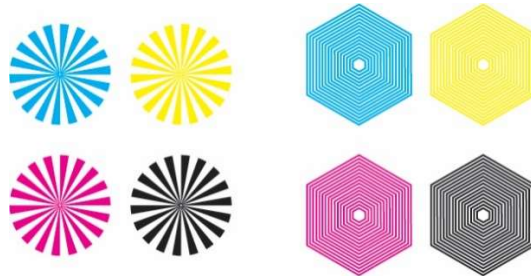
13. ábra: Szövegek és vonalvastagságok tesztje (Forrás: a Plastex s.r.o. archívuma)

A mechanikai vezérlési paraméterek tesztelési lehetőségei

Amint azt a korábbiakban már vázoltuk, a mechanikai vezérlési paraméterek közé az alábbiakat soroljuk: nyomóerő és elmosódás (slur), regiszter/passzerpontosság, tónusérték növekedés (dot gain/TVI). A műszaki paraméterek vizsgálata a nyomdagép megfelelő működésével kapcsolatosan jellemzi a nyomtatási folyamatot, azaz, hogy minden úgy működik-e, ahogy azt kell. A mechanikai vezérlési paraméterek tesztelemeit célszerű a tesztformán belül több helyen is elhelyezni, mivel előfordulhat, hogy a gép nem nyomtat egyenletesen minden pontban.

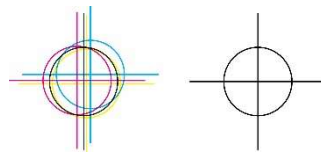
A nyomóerő és elmosódás (slur) tesztelemek a nyomóforma és a hordozó, illetve a festékátadó henger és a nyomóforma között alkalmazott nyomóerő megfelelőségét, illetve az átadott festék mennyiségét és a festék száradását jellemzik. Az optimális nyomóerő úgy értelmezhető, hogy a festékátadó henger éppen csak átadja a festéket a nyomóformának, majd a nyomóforma a hordozónak. Az angolszász irodalom ezt nevezi „kiss printingnek”. (FTA,2017). Az elmosódás (slur) az elmosódott homályos nyomóelem keletkezését jelenti és többnyire akkor keletkezik a jelenség, ha a nyomóforma eltérő sebességgel halad vagy forog, mint az alapanyag vagy a festékátadó henger. A nyomóerő és elmosódás (slur) tesztelemek azonnal jelzik, ha a nyomóerő nem megfelelő vagy elmosódás lép fel. Ezeket a paramétereket többnyire kétféle tesztelemmel vizsgálják – egy hatszög alakú vékony vonalakkal álló elem segítségével, illetve egy csillag/virág alakú elemmel. A hatszög alakú tesztelem logikusan hatszög formájú, vékony, koncentrikusan elrendezett alakzatokból tevődik össze. Amennyiben „homokóra-effektus” jelentkezik a hatszögön, az a túl nagy nyomóerőt jelenti a nyomóforma és az alapanyag között. Ha viszont

„csokornyakkendő-effektust” tapasztalunk a tesztelemen, akkor a festékátadó henger és a nyomóforma között nagy a nyomóerő. Ez az elem jelezhet festékegyensúly és festékszáradási problémákat is. A csillag/virág tesztelem a középpontból induló, kifelé vastagodó, háromszög alakú alakzatokból áll. Az elem főként a festékátadó henger és a nyomóforma közötti nyomást hivatott jellemezni. Ha túl sok nyomást kap a forma, a „virág/csillag” elem közepe megtelik festékkel. Ha viszont túl kevés a nyomóerő, akkor a virág közepe üres marad. A nyomóerőt és elmosódást (slur) vizsgáló tesztelemeket a 14. ábrán láthatjuk.

14. ábra: A nyomóerő és elmosódás (slur) tesztelemei (Forrás: a Plastex s.r.o. archívuma)

Minőségi nyomtatás nem lehetséges regiszter-/passzerpontosság nélkül, mely alapvető minden nyomdai eljárás során. Ezalatt az egyes nyomtató színek pontos egymáshoz illeszkedését értjük. Többféle elemet találhatunk ki a regiszterpontosság felmérésére, számuknak talán csak a kreativitás szabhat határt. A klasszikusan használt elemek közé tartozik a 15. ábrán használt célkereszt.

15. ábra: A regiszter-/passzer pontosság tesztelemei

A tónusérték növekedése a flexónyomtatás jellemző sajátossága. Az angol nyelvű irodalom a „dot gain”, illetve a „TVI” (Tone Value Increase) kifejezéseket használja ebben a témakörben. A számítógépes állományokban beállított értékek pontos reprodukciójához elengedhetetlen a megfelelő kompenzációs görbe, melyhez az értékeket úgyszintén a fingerprint adja meg. A pontterület az a valós terület, amelyet a nyomópontok lefednek. Tulajdonképpen használhatjuk ugyanazon kialakítású a raszterskálákat, mint a folyamatszervezési paramétereknél, pl. a 9. ábrán.

Egyéb nyomóelemek a fingerprint teszteken

A felsoroltakon kívül a fingerprintek lényeges elemei a tesztábrák. A nyomdai folyamat színmenedzsmentjét hivatottak ellenőrzésük alatt tartani. Ezzel most mi nem foglalkozunk bővebben, mivel a tesztábrák kidolgozását, de főként az értékelését nemzetközi szofver vállalatok tartják kézben (mint például a GMG), akik komplex megoldásokat kínálnak a cégeknek a komplett color menedzsment folyamatra. Lehetséges ugyanakkor manuálisan is tesztábrát összeállítani majd manuálisan értékelni, ám ez rendkívül időigényes folyamat. Ipari keretek között célszerűbb egy komplett rendszer vásárlása, amely szoftvert és hardvert is biztosít, valamint a mérések részben vagy teljesen automatizáltak.

Fontos megemlíteni, hogy még a legprofibb nyomdászok is értékelik, ha van valami „szemmel fogható” egy-egy tesztnyomaton. A kiértékelés folyamán nagyon fontos az, hogy olyan elemek szerepeljenek a fingerprinten, amelyek mérhetőek, de tapasztalatunk alapján kellenek a fotók is. A fényképes elemek szolgálhatnak különböző célokra: szerepeltethetőek olyan céllal, hogy a technológia megmutassa az előnyeit – ha például a nyomdát meg akarjuk győzni egy-egy formakészítési technológia előnyeiről – nem a tesztábra varázsolja el majd a nyomdászt, hanem a képi elem, amely a jövőbeni nyomatok minőségét vetítheti előre. Képi elemeket választhatunk olyan céllal is, hogy a technológia határait keressük. Ha rendelkezünk a megfelelő ismeretekkel a

technológia kritikus pontjairól, akkor megmutathatjuk azt is, hogy mi az, amivel a technológia simán megbirkózik és mi az, amire megoldást kell keresni.

16. ábra: Képi elemek a fingerprinthez (Forrás: Shutterstock)

Ezekon felül pedig megemlítendő, hogy a fingerprint összeállításánál érdemes figyelembe venni a helyzetspecifikus elemeket, azaz, hogy egy adott szituáció esetében mi az, amit elvárnak, ami segíthet a minél alkalmasabb nyomdai folyamat beállításához és feltérképezéséhez.

Összegzés, a kutatás célja és hasznosítási területei

Az eddigiekben bemutatottak célja egy olyan általános – a teljes kutatási projektet jól szolgáló - tesztábra kialakítása, amely nyomóforma készítési technológiától függetlenül képes felmérni egy-egy flexó nyomdagép állapotát, az alkalmazott festékátadó hengerek nyomóformával való kompatibilitását, illetve a minőségi nyomdai előkészítéshez szükséges információkat. A kutatás az alábbi fázisokból tevődik össze.

1. A flexónyomtatás specifikus tulajdonságainak meghatározása – a felmérendő jelenségek megadása
2. A nyomóforma grafikai elemeinek létrehozása, a nyomóforma digitális kivitelezése
3. A tervezett nyomóforma értékelése a szakmában dolgozó nyomdászok részéről kérdőív segítségével
4. Próbanyomtatás megvalósítása
5. Értékelési protokoll kidolgozása, amely segít értelmezni és dokumentálni a kapott eredményeket.

A kutatásunk jelenleg a második fázisban tart. Tervünk még tovább bővíteni az alkalmazható grafikai elemek tárárt és még folytatni a kutatást a gyakorlati megvalósítások között, bízva további hasznos megoldások felmerülésében.

A második fázis lezárta után egy kérdőíves kutatás formájában tervezünk a szakma szereplői felé fordulni. Bízunk benne, hogy napjaikat a flexó nyomdagépek mellett töltő szakemberek véleménye és értékelése újabb értékes tárháza lesz majd az információknak és javítóintézkedéseknek, amellyel a modellünket tovább építhetjük.

Amennyiben a rendelkezésre álló források ezt lehetővé teszik, egy –az általunk létrehozott – modell alapján összeállított és legyártott nyomóformával nyomtatási próbákkal tervezzük a kinyomtatott fingerprinteket értékelni.

Utolsó lépésként egy értékelési protokollt dolgozunk ki, hogy a kapott eredményeket a nyomtatási folyamat minden résztvevője értelmezni és saját részére archiválni tudja.

Mivel a flexográfiai nyomtatás a csomagolóanyag gyártás meghatározó technológiája, a csomagolóanyagokkal szemben támasztott egyre magasabb követelmények teljesítését is segíti a kutatásunk. Célkitűzésünk a tesztelési folyamat könnyítése, optimalizálása és egységesítése. Az általunk kifejlesztett általános tesztmodell alapján levezethetők lesznek a különböző típusú tesztábrák. Így a folyamatban a modelltől kiindulva tudunk eljutni a tesztig. Ebből kifolyólag lehetséges lehetne az is, hogy egy konkrétan jelentkező helyzetre, problémára a modell tudjon általánosságban választ nyújtani.

A kutatásunk első fázisának eredményeit ismertettük a TAGA 71. konferenciáján Minneapolisban, amely megjelent a konferencia kiadványában is (Horváth, Palova, 2019).

Irodalomjegyzék

Flexographic Technical Association, Inc., 2017. *FIRST - Flexographic Image Reproduction Specifications & Tolerances*. 6th ed. United States of America: Kindle Edition.

Oetjen, S., 2017. An Introduction to the *Importance of Press Optimization*. [online] Packaging Impressions. Available at: <<https://www.packagingimpressions.com/post/an-introduction-to-the-importance-of-press-optimization/>> [Accessed 9 April 2021].

Deamon, A., 2021. *Best practices for press fingerprinting*. [online] Carey Color Incorporated. Available at: <<https://careyweb.com/press-fingerprinting-in-fta-oct-2013/>> [Accessed 14 April 2021].

Földvári, M., 2018. *Színes nyomtatás*. [online] Szinkommunikacio.hu. Available at: <http://www.szinkommunikacio.hu/13_12.htm> [Accessed 30 April 2021].

GMG Color, 2021. *GMG Open Color User Manual*. [online] Sdla.webservice.gmgcolor.com. Available at: <https://sdla.webservice.gmgcolor.com/Knowledge%20Base/GMGOpenColor/GMG-OpenColor_Manual_en.pdf> [Accessed 1 May 2021].

[Horváth, Csaba ; Klaudia, Palova : Relationships Between the Surface Texture of Flexographic Printing Plates and Printability of Kraft Paper](#)

In: [Proceedings of the 71th TAGA \(Technical Association of the Graphic Arts\) Annual International Technical Conference, March 17-20, 2019, Minneapolis, MN, United States](#)

(2019) pp. 176-188. , 13 p.

„Az életvilágot és a társadalmi összmozgást radikálisan kettészakító modernizálódás körülményei között egyre többen kerültek olyan helyzetbe, hogy okuk és alapjuk volt azonosság tudatukat féltetni” (Csepeli 1986: 68)

Bevezetés

A cigánysággal kapcsolatos legtöbb hazai és külföldi szakirodalom a csoport társadalmon kívüli helyzetére és az ebből eredő problémákra fókuszál. Ugyanakkor igen korlátozott az a gondolkodási mód, ha egy népcsoporttal kapcsolatban mindig csak azokra a problémákra fókuszálunk, amik miatt a társadalom periferiájára kerültek. Számítalan olyan tagja van a csoportnak, aki saját erejéből jutott előre és olyan „új” roma identitást, közösségi kapcsolati hálót épített ki, mely biztosítja számára az integráció lehetőségét.

Roppant fontos a cigány fiatalok identitásának mély és alapos vizsgálata a társadalmi együttélés szempontjából, (Neményi 2010, Tóth 2007, Pálos 2010) ezért kutatásom célja, hogy a Roma Szakkollégiumok körében felvett interjúk segítségével elemezze a cigány hallgatók alternatív identitásdimenzióit. Az identitás egy folyton változó kategória, ezért feltételezhető, hogy a cigány fiatalok az egyetemi, szakkollégiumi éveik alatt magukba építenek olyan hatásokat melyet a kortárs és intézményi kapcsolatok jelentenek. Mindezeknek eredményeképpen pedig etnikai hovatartozásukhoz, önmagukhoz való viszonyuk is átalakulhat.

A kutatás további célja, hogy megvizsgálja milyen új identitás minták vannak jelen a roma fiatalok körében. Akik vállaltan romák, azoknak a romasága mennyiben azonos azokkal az identitás mintákkal, amelyeket a szülőktől, nagyszülőktől örökölték - a hagyományos minták - és mennyire az új modellekkel vagy modulokkal. Mivel, ha egy olyan típusú identitás megtartásának őrzéséről beszélünk, ami nem a konfrontációra épül, hanem valami megújított belső tartalomra, akkor ez az integráció felé viheti a következő generációkat.

A kutatás alatt beazonosított új alternatív identitásdimenziók megismerése hozzájárulhat a Roma Szakkollégiumi munka szervezési feladataihoz. Figyelembe véve ezen új dimenziókat szervezhet programokat, képzéseket és eddig még nem használt tudáselemeket adhat át a roma hallgatóknak. Továbbá a kutatás új szempontot hozhat be a harmadik generációs roma fiatalok identitásának elemzésébe, hogyan formálódik az identitásuk, mik azok az elemek, amiket tovább visznek, illetve melyek azok, amiket tartalmukban kicserélnek.

Óriási kihívások elé állítja a fiatalokat az egyéni útkeresés miközben önmaguk megtalálása identitásuk kialakításával, kiformálódásával egyszerre zajlik. Önmagában is ez gyakran okoz krízist, azonban egy kisebbségi élethelyzetben jóval kiélezettebben jelenhetnek meg ezek a problémák. (Pálos 2010) Az egyének különböző módon „barkácsolhatják” identitásukat, a lehetséges variációk spektruma igen széles, egészen a származás megtagadásától a makroközösségi etnikai csoporttal való teljes azonosulásig, az identitás külső elemeinek megjelenítéséig és új identitás elemek behozataláig is terjedhet. Kyhuchukov (2010) hangsúlyozza, hogy a csoportthatárok mellett maga az etnikai kultúra és annak az identitáshoz kapcsolódó elemei is változhatnak. Akár nyelv, vallásváltás kapcsán, de történelmi kontextusok is

---

¹ „A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.”

– mint az identitás hordozóelemei - kiválthatják a csoportszintű a változásokat. Az identitás új csoportjellemzőket fog magába építeni úgy, hogy esetleg észre sem „veszi” a cserélődés pontos menetét, indokait, az új elemek származását.

Korábbi hazai kutatások (Bakó 2006, Tóth 2008, Pálos 2010, Szabóné 2008, Bocsi 2015) rámutattak arra, hogy a roma fiatalok gyakran identitás-válságot élnek meg a cigány csoportról alkotott negatív sztereotípiák miatt. Bindorffer (2001) a dunabogdányi sváb kisebbségi csoportokkal kapcsolatos kutatásában azonban az „újrafelfedezett” identitás jelenségével foglalkozik. Kutatásában ez úgy jelenik meg, mint az etnikai tradíció újraélesztése, illetve új, fogyasztható összetevőkkel való feltöltése, azért, hogy a kisebbségi származás könnyebben vállalható legyen és pozitív érzésekkel tölthesse el az egyént.

Az etnikai identitásról

A következő résznek nem feladata, hogy az etnikai folyamatok komplex kérdését körbe járja a világ minden részén, mivel az etnikai identitásnak a különböző történelmi és kontextusbeli tényezői más és más hatást eredményeznek. Céлом ezzel a rövid felvezetéssel, hogy betekintést nyújtsak az etnikai identitás fogalmi meghatározásába.

Nincs társadalmi megegyezés magáról az etnicitás és az identitás fogalmairól, azonban Hale (2004) szerint egy sajátos történelmi dinamikájuk van és folyton változnak.

Az etnikai identitás egy sokdimenziós, dinamikus konstrukció, mely az etnikai csoport tagjainak identitására, öntudatára utal. Az én és az etnikai háttér folyamatos megértésére törekszik, ezért nem egy rögzített kategorizálás. Pataki szerint (1986) az etnikai identitás folyamatosan bővül és új tartalmakkal töltődik fel. Annak fényében változik, ahogy az egyének próbálják megérteni a különbségeket az etnikai csoport és a tágabb környezet jelentései között. Jól látható az előbbi meghatározásból, hogy az etnikai identitás különböző dimenziók mentén az idő múlásával, a különböző generációk között, új kultúrában, eltérő összefüggésekben és az életkor előrehaladtával folyamatosan változik, tehát nem egy statikus kategória.

Nincs széles körben elfogadott meghatározása az etnikai identitásnak, a témában született empirikus kutatásokat is az jellemzi, hogy nincs konzekvens és módszeres megközelítés.

Ugyanakkor az etnikai identitást megközelítő fogalmak mindegyike összeköti az etnicitást a származással és a kultúrával – bár különböző módon. (Jasinskaja-Lahti-Liebkind 1998; Liebkind 1992; Phinney 1990; Verkuyten 2000).

Valós vagy vélt közös kultúrából és származásból ered az „eticitás” jelentése, éppen ezért a történelem és a kultúra a két fő komponense az etnicitásnak. A történelemnek fontos szerepe van az etnikai kisebbségi identitás és a különböző etnikumok közötti kapcsolatok kérdéseinek megértésében. Ugyanis a múlt reprezentációi befolyással vannak a jelenre, formálják, alakítják a jelenlegi állapotokat, észleléseket, viselkedést. (Verkuyten 2000)

Széles körben tehát az „etikai identitás” az egyén önértékeire vonatkozik, tagság egy adott etnikai csoporthoz. (Liebkind 1992, Phinney 1990; Liebkind-Vedder 2001)

Jóllehet maga a kifejezés néha csak öncímkézésre, a csoport hovatartozására, az etnikai identitásra utal, mégis úgy kezelik, mint ami többféle szempontot is magába foglal, ideértve az önazonosítást, a csoporthoz tartozást, elkötelezettség, közös értékek érzését, illetve a saját etnikai csoporthoz való hozzáállást.

Az etnikai identitás külső és belső aspektusainak jelenléte, nemzedékről nemzedékre, nem jelenti azt, hogy az összes alkotóelem megtartása ugyan olyan mértékben van jelen. Bizonyos elemek jobban megmaradhatnak, mint mások, illetve egyesek teljesen feloldódhatnak a többségi társadalommal való interakció során. (Verkuyten 2000)

Az etnikai nyelv ismerete, az etnikai hagyományok gyakorlása vagy az etnikai szervezetekbe való részvétel nélkül is tudnak szubjektíven azonosulni a különböző generációk tagjai. Vagy akár

fordítva is lehet, gyakorolhatnak és megtarthatnak etnikai hagyományokat anélkül, hogy erős kötődésük lenne a csoport irányába. Emellett többféle szubjektív jelentést is nyerhetnek az identitást meghatározó összetevők, ugyanazon a csoport különböző generációin vagy alcsoportjain belül. Így nem mondhatjuk, hogy egy generáció által megtartott etnikai identitás ugyan olyan intenzitással van jelen, illetve ugyan olyan formájú identitást birtokol, mint amelyet a korábbi generációk megtartottak. (Isajiw 1990).

Éppen ezért nem szabad azt feltételezni, hogy egy generáció által megtartott etnikai identitás azonos típusú vagy formájú identitással rendelkezik, mint amelyet a korábbi generációk fenntartottak.

Különbséget tehetünk az etnikai identitás külső és belső aspektusai között.

A **külső vonatkozások** a társadalmi és a kulturális magatartásra utalnak:

1. az etnikai nyelv használata, hagyományok gyakorlása
2. az etnikai személyes hálózatokba való részvétel, családok, barátok körében
3. részvétel a különféle etnikai intézményi szervezetekben: egyházak, iskolák, média, vállalkozások
4. önkéntes etnikai egyesületekben, klubokban, „társaságokban”, ifjúsági szervezetekben való részvétel
5. olyan etnikai szervezetek által támogatott funkciókban való részvétel, mint gyűlések, bálók, piknikek, koncertek, nyilvános előadások. (Isajiw 1990)

A **belső vonatkozások** az attitűdökre, ötletekre, érzésekre utalnak. (Isajiw 1990) Természetesen ezek gyakran összekapcsolódnak a külső magatartással, azonban nem jelenti azt, hogy a két típus mindig függ egymástól. Sőt, egymástól függetlenül változhatnak, ugyanis pl. egy harmadik generációs személy magasabban megtarthatja a belső szempontokat, mint a külsőt.

Jól látható, hogy az etnikumhoz tartozás mögött egy kollektív identitás tudatosság áll, mely számtalan alkotóelemből áll: szokások, kultúra, hagyományok, közös történelem, nyelv stb. Rotschild szerint (1981) éppen ezért az etnikai identitás intenzív, mély és személyes érzelmeket ébreszt az egyénben.

Az etnikai identitás felvállalása azonban függ a többségi társadalomban jelenlévő sztereotípiáktól, attitűdöktől. A kisebbségi csoportoknak végig kell gondolniuk, hogy az etnikai csoporthoz való tartozás milyen előnyökkel vagy hátrányokkal jár. Ugyanis, ha hátrány éri a kisebbségi csoport tagjait, akkor negatív identitás alakulhat ki, ami asszimilációt generálhat.² (Tóth 2008) Az etnikai csoport tagjai ezért azokat normákat, értékeket fogják előnyben részesíteni, melyek pozitív érzésekkel töltik el őket és minden, ami az ellenkezőjét eredményezheti, igyekeznek „levetkőzni” (Tajfel 1982, Csepeli 1993)

Tajfel szerint (1982) éppen ezért az emberek igyekeznek a pozitív önbecsülés elérésének érdekében általában pozitív társas identitást keresni, ennek alapját pedig a más csoportokkal való összehasonlítás és pozitív megkülönböztetés adhatja. (Tajfel 1982) Azonban a szociális identitás, amit kapnak, nem megfelelő – tehát nem pozitív - akkor az egyének először önmagukat majd az adott szituációt próbálják megváltoztatni. Következésképpen az etnikai identitás társadalmi tapasztalatokra reflektál, arra, hogy mások hogyan érzékelik az egyént.

---

² Bár ez nem olyan egyszerű, mikor külső szimbólumok, jelek mentén beazonosítható a csoporttagság.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az egyénnek is kulcsfontosságú szerepe van az identitás-elemek kiformálódásában, mivel nem egy készen kapott, egyszerűen átvehető sémáról kell, hogy beszéljünk.³

Roma Szakkollégiumok

Minden egyetem életében a szakkollégiumoknak különösen fontos szerepük van, a hallgatók tudományos, közösségi támogatásában és a tehetséggondozásában. Ez különösen igaz azoknál a hallgatóknál, akik első generációs értelmiségiek lesznek, mivel oktatási előmenetelüket a plussz figyelem, segítség elengedhetetlen.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy a hazai roma/cigány lakosok⁴ iskolázottsági mutatói, szociális körülményei alulmaradnak a többségi társadalom mutatóihoz képest. A cigányság mintegy 5%-a érettségizett és 1,2%-uk rendelkezett diplomával, miközben a nem cigányok 31%-a érettségizett és 17%-uknak volt diplomája. (Híves 2014)

A magyar kormány a két csoport közt meglévő nagy különbség csökkentésének érdekében, különféle támogató programokat indítottak el, mely egészen a születéstől a munkaerő-piacra való kilépésig kíséri végig a fiatalokat. Az Arany János Program már több, mint másfél évtizede járul hozzá középfokon, a hátrányos helyzetű, cigány fiatalok felsőoktatási intézményekbe történő bejutásához. A középiskolai támogató programot követően az egyetemi évek alatt sincsenek magukra hagyva a hátrányos helyzetű fiatalok. A roma szakkollégiumok létrehozása egy fontos oktatáspolitikai döntés volt, mely növelheti a cigányság integrációs esélyeit. (Forray 2015)

Ma az ország különböző pontjain megtalálhatóak ezek a roma szakkollégiumok, hol felsőoktatási, hol egyházi fenntartásban. Körülbelül 300 hátrányos helyzetű, többségében cigány fiatal felsőoktatási előmenetelét biztosítják.

Mi is a roma szakkollégiumok feladata, küldetése?

„Alapvető célkitűzés, hogy a roma szakkollégium hozzájáruljon a közéleti feladatvállalás iránt elkötelezett, aktív társadalmi párbeszédet folytató cigány értelmiségiek formálódásához...” (Pályázati felhívás-TÁMOP 4.1.1.D/12).

A roma szakkollégiumok megszervezése, elindítása egy társadalmi szükségletre kívánt választ adni. Egyre nagyobb számú cigány fiatal jelenik meg a felsőoktatásban és indul el egy értelmiségi pálya felé. A roma szakkollégiumok elsődleges célja a hallgatók oktatási rendszerben való benntartása, anyagi támogatás és egyéb ösztönzők által. Továbbá a szakkollégiumok megalakulását generálta még a cigánysággal kapcsolatos megoldatlan problémák sokasága, amelyek a szakembereket arra sarkalták, hogy munkájukat magasabb szinten, intézményes keretek között szervezzék meg. Jelenleg 11 roma szakkollégiumról beszélhetünk hazánkban.

A *Romaversitas Alapítvány*⁵ 1999-óta működik az országban és támogatja a felsőoktatásban tanuló roma hallgatókat ösztöndíjjal és különböző képzésekkel. Ami a különbség az Alapítvány és a roma szakkollégiumok között, hogy bentlakást, együttlakást nem biztosít a hallgatóknak, viszont közös programokkal próbálja ezt a hiányát kompenzálni.

---

³ Ezzel pedig eljutottunk a roma kutatások egyik legnagyobb módszertani dilemmájához, az önkategorizációhoz. Miképpen határozhatjuk meg a cigány csoport határait, milyen dimenziók, kategóriák mentén kerülnek egyesek az egyik vagy a másik oldalra.

⁴ A tanulmány későbbi részeiben a cigány kifejezést fogom alkalmazni, mivel interjúalanyaim maguk kérték e megjelölés alkalmazását.

⁵ <http://romaversitas.hu/>

Ha roma szakkollégiumokról beszélünk, különbséget kell tennünk egyházi, illetve nem egyházi fenntartású szakkollégiumok között. Nem egyházi fenntartású szakkollégiumok közé soroljuk: az Egri Roma Szakkollégiumot, a Kaposvári Egyetem Roma Szakkollégiumot, a Lippai Balázs Roma Szakkollégiumot, a Pécsi Tudományi Egyetem Wlislócki Henrik Szakkollégiumot, illetve az Osztóján Béla Roma Szakkollégiumot - bár jelenleg nincsen hallgatója.

A pécsi Wlislócki Henrik Szakkollégium 2002. óta -a legkorábban kezdte meg működését- működik, melynek alapítását a PHARE-projekt⁶ segítette. Kiemelt céljai közé tartozik; a PTE⁷ különböző karain tanuló cigány származású hallgatók, illetve a romológia iránt érdeklődő fiatalok összefogása és integrálása. Továbbá különösen fontos a kollégiumnak a cigány hallgatók identitásának megerősítése, tehetséggondozása, a felsőoktatásban tanuló fiatalok támogatása - ösztöndíjak és a felsőbb éves hallgatók személyében tutori programot biztosítanak -, adminisztratív feladatokban való eligazítása, illetve az egyetemekre, főiskolákra bekerült hallgatók benntartása. Fontos kiemelni, hogy a Szakkollégiumi tagok nem csak cigány fiatalok lehetnek, hanem alapvetően hátrányos és halmazottan hátrányos helyzetű egyetemisták. A Szakkollégium külön elszállásolási intézménnyel - kollégium - nem rendelkezik, de lehetőséget biztosít kollégiumi férőhelyekre.⁸

A Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat 2011. -KRSZH - márciusában alakult, állami és egyházi támogatásból.⁹ A Szakkollégiumok létrehozásáról szóló szándéknyilatkozat szerint - 2011 őszétől 4 városban kezdhették meg működésüket a Roma Szakkollégiumok: Budapesten: *RefoRom* - Budapesti Református Cigány Szakkollégium - és a *Jezsuita Roma Szakkollégium*, Debrecenben: *WISZ* - Wáli István Református Cigány Szakkollégium - és a *Szent Miklós Görögkatolikus Roma Szakkollégium*, Miskolcon: *Miskolci Görögkatolikus Cigány Szakkollégium*, Nyíregyházán: *MEERSZ* - Magyarországi Evangélikus Egyház Roma Szakkollégium - és Szegeden pedig a *Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium*.¹⁰

A keresztény szakkollégiumok nem csak a tehetséggondozást, hanem az erkölcsi nevelést, a szociális érzékenységet „elsajátítását” is fontosnak tartják. Egy olyan értékrendszer kialakítására törekednek a fiatalok életében, melynek alapját a hit adja. A Roma Szakkollégiumok a cigány fiatalok tehetséggondozásának egyik leghatékonyabb módszere, hisz holisztikus szemlélettel rendelkeznek, azaz nem csak anyagi támogatást nyújtanak hallgatóiknak, hanem mentori, tutori neveléssel is segítik őket. Mindemellett pedig kiemelt célul tűzték ki - a szakmai, tanulmányi programokon keresztül - a cigány identitás megerősítését, a magyar-cigány kettősidentitással rendelkező értelmiségi cigány fiatalok képzését, akik aktívan vállalnak közéleti szerepet és társadalmi felelősséget.

A keresztény roma szakkollégiumok három lényeges pillére, a kompetenciafejlesztés, a spiritualitás és az identitás erősítés. Mindemellett, hogy a szakkollégiumok célja, hogy egy erős cigány értelmiségi réteget támogasson fontos beszélni a Kurt Lewin féle társadalommobilitás-elméletéről. Ugyanis az alacsonyabb státuszú csoportok tagjai gyakran átveszik a magasabb státuszú csoportok érték, szokás és normarendjét, s ennek okán leértékelik saját csoportjukat. Ez a határátlépés pedig identitászavarhoz, identitásvesztéshez vezethet, mivel sok esetben a régi csoport már nem fogadja be az egyént, azonban az új csoport még nem tekint rá teljes tagként. (Kende 2005) A keresztény roma szakkollégiumok ezért igyekeznek olyan környezetet teremteni a hallgatóknak, ahol az értelmiségi lét ne eredményezze a korábbi csoporttagságtól az elválást, hanem sokkal inkább egy új cigány értelmiségi identitást hozzon létre.

---

⁶ Pologne, Hongrie, Assisance Ā la Réstructuration Economique-Lengyelország és Magyarország számára segélyprogram a gazdasági szerkezet átalakítására, 1989.

⁷ Pécsi Tudományi Egyetem

⁸ <http://wlisllocki.pte.hu/>

⁹ 2011-ben, megalakulásuk évében külön forrás volt elkülönítve számukra és az Eu-s fejlesztési programnak is egy önálló részét képezi

¹⁰ <http://krszh.hu/>

Minta bemutatása

A Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat – KRSZH - hatodik intézményeként alakult meg 2015 nyarán a Szent Miklós Görögkatolikus Roma Szakkollégium, Debrecenben. A KRSZH tagjaként a Szakkollégium azzal a céllal jött létre, hogy szakmai programjaival és eszköztárával megteremtse azokat a feltételeket, amelyek optimálisan segítik a romákat érintő társadalmi problémákra érzékeny, keresztény értékrendet megtartó, sokoldalúan képzett fiatal értelmiség nevelését. A Szakkollégium kiemelt feladata és céljai között szerepel, olyan roma és magyar fiatalok, közösségi illetve egyéni szintű képzése a felsőoktatásban, akik képesek lesznek szakmai párbeszédet folytatni, lokális közösségekben, a társadalmi integráció és felzárkózás ügyének élére állni és aktív szerepet vállalni. Továbbá fontosnak tartja a cigány hagyományok, nyelv, kultúra és történelem megismertetését a hallgatókkal – ezzel is segíteni kívánja a fiatalokat etnikai identitásuk könnyebb elfogadásában, megerősítésében. A Szakkollégium úgy gondolja, hogy a cigány identitás megőrzése, megerősítése, megismertetése a fiatalokkal, illetve a helyi és a közeli településeken élő cigány közösségekkel való kapcsolatfelvétel és tartás előmozdítja és erősíti a hallgatókban a közösségi, egyéni aktivitást és saját közösségükért való felelősségvállalást.

A Szakkollégium 30 hallgatóval kezdte meg a 2020/21-es tanévet, 14 cigány származású és 13 hátrányos helyzetű fiatallal. A fiatalok szociodemográfiai jellemzőit vizsgálva – nem, életkor, lakóhely – elmondható, hogy a nemi arányok a következők: 17 lány és 10 fiú tagja a kollégiumnak. Életkorban 19 és 26 év közötti hallgatók, többségük aprófalvas, zsáktelepülésekről érkezett. A hallgatók többsége első generációs értelmiségi lesz, azaz a szülők tekintetében csak kismértékű intergenerációs mobilitásról beszélhetünk.

A diákok szakirányú összetételét tekintve igen sokszínűnek mondhatók, mivel az informatikus, orvostan hallgatótól kezdve egészen az óvodapedagógus, mechatronikai mérnökig terjed.

Módszertani keretek

A roma szakkollégistákkal készült kvalitatív kutatás 2020/21-ben zajlott, összesen 14 cigány hallgató közül 10 fővel készült interjú. A diákok mind a Hajdú-Bihar megyei Szent Miklós Görögkatolikus Roma Szakkollégium tagjai. A megkérdezettek mind a Debreceni Egyetem hallgatói, így a kapott vizsgálati eredmények nem reprezentatívak az összes többi roma szakkollégium diákjaira, ugyanakkor lényeges kiindulópontokat adhatnak egy jövőbeli nagyobb kutatás tekintetében.

A kutatásban a roma szakkollégiumi hallgatók kulturális viszonyait elemezve, vizsgáltam, hogy milyen identitásdimenziók mentén identifikálják önmagukat.

Az interjúk során megvizsgáltam, hogy esetükben a régi kulturális elemek milyen kényszerek és lehetőségek hatására és hogyan adják át a helyüket az újaknak. A választott kutatási módszer lehetőséget adott arra is, hogy a megfigyelt jelenségeken túl az interjúalanyok személyes percepcióit is megismerjem: hogyan értékelik és élik meg ezeket a változásokat. A kutatás során felvett 10 interjút diktafonnal rögzítettem. Nem zavarta az interjúalanyokat a diktafon jelenléte, inkább örültek, hogy valakinek mesélhetnek mindennapjaikról, egyetemi gondjaikról.

Az eredmények értelmezésénél igyekeztem több tényezőt is figyelembe venni: a magyar egyetemek közül a Debreceni Egyetemen tanulnak a legnagyobb számban országos viszonylatban, hátrányos helyzetű diákok továbbá az egyetem beiskolázási körzetét illetően, az ország leghátrányosabb régiói adják. (Hegedűs 2018) Mindemellett a megkérdezett hallgatók többsége tradicionális cigány közösségekből származik, ahol az etnikai identitásnak, a hagyományoknak és a cigány nyelv ismeretének mai napig fontos szerepe van a közösség életében és az identitás formálásában.

A tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a kutatás során az összes kutatási kérdésem bemutassam, illetve az etnikai identitás valamennyi lényeges dimenzióját elemezzem, így jelen

írásomban kettő meghatározó dimenzióra fókuszálok, valamint három kutatási kérdésre¹¹ igyekszem választ keresni. Elsőként a legszembetűnőbb területet, a tradicionális viselet jelenlétét, jelentőségének megítélését vizsgálom. Másodikként a roma nyelv használatát, identitás erősítő szerepét elemezem.

Identitásmintázatok a roma szakkollégiumi hallgatók körében

Öltözködés

Kinézetünk, ruházatunk, kiegészítőink rengeteg információt árulnak el rólunk. Öltözetünk nemcsak megmutatja, de konstruálja is személyes és társas identitásunkat, az öltözködés mindennapos aktusán keresztül¹². Az öltözet anyaga, színe, stílusa egyszerre utalhat a viselője nemére, életkorára, társadalmi helyzetére, illetve a szubkultúrához való tartozására is. Ennek az értelmezése elsősorban a nyilvánosság tereiben valósul meg.

A kinézet és öltözködés demonstratív részét képezi az identitásnak, mindazonáltal újratermelődését is meghatározza. A külső szemlélő az öltözködés területén veheti leghamarabb és a leginkább észre az átalakuló hagyományokat.

*„szeretem a rózsás, virágos ruhákat, de csak annyira, mint amennyire most rajtam van...**inkább már keverem a szolidabbal, de attól még a többiek tudják, hogy ez elég cigányos....** De a koliban legalább nem szólnak meg ha ilyet viselek, itt nem baj...meg gyakran veszünk fel tradicionális cigány ruhákat itt a kolin belül. Azért az is sokat segít, hogy vallásos közegben vagyunk... keresztényként könnyebb elfogadni a kívülről érkező negatív sztereotípiákat.” (L4¹³)*

„hát figyelj, ahol sok cigány vagy együtt ott nem érzed azt, hogy kinéznének. A szakkollégiumban kifejezetten jó, hogy egymás előtt nem kell megjátszani magad és ezért kevésbé megélni magadat, itt nem gáz, ha fel vagy ékszerezve, mert nem fogod azt hallani kívülről, hogy nézd a fuxos cigányt..” (F5)

*„mi nagyon sokat tanulunk itt a szakkoliban az öltözködésünkről, a cigány viseletről...minden kedden hitéleti alkalmaink vannak, ahol a cigány értékeket, viseletet, hagyományokat próbáljuk párhuzamba hozni a Bibliai értékekkel, öltözködéssel, hagyományokkal.. Ez nagyon jó tudod, mert így egyszerre tudsz cigány is lenni, meg keresztény is lenni és mind a kettőt egyszerre erősítheted magadban..**a kolin kívül azért figyelek mit veszek fel csak éppen annyit, mutatok cigányságomból, hogy más cigány lássa, hogy kivel van dolga....de amúgy meg a gádzsóknak ez észrevehetetlen....**” (L3)*

A megkérdezett szakkollégiumi diákok öltözködése már nem követi a hagyományos cigány viseletet, leginkább konfekciós ruhákban járnak. Ugyanakkor egy-egy ruhadarab formájában, annak párosításával vagy a szakkollégiumi közegben mégis visszaköszönnek a tradíciók, ezzel is finoman jelezve etnikai hovatartozásukat. Ezek a jelzések a többségi társadalom tagjai számára nem tűnnek fel, azonban egymás között – cigány közösségben – ezeknek a mintáknak, motívumoknak, színeknek, ruhadaraboknak jelentésük van és csökkentik a hallgatókban kialakuló „konfliktusokat”. Esetükben ezek a jelképek akár az újra felfedezett vagy vállalt identitás kifejezésére is alkalmas szimbólumok lehetnek.

---

¹¹ Vannak-e jelei a vizsgált személyek életében az identitás elrejtésének, illetve ha vannak, milyen körülmények között történik ez meg?

Milyen dimenziók mentén identifikálják magukat a keresztény szakkollégista roma fiatalok? Milyen új identitás minták vannak jelen a roma fiatalok körében?

Mennyiben azonosak identitás dimenzióik a szülőktől, nagyszülőktől kapott elemekkel vagy mennyire az új modellek vagy modulok részei?

¹² Jones–Stallybrass 2003; Vincent 2003: 108.

¹³ Az interjú kódolásánál a megkérdezettek neve (L: lány, F: fiú) és az egyetemi évfolyam alapján történt – egyetemi közegben eltöltött évek befolyásoló hatása miatt érdekes, hogy hány éve van a rendszerben.

A megkérdezett diákok a tradicionális ruhák elhagyását választotta, ami mögött gyakran a fiatalabb generációk körében uralkodó értékek megváltozása áll. Továbbá a külső elvárások, amit a többségi társadalom állít fel velük szemben, az előítéletektől való félelem, az egyetemi közegben való könnyebb boldogulás, méginkább felerősíti bennük a hagyományos öltözködés és az identitást jelző szimbólumok elhagyását.

Az interjúkból azonban kiderült, hogy ez nem jár semmilyen belső konfliktussal esetükben, sokkal inkább tudatos döntés, ami előmozdíthatja társadalmi integrációjukat – vagy esetleg asszimilációjukat. Ugyanakkor a cigány motívumok tudatos, jelzésszerű viselete – amit a szakkollégiumi programok, közeg is erősít esetükben - a státusz stabilitását is jelzi.

Nyelvhasználat

Mitől válik valaki a közösség tagjává? Attól, hogy szokásait, életmódját a közösség elvárásaihoz alakítja vagy esetleg beszél és anyanyelvének tekinti az adott nyelvet?

Az etnikai identitástudat sajátos megkülönböztető jegyek köré szerveződnek, melyek lehetnek konkrétak vagy akár absztraktok is, a lényeg az, hogy az etnikai határokat kijelölje és fenntartsa, illetve, hogy erősítse az etnikai csoporthoz való tartozás érzését. Olyan kulturális és fizikai jegyekről beszélhetünk, melyekkel az egyén szocializálódási folyamata során a legkorábban találkozik. Ilyen a nyelv, mely megkülönböztető jegyként funkcionál és az etnikai közösség érték és önmeghatározó rendszere köré szerveződik. (Puskás 2000)

A nyelv egy fontos szimbólumrendszer, mivel a nyelven keresztül alakulnak a közösségen belüli kapcsolatok. Továbbá a nyelv azáltal, hogy elsajátítható, ezért a nyelvi identitástudat az egyén élete során folyamatosan változhat.

A megkérdezett szakkollégista hallgatók között ritka a mindennapi nyelvhasználó, a cigány nyelv nem egy aktív kommunikációs eszköz, sokkal inkább egy passzív tudáskészletként, készségként van jelen. Bár megértik és ismerik is a cigány nyelvet, azonban nem szívesen használják tágabb környezetükben, maximum csak szűkebb és szakkollégiumi közegükben. A nyelvhasználat ilyesfajta megjelenése mögött sok esetben asszimilációs mintákat lehet felfedezni. Mivelhogy gyakran érintkeznek a többségi társadalom tagjaival sokszor félnék, hogy ha nem cigány környezetükben véletlenül és rutinszerűen cigányul szólalnának meg, az kizáróztatásukat eredményezné.

Az interjúkból kiderült, hogy sokszor tudatosan nem használják a nyelvet saját közösségükön belül sem és megválogatják szókészletüket is a magyarok társaságában, hogy nehegy „felfedjék” magukat. Ugyanakkor a szakkollégium egy olyan „biztonságos” környezetet biztosít számukra, ahol minden belső feszültség nélkül tudják használni a cigány nyelvet.

*„nem használom már otthon sokat a nyelvet, megérték mindent, de **ha úgy beszélnek otthon mindig, akkor lehet nem venném észre magam az iskolában és megszólalnék cigányul, akkor pedig mindenki furán nézne rám és kinéznének...viszont itt a koliban senki nem néz rám furán és még sokan meg is értik, ez jóézés....mert az egyetemen volt mikor megszólaltam és el kellett játszanom, hogy ez nem is cigány volt...**”*

*„Mi tradicionális cigányok vagyunk, fontos, hogy ismerjük a nyelvet...mielőtt kolis lettem csak odahaza hallottam a cigányt, **nem is annyira szeretem valljuk meg...félelem én azt használni...de itt a koliban azért más, itt nem kötelez az élet, hogy felejtse el...**”*

*„el sem tudod képzelni milyen jó cigány misére járni és cigányul énekelni, hallgatni az ígét... **Szerintem, ha nem lennék szakkolis akkor nem tartanám ilyen fontosnak a nyelvet...de így...Így, hogy a mise cigányul van azért mégis csak élhetőbb...**”*

Minden változás ellenére a nyelvnek a vizsgált hallgatók körében továbbra is fontos szerepe van az identitás alakításában. A nyelv valamilyen szintű ismerete és annak saját közösségükön, szakkollégiumon belüli használatának, integráló szerepe van, ugyanis a csoporton belüli azonos

nyelvet beszélő cigányokkal egyfajta szoros együvé tartozás érzését kelti bennük. A nyelvhez leginkább racionálisan kötődnek, de néha erős érzelmi kapcsolat is fűzi őket hozzá. A nyelvhez való racionális hozzáállás mögött a cigány nyelv többségi társadalom által való negatív megítélése, illetve, kevésbé funkcionális jellege áll. Éppen ezért nem tartják identitásuk fontos kifejező eszközének.

Összegzés

A tanulmányban a roma szakkollégista fiatalokat vizsgálva mutattam be, hogy a cigány tradíciók változása milyen módon befolyásolja az identitás megváltozását, illetve a többségi társadalomba történő integrációt. A kutatás során kettő identitásdimenziót elemeztem – viselet és nyelv.

Látható, hogy az integráció mér megjelent a roma szakkollégista hallgatók életében, mivel bizonyos tradíciókat, elemeket, szimbólumokat megőriztek másokat pedig feladtak.

Jól láthattuk, hogy a külső, strukturális tényezők miként befolyásolják a cigány szakkollégista hallgatók identitásdimenzióit és hogy milyen belső és külső feszültségekkel járhat együtt etnikai identitásuk megélése a többségi társadalom tagjainak körében. A belső feszültség csökkentése érdekében igyekeznek az etnikai identitásdimenziókat fogyaszthatóvá tenni – ezt pedig a szakkollégiumi közeg és programok is támogatják.

Az egyetemre való bekerülés a szakkollégiumi hallgatók körében új adaptációs minták elsajátítását tette szükségessé, újra kellett értelmezniük etnikai identitásukat, kultúrához, hagyományokhoz való viszonyukat, mivel a korábbi minták a megváltozott körülmények között már nem voltak alkalmazhatóak. A hallgatók esetében egyértelmű additív akkulturációs folyamatnak lehetünk tanúi, amikor is ennek a generációnak a tagjai a többségi társadalom érték és viselkedési mintáinak átvételére kényszerülnek a túlélés érdekében. A kisebbségi kultúrához kötődő identitáselemek folyamatos feladása és egy dinamikus asszimilációs folyamat jellemző körükben.

Az identitás általuk azonosított rejtett dimenziói mentén vélik felfedezni a csoporthoz való tartozást, s ezek mentén az általuk magas presztízsnak tartott identitásdimenziók mentén szeretnék képviselni azokat az értékeket, amiktől cigányként valamivel többnek érzik magukat a többségi társadalom tagjaihoz képest.

A cigány identitásuk megőrzése számos belső és külső feszültséggel jár, különösen akkor, ha a kisebbségi társadalom tradicionális identitáselemeivel - viselet, nyelv - szemben a többségi társadalom tagjai erős előítéleteket táplálnak. Ezt tapasztaltjuk a szakkollégista fiatalok esetében is, ahol a konfliktusok, a kirekesztés elkerülésének érdekében alternatív és a többségi társadalom tagjai számára nehezen beazonosítható identitásdimenziókat jelölnek meg önmaguk meghatározásánál.

Jól láthattuk, hogy a külső, strukturális tényezők miként befolyásolják a cigány szakkollégista hallgatók identitásdimenzióit és hogy milyen belső és külső feszültségekkel járhat együtt etnikai identitásuk megélése a többségi társadalom tagjainak körében. A belső feszültség csökkentése érdekében igyekeznek az etnikai identitásdimenziókat fogyaszthatóvá tenni – ezt pedig a szakkollégiumi közeg és programok is támogatják. A szakkollégiumnak sikerült egy olyan biztonságos helyszínt kialakítania, ahol ma a felnövekvő roma értelmiségi fiatalok egyszerre élhetik meg etnikai identitásukat és konfliktusmentesen integrálódhatnak a többségi társadalomba is.

Felhasznált irodalom

1. Bindorffer, Gy. (2001): Kettős identitás. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
2. Bocsi Veronika (2015): Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata. In uő (szerk.), Peremhelyzetben. Romológiai írások. / In Marginal Position Writings from the field of Romology. Debrecen: Didakt Kft. 135-168.
3. Csepeli, Gy. 1986. „Kettős kötéses.” Magyar nemzeti identitás. In Huszár, T. (szerk.) A magyar értelmiség a 80-as években. Budapest: Kossuth
4. Csepeli, Gy. 1993. Kisebbségek képe a többségi tömegkommunikációban. In Csurdi, S. (szerk.) Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban: a Kisebbségkép a tömegkommunikációban címmel 1991. december 13-14-én megrendezett konferencia anyagai. Budapest: Regio. pp. 17–27.
5. Forray R. Katalin (2015): Életutak a felsőoktatásban.
6. Híves Tamás (2014): Cigány/roma népesség a 2011-es népszámlálás alapján. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 30. Romológia „akkor és most” II. Konferenciakötet. Pécs: PTE BTK. Neveléstudományi Intézet, 108–118.
7. Isajiw (1990): Ethnic Identity and Social Mobility: A Test of the "Drawback Model", he Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie, Vol. 18, No. 2 (Spring, 1993), pp. 177-196
8. Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (1998). Content and predictors of the ethnic identity of Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. Scandinavian Journal of Psychology, 39(4), 209–219.
9. Jean S. Phinney - Karmela Liebkind (2010): Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: An Interactional Perspective
10. Jones, Ann Rosalind – Stallybrass, Peter 2003: Renaissance Clothing and the Materials of Memory. Cambridge University Press, Cambridge.
11. Kende Anna (2005): Értelmiségiként lesznek roma és romaként lesznek értelmiségi. Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In: Neményi Mária és Szalai Júlia szerk.: Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Bp., Új Mandátum, 376–408.
12. Pálos Dóra (2010): „Cigány” identitások nehézségei. Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. Esély, 2010/2. 41–63.
13. Pataki Ferenc (1986): Identitás, személyiség, társadalom. Budapest: Akadémiai Kiadó.
14. Phinney, Jean S. (1992): The Multigroup Ethnic Identity Measure. A New Scale for Use With Diverse Groups. Journal of Adolescent Research (7) 2. 156–176.
15. Puskás Tünde (2000): Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában, Társadalomtudományi Szemle
16. Rotschild J. (1981): Ethnopolitics: A Conceptual Framework. New York, Columbia University Press, 26. p.
17. Szabóné Kármán Judit (2008). Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében. MI/MÁS Konferencia, Eger, 2008. március 20.
18. Tajfel Henri (1981): Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology.
19. Tóth Kinga Dóra (2008): Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
20. Verkuyten, M. (2000). The benefits to social psychology of studying ethnic minorities. European Bulletin of Social Psychology, 42, 5-21
21. Verkuyten, M. (2000). The benefits to social psychology of studying ethnic minorities. European Bulletin of Social Psychology, 42, 5-21
22. Vincent, Susan 2003: Dressing the Elite: Clothes in Early Modern England. Berg Publishers, Oxford–New York.

1. Introduction

Environmental education is already on purpose present in the kindergarten lessons, in which children acquire the given knowledge in different fields of education through activities in a playful way. The environmental education lessons in the primary school are built on the knowledge and experience of the kindergarten education. Through this process the attitude to the environment is being formed. This can be positive, negative or neutral. To develop a positive attitude, children need accurate, authentic knowledge, for which appropriate textbooks are necessary.

Students have to be aware of the consequences of their actions and of the problems they pass on to future generations. Therefore, it is important to start the environmental education at the youngest possible age and to continuously develop it in both school and kindergarten. In order to form the environmental attitude, it is essential that our students have the basic environmental knowledge on which to build environmentally conscious behaviour and the emotional factors associated with environmental problems and solutions. As environmental education is present in education interdisciplinary, integrated into subjects, it is important that environmental knowledge is adapted by each subject to the given disciplinary content as much as possible (Kónya, 2018).

The community and learning in a community have an essential role in the success of learning. Today's children are less and less able to concentrate, connect with their peers and adults than previous generations. This means also that they are not efficient enough in the classroom either. One partial solution might be to provide them more time outdoors for playing and learning. Outdoor playing helps students achieve greater performance and acquire skills that help them throughout their whole lives. The role of parents is essential in this process. They play a kind of helping role in making their child more productive at school by devoting time at home to outdoor activities in the nature (Coyle, 2010).

The lack of free-time activities and learning during games leads to "*plant blindness*" which is becoming more and more widespread in the 21st century. This term includes the fact that people neither know nor want to know the plants living in their environment. The emergence of the term *plant blindness* shows that the situation is starting to get serious. Mankind is moving further and further away from nature (Ro, 2019). This is a problem, as human activity causes the today's global problems (climate and ecological emergencies, global warming, pollution, decrease of biodiversity, etc.). Moving away from nature does not bring any positive changes, we worsen our own situation.

There are many wild species living in Hungary, which can be found in petting zoos and visitor centres or during a forest walk. In spite of this children, educators and parents have extremely little authentic / accurate knowledge about these species. Instead of the previous term "*plant blindness*," this can also be called "*wild animal blindness*". Children are not familiar with our domestic wild animals, but the animals living on other continents are much more known due to the influence of media. I think of the elephant, the giraffe, the rhinoceros, etc. This sets a problem, as wild animals are present around us as well as pets. We may not meet them in our immediate environment, but for example during a walk in the woods, which unfortunately occurs more and more rarely in today's families.

Due to the rushing world, children can get to know e.g. animals inside a house or apartment with the help of TV, computer or tablet, which is not even close to the experience and knowledge

discovered in the nature. Through creeping, climbing, and sensing a much closer relationship is developed between child and nature (Mesterházy, 2019). Experiential pedagogy, which is also popular with educators, can provide an appropriate opportunity for such experiences. Experiential pedagogy teaches through direct experiences and the child's active actions. It primarily aims to develop personal skills, develop self-knowledge, self-esteem, individual responsibility and social competencies. Activity-based experiential learning is not only experiential but also practical. It is suitable for transfer, systematization and deepening of knowledge, hence for everything that we expect from traditional, knowledge-based education. Passive inclusion is replaced by learning through cognitive activity, which also creates the motivational basis for learning through activities and experiences (Fáyné, Sztanáné, 2013).

As our domestic wild species are a significant part of our environment and nature, it is essential to examine the extent / form of the examined topic in the lower-level environmental education textbooks included in the 2019/2020 textbook list, and then to compare the Hungarian and the Austrian environmental education textbooks with a particular focus on major wild species.

1.1. Regulations in Hungary

In Hungary the National Core Curriculum (hereinafter NAT), including the framework curricula, regulates the content of education. The Department of Education divided the framework curriculum into two groups in case of primary schools: the 1st to 4th grades and the 5th to 8th grades (Nemzeti Alaptanterv, 2020). In both cases the topics, requirements and study-aids of the different subjects are described divided into grades. The framework curriculum document covers the educational and development goals, practical application and knowledge of the thematic units.

The National Core Curriculum of both 2012 and 2020 are currently in force in Hungary. The subject of environmental education was changed several times last year, 2020. So far the teaching of the subject has already started in the 1st grade, but after these changes, the teaching of the subject of environmental education at school will start only in the 3rd grade. This means instead of the previous 4 years of environmental education, now only 2 years are available for students to acquire knowledge about our nature and environment and experience them. This process will be introduced in an ascending system, which means that from 2020 on the teaching of the above mentioned subject will no longer start in the 1st grade, but in the 3rd.

However after this change the content of the environmental education textbooks for the 3rd and 4th grade remained the same. Teachers try to transfer the missing knowledge of the 1st and 2nd grade integrated into the native language and literature education. The framework curriculum contains regarding the teaching of environmental education the following: For a continuous knowledge extension, it is essential that the educator also forms students' motivation, interests and attitudes towards the environment, the nature and the functioning of their bodies. The framework curriculum supports this with the choice of topics and problem identification that also affect students' emotional attitudes (Oktatási Hivatal, 2020). It follows that the role of the teacher in supplementing the curriculum.

The educator's personality, knowledge and experience are therefore essential in the teaching process. The educator must direct the process of problem identification and getting experience in a way that it is suitable for recognizing basic causalities and wording them. Such as showing the relationship between the migratory birds' autumn return and their feeding, or how the colour of the animals' outer cover is affected by their habitat and why the leaves turn colourful and fall in autumn. Most of the elementary school students are interested in nature, they are eager to know the causes of the phenomena. Based on these we can provide them with the joy of discovery, the experience through acting. The framework curriculum sets out the proposed activities related to each topic. It is important to note that these are suggested activities. The teacher can decide which ones to choose based on the interests of the students, the current level of development of their abilities and skills and the opportunities of the school. The range of the suggested activities is very wide, everyone can find those, which can be done with the students. Although the range of

activities can be defined flexibly, but environmental education can and may not be taught without these and specific experiences, because developing abilities and skills and forming the right attitude can only be the result of a process based on a systematically structured system of activities (Konrád, 2020).

1.2. Regulations in Austria

In Austria, the Federal Office publishes central curricula, which must include the teaching objectives, a summary of the content of the curriculum, the method of examination (oral or written examination), which are detailed in a so-called examination regulations. The curricula list the basic literature, which provides the basis for the content of the education. The Austrian curriculum systematically summarizes the learning contents and objectives by school type and age. The curriculum includes the full range of teaching and learning methods as well as the goals of education (<https://tinyurl.hu/wlFF/>, 2021.02.02.).

The structure of the Austrian school system is defined according to Section 3 of the School Organization Act: age and level of development, abilities and tasks related to real life. The Austrian school system operates like the Hungarian 8 grade grammar school system: the 1st to 4th grades match to the Hungarian primary school lower grades, followed by the secondary school “8 grade grammar school” level. Pupils and parents must be informed about the tasks and requirements of different types of schools, especially in the 4th and 8th grades. Parents should be informed of the opportunities for further education according to their child's interests and performance before completing the type of school (<https://tinyurl.hu/Z8TY/> 2021.02.02.). In the neighbouring Austria, environmental education lessons are taught in the 1st to 4th grades, then the 5th to 8th grades.

1.3. The importance of getting to know the wild species

Environmentally conscious education, environmental moral and scientific education forms a social sensitivity to environment and nature protection. Nowadays we carry out consciousness-forming activities by transferring knowledge, providing experiences and developing environmentally conscious behaviour more and more often (Molnár, 2009, p.6).

Within the subject of environmental education, students have the opportunity to get a lot of knowledge that is essential for basic education. It is about our health, our body parts, our nutrition, the natural and cultural values of our country, our domestic animals, the forest and the wild animals living there, their names, their nutrition, their reproduction, their symbioses, their place in the food chain, plants and fungi, etc.

If activities become experiences by the little students, if we provide them the joy of discovery, they will be constantly motivated to get to know and understand the problems of science. In this way, there can be from less knowledge more experience and more effective skill development, and the result is a knowledge that can be the basis for learning and teaching science in the upper grades (Konrád, 2020).

According to the NAT 2020, the most important goal of the environmental education is the development of skills and habits in the 3rd to 4th grades, which are needed to the cognition of their narrower and wider environment and to learn science subjects in the upper grades (<https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek>, 2021.02.02.). Therefore, this subject is not a basic course for later science subjects (chemistry, physics, biology), but its goal is to get to know the living things around us, to develop skills and to promote logical problem-solving thinking.

2. Research problem identifications, goals, hypotheses

Environmental education, including environmental awareness education, plays a key role in the NAT 2003 and 2007. The NAT, issued 2012, also places an extremely strong emphasis on environmental awareness and sustainability (http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf, 2020.12.18.). Together, the above mentioned documents and the framework curricula ensure the implementation of environmental education within the institutional framework.

The aim of this research is to examine the environmental textbooks and workbooks, which are on the textbook list and used in primary schools 2019/2020. The question is to what extent the main wild species are present, which are hunted in Hungary, and whether the illustrations in textbooks and workbooks in this topic are correct. This study focuses on domestic species, which are hunted.

The hypotheses of the research are the following:

H/1 Less than 5% of the lower grade curriculum includes a section of major wild species.

H/2 In the lower grade textbooks, the core material contains knowledge about several wild species, not the curiosities or readings part/ section.

H/3 In the lower grade textbooks and workbooks, there are realistic illustrations of wild species.

3. Research sample and methods

In the first part of the study, it was examined which environmental education textbooks are included in the public education textbook list of the 2019/2020 academic year - focusing on the lower grades (<https://tinyurl.hu/feFP/> 2020.12.18.).

We chose Kojanitz's textbook analysis as method, during which the amount of major wildlife-related topics was counted in relation to the whole content of the given textbook. This was quantified and compared by counting lines and sentences taken as a unit.

Among the environmental education textbooks the one written by Dr. Mester Miklós, published by the Institute for Educational Research and Development: *Our World is a book series* was chosen for each grade, i.e. 1st to 4th.

4. Results

In the following, the results are discussed in separate chapters, broken down into grades.

4.1. First grade- Chapters, illustrations

First the distribution of chapters were examined in the textbooks. The first grade textbook contains 5 chapters: Introduction, I became a pupil, Autumn, Winter, Spring, and Summer. 30.8% of the content discusses the topic of autumn, and the least discussed chapter after the introductory part is the topic of winter, 12.8%.

In terms of number of the sentences, the first grade textbook contains a total of 1,024 sentences, of which only 12 sentences are about major wildlife species. In the case of rows, a total of 1082, of which we were able to count 11 rows in the examined topic. Most wildlife-related curriculum is found in the spring topic, at a rate of 3.2%.

In terms of illustrations, also the Kojanitz method was used, so they were counted. We took an illustration as a unit. There are 395 illustrations in the first grade textbook, 9 of which, or 2.3% present one of our major domestic wildlife species.

In the first grade textbook there are pictures about wild boar with piglets, fox with cubs, doe with its kid, wolves and pheasant rooster, which are also named. In addition, there are pictures about deer and red deer cows without a name/ caption. In the workbook deer (?), foxes, hares and wolves are asked. It can be seen that the present wild species also include the hare, which was not discussed in the textbook.

4.2. First grade - Core material, curiosity, reading

During the examination of the textbooks it was examined whether the core material, the curiosity or the reading section contain knowledge about most major wildlife species.

In terms of first grade sentences, the reading section contains 66.6% of the knowledge of most wild species. In contrast, the core material and curiosities section contain only the 16.7-16.7% the examined material. When counting lines, the reading section contains 63.6%, the core material and curiosities section include 18.2-18.2% our main Hungarian wild species. It can be stated that the most knowledge about our domestic wild species can be found in the readings.

4.3. Second grade- Chapters, illustrations

In the second grade the chapter "*Our body, our life function*" is the longest - it makes up 27.6% of the book. "*Where Do I Live?*" is the shortest chapter – not counting the small lexicon, the introduction, beginning and end of year repeating exercises – which accounts for only 13.8% of the textbook.

There are 1629 sentences in the textbook, of which 78, or 4.8% of the sentences contain the examined topic. In terms of lines, 83 of our 1,936 lines include our major wild species, which is 4.3% of the entire book.

Only 7, or 2.4% of the 209 (100%) illustrations in the book, contain some of our major wild species.

4.4. Second grade - Curriculum, curiosity, reading

Regarding the second grade environmental education textbook 67.9% of the core material, 25.6% of the curiosities and 6.4% of the readings contain the examined topic. These results were obtained when counting the sentences. We also had similar results for rows. Hence it was determined that in the second grade the core material contains most of the parts related to our wild species.

4.5. Third grade - Chapters, curiosity, illustrations

The textbook for 9-10 year old pupils contains 2164 sentences, of which 73 sentences cover one of the Hungarian wild species, which is 3.4%. In terms of lines, 109 of 2,626 can be linked to the area mentioned above, representing 4.2%. Based on this study, the most knowledge about wild species can be found in the chapter *Field community*.

The third grade textbook contains 293 illustrations, of which 13, or 4.4%, contain the topic we examined.

4.6. Third grade - Curriculum, curiosity, reading

95.9 percent of the core material includes the subject of the study in terms of both sentences and lines (97.2%). In addition, the curiosities section also contains a small part of the above mentioned area, only 4.1% for sentences and 2.8% for lines.

4.7. Fourth grade- Chapters, illustrations

Only 15 (0.5%) of the 2839 (100%) sentences describe one of our main wildlife species. When counting the rows, 20 (0.5%) of the 3649 rows contains the examined subject.

Only 1 (0.3%) of the 366 (100%) of all illustrations shows one of our main wildlife species.

4.8. Fourth grade - Core material, curiosity, reading

In the fourth grade, the optional curriculum/ curiosities section discusses in 73.3% the examined subject matter of the main wild species. This is 70% for rows. In this grade, 20% of sentences and 25% of lines deal with the topic of the study in the readings section. Thus, the core material deals with only a negligible percentage -6.7 and 5% of the main wild species in Hungary, which can be hunted.

5. Summary of results

Students need to acquire a wide range of knowledge in the lower grades. To verify the first hypothesis of this study, lines and sentences were calculated, using the Kojanitz method, by which quantifiable data was obtained.

The table below shows that most of the major wildlife-related curriculum is in the 2nd grade. 4.3% of the textbook lines contain the above mentioned contents (Table 1.). The less content can be found in the 4th grade, in terms of lines and sentences the result is 0.5%.

Grade	Number of rows (pcs)	Major wild species (pcs)	%	Number of sentences (pcs)	Major wild species (pcs)	%
1.	1082	11	1,0	1024	12	1,2
2.	1936	83	4,3	1629	78	4,8
3.	2626	109	4,2	2164	73	3,4
4.	3649	20	0,5	2839	15	0,5

Table 1. Examination of lines and sentences for major wild species

The research confirmed the hypothesis that less than 5% of lower grade textbooks contain the subject matter of major wild species.

The second hypothesis was partially confirmed and partly overturned. Knowing the exact data, it can be said that only in the 2nd and 3rd grade textbooks contain the core material the most part about our main wild species in Hungary.

In the 1st grade the area of readings, while in the 4th grade the area of curiosities include the subject of the study. This raises a problem, as besides the core material, there is not always time for the reading and curiosities sections. These exercises are maybe an optional task to read them, which is not the case for all students. So the knowledge remains incomplete (Table 2.).

Grade	sentences %*	sentences %**	sentences %***	sentences %****	rows %*	rows %**	rows %***	rows %****
1.	1,2	16,7	16,7	66,7	1	18,2	18,2	63,6
2.	4,8	67,9	25,6	6,4	4,3	65,1	27,7	7,2
3.	3,4	95,9	4,1	0	4,2	97,2	2,8	0
4.	0,5	6,7	73,3	20	0,5	5	70	25

Table 2. Presence of major wild species in some parts of the textbook

In the table above, the meanings of the notations are as follows: * curriculum related to major wild species, ** core material, *** curiosities, **** readings.

In terms of illustrations, the textbooks contain mostly realistic photographs on the animals' natural habitat. Individuals of the given species are not included in a separate picture, they are not named.

The workbook contains illustrations of some species that do not correspond to reality.

The appearance of the roe deer Dr. Miklós Mester- Our world in workbooks

In each case, the European deer appears in the workbook as shown in the picture above. This look is not authentic in many ways. It can be seen in the picture that the tail of the individual shows the length of a typical red deer and fallow deer. The dots on the side of the adult individual in the picture is also false, as this phenomenon is the characteristic only and exclusively of fallow deer. In the case of growths the dotting appears on the deer kid and the red deer calf. The white band running down the neck is clearly a characteristic feature of fallow deer.

Although the illustration depicts the primary sexual characteristic of the species - the antler - it is not clear whether it is a red deer, a fallow deer or a European deer. This appearance can be linked to the filming of Felix Salten's 1942 book *Bambi, A Life in the Woods*.

This illustration in the examined workbook is similar to the appearance of the protagonist in the film adaptation of the fairy tale written 1942 by Felix Salten *Bambi, a Life in the Woods*. The film rights of the book written by the Austrian author were purchased by Walt Disney in the 1930s. However, since there aren't native roe deer in the United States, *Bambi* was drawn as a white-tailed deer in the film 1942. This was already a problem in Europe at the time, as *Bambi*, the roe deer, was raised by a deer as his father. After all, deer calves and white-tailed deer calves are very similar with their white dots (<https://tinyurl.hu/6Xx0>, 2020.12.11.).

Therefore, it can be concluded that the illustration in the workbook is by no means valid when it comes to knowledge transfer and accurate knowledge.

6. Textbooks in Hungary and Austria - Comparison

Textbooks play an important role in the implementation of the requirements of the framework curricula in both countries, as in addition to the knowledge and experience of educators, books provide a solid basis for students to deepen their knowledge in both their institutional and home learning processes.

The Österreichischer Bundesverlag Schulbuch (hereinafter ÖBV) in Vienna, Austria publishes the textbook *Begegnungen mit der Natur* by Christine-Eva Biegl for the 1st to 4th grades. For teachers and students from 5th to 8th grades is a new textbook series available, called *Sonnenklar*.

As one of Austria's largest educational curriculum publishing companies, ÖBV considers it as its task to develop modern curricula that is interesting for both teachers and students. Great emphasis is placed on the preparation of curricula according to the type of school (<https://tinyurl.hu/vve2/>, 2021.02.02.).

In case of Austria, it can be determined that the pictures in the textbooks for the lower grades show real wild animals in their real natural life community. Below the pictures there is the exact name of the species and individuals, in separate pictures. Regarding the basic material, we can observe that the textbook covers the appearance, nutrition, reproduction, habitat and body structure of the animals. It describes exactly the development of the antler of red deer, explaining it with illustration (naming the pedicle and the velvet). The table shows the rutting season, the birth of offspring, the period of suckling, the time of antler development and shedding. There is a similar table in the first grade textbook (Table 3.):

	Roe deer	Deer
Rutting season	July- September	September- October
The birth of offspring	May- June	May- June
Duration of suckling period	May- November	May- November
Antler development and shedding	January- April	February- July

Table 3. Own editing based on the Austrian book

In the case of the European roe deer, separate images show the forked antlers, the spike antlered and the six-buck. Tasks in this topic also appear in the textbook for the purpose of checking knowledge.

Knowledge about the wild boar also appears in the textbook with a detailed description. The hand drawing shows the exact location of the fang, the characterization also describes its smelling, nourishment and that it is an even-toed ungulate. It is obvious from a professional point of view that all racial peculiarities are illustrated with a hand-drawn picture in the textbook, which is always realistic and illustrated with a photo / picture.

Among the Hungarian textbooks in the series “*Our world*” for the 1st grade wild species are not discussed in detail. There is a chapter with the title “*Wild animals*”, but specific knowledge, pictures and species definitions like in those textbooks published by ÖBV are missing. The book introduces the topic with a poem of Zoltán Zelk: *The Three Foxes*, which is useful for native language/ literary education, but does not contain specific scientific knowledge. The Tale with the title *Burning Forest* can be read on the next page as a didactic introduction. The content of the text and the control questions regarding to it do not contain information about wild species.

The Hungarian textbook for the 2nd grade displays the fox, the wild boar and the European deer on one page. There is a picture of each wild animal, but there isn't any indication whether it is male, female or offspring.

In the Austrian textbook however each animal is characterized on 2 pages. It was identified that most of the major wildlife-related curriculum in environmental education textbooks is in the 2nd grade and the least in the 4th grade.

This research proved that the curriculum of the textbook series *Our World* written by Dr. Mester Miklósné (for the 1st to 4th grade) contains less than 5% knowledge about the main wild species and their content is incomplete. It was confirmed, that the pictures in the textbooks are appropriate in some cases (red deer), but misleading in case of some species (European roe deer). From the obtained results it could be concluded, that the curriculum does not adequately contain the subject matter of the Hungarian main wild species for the studied age groups.

7. Summary

The age characteristic of children is that they are curious. They are also interested in different animal species. And this desire for knowledge encourages them to learn as much as possible about them, to do research, to ask questions and to look up for more information. They have a growing desire to learn, which must be supported by the teachers by answering their questions, so that they get to know the main wild species in Hungary. The topic of wild species is just as important as that of pets. In the Hungarian textbook series should be paid more attention to discuss wild species living in Hungary. It is especially important that the text and the pictures describe the characteristics of the species in accordance with each other in an authentic way, otherwise the pupils memorize the knowledge about the given species incorrectly. Textbooks with sophisticated photos and illustrations are largely responsible for the knowledge of the rising generation. The pictures make children curious, stimulate them for research and lay the foundations for other fields of science.

Good examples are the textbooks published by ÖBV used in Austria, which answer all children's questions. The quality of pictures, photos and illustrations, the captions, the names of the individuals of the species are accurate. The text refers to the nutrition, the reproduction, the habitat, and other characteristics of the animals. In order to increase the interest, there are curiosities related to the species, which have a great impact, especially in childhood, on the development of environmental awareness, on a lifestyle that respects and loves nature and on the sense of responsibility in children. This exemplary environmental education and quality textbook supply can be a good example for us as well.

Bibliography

Bundesministerium, Bildung, Wissenschaft und Forschung [online] <https://tinyurl.hu/wlFF/> [2021.02.02.]

Bundesministerium, Bildung, Wissenschaft und Forschung- Schularten[online] <https://tinyurl.hu/Z8TY/> [2021.02.02.]

Coyle, Kevin J.: „Back to school: Back outside”= *The National Wildlife Federation, 2010.* [2020. 12. 18.] <https://www.nwf.org/Educational-Resources/Reports/2010/09-01-2010-Back-to-School-Back-Outside>

Disney szarvassá alakította Bambut [2020.12.11.] <https://tinyurl.hu/6Xx0/>

Konrád, Á. (2020). Lehet a kevesebb több? avagy Mi lesz veled, környezetismeret? Tanító Módszertani Folyóirat, pp. 13.

Kónya, Gy.: „Környezeti nevelési tartalmak a középiskolai oktatás tankönyveiben és kimeneti szabályozóiban” = *Alkalmazott Műszaki és Pedagógiai Tudományos Folyóirat, 2018/1.* 52.

Mesterházy, H. (2019). Vadászati és vadgazdálkodási ismeretek pedagógushallgatók körében. *Képzés és Gyakorlat Folyóirat, 17.évf. 34.sz. p.186., pp.183-194.*

Molnár, K. (2009). *Erdővel kapcsolatos ismeretek gyermeket nevelő családok körében* [Doktori disszertáció]. Nyugat- magyarországi Egyetem, Sopron. p.6. [2021.02.02.]

Nemzeti Alaptanterv [online] <https://tinyurl.hu/NPAC/> [2021.02.02.]

Oktatási Hivatal- Kerettantervek [online]

<https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek>[2021.02.02.]

Oktatási Hivatal:” *Köznevelési Tankönyvjegyzék*”. [2020. 12. 18.] <https://tinyurl.hu/fefP/>

Österreichischer Bundesverlag Schulbuch [online] <https://tinyurl.hu/vve2/> [2021.02.02.]

Ro, C.: „*Why 'plant blindness' matters — and what you can do about it*, 2019. [2020. 12. 18.]
<https://www.bbc.com/future/article/20190425-plant-blindness-what-we-lose-with-nature-deficit-disorder>

Fáy né dr. Dombi, A., Sztanáné dr. Babics E.: *Pedagógus mesterség*, 2013. [2021. 04. 20.]
http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Pedagogus_mestersgV2/92_lmnyepedaggia.html

A kortárs irodalom – és különösen a posztmodern szövegek – legtöbbet taglalt kérdése az identitás természete és az identitásválság lehetséges forrásai. A posztmodern identitásválság egyik fajtája a bináris ellentétben alapuló, az éntől (self) önmagát elidegenítő másik (other) válsága, míg a másik fajtája az önmagát az ében feloldó, és asszimiláció útján elveszejtő, láthatatlanná váló másik. Mindkét válság jellemzője, hogy az egyén saját énje leválik az én vagy a másik közösségi narratívájáról, ezzel azonosulhatatlanná téve a fősodorbéli identitássablonokat, érvénytelenné téve azokat az identitásfelhőket és narratívákat, amelyek értelmezési keretet adnak az én önértelmezésének. Az előbbi válság ábrázolására megvilágító példa lehet Irvine Welsh *Skagboys* (2012) című regénye, melyben a társadalmilag marginalizált skót Mark Renton önmagát az angol/brit közösségtől elidegenítő nyelvhasználatával igyekszik megerősíteni a saját, szegénytől terhelt identitását. Jelen kutatásban az identitásválság második típusának bemutatására Caryl Phillips *A Distant Shore* (2003) című regényét választottam, amelyben a két narrátor identitásválságát egyaránt kíséri a szegény. Dorothy a visszavonult középkorú zenetanár elveszíti családját, munkáját és így minden közösségi funkcióját, minden kötődését. Solomon egy háború sújtotta afrikai ország bevándorlója pedig nem képes beilleszkedni a célországba. Sorsukat összeköti a szegény (mint krónikus trauma) és egy tragédia (mint akkut trauma). A szegény forrása mindkét szövegben a tudatosság hiányából, az önreflexió képtelenségéből fakad, amelyek narratológialag az elbeszélhetőséget, karakterek tekintetében pedig konkrétan a közlés, beszéd képességének elvesztésében nyilvánulnak meg. A szegénynek ugyan nincs nyelve – sőt, egyik legfontosabb jellemzője éppen a hallgatás –, az önreprezentáció nyelve azonban a szerzői tudatosság produktuma, így a szövegek narratológiai és filológiai vizsgálata során feltárhatóak a szövegben rejlő különböző önreprezentációs stratégiák, melyek mentén egyszerre válik láthatóvá a szegény ábrázolási módja és az ábrázolt szegény természete.

Kulcsszavak: posztkolonializmus, transznacionalizmus, szegény, trauma, párhuzamos narratívák

1. Bevezetés

A doktori kutatásom témája a posztkoloniális és posztmodern identitásválság, az identitás természete és ábrázolása Caryl Phillips prózairodalmában, és mivel a szegény az én ('self') önreflektív pozicionálása, vagyis az önreprezentáció szerves része, a karakterek szegényábrázolása meghatározza az én és másik ('other') közötti viszonyt egy adott szövegben.¹ Más szóval a szegény ábrázolásának módjait mindenképpen fel kell térképeznünk, hogy megértsük az identitásválság irodalmi ábrázolásának természetét. Éppen ezért kutatásom jelen szakaszában a szegény motívumait tekintetem át, illetve a kortárs brit irodalom reprezentációs stratégiáinak tágabb kontextusba helyeztem. Ennek eredményeképpen pedig a szegény ábrázolásának két elkülöníthető irányát fedeztem fel a kortárs posztkoloniális témájú brit irodalomban. Jelen tanulmányon ezt a két irányt, az önreprezentációs stratégiák ilyenén megkülönböztetését kívánja bemutatni korunk két megkerülhetetlen prózaírójának egy-egy

---

¹ Stuart Hall, *Representation* (London: Sage Publications, 1997), 44-5.

szövegén, Caryl Philips *A Distant Shore* (2003) és Irvine Welsh *Skagboys* (2012) című regényén keresztül.

A két regényt a kutatás során egyszerre igyekeztem a szoros olvasás szövegközpontú módszerével, és a diskurzív irodalomelmélet szövegkörnyezetbe helyezésével értelmezni. Az elméleti keretet viszont összetetté teszi a tény, hogy - ahogyan azt már Caryl Phillips irodalmát vizsgáló korábbi tanulmányomban is demonstráltam - a szerző irodalmi munkásságának második szakasza meghaladja a hagyományos posztkolonializmus logikai kereteit, vagyis 1997 után Phillips sokkal inkább tekinthető a transznacionalista irányzat írójának.² Az említett két identitásképző megközelítés, bár egyidőben jelen van a kortárs brit irodalomban, illetve a transznacionalista irányzat felfogható a posztkoloniális diskurzus részeként is, mégis egyfajta paradigmaváltásra enged következtetni, hiszen a transznacionalista irányzat éppen a hagyományos, posztkoloniális dinamikák meghaladását tűzte ki célul.

A következő fejezetben tehát bemutatom a hagyományos posztkoloniális viszonyon alapuló identitásválságot a szégyen dinamikájának modellje alapján a *Skagboys* című regényen keresztül. Ezután részletesebben is kitérek az említett paradigmaváltás elméleti hátterére, majd végezetül pedig az *A Distant Shore* című regényében mutatom be a szöveg szégyenábrázolási kérdéseit, és demonstrálok, hogy a szégyen ábrázolására Phillips is hasonló modellt alkalmaz.

2. A szégyen posztkoloniális logikája

A posztkolonialista kritika célja a modernista szempontból vizsgált hatalmi viszonyok megfogalmazása és demonstrálása, mely hagyományosan egy bináris ellentétképzés volt a gyarmatosító és a gyarmatosított között.³ Vagyis a XX század közepéig a még „kolonializmusban” gondolkodók egy egyszerű domináns-alárendelt viszonyként ábrázolták a két fél közti kapcsolatot. Ez részben magyarázható azzal, hogy a klasszikus posztkoloniális gondolkodók túlnyomó részt marxista teoretikusok voltak, mint például Antonio Gramsci vagy Frantz Fanon.

A politikai, hatalmi aspektus mellett a hagyományos (poszt)kolonialista szemlélet a pszichoanalízis 'én' és 'másik' megkülönböztetésének egy roppant egyszerű változatát használta, ahol az ellentétek identitásfelhők ellenállásába rendeződtek.⁴ Ahogy az egész diskurzust, úgy az első vizsgált regényt is jól jellemzi az ellenállás, hiszen Irvine Welsh *Skagboys* című regényében (a *Trainspotting*-trilógia előzményregénye) is a hagyományos posztkoloniális szembenállásra építi a történet hőseinek identitástudatát.⁵

Bár jogosan merülhet fel a kérdés, hogy vajon Skócia lakosai, így a brit állampolgárok tekinthetőek-e posztkoloniális alanyoknak, korunk irodalomkritikája nem ritkán használja Welsh „fiktív skótjait” a posztkoloniális alárendeltség archetipikus karaktereinek.⁶ A kelta-angol ellenállás nem csak történelmi hasonlóságokat mutat a gyarmati háborúk fejlődéstörténetével, de a skótok (és wales-iek vagy írek) nemzeti önmeghatározásával foglalkozó tanulmányok a XX. és XXI. században is gyakran a posztkolonializmus *én* és a *másik* ellentétképzésén alapulnak.

Az *én* és a *másik* státusza azonban a hagyományos szemlélet szerint nem csak egy-egy személyiség, egy-egy személyiségjegy ellenállását jelenti, hanem az ilyen viszonyrendszerekben úgynevezett identitásfelhők állnak szemben egymással.⁷ A *Skagboys*ban például a skót munkásosztálybeli fiatal, az angol értelmiségi középporúval vagy éppen a számára szintén nemzetietlenséget képviselő „konformista” középosztállyal áll szemben. A társadalom ilyen jellegű tagolása, bár jellemző a posztkoloniális irodalomra, rendkívül leegyszerűsítő tud lenni,

---

² Bill Ashcroft, *Post-Colonial Studies: The Key Concepts* (London: Routledge, 2007), pp. 12-3.

³ Ashcroft, *Post-Colonial Studies*, pp. 200-2

⁴ Edward Said, *Orientalism* (New York: Vintage, 1979), 4

⁵ Roderick Watson, „Postcolonial Subjects?” in *HJEAS Theory and Criticism vol 1*. (Debrecen: University of Debrecen, 1998), 23.

⁶ Roderick Watson, „Postcolonial Subjects?”, pp. 21-2.

⁷ Said, *Orientalism*, 5

hiszen ezek az egységek nem átjárhatóak, és a statikus, monolitikusnak mondható tömbök közti feszültség okozza a traumát, és az abból származó szégyenérzetet.

A társadalmi és kulturális értelemben is marginalizált Mark Rentonban egyetemi éveit alakul ki a Homi Bhabha által csak posztkoloniális ambivalenciának nevezett érzés, amely során Renton egyszerre éli meg az idegenség, elutasítottság élményét, egyszerre gyűlöli a – Gramsci szavaival – kulturális hegemoniának tekinthető egyetemet, ahol az ő skótos angol dialektusával ellentétben mindenki a helyi, vagy az akadémiai angolt használja.⁸ Ugyanakkor vonzódik is a hegemoniához, asszimilálódni kíván az őt kulturálisan elnyomó közeghez. A szégyen itt már nem csak a szemmel látható társadalmi különbségekben, hanem a nyelvhasználatban is tetten érhető. A következő szövegrészlet (Mark Renton naplójegyzése) jól példázza az egész regényen átívelő, szégyen szülte kettős igyekezetet, a posztkoloniális ambivalenciát:

*I know that once I get moving I'll be fine, even though I'm a little untidy
FUCKIN DAEIN IT AGAIN!!*

*Ah ken that once ah git movin ah'll be fine, even though ah'm a bit scruff
order and ask tae borrow Gran's iron; just tae get the worse creases oot ay the
navy Fred Perry before ah pill it ower ma thin, white, goosebumped body. Dad's
havin nane ay it but. 'Forget it,' he says, waving his toothbrush, marching tae
the bathroom across the hall, clicking oan the overhead light as he goes. 'It's no
a fashion show! C'moan!'*

(*Skagboys*, 5)⁹

A fenti részletből láthatjuk, ahogy a szöveget sztenderd angol írásmódban kezdi, aztán látszólag a narrátor áthúzza a szövegtöredéket, és beszúr egy kifejezetten trágár kommentárt, amivel jelzi, hogy innentől skót dialektusban folytatja, amit Welsh ezzel az önkényesnek nevezhető, de karakteres és konzisztens átírással jelez a regény nagyrészében. Ez egyfelől azért érdekes, mert Rentonban kettős szégyent figyelhetünk meg, egyrészt elsajátította a sztenderd angolt, hogy beilleszkedjen az hegemon kulturális közegbe, de amint visszatér Edinburghba, szégyelli, hogy kezdi elveszíteni a markáns skót nyelvi sajátosságait, amely annak ellenére is elsődleges identitásképző tényezője, hogy az angol nyelv egy helyi variánsáról beszélünk – ami persze szintén feszültséget okoz a skót nacionalista egyéneknek, hiszen szigorúan véve így is a hegemon kultúra anyanyelvéről van szó.¹⁰

Másfelől azért is érdekes ez a szövegrész, mert a különös módszerrel, áthúzással jelölt helyen Mark Renton meghoz egy olyan döntést, amit a posztkoloniális diskurzusban szinte hagyományos alárendelt ellenállásnak tekinthetünk.¹¹ Elidegeníti magát a hegemon kultúrától, és ahogy nyelvileg, úgy a különböző popkulturális döntéseiben is ellenkultúrát képez. (pl. punk zenét hallgat és az angolok ellenében is a francia labdarúgó válogatottnak szurkol a világbajnokságon). Az ellenkultúra pedig jelen esetben a számára érvénytelennek ítélt, elnyomó nagynarratíva ellenében gyfajta új metanarratíva, egy új értelmezési keret a saját identitásának.

Elmondható tehát, hogy az alárendelt egyén krónikus traumája a modernitás logikája szerinti bináris ellentétképzésből fakad. Érdekesség azonban, hogy a szereplők nem krónikusnak élik meg a traumát, hiszen általánosnak – sőt történelminek – mondható élethelyzetüket becsatornázzák a skót kulturális emlékezet különböző kulturális és történelmi eseményekbe. Ilyen események Skócia függetlenségének elvesztése vagy a válogatott veresége is.

A traumából következő szégyent pedig minden főbb karakter (Renton, Spud, Beteg Srác és Begbie) esetében elkerülhetetlennek tűnő erőszak követ. Az erőszak kategóriájába a különböző

⁸ Homi Bhabha, *Location of Culture* (London: Taylor and Francis, 2012), 111.

⁹ A szövegrészletet forrásnyelven közlöm, mert a demonstrálni kívánt dialektus különbség nem található meg a magyar fordításban.

¹⁰ Miriam Meyerhoff, *Introducing Sociolinguistics* (Abington: Routledge, 2011), 27.

karaktereket tekintve sok minden befér, a kábítószer- és az alkoholfüggőségtől az erőszakos bűncselekményeken át, a nyelv képletes megerőszkolásáig. Az erőszak pedig tovább marginalizálja a karaktereket, így a szégyen és a trauma elbeszélhetőségét ellehetetleníti az önelidegenítés (self-othering), hiszen – Spivak szavaival élve – az alárendelt idegennek nincs hangja, mivel saját pozíciója rögzített, és a rögzítettségéből fakadóan csak alárendeltként képes megszólalni, így viszont a mainstream kultúrában csak egzotikum, képtelen a teljesértékű önreprezentációra.¹²

3. A posztkoloniális diskurzus problémái

Jelen szövegrész egy rövid elméleti áttekintés lesz annak érdekében, hogy megértsük, milyen átalakulások mentek végbe a posztkoloniális diskurzuson belül. Ez azért is fontos, mert a XX. század második felének diskurzív irodalma nemcsak az irodalom leíró kritikájaként működik, hanem az irodalmi alkotások egyfajta előíró normája is egy-egy ilyen társadalmilag és politikailag is végletekig terhelt diskurzus.¹³ Mindenek előtt fontos hangsúlyozni, hogy a II. világháború után született 'posztkoloniális' jelző 'poszt-' előtagja elsődlegesen időhatározó jelentésben használatos, de valójában a diskurzus nagyon is helyhez kötött.¹⁴ Edward Said definíciója alapján éppen a birodalmi központ és a periféria, vagyis a gyarmatok közötti hatalmi viszonyok alakították a kultúrák közötti viszonyrendszert, így a már a korábbiakban leírt hagyományosan posztkoloniális identitásképzést is.¹⁵

A posztkolonializmus térbeli aspektusai azonban a XX. század második felétől egyre inkább átalakultak, hiszen a „periféria” lakossága tömeges mértékben indult el az egykori birodalmi központokat adó országok felé. Ilyen posztkoloniális migrációs célpont volt például az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Spanyolország vagy Olaszország.¹⁶ Ez a folyamat egyfelől felborította a hagyományos posztkoloniális viszonyok térbeli rögzítettségét, másfelől pedig megváltoztatta a célországok kulturális és társadalmi szerkezetét is.

Ez a folyamat pedig azért is rendkívül fontos, mert megváltozik az 'én' és a 'másik' kontakt zónája, így szükségszerűvé vált az identitásképződés „helyének” átgondolása. Erre tett kísérletet Homi Bhabha elméleti kötete, a *Location of Culture* is 1994-ben, amelyben Bhabha bevezet két olyan fogalmat, ami megkérdőjelezi a teljes addigi posztkoloniális diskurzust. Először is kifejti a *harmadik tér*, a kultúra szimbolikus terének jelentőségét, vagyis hogy a „jel”, az identitás és az én és a másik viszonyrendszere valójában egy szimbolikus térben kap jelentést, mely tér tulajdonképpen az én és a másik együttes diskurzusának találkozási pontján alakul így.¹⁷ Bhabha másik említett fogalma pedig éppen ebből a jelenségből indul ki, hiszen ez azt feltételezi, hogy az én és a másik együtthetése eredményezi az identitások alakulását, más szóval nincs tisztán 'én' és tisztán 'másik' identitás, csak egy kölcsönösen, bár mindig különböző arányokban formált *hibrid identitás*.¹⁸

Nemcsak a tér-, az időszemlélet is jelentős átalakuláson ment át, hiszen Paul Gilroy a diskurzus korábba attitűdjétől eltérően már nem hegemon történelemről ír a *Black Atlantic* című könyvében, már nem tisztán orientalizmusnak tekinti a fősodorbéli történetírást. Michel Foucault hatalmi diskurzivitásával ellentétben ő már sokkal inkább a *fekete modernitásról*, a mainstream valóság

---

¹² Spivak, "Can the Subaltern Speak?" 307-8.

¹³ Appiah, "Is the Post-in Postmodernism the Post-in Postcolonial?" *Critical Inquiry* vol 17. No. 2, Winter (1991), 348.

¹⁴ Kwame Anthony Appiah, "Is the Post-in Postmodernism the Post-in Postcolonial?", 342-3

¹⁵ Said, *Orientalism*, 6-7.

¹⁶ Ian McCluskey, "Cosmopolitanism and Subversion of "Home" in Caryl Phillips's A Distant Shore" *Transatlantic Literature* 6.1. (2013), 1-2.

¹⁷ Bhabha, *Location of Culture*, 111.

¹⁸ Bhabha, *Location of Culture*, 111.

mögött felsejlő háttérről, vagyis arról, hogy a posztkolonializmus állításával szemben a gyarmati alany történelme nem hiányzik a nagynarratívából, csupán látens. Nem kimondatlan, csak halk és szerepében rögzített.¹⁹ Így nem is kell, hogy a posztkoloniális történetírás célja a korábbi narratívát teljes egészében leváltsa, csupán ki kell egészítenie.

Kwame Anthony Appiah ennél is tovább ment, amikor a posztkolonialisták első generációjáról úgy beszélt, mint a posztmodern diskurzusok kudarcáról. Állítása szerint ugyanis a posztkoloniális szempont nem új logikai megközelítés, csak ellengyarmatosítás, vagyis az eredeti viszonyrendszer megfordítása.²⁰ Az úgynevezett békaperspektíva nem kiegészíti a korábbi metanarratívát, csak megváltoztatja a diskurzus erőviszonyait. Ilyen tekintetben tehát nem teljesíti a posztmodern mozgalmak célkitűzéseit, a régi logika reakciójaként legitimálja annak fogalmait és bizonyos értelemben így a viszonyrendszerét is.

4. A transznacionalista irodalom szégyenábrázolása

Caryl Phillips irodalomtudományi tanulmányaiból, esszéiből egyértelmű, hogy az előbbi fejezetben említett elméletek ismeretében és felhasználásával írta meg életművének második felétől kezdve regényeit.²¹ Ahogy az életművének legtöbb szövegére, úgy az *A Distant Shore* című regényére is igaz, hogy párhuzamos narratívákat használ, hiszen a regény folyamán két narrátor identitásválságát kísérhetjük figyelemmel. Egyrészt ott van Dorothy, a visszavonult középkorú zenetanár, aki elveszíti családját, munkáját és így minden közösségi funkcióját, minden kötődését. Másrészt pedig Solomon egy háború sújtotta afrikai ország bevándorlója, aki nem képes beilleszkedni az angol társadalomba. Sorsukat összeköti a szégyen (mint krónikus trauma) és egy tragédia (mint akkut trauma).

Krónikus trauma tekintetében Dorothy esetében a neveltetést emelhetjük ki, erőszakos apja elnyomta édesanyjukat és elüldözte otthonról Dorothy húgát, de Dorothy az egész narratíva alatt csak apja autoritásának megkérdőjelezéséig jut el, persze csak apja halála után évekkal:

Én meg újraéltem a múltbeli vitákat. Mondjuk Anya és Apa utálták a színesbőrűeket. Azt mondta, hogy a színesbőrűek megjelenése az angolságunk elleni merénylet. A wales-iekéről meg úgy gondolta, hogy szentimentális hülyék, a skótok végtelenül zsigoriak és mélabúsak, szóval job is, ha a Hadrianus falának túloldalán maradnak, és az írek meg erőszakos, katolikus alkoholisták. Neki sokkal fontosabb volt az angolság, mint a britség, és az angolság azt is jelentette, hogy nincsenek színesbőrűek.

(DS, 27)²²

Dorothy egész életében apja hitvallása alapján élt, nőként jó feleségnek, állampolgárként a társadalom hasznos tagjának kellett volna lennie, ám férje elhagyta, egészségügyi állapota miatt pedig nem folytathatta a tanítást (DS, 27). Így a szégyen két forrásból ered: nem találja a helyét a világban, és apja örökségének hála, mivel vallásosan hisz a brit imperialista nosztalgiában, nem tud megbarátkozni a kozmopolita brit társadalom változásaival.

Solomon ezzel szemben a megváltás földjét látja a kozmopolita brit társadalomban, és kénytelenek mindketten rájönni, hogy a metanarratíva, amit ismernek, a világ megértéséhez szükséges keretrendszer érvénytelen, az érvénytelenség felé viszont nem egy ellennarratíva megteremtésével viszonyulnak, hanem belebetegednek abba, hogy nincs helyük a világban. Ezt a megélt kiközösítést pecsételi meg Solomon meggyilkolása, amit látszólag gonosz rasszisták követtek el, ám a mellékszereplők megismerésével lassan kiderül, hogy ez az elidegenedés, ez

¹⁹ Gilroy, *Black Atlantic*, pp. 221.

²⁰ Appiah, "Is the Post-in Postmodernism the Post-in Postcolonial?", pp. 348-9

²¹ Id. Caryl Phillips, *A New World Order* (New York: Vintage, 2005.)

²² Az *A Distant Shore* megadott szövegrészleteit a jobb érthetőség érdekében a saját fordításomban közlöm.

krónikus trauma és az ebből fakadó folytonos szégyenérzet vezeti a regény minden szereplőjét. Solomon gyilkosai pedig csak kétségbe esett suhancok voltak, akik véletlenül ölték meg a fenyegetésnek tűnő idegen jövevényt. Természetesen nem a gyilkosság tekinthető Solomon narratívájában a szégyent indikáló traumának, hanem előléte:

Amikor kinyitottam a szemem, Anya sírását hallottam. Gyáva voltam, aki felejteni akart. De nem menekültem sem magam, sem a hazám, sem a családom elől. Három teljes napon és három teljes éjszakán át [...] nyomorult ember voltam. Gyáva. De nem térhettem haza, mert már nem volt hová hazatérnem.

(Solomon, DS, 175)

Solomont pedig már egy korábbi akut trauma, háborús emlékei és családjának elvesztése is gyötörte, így nem is csoda, hogy a szégyen abból a kettősségből állt, hogy a háborúból elmenekült, tehát hazájában nem tudott helyt állni, majd kudarc kudarcot követett Angliában is. A következő részletből pedig szinte lépésről lépésre láthatjuk, hogy vált benne az említett veszteség traumából szégyenné is.

Dorothy kinéz az **ablakon** és látja a szomszéd férfit, aki éppen a kocsiját mossa. Úgy óvja azt az autót, mintha a legféltettebb kincse volna. Nincs más szem előtt ezen a sivár délelőttön, csak a férfi. Csak ez a **magányos** ember, aki olyan óvatosan mossa az autóját, mintha a jobb kezének körkörös mozgása nehéz életéről árulkodna. Minden mozdulata olyan, mintha igyekezne kitörölni a múltat, amelyre többé nem akar emlékezni. Dorothy ránéz és érti őt. (DS, 268)

Ezt a jelenetet nemcsak az objektív narrátor elbeszéléséből, hanem Dorothy szemszögéből is megismerhetjük rögtön a regény elején (DS, 10). Az autómosás leírásával Dorothy narrációjában egyértelműsíti a szerző, hogy a fizikai mozdulatok a szégyen feldolgozását hivatottak szolgálni. A precíz apró mozdulatok a trauma és a büntudat jeleként, a körkörös tisztító mozdulatok pedig a felejtés metaforájaként jellenek meg a leírásban. Solomon a szégyentől vezérelve inkább száműzetésben éli tragikusan rövid életét.

Dorothy esetében azonban nem önkéntes döntés a száműzetés, A szégyenből következő erőszak Dorothy esetében az, hogy Stoneleigh és Weston lakói kirekesztik őt a közösségükből. Az elbeszélhetőség az ő esetében azért is kizárt a narratíva végére teljesen leépül és mentálisan összeomlik. A regény elején még csak a narratíva kuszasága jelzi, hogy Dorothy krónikus traumája ellehetetleníti számára az emlékezést, később erre reflektál is, amikor elhangzik monológjában a félmondat: „olyan nehéz már emlékezniem” (DS, 70). Vagyis Phillips a trauma és a szégyen elbeszélhetetlenségét a személyes narratíva felbomlásával, a szellemi leépüléssel, az emlékezés képtelenségével hozza összefüggésbe. Az utolsó fejezet már Dorothy csapongó, zavarosan szótt belső monológjából, amelyben a karakter nem csak instabillá válik, de elveszítve önazonosságát infantilizálódik is:

Ezek a virágok, ezeknek mind személyisége van, vagy valami ilyesmit olvastam egyszer egy magazinban. Vagy talán a rádióban hallottam. Nem emlékszem. Régen volt. De arra kifejezetten emlékszem, hogy a virágoknak mind nagyon különböző személyisége van. Azt hiszem a pirosok a mérgesek, és a sárgák a kislányok, és a kékek a kislányok.

(DS, 303)

A szégyen tulajdonképpen annak a kudarca volt mindkét regényben, hogy az egyének a saját identitásukat a mainstream nagynarratíva spektrumát tegyék értelmezhetővé, más szóval képesek legyenek az önreprezentációra. Mark Renton ezt csak a szándékos önelidegenítés útján látta lehetségesnek, míg Solomon és Dorothy úgy próbált asszimilálódni, hogy közben ne veszítsék el saját önazonosságukat. A hagyományos posztkolonializmus szélsőséges reakciója az, hogy előbb tudatosan a 'másikként' fogalmazza meg magát, míg a transznacionalista szövegben mindkét karakter önmagába fordul – mivel univerzális válságként írja le a problémát, és nincsenek felek –, majd csöndben megszűnik létezni. Akár Dorothy, akár Solomon – de az A Distant Shore mellékszereplői is – csupán elszenvedik a 'nagynarratíva' érvénytelenségét, képtelenek érdemben

reflektálni saját magukra és az őket körülvevő rendszerre, hiszen mindent meghatároznak az életük minden területét uraló mainstream reprezentációk.

5. Konklúzió

A posztkoloniális diskurzuson belül történt paradigmaváltás nemcsak új választ ad a posztmodern világ önreprezentációs kérdéseire, hanem újszerű megközelítésből teszi fel magát a kérdést is. Az új irányzat, a transznacionalizmus szerint ugyanis a kérdés már nem úgy szól, hogy hogyan képes a gyarmatosítás során hatalmától megfosztott, alárendeltté tett egyén visszaszerezni önreprezentációs képességét – amit tulajdonképpen Spivak híres esszéje a 'Can the Subaltern Speak?' programszerűen ki is fejt²³ –, hanem egy sokkal globálisabb világszemléletet mutat be. Azt fejtegeti, hogy vajon képes-e bármely egyén kapcsolódni a posztmodern által – a transznacionális gondolkodók megítélése alapján tévesen – meghaladottnak hitt nagynarratívához, Caryl Phillips szavaival élve, „az új, globális párbeszédhez”.²⁴

Ez az új kérdés és az arra adott válasz persze nem vitatja el a korábbi irányvonal alapvető problémáit, vagyis jelen témánkat tekintve azt, hogy a szegény elbeszélhetetlen. Sem a hagyományos posztkoloniális, sem a transznacionalista megközelítés nem állítja, hogy a nagynarratívák alkalmasak lennének az elbeszélésre. Mindazonáltal a posztkoloniális logika továbbra is a modernista fogalmak és a Foucault-i hatalmi diskurzus elmélete alapján igyekszik átfogalmazni a résztvevők erőviszonyait, így olyan általánosító és monolit csoportok viszonyrendszerét írja le, amik nem az egyénnel, hanem a társadalom absztrakt csoportjaival foglalkoznak. Ezzel ellentétben, a transznacionalista irodalom a szegény forrásait és a szegényt övező hangnélküliséget nem kollektivisták csoportokhoz köti, sokkal inkább úgy tekint rá, mint egy univerzális jelenség, a globalizálódó világ elsőszámú kihívása.

A szegény 2. és 4. fejezetben levezetett modellje (trauma > szegény > erőszak > némaság) megegyezik a két önreprezentációs stratégia vizsgált szövegeiben, de a trauma forrása és az elbeszélhetőség problematikája eltér, így elmondható, hogy a szegény reprezentációja, vagyis az identitásválság természete a szerzők önreprezentációs stratégiája alapján is megkülönböztethető a két szövegben, így hiába tekinthető tágabb értelemben mindkét szöveg a posztkoloniális diskurzus termékének, a paradigmaváltás a szegényábrázolás átalakulásában is tetten érhető.

6. Felhasznált Irodalom

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*.

London: Routledge, 2007.

Appiah, Kwame Anthony "Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?" *Critical Inquiry*, Vol. 17, No. 2 (Winter, 1991), pp. 336-357

Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. Hoboken: Taylor and Francis, 2012.

Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London: Verso, 1993.

Hall, Stuart. *Representation - Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE Publications, 1997. Print.

Meyerhoff, Miriam. *Introducing Sociolinguistics*. Abington: Routledge, 2011.

Phillips, Caryl. *A New World Order*. New York: Vintage, 2005.

---

²³ Bill Ashcroft, *Post-Colonial Studies: The Key Concepts* (London: Routledge, 2007), pp. 37-8.

²⁴ Phillips, *New World Order*. p.5

--- "Rites of Passage." Ed. Renée Schatteman. *Conversations with Caryl Phillips*. By Maya Jaggi. Jackson: University of Mississippi, 2009. 77-86.

Said Edward. *Orientalism*. New York: Vintage, 1979.

Singer, Jefferson A. „The Integrative Function of Narrative Processing: Autobiographical Memory, Self-Defining Memories, and the Life Story of Identity” in *Studies in self and identity. The self and memory*, D. R. Beike, J. M. Lampien & D. A. Behrend (eds.) Psychology Press, 2004. pp. 117-38.

Spivak, Gayatri Chakravorty. “Can the Subaltern Speak?” in *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Cary Nelson, Larry Grossberg, Urbana: U.of Illinois Press, pp.271-313.

Watson, Roderick. „Postcolonial Subjects?” in *HJEAS Theory and Criticism vol 1*. Debrecen: University of Debrecen, 1998. pp. 21-38.

Irvine Welsh regényeinek filmadaptációi egytől egyig elnyerték a kritika és a szélesebb közönség elismerését. Míg az *Acid House* szürreális, hallucinációk sorozatára emlékeztető adaptációja inkább művészfilmes kultuszt épített magának, addig a *Trainspotting*-sorozat a multiplexek nézőit is meghódította. A filmek mellett pedig természetesen Welsh regényei is a posztmodern kultúra megkerülhetetlen műveivé váltak. A *Trainspotting*-trilógia előzményregénye, a *Skagboys* (2012) pusztán gyakorlati okokból nem kapott filmadaptációt – hiszen Ewan McGregor és a többi színész sem lesznek már fiatalabbak, másokkal pedig a *Trainspotting* első és második részét rendező Danny Boyle nem hajlandó leforgatni az Edinburgh-i drogosok ifjúsáit –, ezért sokak a regény létezéséről sem tudnak. De mit is érdemes tudni a *Skagboys*-ról?

Bár a regényciklus utolsó darabjaként jelent meg 2012-ben, valójában a *Trainspotting* előzményeit meséli el, vagyis ebből a regényből tudhatjuk meg, hogy milyen úton jutott el a rendezett munkásosztálybeli családban felcseperedő Mark Renton a heroinfüggőségig. Éppen ezért a szöveg a korábbiakhoz képest még személyesebb hangvételű, és nem csupán jeleneteket, élethelyzeteket villant fel az egyes szereplők életéből, de szemtanúi lehetünk a folyamatnak, amely során Renton és barátai egy olyan ösvényre lépnek, ahonnan nincs visszaút.

Welsh sajátos, már-már megszokott elbeszélésmódjára jellemzően a narrátorok személye itt is folyton változik, így az eseményeket a többiek, Beteg Srác vagy éppen Spud szemszögéből is megismerhetjük, a cselekmény pedig nem lineárisan halad, mégis az egész szöveg egyirányba mutat. Rentonék elbeszélhetetlen traumáinak sora tulajdonképpen azt a lejtmenetet hivatott bemutatni, amelyre szinte észrevétlenül sodródtak, a függőség köré költött közhiedelemmel ellentétben nem egy-egy elhatárolható tragédia, hanem döntések sorozata tereli őket a kiszolgáltatottság örvényébe.

Mark a regény kezdetén még átlagosnak mondható életét éli: dolgozó egyetemista, barátok veszik körül, és még párkapcsolatai is vannak. Azonban az Edinburgh-t körülölelő nyomasztó gazdasági és társadalmi légkör legjobban éppen hőseink lakóhelyén, Leith városrészében érezhető. A depresszió pedig hamar katasztrófális irányba fordítja a szereplők életét. Eleinte lázadással fordulnak szembe a brit nagynarratívával – ezért pedig számos irodalomkritikus a posztkoloniális irodalom egy skótokra is kiterjesztett szövegeként tekint a regényre –, önazonosságukat az angol identitással, a mainstream kultúrával való szembenállás jelzi, egyfajta én-másik kettősségben látják a viszonyukat a hegemon kultúrával szemben. Az önreprezentációjuk megjelenési formái a szövegben például, hogy a punk szubkultúrához csatlakoznak, tüntetésekre járnak és még a labdarúgásban is Anglia ellenfelének, Franciaországnak szurkolnak. A szimbolikus ellenállás elemei aztán szépen lassan feloldódnak, és úrrá lesz a srácokon a tehetetlenség, a frusztrációikat pedig a legkülönbözőbb illegális és önpusztító módokon próbálják levezetni, hiszen, ha nem sikerült az önreprezentáció, csak önmaguk megsemmisítésével előzhetik meg azt, hogy végül ők is a nagynarratíva részeivé váljanak. Fejezetről fejezetre bomlanak szét a társadalom szövetéhez fűződő szálaik, és így válik a *Trainspotting*-ből már jól ismert Rentonból, Spudból, Beteg Srácból és Begbie-ből a címben szereplő 'Skagboys'.

Szinte az összes Welsh-regénynél felmerül a cím fordításának kérdése, hiszen általában valamilyen rétegenyelvi kifejezést vagy idiómát ad címnek a szerző. Már a *Trainspotting* esetében

is ott a kettős probléma: felmerülhet a magyarul legfeljebb a „zabhegyezéshez” hasonlítható képletes jelentés, a cselekményben azonban nem olyan könnyű elvonatkoztatni, hiszen megjelenik a lexikai elemek szó szerinti értelme is, vagyis a „vonatles”. A *Skagboys* esetében is jutott ilyen probléma a fordítónak, Bus Andrásnak és a kiadónak, hiszen a 'skag' mint a heroin egyik szlengje jelent rothadást és borzasztó személyiséget is. Sem a többértelműséget, sem pedig a jelzős szóösszetételt nem lett volna egyszerű a magyar nyelv logikája szerint rekonstruálni, így az idegenség megőrzése, az eredeti cím meghagyása védhető fordítói döntés.

Bus András igen nehéz feladat elé állította a regény, hiszen a szöveg egyik legszembetűnőbb jellegzetessége, hogy Renton naplóbejegyzéseinek nyelve nemcsak a '80-as évek Edinburgh-i fiataljainak szlengjét idézi meg, hanem még ugrál is a Skóciában használt angol dialektus és a sztenderd angol (RP) között. Ahogy már említettem, az ellentétképzéseknek rendkívüli szerepe van a szövegben, így a fordításban sem sikkadhatott el a karakterek nyelvhasználatának ilyen tudatos megkülönböztetése sem, mivel azonban veszteségek vagy torzítás nélkül a kiejtés írásban rögzített módosításával magyar nyelven nem lehetséges az angol dialektusok közti különbségeket ábrázolni, Bus András úgy döntött, hogy ezeket a különbségeket lexikai átváltásokkal oldja meg. Megoldásai nem kötődtek etnikai vagy szociolingvisztikai szempontból meghatározható csoporthoz, inkább használat tekintetében perifériára szorult kifejezéseket alkalmazott, mint például a hangulatilag és stilárisan is hatásos 'toplák' szó. Bár helyenként a fordító hajlamos az angol nyelv logikájával építeni a különböző káromkodásokat, szlenges kifejezéseket, ezzel pedig néhol elvész a szöveg élőnyelvisége, a fordítás nagyon is élvezhetővé teszi a szöveget. A könyv magyar fordításának hála hazánk olvasói nemcsak Mark Renton és társainak életébe kapnak megvilágító erejű betekintést, hanem a '80-as évek Skóciáját, a Thatcher-érát és Leith szubkultúráit is jobban megismerhetik.

Irwine Welsh: *Skagboys*. Fordította Bus András. Budapest, Cartaphilus, 2012.

Sági Judit: Etnográfiai terepmunka a közterületen élő szenvedélybeteg emberek körében. Fókuszban a segítői kapcsolatok és a segítői kommunikáció / Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program

---

Lektorálta: Prof. Dr. Szabó János és Virág Ádám

A kutatás témája, célja

Kutatásomban Kőváralja város közterületen élő szenvedélybeteg embereinek széles körűen értelmezett életviszonyait, kapcsolatait, az azokat befolyásoló tényezőket, okokat, attitűdöket vizsgálom.

(A város tényleges neve helyett fiktív nevet használok a klienscsoport sérülékenysége miatt, melyet a városra vonatkozó felhasznált irodalomban is így használok.)

A többdimenziós kirekesztettséggel sújtott, nehezen hozzáférhető csoport körében viszonylag kevés kutatás zajlik. A FEANTSA szerint a lakhatásból való kirekesztettség három dimenziója a fizikai, jogi és szociális dimenzió. Az általam vizsgált fedél nélkülieket mindhárom dimenzióban a biztonság teljes hiánya jellemzi. (Udvarhelyi, 2014)

A kirekesztettséget tovább fokozza a hajléktalan élethelyzet és a szenvedélybetegség együtt állása, melyre az ellátórendszernek jelen pillanatban nincs releváns válasza, így mind a hajléktalanellátásból, mind pedig a szenvedélybeteg ellátásból kiesnek az érintett emberek. A szenvedélybeteg embereknek a legelső lépést, a segítség kérését legnehezebb megtenniük, melyet nem csak a hiányos ellátórendszer nehezít, hanem adott esetben a nem megfelelő segítői kapcsolatok is. Evidens a szociális munka szempontjából, mégsem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a segítői kapcsolatok és a segítői kommunikáció minősége meghatározza az általam kutatott sérülékeny, bizalmatlan és kirekesztett csoport életviszonyait, jövőbeni lehetőségeit.

Kutatásom célja, hogy a helyi viszonyokon keresztül feltárjam azt, hogy a segítői kapcsolatok, a segítői kommunikáció minősége, a közterületen élő szenvedélybeteg emberek életviszonyait meghatározó szereplők tevékenységei és attitűdjei milyen összefüggésben állnak a közterületen élő szenvedélybeteg emberek jelenlegi és jövőbeni életviszonyaival, lehetőségeivel.

Az életutak mentén keresem a prevenció és kiugrási pontokat, azok sikereinek vagy sikertelenségeinek lehetséges okait, a narratív életútinterjúk elemzése mentén pedig a közterületen élő szenvedélybeteg emberek saját magukról alkotott identitásképük kilépési lehetőségekre, vagy helyzetükben való benne ragadásukra tett hatását.

Jelen tanulmányomban Kőváralja közterületen élő szenvedélybeteg emberei körében végzett etnográfiai terepmunkám azon részét mutatom be, melyben a professzionális (formális) segítői kapcsolatok és a professzionális segítői kommunikáció milyensége, minősége fogalmazódik meg az érintettek szemszögéből.

A kutatás helyszínének, Kőváralja városnak rövid bemutatása

A dunántúli kisváros, melynek közösségét vizsgálom, egy középkori mezővárosból lett iparváros, őslakossága a szénbányára idetelepült munkaerővel egészült ki a második világháború után. A rendszerváltás előtt a település meghatározó ipari terület volt, így az itt lakók - sőt sok betelepülő család is - helyben találtak munkát. A település gazdasági, ipari ereje a rendszerváltozás után meggyengült, átalakult, a korábbi, országos szinten is jelentős gazdasági

ágak helyébe nem léptek be országos jelentőségű iparvállalatok. A város korábbi, elsősorban iparra alapozott szerepkörét jórészt elveszítette.

A szénbánya és a nagyipari üzemek bezárása után nem tudott új profilt kialakítani, a gazdasági-társadalmi szerkezetváltás sikertelensége miatt keletkező gazdasági nehézségek, a nagy arányú munkahelyvesztés, a szociális és mentális problémák fennmaradtak, hatásukat most is éreztetik.

A városban a szegénység okai nagyrészt a gazdaság rendszerváltás előtti szerkezetében gyökereznek. A tervgazdaságban sok olyan egyszerű munkahely volt, ahol általános iskolai végzettséggel is jól lehetett keresni, és olyan oktatási rendszer, ami inkább a tárgyi tudást, mint a készségeket igyekezett fejleszteni. Az akkori gazdaság igényeinek ez meg is felelt. A rendszerváltás azonban néhány év alatt megszüntette ezeket a munkahelyeket.

A szocializmusból örökölt, a teljes foglalkoztatásra és a vállalati szolgáltatásokra alapuló jóléti ellátórendszer, sem infrastruktúrájában, sem szemléletében nem volt alkalmas az új kihívások kezelésére.

A ma is fennálló gazdasági és munkaerőpiaci stagnálás, a fiatalok reménytelen jövőképe megszilárdítja és újratermeli a szociális és mentális problémákat. A szegénység és a társadalmi kirekesztettség kockázata, a hajléktalan élethelyzet megpróbáltatásai kialakítják a szerhasználati problémákat és pszichiátriai betegségeket vagy a már meglévőket fenntartják. (HEP, 2018)

A városban élnek választott képvisellel rendelkező, roma kisebbséghez tartozó emberek, de számuk nem felülreprezentált a nem roma lakossághoz képest. (HEP, 2018)

A szociális ellátások közül hiányzó szenvedélybeteg- és pszichiátriai betegellátás (Lakner, 2009), a hajléktalanellátás segítőivel kialakult ellenséges viszony, a bizalom elvesztése, megfosztja az ellátottakat az első lépés, a segítségkérés megtételéhez szükséges támogatástól, mely további lehetőségeiket meghatározza.

Kőváralja közterületen élő szenvedélybeteg embereinek jellemzői

A helyi hajléktalanellátó nyilvántartása és saját megfigyelések alapján a városban körülbelül tizenöt-húsz közterületen élő emberről tudunk, akik mind szenvedélybetegek.

Számuk évszak és egyéb tényezők mentén valamennyit változik. Életüket a szezonális jellemzi, nyáron inkább kint töltik éjszakáikat, télen néha használják az éjjeli menedékhelyet, különösen az idősebbek és a rosszabb egészségügyi állapotúak.

Jellemző korosztály a negyven és ötven év közöttiek, akik közül néhányan vagy be sem léptek a munkaerőpiacra, vagy nagyon kevés időt töltöttek munkával, iskolai végzettségük – néhány kivételtől eltekintve – nyolc általános.

A szerhasználat már nagyon korán, 13-14 éves koruktól jelen volt életükben (pl. hígító, alkohol, gyógyszerek, aromás vegyületek és egyéb drogok formájában). Általánosságban elmondható, hogy a közterületen élőket kiskamaszkoruk óta kockázatos alkoholfogyasztás és drogfogyasztás jellemzi.

Származási családjuk sok esetben nem volt szociálisan hátrányos helyzetű. Általában a szülők, nagyszülők is szerhasználati problémákkal küzdöttek, jellemzőek a nevelési problémák (következtelen nevelés, meleg-ráhagyó nevelési stílus vagy a jól induló családi légkört a családi problémák mélyülésével hirtelen felváltó hideg-elhanyagoló, bántalmazó légkör), ezenkívül válás, haláleset, betegség, a szülő külföldre távozása és egyéb családi krízisek figyelhetőek meg körükben. Az anya szerhasználata sokkal károsabbnak tűnik esetükben is, mint az apáé. Családjaik körében gyakran az anya, nagymama is bántalmazott volt. Természetesen a családi problémák összefonódtak az egyéb szociális problémákkal is, melyekkel való megküzdést a szenvedélybetegségek gyengítették.

Az általuk használt bázisszer még mindig a legolcsóbb alkohol, nyugtatók, altatók, (régén hígítók, aromás vegyületek), de jellemző a herbálnak nevezett szintetikus marihuána is. Intravénás használóról nincs tudomásom. A csak alkoholt fogyasztók, vagy csak alkalmi droghasználók lassabban járják be a drogkarriert és lassabban csúsznak lefele, mint a kábítószereseket is használók. A dizájner drogokat (herbált) használó fiatalokból álló réteg új jelenség, számuk egyre nagyobb a városban.

A szabályokhoz való alkalmazkodás nehézségei, a szerhasználat és az abból következő viselkedési problémák miatt a hajléktalanszállóról gyakran ki vannak tiltva, az éjjeli menedékhely használata is korlátozva van körükben.

Körükben sem felülreprezentált a roma kisebbséghez tartozók száma, a kirekesztésnek nem elsődleges dimenziója az etnicitás, ez szélesebb dimenzióban jelenik meg, inkább a hajléktalan élethelyzethez, a közterületen való életvitelhez kapcsolható.

Kutatási módszereim: etnográfiai terepmunka, részvételi megfigyelés, kombinált interjútechnikák

Vizsgálatomat kvalitatív kutatási módszerekkel végzem. Etnográfiai terepmunkám során részvételi megfigyelést alkalmazok, mind a közterületen élő szenvedélybeteg emberek körében, mind pedig a helyi utcai szolgálatnál, továbbá kombinált interjútechnikákat használok, melyeket a kutatás célja és a kutatási kérdések szerint variálok.

Az etnográfiai terepmunka lényege a jelenlét, a kutatott csoport életében való elmerülés, mely „megteremti azt a fajta meghittséget, otthonosságot, bizalmat, ami lehetővé teszi a külső szemlélő számára sokszor irracionálisnak tűnő, gyakran démonizált társadalmi viselkedések értelmezését. Különösen igaz ez azoknak az intézményeknek vagy csoportoknak a vizsgálatára, akik az eredményes működés érdekében inkább a rejtőzködés, láthatatlanság stratégiáját választják.” (Durst, 2017:88)

A részvételi megfigyeléseim az általam vizsgált csoport mindennapi életviszonyainak, interakcióinak megismerését szolgálták, melyeket a maguk valóságában, életszerűségében ismerhettem meg, összefüggéseket, ellentmondásokat, mélyebb tartalmakat tárhattam fel segítségükkel. Közben spontán interjúkat, kötetlen beszélgetéseket, mélyinterjúkat, narratív életútinterjúkat készítettem a közterületen élő szenvedélybeteg emberekkel.

Az interjúk típusait kutatási céloknak, kutatási kérdéseimnek megfelelően váltogattam, melyet meghatározott még az adott helyzet, a bizalom kiépülésének foka, az interjúpartner szerhasználati szokásai, kora, egészségi és mentális állapota, szertől való befolyásoltsága vagy megvonásos állapota is. A közterületen élő szenvedélybeteg emberek közül mindenkit megszólaltattam, aki nem zárkózott el a beszélgetés elől. Mélyinterjúkat azokkal készítettem, akikkel mélyebb, bizalmasabb kapcsolatot tudtam kiépíteni. Ezeket vélemények, érzések, mélyebb lelki tartalmak, ok-okozati viszonyok, attitűdök feltárására használtam.

Spontán interjúk, beszélgetések olyan helyzetekben készültek, amikor nem volt lehetőség a beszélgetésekben való elmélyülésre vagy az interjúpartnerem nem volt nyitott, esetleg alkalmas erre. Ezekben az esetekben a helyzet „lazasága”, kötetlensége segítette a beszélgetést, de ismerkedésnek, kapcsolatfelvételnek vagy két hosszabb munkafázis közti bizalom megtartó elemnek is kiváló volt.

A félig strukturált interjúkat kevésbé mélyebb tartalmú információkhoz való hozzáférésre használtam. Ezeket a részvételi megfigyeléseim alkalmával egészítettem ki magam számára a mélyebb tartalmakkal, esetleges ellentmondásokkal.

A minőségi segítői kapcsolat, minőségi segítői kommunikáció

A segítői kapcsolat és kommunikáció minősége a sokrétű, komplex problémákkal küzdő, utcán élő, szenvedélybetegségekkel és az ahhoz társuló pszichiátriai betegségekkel terhelt, többszörösen kirekesztett, traumatizált, bizalmatlan, sérülékeny csoport esetében is kiemelt jelentőséggel bír, a velük végzett munka legmeghatározóbb eleme.

A segítő kapcsolat célja a segítség szándéka, mindig az egyes személyek megsegítésére irányuló tervezett, tudatos folyamat. Tartalmát az érzelmi és gondolati háttéren kívül meghatározza a feladatmegfogalmazás, a segítő tevékenysége és szakmai szerepfelfogása. A kapcsolat egy eszköz a személyes segítséghez, a kliens önmagán tudó segítségre való rávezetéséhez, erre képessé tételéhez. Minőségét a segítői kapcsolat eredményessége határozza meg. A segítő kapcsolat lényege az emberi kommunikáció, mely a szociális munkás legfontosabb szakmai eszköze (Vályi, 2008).

A kommunikáció az emberi létezés része, az ember alapvető pszichológiai szüksége, mely mindig meghatározott interakcióban értelmezendő, eredményességét több tényező befolyásolhatja. A beszélgetés iránya, eredménye a külső tényezőkön vagy a nem megfelelő kódoláson kívül a fogadó fél tudati állapotától is függ, ezt különösen a szenvedélybeteg, pszichiátriai beteg klienseknél szükséges figyelembe venni. A közlésnek verbális (szóbeli közlés) és nem verbális elemei (gesztusok, mimika, tekintet, hangszín, hanghordozás, beszédtempó, testtartás, térközsabályozás, gesztusok, érintés, spontán, öntudatlan mozgásformák) vannak, melyek kölcsönösen hatnak egymásra, kiegészítik, támogatják vagy épp ellentmondanak egymásnak.

A hétköznapi kommunikációt meg kell különböztetni a segítői kommunikációtól, hiszen a segítő kapcsolat során a kommunikációnak professzionálisnak, tudatosnak, szakmai felkészültséggel alkalmazottnak kell lennie. A szociális szakember legfontosabb szakmai eszköze hiteles szakmai személyisége és kommunikációja (Csákvári et al., 2017).

„A segítő kapcsolat a professzionális segítő és a humán szolgáltatást igénybe vevő személy között létrejött, szabályozott viszonyrendszer, melyben a speciális, célzott kommunikáció eszközeivel történik beavatkozás a kliens érdekében.” (Csákvári et al., 2017:14)

Célja, hogy a segített képes legyen jobban szervezni életét, mint azt eddig tette. A segítő beszélgetésnek mindig konkrét céllal kell történnie, és épp ez a legnagyobb nehézsége a teljesen célt vesztett hajléktalan emberekkel történő beszélgetésnek. Ilyen helyzetekben a beszélgetés kezdeményezése, maga a megszólítás is igen nagy erejű lehet, mely elindíthat olyan belső folyamatokat, melyek a változás útjára terelik a segítettet (Győri, 2008). A segítő kapcsolatot, melyre az egész segítő munka felépül, alapvetően meghatározza a másik emberhez való szólás minősége. „A kapcsolat alapja az egyenrangúság... Az egyenrangúság annak őszinte elismerését, beismerését, belátását jelenti, hogy az ügyfél és mi ugyanolyan rendű és rangú polgárok vagyunk, az ügyfélnek is egy, felelős, szuverén élete van, még ha tudásaink, kompetenciáink, helyzetünk és sorsunk különböző is.” (Győri, 2008:4) Helyzetünk ugyan nem azonos az ügyfelünkével, de ez nem jelenti azt, hogy valaki alsóbb vagy felsőbb rendűbb lenne a másinál. A segítőnek dolgoznia kell azon, hogy ügyfele elfogadja az egyenrangúságot, hiszen az énerő és a magabiztosság megtörését épp az alárendeltség, kiszolgáltatottság érzése váltja ki. A hierarchia elfogadása az ügyfél részéről infantilizálja a segítségre szoruló, csorbítja önértékelését, önálló és felelős énképét. Az egyenrangúságon alapuló kommunikáció a megerősítés ('empowerment') elengedhetetlen része, mely nem egy felvett stílus, hanem őszinte, tényleges magatartás, vagyis kongruens viselkedés. A segítő beszélgetést nem pótolhatja a legjobb szándékú szociális ügyintézés sem, ha a fentiekben leírt kívánt hatást szeretnénk elérni (Győri, 2008).

A szerhasználó, mentális és pszichiátriai betegek esetében mindez még hangsúlyosabb. A szerhasználat, a mentális és pszichiátriai problémák időnként változást okozhatnak az ember gondolkodásában, észlelésében, érzéseiben és érzelmi állapotában. Tudni kell, hogy gondolkodásuk, működés módjuk az átlagostól eltér. Ezek az eltérések, változások olyan

viselkedéshez vezethetnek, melyek kommunikációs helyzetben váratlan módon nem illeszkednek az adott helyzethez, szereppartnerhez. A szorongó, vagy módosult tudatállapotban lévő személy a kommunikációból a legkedvezőtlenebb értelmezéseket vonhatja le önmagára vonatkozóan.

Ezek a helyzetek sajátos problémakezelést igényelnek, melyben kiemelt szerepe van a megfelelő kommunikációs stratégia alkalmazásának. Így nem elégséges a segítő beszélgetés általános szabályait betartani a velük végzett munka során, hanem speciális tudásra van szüksége a segítőnek, hogy a kommunikáció hatékony és előre mutató legyen, célját elérje. Hatékony eszköz lehet esetükben is, ha kommunikációnk nem hatalmi pozícióból történő parancsolás, utasítás, nevelgetés, hanem a pozitív kéréstechnika alkalmazása (Csákvári et al., 2017).

A kliens komplex problémái okozta szélsőséges érzelmi állapotait, átlagostól eltérő reakcióit a segítőnek megfelelő szakmai felkészültséggel és szakmai tudatossággal kell kezelnie, melyre a következő táblázat tesz konkrét javaslatokat:

A mentális problémák tüneteinek okozta nehézségekhez javasolt problémakezelés

Tünet	Problémakezelés
A valóságérzékelés zavara:	Legyen egyszerű és célratoró.
A koncentrációképesség nehézsége:	Legyen rövid, ismétlje meg magát.
Felfokozott állapot:	Ne erőltesse a beszélgetést, korlátozza az információt.
Gyenge ítélőképesség:	Ne számítson racionális beszélgetésre.
A belső világ dominanciája:	Először nyerje meg a kliens figyelmét.
Nyugtalanság:	Ismerje fel a nyugtalanságot, az okát és keressen kiutat.
Hangulatkilengések:	Ne vegye a szívére a szavakat és a tetteket.
Tervek ingadozása:	Tartson ki az eredeti terv indokltsága mellett, az okok még egyszer felülvizsgálhatók.
Csekély empátia mások iránt:	Tünetként értelmezendő, ne a személyt minősítse.
Visszahúzóds:	Kezdeményezzen beszélgetést.
Téveszmékbe vetett hit:	Ne szálljon vitába.
Félelem:	Maradjon higgadt.
Biztonságérzet hiánya:	Érezze a kliens az elfogadást.
Alacsony önbecsülés:	Magatartása maradjon pozitív és tiszteletteljes.

Forrás: Woolis, 2003:85. hivatkozva: Csákvári et al., 2017:58.

Carl R. Rogers (1995) amerikai pszichológus a segítő kapcsolat fogalmát nem kötötte professzióhoz, szerinte a kapcsolat sajátosságát maga a segítségnyújtási szándék adja. Ide sorolja a laikus segítők tevékenységét, szülő-gyermek, a tanár-diák és a tanácsadó-kliens kapcsolatokat is. Nevéhez fűződik az empátia fogalmának kidolgozása, a segítő kapcsolat egyik legfontosabb alapelvevé tétele. Szemlélete személyiségközpontú, humanista, mely az egyén szubjektív élményeire, élete történetének szubjektív érzékelésére, értelmezésére összpontosít. Véleménye szerint az ember veleszületett tulajdonsága a személyes fejlődésre, az éretté válásra és a pozitív változásokra, önmegevalósításra, képességeinek kiteljesítésére való törekvése.

A nevéhez fűződő kliensközpontú vagy nondirektív terápia alaptétele, hogy maga az egyén legalkalmasabb arra, hogy eldöntse, mely irány a legmegfelelőbb számára a változáshoz. A terapeuta pusztán kísérő szerepben van, tükörként viselkedik, míg az egyén saját problémáit kutatja, elemzi, saját útját járja be, saját erőforrásait mozgósítja.

A kliensközpontú segítő kapcsolat ismertetőjegyei a következetesség, megbízhatóság, támasz nyújtása, az érzelmek nyílt kifejezése mindkét részről, meleg, gondoskodó, pozitív irányulás a

kliens felé, a segítő érzékenysége a kliens lelkivilágára, az alakulás, változás folyamatának elfogadása mindkét részről, a segítő önismerettel rendelkezése, a kliens különböző arcainak elfogadása, az értékelés és a minősítés mellőzése.

A legfontosabb szempontok a hatékony kommunikációhoz a segítő beszélgetésben az aktív hallgatás, a probléma kísérése, a probléma nyílt megnevezése, az érzelmek megjelenítésének megengedése, a másik közlésének összefoglalása, a pontosítás kérése, a folyamatos, de nem erőltetett tekintetkontaktus, a megerősítő reagálások, a biztatás a beszéd folytatására és az „ajtónyitó” kérdések.

A segítő kapcsolat Rogers-i kritériumai a *feltétel nélküli elfogadás*, ami a segítő pozitív érzelmi odafordulása, non-direktivitása, feltétel nélkülisége, vagyis a terapeuta viszonzást nem vár. A feltétel nélküli elfogadás a kliens személyének szól, nem valamely tulajdonságának, viselkedésének.

Az *empátia*, ami az együttérzést, a benne érzést jelenti. A terapeuta a segített fél érzéseit, vágyait megérti, minél pontosabban megfogalmazva visszatükrözi. A felfogott, megértett tartalmakat verbalizálja, megfelelő nyelvi formába önti. Ezzel közvetett módon irányítja is a másikat, hiszen szelektálja mire, hogyan reagál, mire fektet nagyobb hangsúlyt a visszatükrözés, verbalizálás folyamán.

Végül pedig a *hitelesség, kongruencia*. (Tringer, 2005). Egy közlést akkor tekintünk kongruensnek (megegyezőnek, összeillőnek), ha a különböző verbális és nem verbális csatornákon megjelenő közlések harmonikusan illeszkednek egymáshoz, egy irányba hatnak, a közlés koherens, összefüggő, nem mutat zavarokat (Csákvári et al., 2017). A segítő azt mondja, amit gondol és érez, ami az ő belső világával összhangban van. Ez a nonverbális kommunikációjában is megjelenik, érzelm kifejezése hiteles. Inkongruensnek tekinthető, ha a jelzések között nem áll fenn összhang (Tringer, 2005).

Az utcai szociális munka részére kiadott szakmai ajánlás a segítő kapcsolat kialakítását tekinti az egyik legfontosabb célkitűzésnek. Feltétele a bizalom, a motiváció kiépítése a kliensben a változás irányába. Bármennyire elutasító is az ügyfél az együttműködéssel kapcsolatban, az utcai szociális munkásnak akkor is feladata, hogy rendszeresen tájékozódjon kliense állapotáról, szükségleteiről.

Az utcai szociális munka vezérelvei az emberi jogok és emberi méltóság tiszteletben tartása, a Szociális munka etikai kódexében foglalt elvek, értékek betartása, minden ember ellátása különbségtétel nélkül, a megszerzett információk tiszteletben tartása, az egyéni önrendelkezés tiszteletben tartása, az utcai életforma felhagyására vonatkozó kényszer elutasítása, érthető, egyértelmű információátadás az ügyfelek számára. Legjellemzőbb sajátossága, hogy szolgáltatásait maga juttatja el ügyfeleihez, mely feltételezi az ellátási területen való rendszeres jelenlétet. Téli időszakban ez még nagyobb jelentőséget kap, különösen az esti órákban. (Szakmai ajánlás utcai szociális munka részére, 2011)

Az ellátottak elvárásai, elképzelései egy jó segítőről, a minőségi segítői kapcsolatról és kommunikációról

A részvételi megfigyelések alkalmával a közterületen élő szenvedélybeteg emberek és a formális segítők közötti interakciókat, beszélgetéseket figyeltem. Az interjúk segítségével igyekeztem megtudni, hogy milyen segítő fogad szívesen egy többdimenziós kirekesztettséggel sújtott, sérülékeny, rejtőzködő, gyakran szer befolyása alatt álló ellátott. Az interjúkat, mint adatokat a szakirodalmi kritériumok mentén elemeztem, és eredményként azt kaptam, hogy valójában az általam vizsgált emberek igényei megfeleltethetők a szakirodalom által előírt segítői viselkedésmintának és kommunikációs mintának. Megállapításaimat néhány interjú részlettel igyekszem alátámasztani.

A megkérdezettek a következő igényeket sorolták fel a szakemberek kommunikációjára vonatkozóan:

A segítő szakemberként viselkedjen, ne magánemberként. Vagyis munkája során a szakmai személyiségét használja.

„...Megsértődik olyan dolgokért, mondjuk, ha nekem rossz napom van, mert mondjuk nincs pia, és nem kedvesen szólok, hanem morcosan. És akkor nem melegíti meg a vacsorámat, hanem hidegen löki oda. Neki akkor is az a dolga, hogy megmelegítse a vacsorámat, és ne adja azért hidegen, mert nem vagyok jó kedvemben. És főleg ne úgy lökje elém.” (Ákos, 42 ellátott)

A segítő ne válogasson az ellátottnak minden esetben nyújtson segítséget, ne határozza meg ki érdemes erre, és ki nem. Ne diszkrimináljon aszerint, hogy kivel van jó viszonyban és kivel nincs.

„Azoknak segítenek, akik mindenkiről mindent beszámolnak nekik. Aki összetart a többivel, nem adja ki őket, nem lesz besúgó sem talpnyaló, azokon keresztül néznek. Szerintem nekik is kellene segíteniük.” (Isti, 43 ellátott)

A kommunikáció egyenrangú legyen, ne leereszkedő, kioktató, megalázó, bántó. Adja meg a tiszteletet mindenkinek egyformán. A segítő kioktatás, kiosztás, támadás helyett a pozitív kéréstechnikát alkalmazza.

„Mindig úgy beszélnek, hogy ők az urak, mi meg alázatosak és meghunyászkodóak legyünk. Mintha a sajátjukat adnák, és annak fejében pakoljunk az autóra, meg csináljunk meg nekik mindent. Én megcsinálnám sokszor, ha rendesen kérnének. Engem meg kell kérni. Ha hálásnak kell lennem, mert adott egy darab száraz kenyeret, akkor nem.” (Isti 43, ellátott)

„Ha a portás (az éjjeli menedékhely munkatársa a portán) köszönés helyett rámmordul, mikor még meg sem szólaltam, persze, hogy én is bunkón szólok vissza neki. Aztán akkor már vége-hossza nincs.” (Matyi 51, ellátott)

A segítő ne sértődjön meg az esetleg szer hatása alatt lévő, elkeseredett, néha agresszív ellátottra, és ne „örizgesse” az ellátott „bűneit”.

„Itt a bűnök soha nem évülnek el. Már a bíróságon is elévült volna, de itt nem felejtenek. Kitiltanak azért is, amit öt évvel ezelőtt tettem. Nincs olyan, hogy az ember tiszta lappal indul” (Ferkó 56, ellátott)

Az ellátott a személye feltétel nélküli elfogadását várja.

„Még a vacsorát is aszerint adják, hogy jól viselkedek -e vagy nem. Minden ettől függ itt. Úgy csinálnak, mintha a saját otthonukba fogadnának be, és a saját vacsorájukat adnák.” (Ákos 42, ellátott)

Empátiát, kongruenciát, őszinteséget vár a segítőtől.

„Vagy átnéznek a csövesen, vagy gúnyosak. Olyan hazug módon beszélnek. Látom a szeméből, ha épp rám néz, hogy mást gondol, mint amit a szájával mond.” (Jocó 46, ellátott)

„Volt itt egy jó arc. De hamar elment. Egyszer a mentő vitt le a gettóba (hajléktalanszálló), amikor összeestem a cucctól és majdnem megfagytam. Egy nő talált rám, az hívta a mentőt. Na, ő egy szó nélkül lekísért az éjjeli menedékhelyre, hozott forró teát, meg valami kaját is. A lábam majdnem elfagyott. Szerzett valami kenőcsöt, odaadta. De nem oktatott, nem mondta meg a frankót, hogy mit nem kellett volna csinálnom. Meg azt se várta, hogy hálálkodjak, meg jó legyek. Egyszerűen csak segített. Szerintem ilyen egy jó segítő.” (Ákos, 42 ellátott)

Tapasztalatom szerint az általam vizsgált célcsoport átlagon felül érzékeny a bánásmódra, a kommunikáció és kapcsolatok minőségére. Ez adódik kirekesztett helyzetükből, a szenvedélybetegekre és a pszichiátriai betegekre jellemző működésmódból, az érzelemszabályozás és indulatkezelési nehézségekből. Elégedetlenségüknek minden esetben hangot is adnak, mely nem megfelelő segítői reakció esetében további konfliktusok forrása lesz.

Összegzés:

Kőváralján a közterületen élő szenvedélybeteg emberek formális segítőkkel való kölcsönösen rossz viszonya reménytelenül megszilárdult, mely többszörösen kirekesztett helyzetüket súlyosbítja. A segítői kapcsolatok és a segítői kommunikáció az ellátottak számára nem megfelelő, így nem fordulnak a formális segítőkhez bizalommal, a formális segítők kapcsolata pedig gyakorlatilag megszakadt az utcán élő ellátottjaikkal.

Az ellátottak segítőkre vonatkozó igényei teljes egészében megfeleltethetők a szakirodalom által meghatározott minőségi segítői viselkedésnek és kommunikációnak, melyből látható, hogy sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük a segítőknél a szakmai személyiségük fejlesztésére, a kommunikáció és kapcsolatteremtés, kapcsolatfenntartás minőségére és szakmaiságára, tudásuk bővítésére a szenvedélybetegségek és a pszichiátriai betegségek vonatkozásában is.

Az ellátottak számára megfelelő segítői kapcsolatok és kommunikáció nagy mértékben csökkenthetné a többszörös kirekesztettséget, közelebb hozhatná az ellátotthoz a legelső létrafokot, a segítségkérést.

Felhasznált irodalom:

Csákvári Judit – Cs. Ferenczi Szilvia – Horváth Fruzsina (2017). A hatékony segítői kommunikáció. Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, Budapest.

Durst Judit (2017). „De ugye biztos nem lesz ebből baj?” Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. In: Szociológiai Szemle 27(2): 88–111.

Győri Péter (2008). A segítő beszélgetésről.

https://www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/Letöltés_ideje_2020.12.29.

Helyi Esélyegyenlőségi Program – HEP (2018). Kőváralja

Lakner Zoltán (2009). Kőváralja Kistérségi Szociális Szolgáltatástervezési Konceptiója.

Szakmai ajánlás az utcai szociális munka részére 2011 Budapest Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szerkesztette: Horváth Takács Bernadett

Tringer László (2005). A gyógyító beszélgetés. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.

Udvarhelyi Éva Tessa (2014). Az igazság az utcán hever Budapest, Napvilág kiadó.

Vályi Gábor (2008). Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest.

[FEANTSA - ETHOS \(fordította: Bakos Péter - Győri Péter\): ETHOS - A hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség európai tipológiája Letöltés dátuma: 2020.10.12.](#)

Bevezetés

A cikkben bemutatott fejlesztés fő célja alkari törések rögzítésére alkalmas egyénre szabott 3D nyomtatott ortézis fejlesztése. A jelenleg használt gipsz anyagú ortézissel összehasonlítva anyaga vízálló, súlya könnyebb, kialakítása kényelmesebb és gyorsabb rehabilitációt tesz lehetővé. A modellezés parametrikus eszközzel, digitális térben, számítógépen történik, Rhino-Grasshopper program segítségével.

Az eddig használt, hagyományosnak tekinthető törésrögzítések több hátránnyal is rendelkeznek. Ezek súlya és mérete igen nagy, viselése pedig kényelmetlen. Mindezek ellenére alkalmazásuk mögött hosszú évek tapasztalata áll és igen költséghatékonyak.

A kutatásban olyan modern technológiákat használunk, mint a 3D szkennelés és nyomtatás, parametrikus tervezés és számítógépes szimuláció. A funkcionális működéshez az ortézis részeinek összekapcsolási kialakítása az egyik kulcskérdés. Ezen felül pedig kulcsfontosságú, hogy a 3D szkennelés által generált felületből a fent említett szoftverben algoritmus segítségével lehessen generálni az ortézist, beleértve a kapcsolatokat is.

Ez a tanulmány a rögzítési megoldás kialakítására fókuszál, első sorban az ezzel kapcsolatban eddig elvégzett vizsgálatok összegzéséről fog szólni.

Fontosnak tartottuk nemcsak a már meglévő 3D nyomtatott ortéziseknél alkalmazott megoldásokat sorra venni, hanem más tudományterületeken alkalmazott kapcsolatokat is megvizsgálni, mint például az ékszergyártás, gépipar, ruhaipar.

A rögzítésekkel szemben támasztott igények

A különböző igények vizsgálata során egy komplex szempontrendszer állt össze. Ez tartalmazza a kapcsolat és az ortézis anyagának összeférhetőségét; az esztétikusságot, a ruha alatti viselhetőséget; anyag és technológiai költséget; stabilitást és az oldhatóságot. Fontos, hogy az orvos számára ez a kapcsolat könnyen oldható legyen, viszont az páciens számára lehetőleg ne. Ez a gyógyulás fázisainak ellenőrzéséhez fontos szempont, megoldása komoly fejtörést okoz.

A továbbiakban a sorra vett rögzítési megoldások kerülnek rövid ismertetésre.

- Zsinóros-hevederes kapcsolatok

A rögzítés anyaga lehet hevederes, zsinóros, tépőzáras vagy készülhet bőrből, gumiból esetleg fém huzalból.

Előnyei közé tartozik, hogy könnyű egyénre szabni. Megfelelő kialakítás esetén jól lehet a feszségét utólag beállítani és a kontroll vizsgálatok során a kéz gyógyulásához igazítani a stabilitást. A használható anyagok hozzáférhetősége viszonylag egyszerű, áruk elérhető és a rögzítéshez szükséges anyagmennyiség viszonylag kicsi. Kialakításában az eddig található példák is azt szemléltetik, hogy esztétikus kivitel nyújtanak.

Hátránya ugyanakkor, hogy ezeknek az anyagoknak a nyúlási-szakadási tönkremenetele további anyagminőségi vizsgálatokat igényel. Nehézkessé teheti a ruhaviselést, ha az összekapcsolási, rögzítési megoldás nem az ortézis síkjában került megoldásra. Vizsgálatra szorul a 3D nyomtatott műanyag ortézissel való anyagkompatibilitás, mert egy puhább anyag esetén

elképzelt, hogy a műanyag érdessége kikezdheti azt. A legtöbb rögzítő anyag esetén az oldhatóság a páciens számára is könnyű, ami a gyógyulás folyamatát veszélyeztetheti. [1][2][3][4]

- Egymásba csúszó-pattanó kapcsolatok

A rögzítés anyaga lehet fém vagy műanyag.

Előnyei közé tartozik esztétikus kialakíthatósága; nehezebb otthoni oldhatósága; teljes mértékben 3D nyomtatható, ami homogén anyagfelhasználást biztosít.

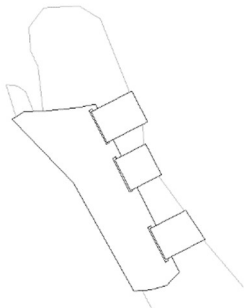
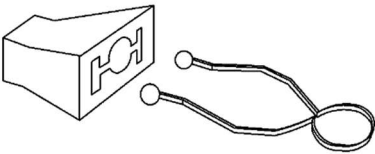
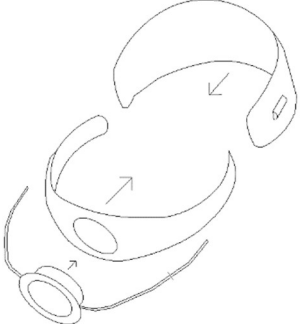
Hátránya, hogy a törési, repedési hibák kiküszöbölésére, illetve a megfelelő anyagvastagság megválasztásához az anyagszilárdsági tényezők további vizsgálatokat igényelnek. A kapcsolat fajtájából adódóan kicsi utólagos korrigálhatóságot, méretre állíthatóságot tesz lehetővé. [5][6][7][8]

- Csavarással szorítható-fogaskerekes kapcsolatok

Ezen rögzítés anyaga lehet műanyag vagy fém.

Előnye, hogy könnyen egyénre szabható és könnyű feszességének állítása.

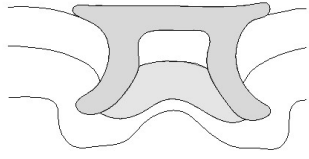
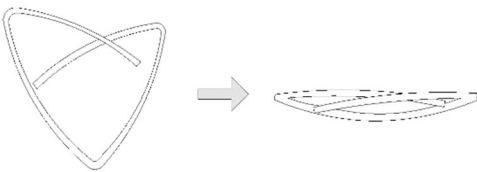
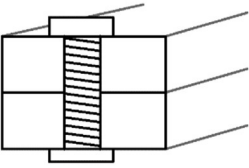
Hátránya, hogy a feszítő szerkezet mechanikája takarásban van, így nehéz azt javítani, illetve állapotát felügyelni, valamint külön erre a célra gyártott elemeket igényel. Könnyen oldható és viszonylag vastag szerkezet. [9][10]

		
<p>1. ábra: Zsinóros-hevederes kapcsolat</p>	<p>2. ábra: Egymásba csúszó-pattanó kapcsolat</p>	<p>3. ábra: Csavarással szorítható-fogaskerekes kapcsolat</p>

- Préselt kapcsolatok

Ennek a fajta a rögzítésnek a kialakítása első sorban fémből képzelhető el.

Hátránya, hogy a 3D nyomtatott műanyag ortézisekkel való összeférhetősége további vizsgálatokat igényel. Összeszerelése plusz technológiát igényel, mivel itt a műanyag ortézisbe egy fém klipszet kell úgy belepréselni, hogy az befeszüljön az erre létrehozott áttörésbe. Ez történhet tisztán manuális úton egy speciálisan, erre a célra alkalmazott fogóval, ami felülről nyomja a fém éket, alulról pedig ellentart, vagy történhet hevítés során alkalmazott manuális nyomással is. Bár a beteg számára oldhatatlan, a kontroll vizsgálatok során az orvos számára is csak teljes roncsolással oldható. Ez megnöveli a költségeket. [11][12][13]

		
4. ábra: Minta préselt kapcsolatra	5. ábra: Minta anyagában alakítható kapcsolatra	6. ábra: Csavarozott kapcsolat

- Anyagában alakítható kapcsolatok

Anyaga lehet fém vagy műanyag.

Ezek olyan rögzítéseket jelentenek, amelyek síkban kiterítve kerülnek legyártásra, később hajlítják őket a kívánt formára. A hajlítás történhet szobahőmérsékleten, de melegítés mellett is. Utóbbi esetben egy szobahőmérsékleten merev kapcsolatot kapunk, viszont a hőmérséklet, melyen az elem hajlítható nem lehet kellemetlenül magas. Csak a rögzítőelem vagy a teljes ortézis is készülhet ilyen módon. Amikor a teljes ortézis ilyen anyagból készül, akkor a kéz formájára lehet simítani. Van olyan lehetőség is amikor két elem összekapcsolásához kerül használatra egy fémszál, ami a megfelelő helyre befűzve és egymásra hajtogatva biztosítja az összekapcsolást.

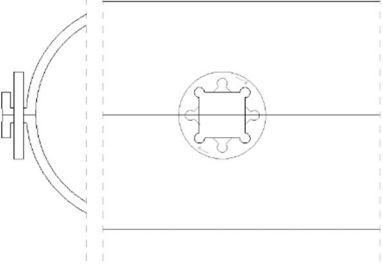
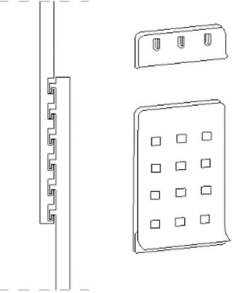
További vizsgálatot igényel, hogy a 3D nyomtatott műanyagok közül megfelel-e valamelyik ennek a lehetőségnek. [14][15]

- Csavarozott kapcsolatok

A rögzítés anyaga lehet fém vagy műanyag.

Előnye a könnyű kezelhetőség.

Bár az oldhatósága viszonylag egyszerű egy egyedi csavarfej kialakításával ez kiküszöbölhető. Fém csavar esetén az anyagösszeférhetőség további vizsgálatot igényel, ugyanúgy, mint a csavarásból származó törési, repedési problémák is. A csavar nagyobb szerkezeti vastagságot igényel a kellő menethossz biztosítása miatt, ez megnövelheti az ortézis súlyát és a ruha alatti viselést is megnehezítheti. [16][17]

	
7. ábra: Profil reteszkes kapcsolat	8. ábra: Horog és szem-záras kapcsolat

- Profil reteszkes kapcsolatok

A rögzítés anyaga lehet műanyag.

Előnye a stabil rögzítési lehetőség és a teljes nyomtathatóság.

Hátránya a rögzítő elemek sérülékenysége; a kapcsolati kialakításának túl vastag szerkezeti vastagsága és a relatíve könnyű oldhatósága. [18][19]

- Horog és szem-záras kapcsolatok

A rögzítés anyaga lehet fém vagy műanyag. Előnye a könnyű rögzíthetőség. Műanyag kapcsolat esetén a teljes rögzítés nyomtatható, ami egy homogén anyagfelhasználást jelent.

Hátránya a használat közbeni törések eshetősége, ami a 3D nyomtatott műanyag anyagtulajdonságainak vizsgálatát igényli. Fém kapcsolat esetén az ortézis többi részének 3D nyomtatott műanyag részével való anyagösszeférhetőséget kell elemezni. [20][21]

Konklúzió

A sorra vett kapcsolatok közül a felsorolt szempontrendszer figyelembe véve a profil reteszes, a horog és szem-záras és az egymásba csúszó, pattanó kapcsolatok tűnnek lehetséges irányvonalnak. Ezen kialakítási megoldások tovább gondolásával és a téma komplex szempontrendszerét figyelembe véve kell a további lépéseket a kutatásban megtenni. A cél egy olyan ortézis és kapcsolat megalkotása, mely a törött alkar rehabilitációját a beteg számára komfortosabbá, a kezelő orvos számára pedig könnyebben felügyelhetőbbé teszi.

A kapcsolat kinyitásával összefüggésben érdemes szót említeni arról, hogy bár vannak olyan megoldások, amiket alapvetően könnyen tud bontani a beteg is, de ezek kis változtatással a designban orvosolhatóak. Mérlegelendő annak lehetősége, hogy egy esetleges könnyebben oldható kapcsolat esetén látható legyen, hogyha a páciens a rögzítést mégis kibontotta volna. A korszerű technológiák segítségével egy olyan végeredményt szeretnénk találni, ami a szempontokat összehangolva egy optimális megoldást eredményez.

Az ortézisek rögzítéseinek tervezésekor felmerült azok elhelyezése. Az ortézis részeinek egymáshoz való erősítését a használat közben ért ütések megkárosíthatják, így azok helyes pozicionálása az alkar használatának figyelembevételével szintén fontos szempont. A viselést kényelmesebbé teszi az olyan megoldás, ami az ortézis síkjában marad. Ez lekorlátozza a kialakítások lehetőségét a szükséges minimális anyagvastagság miatt, amit a geometriai alak igényel.

Fontos megemlíteni, hogy a különböző megoldásoknál felsorolt hátrányok közül az anyagösszeférhetőségi és egyéb anyagminőséghez kapcsolódó kérdéseket egy esetleges prototípus tesztelése során lehet csak tisztázni. Ugyanígy azt a kérdést is, hogy egy törés teljes rehabilitációja során a műanyag és az emberi bőr mennyire viseli jól a folyamatos kontaktot. Ezeket a kutatás egy későbbi fázisában vizsgáljuk.

Hivatkozásjegyzék

[1] https://www.ncmedical.com/item_604.html (Utolsó betöltés: 2021.05.19)

[2] <https://arstechnica.com/information-technology/2014/07/3d-printed-splints-may-make-life-better-for-arthritis-sufferers/> (Utolsó betöltés: 2021.05.19)

[3] Hand-pressing headache-relieving device, Inventors: Karen Salstein-Begley, Eitan Zohar, Patent No.: US 10,363,198 B2, Jul.30, 2019

doc.name: US10363198

[4] Ankle-foot orthosis, Inventor: Terry Thompson, Patent Number: 5,860,423, Jan.19,1999

doc.name: US5860423

[5] Jewelry Chain Clasp, Inventor: Isaac B. Soltes, Patent Number: 4,245,377, Jan.20,1981

doc.name: US4245377

[6] Claps for jewelry, Inventor: Simon Geldwerth, Patent No.: 3,308,517, Mar.14,1967

doc.name: US3308517

[7] Gold jewelry clasps assembly, Intenor: Sioma Valikov, Patent Number: 4,520,537, Jun.4,1985 doc.name: US4520537

[8] Jewelry catch, Inventor: James D. Neilson, Patent Number: 4,590,649, May.27,1986 doc.name: US4590649

[9] <https://www.dailydot.com/debug/3d-printed-casts-modern-expensive/> (Utolsó betöltés: 2021.05.19)

[10] Two-Component compression collar clamp for arm or leg, Patent No.: US 7,618,386 B2, Nov.17,2009, Inventors: William E. Nordt, Ian D. Kovacevich, Kevin J. Dahlquist, Tom J. Philipott doc.name.: US7618386

[11] Springer-Verlag France, 2010, Stephan Busse, Marion Merklein, Karl Roll, Michael Zuther, Michael Zürn, Development of a mechanical joining process for automotive body in white production, doc name.: Busse2010_Article_DevelopmentOfAMechanicalJoinin

[12] Xin Sun, Elizabeth V. Stehpens, Moe A Khaleel, Fatigue behaviors of self-piercing rivets joining similar and dissimilar sheet metals, doc name.: 1-s2.0-S0142112306001204-main

[13] 19-24 October 2014, Hemming for joining high strength steel sheets, Zamzuri Hamedon, Ken-ichiro Mori, Yohei Abe doc.name.: 1-s2.0-S1877705814015677-main

[14] Jewelry clasps, Inventor: Jason Tomaselli, Patent No.: US D801,2011 S, Oct.31, 2017 doc.name: USD801211

[15] <https://www.lojavitahabil.com.br/pd-206d66-placa-de-termoplastico-tailor.html> (Utolsó betöltés: 2021.05.19)

[16] Shoulder orthosis, Inverntors: Peter M. Bonutti, Christopher A. Leo, Kevin R. Ruholl, Sep.1,2016 Pub. No.: US 2016/0250057 A1 doc.name: US20160250057A1

[17] <https://www.pinterest.de/pin/645633296552181240/?nic=1> (Utolsó betöltés: 2021.05.19)

[18] Locking system for mechanical joining of Floorboards and method for production thereof, Inventor: Darko Pervan, Patent No.: US 6,510,665 B2 Jan.28,2003 doc.name.: US6510665

[19] <https://www.instagram.com/p/BhLrZdpjeZv/> (Utolsó betöltést: 2021.05.19)

[20] Hook and eye fastener, Invernots: Chaaminda Karunaratne, Anjana Kavisekra, Patent No.: US D763,132 S, Aug.9,2016 doc.name: USD763132

[21] Hook-and-eye assembly, Inventors: Takeo Fukuroi, Kihei Takahashi, Keichi Inazawa, Patent Number: 4,625,370, Dec.2,1986 doc.name: US4625370

Szerzők:

Szommer Katalin, Dr Sárközi Réka, Novák Péter, Prof Dr Iványi Péter

Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Kar, Breuer Marcell Doktori Iskola

Absztrakt

A geoinformatikai szoftverek és rendszerek mára széles körben elterjedtek, hiszen a térhez kötött adatokat gyorsan és egyszerűen képesek különböző elemzések alá vetni. Az eredményeket meg lehet jeleníteni térképek formájában, de az újabb, fejlettebb programok a háromdimenziós térbeli reprezentációra is képesek. Az általam tervezett térinformatikai rendszer kiépítésének és fejlesztésének elsődleges célja volt egy olyan központi vezérlésű rendszer kidolgozása, amely a Bábaapáti Nemzeti Radioaktív hulladék-tároló területén keletkezett geometriai és attribútum adatokat integráltan tartalmazza, hogy azokat felhasználva lokális és regionális szintű elemzések menjenek végbe.

A téradatok adattáblákba, majd azok adatbázisba rendezve online kapcsolattal gyorsan – akár pár másodperces válaszidővel – információt szolgáltatnak egyszerű lekérdezések, leválogatott adatsorok, térképek, valamint térinformatikai modellek formájában. A különböző szakági adatok egy rendszerben történő integrálása lehetőséget ad a komplex földtani környezet rendszer szintű megértésére. Az adatbázishoz asztali szoftverekkel (pl. AutoCAD, ArcGIS) közvetlenül is lehet csatlakozni, így az adatok módosíthatók és bővíthetők. Azonban, a legtöbb asztali térinformatikai szoftver nehezen használható térinformatikai előképzettség nélküli szakemberek számára. Ezt a problémát egy felhasználóbarát, webböngészőből indítható Földrajzi Információs Rendszer (webGIS) fejlesztésével oldottam fel. A webGIS segítségével a téradatbázisban tárolt geometriai és leíró adatok megjeleníthetők, szűrhetők, valamint különböző mérések és elemzések is végezhetők térképi és háromdimenziós nézetben.

A webGIS alkalmazást egy olyan adatintegráló felületként hoztam létre, amely az adatbázisban tárolt adatok mellett képes a földi- és légi felvételezésű fotogrammetriai modellek és lézerszkennerrel készült pontfelhők kezelésére. A webGIS programmal könnyen számolható távolság, terület, térfogat, ezeken kívül a 3D állományokból kétdimenziós profil is kirajzoltatható. A webGIS lehetőséget ad könnyen kivitelezhető kriging interpolációs számításokra. A felhasználók betölthetnek saját fájlokat vagy kimenthetik a méréseik eredményeit, amikkel tovább dolgozhatnak egy külső szoftverben.

Kulcsszavak: térinformatika, téradatbázis, webGIS, OpenLayers, Potree

1. Bevezetés

A Paksi Atomerőműből származó kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékok végleges elhelyezését a Mórági Gránit Formációban, Bábaapáti térségében, bányászati módszerekkel épített geológiai tárolóban végzik.

A hulladéktárolót befogadó kőzettest kijelöléséhez, illetve a végleges elhelyező létesítmény optimális elrendezési terveinek kidolgozásához részletesen meg kell vizsgálni az adott kőzet fejlődéstörténetét, a primer és szekunder izolációs potenciálját meghatározó földtani-tektonikai,

hidraulikai, hidrodinamikai, kőzetmechanikai tulajdonságait, illetve össze kell gyűjteni a hosszú távú stabilitás megítéléséhez szükséges ismereteket is. A Mórágai Gránit Formáció és tágabb környezete mindezek miatt kiemelten fontos kutatási területté vált, ahol több természettudományi ág is szervesen részt vett az alkalmasság megítélését célzó kezdeti kutatásokban.

A vágathajtással egyidőben megindult a földtani-tektonikai, vízföldtani és geotechnikai jelenségek folyamatos, szisztematikus módszerekkel végzett dokumentálása is. A jövesztéssel egybekötve geodéziailag bemért szelvények, valamint fotogrammetriai úton felmért valós 3D-s modellek készültek az egyes vágjégekről (Krupa et al. 2018). A földtani-tektonikai, vízföldtani és geotechnikai dokumentálás eredményét excel munkalapok és vágjegenként különálló háromdimenziós modellek jelentik. A vágathajtással összefüggő dokumentációkon túl több jelentős, térhez kötött adatrendszer is született, amelyek közül a leginkább kiterjedt a föld alatti előfúrások, kutatófúrások, illetve szondafúrások adatrendszere.

Annak érdekében, hogy ezt a jelentős mennyiségű geometriai és leíró adatot megfelelő környezetben tároljuk, és ezzel lehetőséget biztosítsunk kiterjedtebb szűrésekre és elemzésekre, egy téradatbázis fejlesztését látszott szükségesnek elkezdeni (Szujó et al. 2020).

A kutatás célja, hogy a Bátaapáti Nemzeti Radioaktív hulladék-tároló (NRHT) kutatási és kivitelezési fázisaiban keletkező, különböző szakterületekről származó adatok minél hatékonyabban integrálhatók legyenek a telephely-optimalizálási folyamatokba, az integrált szakmai értékelésekbe és modellezésekbe, illetve a biztonsági értékelésekbe. A kutatás keretében elvégzendő feladat egy olyan, ezt a folyamatot támogatni képes, integrált térinformatikai rendszer tervezése és kivitelezése, amely egységes struktúrában, a térben definiált kutatóobjektumokhoz kötötten kezeli a különböző szakmai adatrendszereket, eredménytérképeket és -szelvényeket, illetve lehetővé teszi a rendszert használó, térinformatikai alapismeretekkel nem rendelkező kutatók és mérnökök számára is a szakértői feladatok elvégzését.

A cél eléréséhez egy olyan online térinformatikai rendszer fejlesztése szükséges, amely:

- egy központi téradatbázisban tárolja és kezeli az adatokat,
- az adatbázishoz asztali szoftverek (pl. AutoCAD, ArcGIS) online csatlakozását biztosítja,
- egy saját fejlesztésű web alapú térinformatikai szoftverrel (webGIS) rendelkezik és ez platform- és szoftverfüggetlen formában elérhető,
- felhasználóbarát, annak érdekében, hogy a térinformatikai előképzettség nélküli szakértők és döntéshozók is vizsgálni tudják a speciális téradatokat,
- webböngészőn keresztül térképi és háromdimenziós nézetre és elemző funkciókra is képes.

2. Téradatbázis fejlesztése

Az adatbázis építése számos elméleti kritériumon alapult. Az adatbázisnak egy központi egységet kell alkotnia, ahol az adatok fájlrendszerektől függetlenül tárolhatók. Ennek a központi rendszerelemnek folyamatos adatszinkronizálást kell biztosítania a csatlakozó szoftverek felé.

A részletes dokumentáció, a kiterjedt közösségi háttér és szakértői ajánlások alapján a rendszer központi eleme egy PostgreSQL adatbázis lett (<https://www.postgresql.org>). A PostGIS bővítménynek köszönhetően ez a relációs adatbázis-kezelő képes raszteres, valamint vektorgrafikus pont, vonal és sokszög geometriák tárolására attribútum adatokkal együtt (<https://postgis.net>). Az így kiépített adatbázis online elérésű, központosított adattárolást biztosít, így a szakértők mindig hozzáférhetnek konzisztens, naprakész adattáblákhoz. A rendszer rugalmas és könnyen módosítható. Az adattáblák megfelelő jogosultsággal szerkeszthetők és bővíthetők. A PostGIS adatbázishoz számos asztali térinformatikai szoftver (Quantum GIS, ArcGIS, AutoCAD Map3D) képes

közvetlenül csatlakozni. A rendszer több felhasználó egy időben történő olvasási és írási műveleteit is kiszolgálja.

Az adatbázis építésének első lépéseként adatelőkészítést végeztem. A leíró adatokat egységes struktúrába kellett rendezni, majd az oszlopokat a PostgreSQL adatbázisban elérhető adattípusok formájában határoztam meg. A geometriai adatok átalakítása komoly kihívást jelentett, mivel a különböző térinformatikai kiterjesztéseket (DXF, DWG) és az Egységes Országos Vetületi rendszer szerint megadott koordinátákat (X, Y, Z), valamint a fotogrammetriai modelleket egységesen Földrajzi Információs Rendszer (GIS) formátumba kellett létrehozni. A konverziók automatizálása érdekében egy python alapú kódot írtam, ami elvégzi a geometriai adatok egységesítését és végeredményként különálló shapefile formátumokat hoz létre. Miután a geometriák és a hozzájuk tartozó attribútumok is rendelkezésre álltak, az adattáblákat össze lehetett kapcsolni. Az így kialakult shapefile állományokat közvetlenül a PostGIS adatbázisba töltöttem fel.

A téradatbázishoz terepi eszközökről, például táblagépről is lehet kapcsolódni. Ennek köszönhetően a terepi adatok akár közvetlenül is beíródhatnak az adatbázisba.

3. A webGIS szoftver fejlesztése

Az élvonalbeli technológiák, a fejlett programozási nyelvek és a kapcsolódó könyvtárak lehetővé teszik egy egyedi web alapú térinformatikai szoftver fejlesztését. A térbeli adatbázisok számára kifejlesztett online alkalmazások óriási lehetőségeket rejtnek magukban. A szerver oldalon a központi adatbázis elvégzi a számításokat és az adatokat elküldi a webGIS szoftvernek, így a felhasználónak csak egy webböngészőre van szüksége. A felhasználó naprakész adatokhoz és térképekhez férhet hozzá az adatbázisból, amiket akár 3D-ben is vizsgálhat (Auer & Zipf 2018).

A web alapú térinformatikai szoftver fejlesztési folyamata két szakaszra osztható: szerveroldal és kliensoldal. A szerveroldal fejlesztésének szakaszában az adatbázis megfelelő működésének kiépítése, az adatok biztonságos közegben történő átadása, a webszerver beállítása és a szerveroldali logika létrehozása volt a cél. A kliensoldal fejlesztése során a webGIS szoftver létrehozása zajlott HTML, JavaScript és CSS programozási nyelvek segítségével.

3.1 Szerveroldali megoldások

A webGIS alkalmazás és az adatbázis közötti biztonságos kommunikáció érdekében egy közvetítő csatornát kellett létrehozni, ami a GeoServer (<http://geoserver.org>) lett. A GeoServer az adatbázisban tárolt adattáblákat különböző stílusjegyekkel képes megjeleníteni, amiket Web Feature Service (WFS) és Web Map Service (WMS) kapcsolatokkal érhet el a webes alkalmazás. A GeoServer úgy lett konfigurálva, hogy a webGIS WFS kapcsolaton keresztül elérje a 2D és 3D vektorgrafikus adattáblákat és WMS kapcsolattal a raszteres fájlokat.

A kliensoldalon működő webGIS szoftver több JavaScript könyvtárból áll. A webGIS alkalmazás fejlesztése előtt részletesen feltártam a rendelkezésre álló JavaScript könyvtárakat, ezzel jelentős időt takarítottam meg, mivel így nem kellett olyan funkciókat létrehozni, amik már nyílt forráskódú változatként elérhetők. Több JavaScript könyvtár is létezik GIS funkciókkal, ilyen például az OpenLayers (<https://openlayers.org>) és a Leaflet (<https://leafletjs.com>). Az OpenLayers széleskörű funkcionalitással rendelkezik és képes több adatformátum integrálására is (Farkas 2016). Az egyszerűbb webGIS felület létrehozásához a Leaflet könyvtár használata ajánlott, mert könnyen megtanulható, bár nem annyira testreszabható. Az OpenLayers könyvtárra esett a választás, ugyanis a szoftvernek komplex számításokat és függvényeket kell kezelnie. Mindezek mellett az OpenLayers könyvtárnak számos bővítménye is elérhető. A fejlesztés során az OL-Ext

(<https://viglino.github.io/ol-ext>) nevű OpenLayers bővítményt használtam fel, ami számos új funkciót tartalmaz, például rétegfakezelőt és szerkesztő modulokat.

Az OpenLayers és a bővítménye mellett a DataTables (<https://datatables.net>), Kriging.js (<https://oeo4b.github.io>) és Turf.js (<https://turfjs.org>) könyvtárakat is beépítettem a webGIS alkalmazásba. Az előbb említett DataTables egész adattáblák megjelenítésére alkalmazható, míg az utóbbi kettőt geológiai képződmények modellezésére használtam fel.

A webGIS háromdimenziós modellterének fejlesztését sem kellett az alapoktól elkezdni, mivel több könyvtár használja a WebGL technológiát (Rodrigues et al. 2013), ami egy kész modellteret biztosít. Fontos azonban megjegyezni, hogy a legtöbb 3D modellezésre alkalmas könyvtár alig vagy egyáltalán nem tartalmaz geoinformatikai funkciókat. A legmegfelelőbb 3D könyvtár kiválasztásához több könyvtár előnyeit és hátrányait is megvizsgáltam. Amennyiben nagy felbontású modelleket kell feldolgozni (fotogrammetriából vagy LiDAR felmérésekből), akkor a Potree könyvtár (<https://github.com/potree/potree>) lehet a legjobb választás, amely nagyméretű pontfelhők web alapú megjelenítésére és elemzésére szolgál (Schuetz 2016). Abban az esetben, ha egyszerű 3D geometriákat és modelleket kell megjeleníteni, a three.js (<https://threejs.org>) és a GIScene könyvtárak (<https://giscience.github.io/GIScene.js>) használata is jó választás lehet. Azonban ezeket felhasználva a legtöbb GIS alapú funkciót külön kell létrehozni a JavaScript programnyelv segítségével. A CesiumJS könyvtár (<https://cesium.com/cesiumjs>) szintén hasznos lehet, ha a térképi rétegeket virtuális földgömbön szeretnénk ábrázolni. A fejlesztési munka szempontjából a legalkalmasabb a three.js renderelő motorral működő Potree könyvtár. Mindkettő könyvtár függvénykészletét egyszerre használtam fel, így teljes értékű GIS funkcionalitást tudtam elérni.

A Potree és a three.js használatával a webGIS alkalmazás nagyméretű 3D modelleket és pontfelhőket képes megjeleníteni. A 3D könyvtárak által a felszín alatti objektumok ábrázolása és elemzése is elérhetővé vált. A legtöbb 3D modellező könyvtárral ellentétben a Potree lehetővé teszi a földrajzi koordinátarendszerek kezelését.

3.2 Kliensoldali megoldások

A webGIS alkalmazás a szerveroldalon üzemelő adatbázisból nyer adatokat, amiket felhasználóbarát módon lehet vizsgálni. A szoftver a téradatokat tematikus térképek és modellek formájában ábrázolja, így a használata nem igényel térinformatikai előképzettséget. A következő két alfejezet a szoftverbe épített térképi és a háromdimenziós nézet funkcióit tárgyalja.

3.2.1 A webGIS szoftver térképi nézetének funkciói

A webGIS térképnézetét számos OpenLayers modul építi fel, hogy széleskörű funkcionalitást érjenek el a felhasználók. A térképnézetben a téradatok egy rétegfá segítségével jelennek meg. Lehetőség van a rétegfá elemeinek átrendezésére és az egyes rétegek átlátszóságának beállítására. A rétegfában minden réteg egy-egy adattáblát jelent, így több tudományág adatai egyszerre jeleníthetők meg, amik szűrhetők és elemezhetők. A térbeli kutatóobjektumok közötti gyors és egyszerű keresés nagyban megkönnyíti a tervezés során a mérnökök és a döntéshozók munkáját.

A webGIS szoftverbe több adatlekérő funkciót is integráltam. Ha a felhasználó gyorsan meg akarja tudni, hogy milyen leíró adatokat rejt magában egy térképi geometria, akkor elegendő egyszerűen rákattintania a kérdéses elemre. Ekkor megjelenik egy felugró ablak, amely megmutatja az objektum attribútumait vagy akár a geometriához csatolt képeket is. Ha összetett szűrésre van szükség, további lehetőségek állnak rendelkezésre. A térbeli adatbázisban az egyes entitásokat Strukturált Lekérdező Nyelv (SQL) segítségével meghatározott szempontok szerint lehet rendezni. Ezenkívül a felhasználó mérhet távolságokat, területeket vagy egy kiválasztott pont koordinátáját is kikérheti. A szoftveren belül nemcsak mérések, hanem szerkesztési funkciók is elérhetők. A rajzolt geometriák

módosíthatók és leíró adatokkal is feltölthetők. A geometriák attribútumai alapján pár másodperc alatt tematikus térképek állíthatók elő.

A szoftvert használó szakemberek saját fájlokat is feltölthetnek Shapefile, GeoJSON és KML formátumban. Ha a webGIS-ben megjelenő vektorgrafikus állományokat ki kell menteni egy külső szoftver számára, akkor elegendő az export funkciót használni és az állományok kimenthetők Shapefile és GeoJSON kiterjesztésekben.

A webGIS egy jelentés elkészítéséhez is különösen hasznos lehet. A dinamikus színezés és a tematikus megjelenítés segítségével a térképek könnyen értelmezhetők és PDF, valamint PNG formátumban is lementhetők. Összetett adattáblák létrehozása is lehetséges a szoftverben, amik lementhetők XLS, CSV és PDF formátumban.

3.2.2 A webGIS szoftver 3D funkciói

A web alapú 3D megjelenítéseket általában a várostervezésben és modellezésekben használják, de az itt kidolgozott technikai megoldások többsége az NRHT kutatóobjektumain is jól alkalmazhatók. A háromdimenziós modellter legfőbb előnye abban rejlik, hogy képes pontosan megjeleníteni a bonyolult geometriákat (például egy szabálytalan geológiai képződményt). Az NRHT vájvégei fotogrammetriai technológiával elkészített modellek formájában állnak rendelkezésre. Ezek nagy felbontású 3D-s modelleket vagy pontfelhőket jelentenek. A modelleken végzett 3D mérések pontosabb és bővebb információt nyújthatnak, mint egy egyszerű térképi ábrázolás (Riquelme et al. 2017).

A Potree és a three.js alapú 3D webGIS egyes funkciói hasonlóak a korábban említett térképi nézetben megvalósított modulokhoz, azonban a háromdimenziós nézet funkcionalitása fejlettebb. A pontfelhőként megjelenő rétegeket különböző színpaletták felhasználásával újra lehet színezni a magassági adatok szerint. A szerveroldalon tárolt 3D modellek mellett a felhasználó 2D és 3D fájlokat is importálhat Shapefile, GeoJSON vagy KML formátumban.

A térképi nézet mérési lehetőségei mellett a Potree könyvtár lehetőséget ad, hogy térfogatszámítást végezzünk. A felhasználó által szerkesztett térfogattal elmetszhetők a pontfelhők, így akár egy kiragadott térszegmens is vizsgálhatóvá válik. A háromdimenziós nézetben végzett egyszerű mérésekkel a földalatti képződmények dőlésszöge, azimutja és magassága is meghatározható. A pontfelhőkön keresztiszelvények is készíthetők. A felhasználónak csupán egy nyomvonalat kell megrajzolnia, majd a szoftver egy interaktív grafikonon belül automatikusan létrehozza a magassági profilt.

A 3D modellterben végzett mérések és módosítások több formátumban kimenthetők. Az említett magassági profilok exportálhatók CSV és LAS kiterjesztésekben, a mérések pedig DXF és GeoJSON formátumban.

A 3D nézet alatt térbeli elemző függvényt is fejlesztettem. A felhasználóknak lehetőségük van új geológiai felszínek vagy térképek létrehozására a kriging interpolációs függvény segítségével. A geostatistikai számítás megkezdéséhez pont adatokra van szükség. A felhasználó importálhat pontszerű adatokat egy CSV fájlból, új pontokat rajzolhat a 3D modellterbe vagy hozzáadhat adatokat X, Y és Z koordináták alapján. Az interpolációs számítást a kriging.js könyvtár biztosítja, míg az új felszín szabályos rácshálóját a Turf.js könyvtár funkciói hozzák létre. Az interpolált felület a térképnézetben hőtérkép formájában is megjelenik, ahol a vörös térrészek a magas és a kékes-zöld területek az alacsony értékeket jelentik meg.

Az eredményként kapott felszínmodellt a felhasználó szabadon módosíthatja a töréspontok mentén. A háromdimenziós modellterben történő szerkesztés során, a töréspontok illeszkednek a

többi 3D objektumhoz, ezzel segítve a felhasználó munkáját. A felszínmodellek exportálhatók GeoJSON, PLY, STL és CSV formátumban.

4. Jövőbeli fejlesztési irányok

A webGIS szoftvert részletes tesztelés alá kell vetni és az esetlegesen felmerülő hibákat ki kell javítani. Az aktív fejlesztés alatt lévő szoftver biztonsági megfontolások miatt eddig nem csatlakozhatott az NRHT adatbázisához. Az első, stabil verziójú webGIS változatba fogom beágyazni a tanulmányban bemutatott Bábaapáti adatrendszert.

Jelenleg nincs egy olyan nyílt forráskódú JavaScript könyvtár, ami teljes mértékben támogatná a térképi és a háromdimenziós nézetek közötti átjárást és adatátvitelt. Ezt a jelentős technikai problémát meg kellett oldani a webGIS fejlesztés alatt, így a tanulmányban bemutatott szoftver képes a kettő nézet közötti mérések, geostatistikai számítások, valamint adat importálási, módosítási és törlési műveletek szinkronizációjára. Miután ez a funkció újszerűnek számít, a jövőben egy új JavaScript könyvtár megírását tervezem, ami az OpenLayers, three.js és Potree integrációját jelenti. Így az új könyvtár támogatni fogja a térképi és a háromdimenziós nézetek közötti teljes átjárást, ezzel megkönnyítve a fejlesztők munkáját.

Köszönetnyilvánítás

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Ezúton szeretném megköszönni a szakmai támogatást Szabó Balázsnak és Biber Zoltánnak, valamint a mentorálást Kovács Lászlónak és dr. Sebe Krisztinának. A jelen munkában bemutatott egyedi fejlesztésű webGIS szoftver a Kőmérő Kft. tulajdonát képezi. A szoftver próba verziójához – amelyben fiktív adatrendszer jelenik meg, azaz nem az NRHT adatköreit mutatja be – a szerzőtől kérhető hozzáférés.

Irodalomjegyzék

Á. Krupa, L. Kovács, G. Szujó, G. Somodi, R. Schön, „Comprehensive earth scientific documentation and data processing applying GIS technologies” — Litvinenko, V. (editor) - Geomechanics and Geodynamics of Rock Masses - Proceedings of the 2018 European Rock Mechanics Symposium, Taylor & Francis Group, London, Saint-Petersburg Mining University, Oroszország, ISBN: 978-1-138-61736-0 (Vol 2), pp. 1235-1240

G. Farkas, „Mastering OpenLayers 3”, Packt Publishing, 2016, 308 p.

G. Szujó, Z. Biber, V. Gál, L. Kovács, „Creating a Uniquely Developed GIS Based Expert System for Geotechnical Professionals”, Paper presented at the ISRM International Symposium - EUROCK 2020, 2020, 8 p.

GIScene. <https://giscience.github.io/GIScene.js> (Megtekintve 2021.05.13.).

J. I. J. Rodrigues, M. J. G. Figueiredo and C. P. Costa, "Web3D GIS for City Models with CityGML and X3D," 2013 17th International Conference on Information Visualisation, London, 2013, pp. 384-388, doi: 10.1109/IV.2013.102.

M. Auer and A. Zipf, „3D WebGIS: From Visualization to Analysis. An Efficient Browser-Based 3D Line-of-Sight Analysis”, ISPRS International Journal of Geo-Information, 2018, Volume 7 Issue 7, doi: 10.3390/ijgi7070279

M. Schuetz, „Potree: Rendering Large Point Clouds in Web Browsers”, Diploma Thesis, Technische Universität Wien, Vienna, 2016

A. Riquelme, M. Cano, R. Tomás, A. Abellán, „Identification of Rock Slope Discontinuity Sets from Laser Scanner and Photogrammetric Point Clouds: A Comparative Analysis”, Procedia Engineering, 2017, doi: 10.1016/j.proeng.2017.05.251

CesiumJS. <https://cesium.com/cesiumjs> (Megtekintve 2021.05.13.).

DataTables. <https://datatables.net> (Megtekintve 2021.05.13.).

GeoServer. <http://geoserver.org> (Megtekintve 2021.05.13.).

Kriging.js. <https://oeo4b.github.io> (Megtekintve 2021.05.13.).

Leaflet. <https://leafletjs.com> (Megtekintve 2021.05.13.).

OL-Ext. <https://viglino.github.io/ol-ext> (Megtekintve 2021.05.13.).

OpenLayers. <https://openlayers.org> (Megtekintve 2021.05.13.).

PostGIS. <https://postgis.net> (Megtekintve 2021.05.13.).

PostgreSQL. <https://www.postgresql.org> (Megtekintve 2021.05.13.).

Potree. <https://github.com/potree/potree> (Megtekintve 2021.05.13.).

Turf.js. <https://turfjs.org> (Megtekintve 2021.05.13.).

Absztrakt

A nemek közti egyenlőség világszerte nem valósult meg, ezen belül is az egyik legnagyobb kihívást a nők gazdasági, vezetői szerepvállalása jelenti, mely szakadék bezárása 257 évet igényel. A kutatás eredménye alapján a következő nyert bizonyítást: minél gazdagabb, egészségesebb és edukáltabb (HDI) egy társadalom, minél kisebb a jövedelemegyenlőtlenség (GINI), és minél szélesebb körben elérhetőek a bölcsődei szolgáltatások (3 év alatti gyermekelhelyezés), annál nagyobb a vezető nők aránya.

Kulcsszavak: egyenlőség, vezető nő, társadalmi determináns

Téma aktualitása

A nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőtlenségek az élet számos területén megnyilvánulnak, mint például az oktatásban, a gazdasági viszonyokban, az otthoni és a gondoskodói munkában vagy a munkahelyeken. A probléma globálisan létezik, jelenleg nincs olyan ország vagy kultúra, ahol a nemek közti egyenlőség megvalósult volna. A nemek közti egyenlőség a demokrácia egyik feltétele (Kövér 2015) melyhez az szükséges, hogy a döntéshozatali folyamatokban, így a gazdaságban is egyenlő jogokkal, képvisellel és lehetőségekkel rendelkezzenek a nők és a férfiak. A gazdasági egyenlőség révén a nőknek egyfelől lehetőségük nyílik arra, hogy a férfiaktól való anyagi függőségüket felszámolják, másfelől azzal, hogy vezetői pozíciókba kerülnek „felhatalmazást” nyernek arra, hogy pozíciójuk révén döntéshozóvá váljanak a gazdasági szférában. A Gender Gap Index (2020) alapján a nők vezetői szerepvállalása ugyan javult (+2% versus 2019), a privát szektor menedzserei és az államigazgatás vezetői között 36%-os a női reprezentáció, ugyanakkor a probléma méretét jelöli, hogy alig „egy markényi” ország van csak közel a paritáshoz. A legnagyobb kihívást a nők gazdasági, vezetői szerepvállalása jelenti, mely szakadék bezárása 257 évet igényel (versus 217 év 2017-ben) („Global Gender Gap Report 2020” 2019). A kutatás ez utóbbit, a nemek egyenlőségén belül a nők vezetői arányát és szerepvállalását vizsgálja, mint az egyenlőség egy fontos indikátorát, mely jelenleg a legkedvezőtlenebb értéket mutatja az összes indikátor közül.

Elméleti háttér

Az **egyenlőség** fogalmát alapvetően két értelemben szokás használni. Az aktuális pozíciók egyenlősége azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának az adott időszakban azonos a jövedelme, a vagyona, azonosak a lakásviszonyai stb. Az esélyek egyenlősége pedig azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának egyenlő esélye van arra, hogy a jövedelem stb. szempontjából kedvező pozíciókat elérje” (Andorka 2006). Sen egyenlőség definíciója az emberi alapműködéshez szükséges alapvető képességek egyenlőségéből indul ki, és szerinte az igazságosság azt jelenti, hogy az embereknek

---

¹ Eötvös Lóránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Képzés, Interdiszciplináris irányú utolsó éves PhD hallgatója; a Budapesti Gazdasági Egyetem óraadója; a Budapesti Gazdasági Egyetem Citi Tanszékének alapító tagja.

egyenlő lehetőségekkel kell rendelkezniük az életcéljaik eléréséhez (Sen 1979). Sen képességszemlélete („capability”) arra reflektál, hogy a társadalomban az egyén képességei határozzák meg azokat a lehetőségeket, melyekkel az élete során tevékenységeit megvalósíthatja. A nők képessé tétele azért fontos, mert ha a nők oktatásban részesülnek, munkahelyükön vezetővé válnak, képviselőjük megvalósul, akkor befolyásolni tudják a kontrollt a saját életük és a környezetük felett. Nussbaum (2011) képesség szemlélete („capabilities approach”) Sen korábbi gondolataira épít, azonban nem csak az egyén képességeit foglalja magába, hanem mind az eszközöket, mind pedig a külső körülményeket. Ennek a három feltételnek az együttes megléte tesz valakit „képesé” arra, hogy olyan életet élhessen, amilyenre vágyik. Nussbaum tíz olyan képességet különböztet meg², melyek az élethez szükségesek. Ezekből az egyik képesség a környezet feletti kontroll politikai és anyagi értelemben, mely azt jelenti, hogy az egyénnek joga van a politikai és gazdasági képviselőhöz, mivel csak így képes érdekeit érvényesíteni. Fontos gondolat Nussbaum liberális politikai filozófiai elméletében a választás szabadsága, mely az egyén döntésére helyezi a hangsúlyt. Azaz, az egyéneken múlik, hogy milyen életet választ, attól, hogy „képes”, nem jelenti azt, hogy „köteles” is. Mind Sen, mind pedig Nussbaum úgy gondolja, hogy a társadalmi egyenlőség – azaz a nemek közti egyenlőség is – csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom tagjai képességeiket tekintve egyenlőek. Ebben a gondolatmenetben pedig a nemek közti egyenlőség, beleértve a nők vezető egyenlőségét is egy alapvető társadalmi igazságossági kérdés (Nussbaum 2011). A kutatási téma szempontjából ez azt jelenti, hogy ahhoz, hogy egy nő vezetővé váljon egyfelől „képesnek” kell lennie, másfelől pedig a társadalmi és a vállalati rendszerek lehetőségei szükségesek ahhoz, hogy ez a képesség valósággá konvertálódjon. E két feltétel együttes megléte teszi lehetővé azt, hogy a nők vezetői pozíciókba kerüljenek.

A 20. századi társadalomtudomány csak a század második felétől kezdett el a nemek közti egyenlőség kérdéseivel foglalkozni, akkor, amikor a nőmozgalmak megerősödtek és nyomást helyeztek a társadalomra és a tudományra. Ez a nyomás pedig két dolgot jelentett, egyfelől azt, hogy nők is kerüljenek be a téma tudósai közé, másfelől pedig azt, hogy a társadalomtudománynak foglalkoznia kell a nőkkel, mint fontos kutatási témával. Foucault (1990) hatalom definíciójának keretében, mely szerint a hatalom diffúz módon oszlik szét a társadalomban és nem lehet egy központi szereplőhöz kötni, a férfi és női hatalmi viszonyokra sem lehet egyirányú folyamatként tekinteni. Felfogásában minden egyén egyszerre tárgya és alanya is a hatalomnak, annak működtetésében mindenki részt vesz. Azonban mégsem rendelkezik mindenki egyenlő mennyiségű hatalommal, hiszen az egyenlőtlenül van elosztva a nemek között (Trinder 2000). Foucault úgy tekint a diskurzusra, mint a hatalmi, uralmi viszonyok által ellenőrzött (szervezett és újraelosztott) folyamatra, amely képes annak meghatározására, hogy kit tekint férfinek és nőnek (anyának és apának), ki beszélhet, és mit mondhat, azaz alkalmazza a diskurzus ritkítás különféle eljárásait (Foucault 1990; 1998).

Módszertan

Az összehasonlító elemzés térben az Európai Unió alábbi országaira terjed ki: Magyarország, Csehország, Lengyelország, Olaszország, Spanyolország, Egyesült Királyság és Svédország. Először a nők munkaerőpiaci jelenlétét, felsőoktatásban való részvételét majd vezetői szerepvállalásának mértékét vizsgálja a kutatás, melyhez az adatokat a Global Gender Gap Index felmérés adatbázisa és az EIGE adatbázisai szolgáltatták. A változók a következő makrogazdasági indikátorok: egy főre jutó

---

² Nussbaum ezen gondolatmenete eltér Sen korábbi képessé tétel fogalmától, mivel Sen felfogásában ilyen általánosan érvényes képességek nincsenek, hanem az, hogy éppen milyen képesség szükséges a jól-léthez, annak meghatározása az aktuális politikai közösség döntésén múlik.

GDP mértéke vásárlóerő paritáson számolva (GDP/capita in PPS), jövedelemegyenlőtlenség (GINI Coefficient of equivalised disposable income) és az emberi fejlettségi index (HDI. Mivel a kutatás földrajzi terepe az értékeiben javarészt keresztény Európai Unió országaira terjed ki, ezért változóként beemlésként került a protestáns és a katolikus vallást, mint mérő eszközt is. Végezetül, a jóléti állam is az indikátorok közé került az Esping-Andersen tipológia és az alábbi változók elemzésével: a GDP arányos szociális költségek százaléka, valamint gyermekek korcsoport szerinti intézményi elhelyezése.

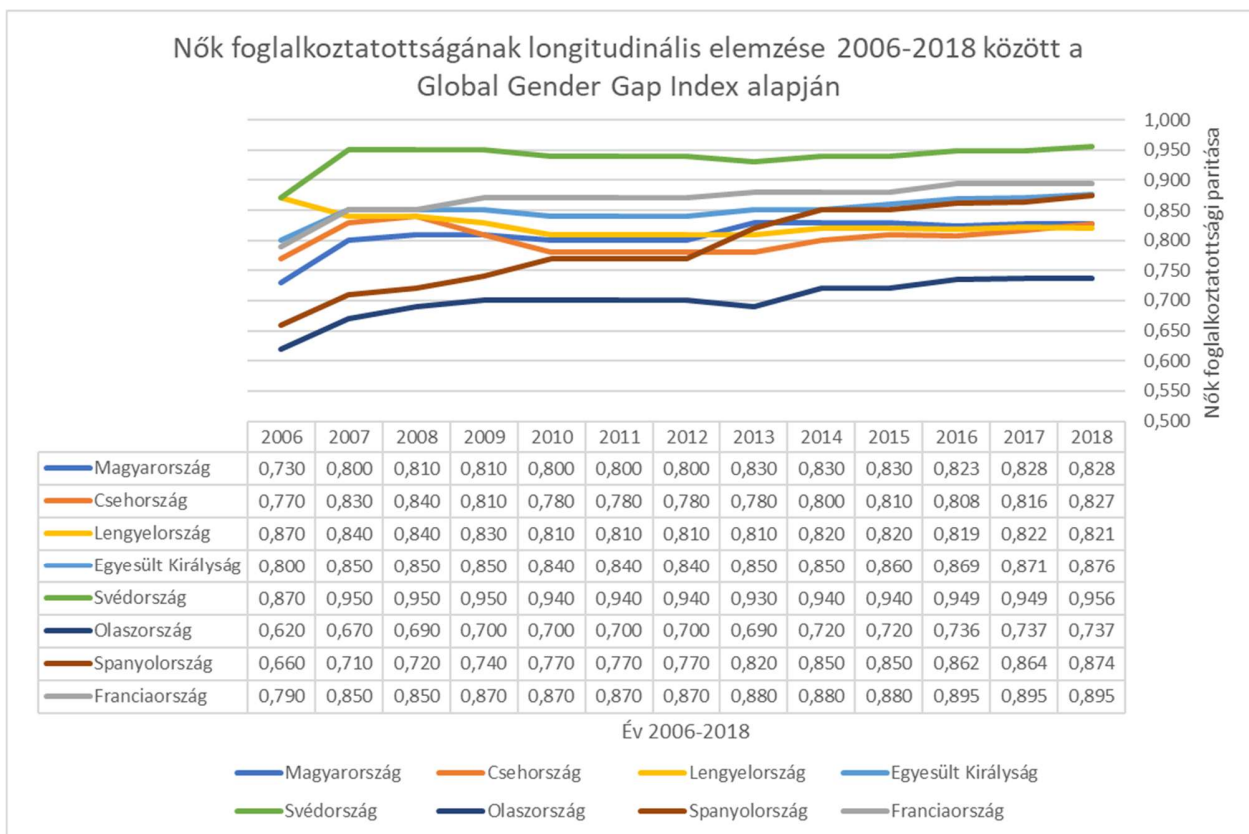
A kutatás a nők munkaerőpiaci jelenlétét, majd a nők vezetői arányát – Gender Gap Report és EIGE adatbázisok alapján - függő változóként vizsgálja, azaz, hogy miként függ a fent felsorolt független változóktól, ehhez pedig kvantitatív módszertan került kiválasztásra az alábbi eszközökkel: SPSS használata, Kendall-tau, Spearman-rho rangkorreláció, ANOVA klaszterezés. Az adattisztítást és adattranszformációt követően korrelációs elemzések folytak. Először, a hagyományos kétváltozós korrelációs számítás alkalmazása történt, azonban ennek eredményeit még szükséges volt tovább vizsgálni, mivel a korrelációs együtthatók önmagukban még mutathatnak hibás összefüggést. Az így kapott eredményeket összevetésre kerültek a Kendall-tau és Spearman-rho rangkorrelációkkal. Amennyiben mind a három esetben volt korreláció, így az mondható, hogy ebben az esetben elég biztosan van kapcsolat a függő és a független változó között. A szignifikancia tekintetében az 1%-os és az 5%-os szignifikancia szintet jelöltem.

Eredmények

A Gender Gap Index (2006-2017) nők foglalkoztatottsága³ tekintetében is méri az esélyegyenlőség meglétét, ennek a felmérésnek az adatait kerültek be az elemzésbe. Ez a jelentés a paritást vizsgálja, és a paritás értéke akkor egyenlő eggyel, ha teljes egyenlőség van a férfiak és nők között, jelen esetben az egyes érték azt mutatná, hogy ugyanannyi férfi és nő vesz részt a munkaerőpiacon. Amennyiben ez az érték kevesebb, mint egy, az azt jelenti, hogy a foglalkoztatottság tekintetében a nők számára hátrány mutatható ki.

---

³ Female, male labour force participation rate, age 15-64 (%). Measures the proportion of a country's working-age population that engages actively in the labour market, either by working or looking for work. Labour force data doesn't take into account workers employed abroad.

1. számú grafikon: Nők foglalkoztatottságának longitudinális elemzése 2006-2018 között a Global Gender Gap Index alapján, forrás: saját elemzés

2.

Az elemzés azt mutatja, hogy a vizsgált országok többségében évről évre, kis mértékben javul a nők munkaerőpiaci részvétele, átlagosan 0,852 értéket mutat. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált országok között nincs olyan, ahol egyenlő arányban lenne nő és férfi a munkaerőpiacon. Az országok közt nem csak a jelenlegi női foglalkoztatottak arányában, hanem a fejlődés ütemében is jelentős eltérés mutatkozik: Spanyolországban nőtt legnagyobb mértékben a nők munkaerőpiaci részvétele (21%), azonban fontos megjegyezni, hogy a vizsgált országok között 2006-ban Spanyolországban volt a második legalacsonyabb a nők foglalkoztatottsága. A kezdeti, legmagasabb értéket mutató ország Svédország, mely 9%-os növekedést mutat, ezzel pedig jelenleg Svédország áll legközelebb a nemek közti foglalkoztatási egyenlőséghez. Fontos megjegyezni, hogy Lengyelországban lassú, csökkenő tendencia mutatkozik meg a nők munkaerőpiaci aktivitása szerint, és a vizsgált időszakban ez 5%-os csökkenést jelent. A változások mértékét az alábbi diagram mutatja be:

A Gender Gap Index oktatási egyenlőséget vizsgáló egyik alindexe a nők felsőfokú oktatásban való részvétele. Az elemzés eredménye a kutatás összes országában, a vizsgált két időpontban (2006, 2017) pontosan ugyanazt az eredményt mutatja: az 1-es érték azt jelenti, hogy a nők felsőoktatásban való részvétele paritásban van a férfiakéval, azaz legalább ugyanannyi nő szerez diplomát, mint férfi – ezen a területen az esélyegyenlőség megvalósult. Ezt megerősíti az Euromonitor is, mely szerint a felsőoktatási intézményekben tanulók 52%-a volt nő 2016-ban (Euromonitor Research 2018). Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden tudományterületen ugyanannyi nő tanul, mint férfi, mivel a nemek közti szegregáció az oktatásban is erősen megmutatkozik. Az oktatási területen 77% volt a nő, az egészségügyi és szociális szakokon 73% nő tanult, míg a humán területeken 65% volt a női

hallgatók aránya. Az EU-28-at vizsgálva a nemek közti szakadék a 2005-2012 közötti időszakban stabil értéket mutatott, azonban vannak olyan területek, ahol a nők kevésbé vannak jelen. Az ilyen területek a természettudományok, a számítástechnika, a mérnöki, valamint a matematikai területek (STEM) (EIGE 2017).

Az EIGE vezető nőkre⁴ vonatkozóan az alábbi értékeket mérte a kutatás az egyes országok viszonylatában:

3. számú grafikon: Vezető nők arányának alakulása az EIGE alapján 2006-2018 között, forrás: saját szerkesztés

A fenti ábra átlagos a vizsgált időintervallum átlagait mutatja és jól tükrözi, a már fent is elemzett jelentős országok közötti különbségeket.

Az indikátorok tekintetében a következők mutattak korrelációt a nők munkaerőpiaci részvételével. Vallás, mégpedig az, hogy a katolicizmus rontja, a protestantizmus valamelyest segíti a nők foglalkoztatottságát (0,01 szignifikancia szint). A második lényeges eredmény pedig azt mutatja, hogy a fejlettebb, gazdagabb, magasabb emberi fejlettségi index (HDI) státusz csökkenti a Gender Gap Indexet, azaz javítja a nők munkaerőpiaci jelenlétét (0,01 szignifikancia szint). A többi indikátor befolyásoló hatása nem nyert igazolást.

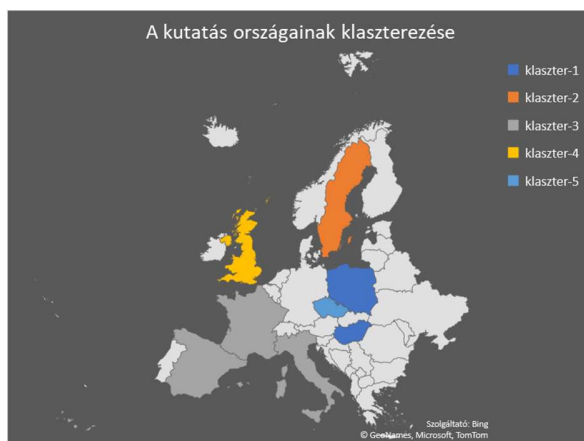
A változók közötti kapcsolatok vizsgálatakor a következők kerültek igazolásra. A javarészt katolikus országokban az egy főre jutó GDP mértéke vásárlóerő paritáson számolva (GDP/pps) alacsonyabb, azaz szegényebbek, mint a protestáns országok; a jövedelemegyenlőtlenség (GINI) szignifikánsan magasabb, azaz nagyobbak a társadalmi egyenlőtlenségek; az emberi fejlettségi index (HDI) pedig alacsonyabb a protestáns országokhoz képest, mely a hosszú és egészséges életet, a tanultságot és a gazdaság teljesítményét tartalmazza, kvázi a megfelelő életszínvonalat. A szociális költségek alapján a többet költő országokban több gyermek kerül minden korcsoportban

⁴ Share of members of boards in largest quoted companies, supervisory board or board of directors (% W, M); Share of board members of central bank (% W, M)

intézményekbe, ezzel pedig lehetőséget teremtve az anyának arra, hogy ha úgy dönt, akkor a munkaerőpiacra minél hamarabb vissza kerülhessen a szülést követően. Fontos, hogy ez nem azt jelenti, hogy a gyermekeket minél hamarabb intézménybe kell vinni, hanem a választás szabadságát adja meg a nők számára. Tovább bontva és már egy szűkebb csoportot, a vezető nőket vizsgálva az eredmények azt mutatják, hogy hogy minél gazdagabb, egészségesebb és képzettebb (magasabb HDI) egy társadalom, minél kisebb a jövedelemegyenlőtlenség (GINI), és minél szélesebb körben elérhetőek a bölcsődei szolgáltatások (3 év alatti gyermekelhelyezés), annál nagyobb a vezető nők aránya.

A kutatásban a jóléti állam, mint társadalmi determináns szerepe is igazolásra került és az Esping-Andersen tipológia szerinti jóléti rezsim és a nők vezetői aránya közötti összefüggés igazolódott. A szociáldemokrata rezsim (Svédország) jellemzője a magas szintű dekommodifikáció és a széles szociális ellátó rendszer, mely könnyíti a nők kettős teherviselését, ezzel pedig tágítja a teret a nők munkavállalása, vezetői szerepvállalása tekintetében. Ezzel szemben, a konzervatív-korporista rezsim pedig a gondoskodói feladatokat továbbra is a nők feladatának tartja, így a nők vezetői aránya is alacsonyabb. Az Esping-Andersen jóléti tipológia és a protestáns/katolikus vallás között korreláció van.

Az indikátorok elemzése során öt klaszterbe volt sorolható a nyolc vizsgált ország, melyet az alábbi ábra szemléltet:

1. számú ábra: A kutatás országainak klaszterezése – ismétlés, forrás: saját szerkesztés

Az első klaszter országaiban közös – Magyarország, Lengyelország- hogy alacsony a vezető nők aránya, mindkét ország volt szocialista ország, alacsony jóléti költséssel rendelkeznek, viszonylag kevés a 3 év alatti gyermekek intézményi elhelyezése, az Esping-Andersen tipológiába nem illeszthetőek, alacsony emberi fejlettségi index-szel rendelkeznek és történetileg katolikus országok. A második klaszter egyetlen országot tartalmaz, Svédországot, ahol a legmagasabb a vezető nők aránya, legnagyobb az emberi fejlettségi index, legmagasabb a szociális költsékek száma, legtöbb 3 év alatti gyermekek intézményi aránya, az Esping-Andersen tipológia szerint szociáldemokraták és a protestantizmus az uralkodó vallás. A harmadik klaszter országaiban – Franciaország, Olaszország, Spanyolország- közös, hogy az Esping-Andersen tipológia szerint konzervatív-korporista jóléti rezsimmel rendelkeznek és javarészt katolikusok. A negyedik klasztert az Egyesült Királyság alkotja, amit a liberális jóléti tipológia jellemez, kevés a 3 év alatti gyermekek intézményi aránya, alacsony az állam szociális költsége és javarészt protestáns vallásúak. Az ötödik klaszter Csehország, ami ugyan volt szocialista ország, alacsony szociális költséssel, ám a másik két országnál magasabb emberi fejlettségi index-szel bír. Az eredmények alapján látható, a kvantitatív módszertannal kialakított

klaszterek átfedésben vannak az Esping-Andersen iskola szerinti jóléti rezsimekkel azzal a megjegyzéssel, hogy Csehország külön klaszterként jelenik meg.

A változók kapcsolatát a főbb befolyásolók tekintetében az alábbi ábra foglalja össze.

2. számú ábra: A nők vezetői arányát befolyásolók kapcsolati rendszere mind-map alkalmazásával, forrás: saját szerkesztés

A nők vezetői arányát tehát befolyásolja a 3 év alatti gyermekek intézményi elhelyezése, melyet befolyásol a GDP arányos szociális költségek mértéke. Minél több pénz jut egy országban szociális kiadásokra, annál több gyermekgondozási intézmény működhet. A gyermekek intézményi elhelyezésére további befolyással bír az emberi fejlettségi index. Ha egy országban nő az emberi fejlettségi index értéke, akkor több kisgyermeket fogadó intézményi férőhely jön létre. Feltételezhetően itt arról van szó, hogy a nők számára struktúrálisan adott a választás lehetősége, azaz az egyén dönthet arról, hogy karriert épít, vagy otthonában teljesedik ki. Ugyanakkor itt jegyzem meg, hogy mivel a HDI egy kompozit index - három dimenziót tartalmaz: a hosszú és egészséges élet, a tanultság, és a gazdaság teljesítménye – mely a kapcsolat bonyolultságára mutat rá. Az emberi fejlettségi indexet pedig befolyásolja a vallás, nevezetesen minél nagyobb a protestánsok aránya a vizsgált országban, annál magasabb az emberi fejlettségi index. A protestantizmus javít, a katolicizmus pedig ront az emberi fejlettségi indexen. Látható, hogy a protestáns és a katolikus vallás már nem direktben hat a nők vezetői szerepvállalására, hanem áttételes, közvetett módon befolyásolja azt. A vallás által közvetített értékek mélyen kódoltak, melyek átszövik a társadalmi létet. Fő befolyásolóként jelenik meg a GINI is, minél kisebb az értéke, azaz minél egyenlőbb egy társadalom, annál magasabb a női vezetők aránya.

Konklúzió

A kutatásban bizonyítást nyert, hogy a nők tömegesen jelen vannak a munkaerőpiacokon, jól képzettek, kvázi adottak a foglalkoztatási arány szerinti feltételek a nők vezetői egyenlőségéhez. A kutatás eredményei szerint a nők felsőoktatási részvétele minimum paritásban van a férfiakéval azzal a megjegyzéssel, hogy az oktatási szegregáció megmutatkozik a STEM területek tekintetében.

Így tehát a sem a nők munkaerőpiaci részaránya, sem pedig felsőfokú képzettsége nem állhat a vezető nők csekély aránya mögött, ezért a probléma megértéséhez további vizsgálatokra volt szükség. A nők vezetői aránya tekintetében jelentős eltérések vannak a kutatás országai között, noha mindegyik az Európai Unió területén fekszik. Összességében az EU nyolc tagállamának a vizsgálata alapján az mondható el, hogy minél gazdagabb, egészségesebb és edukáltabb (HDI) egy társadalom, minél kisebb a jövedelemegyenlőtlenség, és minél szélesebb körben elérhetőek a bölcsődei szolgáltatások (3 év alatti gyermekelhelyezés), annál nagyobb a vezető nők aránya. Ennek hátterében feltételezhetően az áll, hogy a nők szabadon dönthetnek arról, hogy családjuk vagy munkájuk révén teljesednek ki, azaz, az intézményi háttér támogatja a nők karrier választását. A katolikus és a protestáns vallás, mint társadalmi determináns közvetve, a jóléti rendszereken keresztül gyakorol hatást a nők vezetői arányára, mégpedig úgy, hogy a protestantizmus közvetetten javítja a nők vezetői arányát, a katolicizmus pedig közvetetten rontja.

Irodalomjegyzék

Andorka Rudolf. 2006. „Bevezetés a szociológiába|Digitális Tankönyvtár”. www.tankonyvtar.hu. 2006.

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologiaba/ch18s03.html.

Euromonitor Research. 2018. „Women Account for the Majority of Tertiary Education Students Worldwide”. *Market Research Blog* (blog). 2018. március 13.

<https://blog.euromonitor.com/women-account-majority-tertiary-education-students-worldwide/>.

Foucault, Michael. 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.

———. 1998. „A diskurzus rendje. In: Foucault, Michel: A fantasztikus könyvtár.” In , 50–74. Pallas Stúdió - Attraktort Kft.

„Global Gender Gap Report 2020”. 2019. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>.

Kövér, Ágnes. 2015. „Demokrácia és Civil Társadalom”. *Civil Szemle* 12 (3): 5–28.

Nussbaum, Martha C. 2011. *Creating capabilities: The human development approach*. Belknap Press.

Sen, Amartya. 1979. „Equality of What? THE TANNER LECTURE ON HUMAN VALUES”. Stanford University, május 22. http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-1979_Equality-of-What.pdf.

Absztrakt

A társadalom fejlődését az azt alkotó egyének alakítják, így az ő felelősségük - akár passzívan, akár aktívan -, hogy részt vegyenek az aktuális folyamatok irányításában. A szerepvállalási attitűdök vizsgálatával bizonyos korcsoportok attitűdjei vehetők górcső alá, mely az említett folyamatba való beavatkozáshoz való hozzáállást is tartalmazza. Ahhoz, hogy egy adott generáció szerepvállalási preferenciáit megismerjük, fontos megismerni a motivációkat is. Azért is aktuális a társadalmi szerepvállalás témaköre, mert azon túl, hogy valamennyi társadalomban és időben releváns kérdéseket vet fel, napjaink Magyarország is érdekes lehet a vizsgálat szempontjából. A fiatalok tartózkodó magatartása bizonyos témákban stigmaként is felfogható, így a "csendesség" pejoratív kontextusát feltételezhetjük. Ugyanakkor a különböző szemszögek figyelembevétele fontos lehet a jelenség mélyebb megértése érdekében. Kutatásomban a társadalmi szerepvállaláshoz köthető karaktervonásokat vizsgálom, melyekhez a személyiségelméleteket hívom segítségül, mely keretrendszer a formális tulajdonságokra irányul. Ebben a tanulmányban azt az elméleti háttérrel vázolom fel, mely az elemzési egységek meghatározását támasztja alá, hiszen normatív értékstandardokat, valamint kulturális és közösségi változókat veszek figyelembe a célcsoport társadalmi szerepvállalási attitűdjeinek vizsgálatakor.

Kulcsszavak: csendes generáció, társadalmi szerepvállalás, karaktervonások.

Bevezetés

A debreceni egyetemisták társadalmi felelősség vállalása és a csendes generáció kifejezés összeillesztése nem véletlen, hiszen a társadalom fejlődéséhez az azt alkotó egyének felelősségteljeségének teljesülésére van szükség feltevésem szerint, amelyet a szerepvállalási attitűdök mentén tárok fel a még folyamatban lévő kutatás során. A csendesség, mint jelző arra engedheti következtetni az olvasót, hogy a társadalmi felelősségvállalás kevéssé jelenik meg az említett célcsoport attitűd-repertoárjában. Ebben a munkában viszont nem arra vállalkozom, hogy a csendesség meglétét vagy hiányát detektáljam, hanem arra, hogy annak milyenségét tárjam fel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyes válaszok által nyert asszociációkat az elemzés során egy skálán helyezem el majd a későbbiekben, mely a csendesség fokmérőjeként is definiálható.

A tanulmányban azokat az elméleteket veszem sorra, melyek a "csendesség" befolyásoló tényezői lehetnek. Így tehát a megkérdozettek korának és élethelyzetének determináló szerepe miatt a generációs elméletek fontos szerepet játszanak a keretek meghatározásában. Az ezekkel kapcsolatos dilemmák sorra vételekor nem törekszem a pontos határok megfogalmazására, hiszen elég nehéz amellet érvelni, hogy miért tartozik valaki az egyes generációkba, aki egy bizonyos év január elsején született, s miért nem más generációhoz, mint az, aki azt megelőző év utolsó napján jött a világra. Székely Levente (2020) szerint leginkább 3-4 évfolyamnyi időintervallum az, amely az átmeneti korosztályt a lehető legkevesebb torzítással felöleli. Ezt a gondolatot interpretálok ebben a kutatásban, hiszen nem az a kérdés, hogy csendes-e az adott generáció, hanem az, hogy mennyire, hiszen nem minden egyén tartozik a csendes generációba, aki abban a meghatározott kohorszban

született. (Pál-Törőcsik-Jakopánecz 2017) Ennek megfelelően a Moscovici-féle (1983) szociális reprezentáció elmélete mentén e centrális asszociációkat olyan karaktervonásoknak fogom fel, melyek informatív jellegűek az adott téma kapcsán. Végül, de nem utolsósorban a kutatás módszertani megfontolásait veszem sorra.

Aktualitás

A téma aktualitását leginkább a közbeszédben, a médiában és a tudományos diskurzusokban lehet tetten érni. A ma fiatalnak azonosított generációt lépten-nyomon az a vád éri, hogy nem vállal szerepet a kívánatos változások elérésében, holott érdekében kellene álljon. (Csoba-Murányi-Márton 2020) Ezzel együtt a csendes generáció kifejezés nem újkeletű. Különböző társadalmakban megjelent már ez a szókapcsolat egyes generációk jellemzésére. Az elnevezés a generációs konfliktusok mindenkor meglétét hordozza. (Pál-Törőcsik-Jakopánecz 2017) Mannheim (1952) azon gondolata, mi szerint a konfrontáció a fiatalok egyének konfliktusát jelenti a már múltnak titulált kultúrával oximoronként hat a csendes generáció szemszögéből, merthogy pontosan ez a cselekedet hiányzik attitűd szinten mind a csendes, mind az "új csendes" generáció karaktervonásaiból bármely társadalmat nézzük. Magyarországi viszonylatban a Horthy-korszak fiataljaihoz hasonlítják a mai fiatalságot a "csendesség" szempontjából, az amerikai társadalomban pedig például a következő jellemvonásokkal illették mind a csendes, mind az "új" csendes generációt: szabálykövető, tradicionális, keményen dolgozó. (Howe-Strauss 1991) Ennek megfelelően ez a fajta generáció-lehatárolás inverzként működik a gyakorlatban.

A kutatás 2018-2019 között zajlott, így a társadalmi szerepvállalást befolyásoló tényezők közül a koronavírus-járvány okozta egyéni preferenciák változása, illetve a bezártság és zárkózottság erősödése nem lehetett jelen úgy a megkérdezettek életében és preferenciáiban, mint a ma emberének mindennapjaiban. Ettől függetlenül fontosnak tartom megemlíteni, hogy napjainkban ilyen tényezők is léteznek, hiszen a kontextus egy jelentős részét tennék ki, ha a kutatást megismételnék a jövőben. A "probléma" - ha egyáltalán lehet problémának nevezni a "csendességet" - körülményéhez társadalmi és gazdasági hatások vizsgálatára van szükség, melyek közül három fontos szempontot lehet kijelölni: a modernitás, a média, illetve a társadalmi nyilvánosság jelenlétét.

A modernitás és a társadalmi szerepvállalás összefüggései

Az ipari "civilizáció" térnyerésével olyan gazdasági és politikai intézmények jelentek meg, amelyek a fogyasztói társadalomnak megfelelő attitűdök mentén a jóléti társadalom egyik alapját képezik. (Giddens 1991) Marxi alapokon a kapitalizmus, majd a neoliberalizmus olyan társadalmi-gazdasági közeget alkotott, amelyhez alkalmazkodni a mai világban úgy lehet, ha az ember vagy a munkaerejének eladásával keres javakat, amelyeket a jóléte megteremtésére fordít, vagy pedig tőkehalmozásba kezd, melynek erősen predesztinatív jellege van reflexivitása miatt. Ugyanakkor a "kapitalizmus szelleme" egy olyan ideológia mentén manifesztálódik a társadalomban, amely az egyének olyan igényeire koncentrál, amely az anyagi jólét és a felhalmozás, az életszínvonal megteremtésére és fenntartására törekszik ahelyett, hogy helyzetét kockáztatva érdekérvényesítésbe kezdjen. Ebben az a paradoxon, hogy a modernitás mégis kockázatokkal jár Beck szerint az oktulajdonítások és a tömegtermelés miatt. Az individualizáció pedig a modernitásnak olyan hátteret ad, amely napjaink csendesnek titulált fiataljaira nézve egy differenciáltabb társadalomkép megformálására ad lehetőséget. (Beck 1986)

A média és a társadalmi szerepvállalás összefüggései

A média az új csendes generáció, illetve a '90-es években és később született egyének számára meghatározó, hiszen az információs társadalom új szocializációs közeget jelent, melyhez alkalmazkodni csak új attitűdökkel és stratégiákkal lehet. (Székely 2008, 2010) A generációk közötti különbséget a változó tartalomfogyasztási formák is adhatják, melyek nem csupán az érdeklődési köröket tükrözik, hanem az érdeklődés kielégítésére használt csatornák spektruma is differenciál. Az "offline életmód" napjainkban az egyetemista fiatalok körében szinte kivétel nélkül elképzelhetetlen. (Hack-Handa - Pintér 2015)

A médiumok sokféleségében az is kérdés lehet, hogy az egyén a rendszerben megfigyelő, vagy a résztvevő perspektíváját választja. Alapvetően mind a két perspektíva hordozhat magában csendességet annak terjedelmi megközelítése miatt. Sajátosságait figyelembe véve a megfigyelő perspektívában ugyanúgy fel lehet fedezni az aktív részvétel morzsáit olyan értelemben, hogy az események követésével konstatálnak dolgokat. Az viszont, hogy az életük milyen területén érvényesítik a meggyőződésüket, differenciálhat a csendesség mértékének megfelelően. A perspektíva passzív részeként értelmezhető, hogy az egyetértés tényével a hallgatással is egyet lehet érteni, mely utólagos legitimitást von maga után. (Szücs 2015:160) Ez az a tény, mely megalapozza a csendes generációk felé irányuló kritikák nagy részét. Habermasi értelemben a résztvevő perspektíva nem zárja ki a megfigyelőt. Az egyének saját meggyőződésüket felülvizsgálják a társadalom normatív vonásainak változásaihoz és konzisztenciájához mérten. Attól lesz résztvevő perspektívája az egyénnek, hogy felülvizsgálatával hozzájárul-e az adott igazolás sikerességéhez - azaz a legitimitást aktívan elősegíti-e vagy sem. Az igazolás rekonstruálásától az érvényesség tételéig széles skála terjed ki, mely attribútumainak meghatározása a dolog lényegét jelentheti.

A média egyoldalú válfajai a befogadó szempontjából a megfigyelésre szorítják az individumot, ugyanakkor más platformokon megvalósulhat rekonstrukció által a résztvevő perspektívának megfelelő viselkedésforma. A folyamat jellegét tekintve negatív hatással bír a "kör befejezetlensége", hiszen a visszacsatolás igénye létfontosságú lenne. A konszenzus a társadalomban magában hordozza mind a két oldal, tehát az állam és az állampolgár szerepvállalását, ugyanakkor az egyik fél térnyerésének látens gátlása az új csendes generáció megjelenéséhez, s a ciklikusságban a hamarabbi váltáshoz és hosszabb ideig tartó eszmerendszer fennmaradásához vezetett.

A média sajátosságai a XXI. században bizonytalansági abszobciót is szülhetnek, mert az információk feldolgozásával eleve egy olyan interpretáció jön létre, melynek valami felé irányuló manipulálása elkerülhetetlen. A közölt információ torzított volta mentén a befogadók a forrástól elidegenedve képezik véleményüket, mely a kommunikáció félresiklásához vezethet. (Luhmann 2006:286) A média okozta jelenség kontingenciája így modálteoretikus fogalomná válik: egyrészt annak szükségszerűsége napjaink modernitásában elkerülhetetlen a társadalmi szerepvállalás platformjai miatt, másrészt pedig a függőség kirajzolódása az idő előrehaladásával egyre egyértelműbbé válik.

A társadalmi nyilvánosság és a társadalmi szerepvállalás összefüggései

A társadalmi nyilvánosság egyik lehetséges tere lehet a virtuális tér, amely az említett generáció számára új lehetőséget ad véleményének kinyilvánítására. Az új tér/közeg merőben más tulajdonságokkal bír, többek között az esetleges anonimitás is domináns lehet a "csendesség", vagy éppen a vélemény felvállalása szempontjából. (Csepeli 2006) A társadalmi nyilvánosság és szerepvállalás közötti köteléket a virtuális tér keretrendszerében mind passzív, mind aktív felhasználóként is lehet értelmezni. Nem csupán a privát kapcsolattartás funkciója jelenik meg, hanem a preferenciáknak megfelelő oldalak követése is informatív lehet. Az e-NET online kutatás azt támasztotta alá, hogy a közösségi oldalakon elérhető funkciók használata releváns lehet a téma

szempontjából, hiszen a Magyarországon élő internethasználók egyötöde oszt meg ismerőseivel nyilvánosan posztokat. (Hack-Handa - Pintér 2015:13)

Ha eltekintünk a társadalmi nyilvánosság terének tényezőjétől, és a társadalmi szerepvállalást mint cselekvést kifejező jelenséget helyezük előtérbe, akkor felmerülhet konfliktuselméleti szinten, hogy milyen mozgatórugói lehetnek egy társadalomban - s ezzel együtt egy államban az azokat alkotó egyének viselkedésmintáinak alakulásának. Habermas a politikai társadalomban vizsgálja ezt, s nézete szerint az értékluralizmus mellett az interpretációs konfliktusok ellenére az állampolgárok között van rá esély, hogy procedurális konszenzus jöjjön létre. Az életforma az a kulcsfogalom, amelyet ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hiszen láttuk, hogy a "csendesség" mögött is olyan motivációk bújnak meg, melyek az egyéni mezőket célozzák meg. Habermas a fundamentalizmus és az önreflexivitás mentén gondolkozik, mely keretrendszerben nem az önreflexivitás látszik érvényesülni első sorban az új csendes generáció tagjainak mintázataiban. A társadalomban történő jelenségekkel és struktúrákkal szemben életformájukra és kultúrájukra támaszkodnak, viszont, ha meg is fogalmazzuk kritikát, azt a társadalmi nyilvánosság tárgykörén kívül teszik. Ezzel együtt a fundamentalizmus annál inkább jellemezheti az említett generációnak titulált csoportot, hiszen a paradoxon az, hogy ez csak a modernizáció körülményei okozta helyzetekben léphet fel. Az individualizmus miatt a privát szférába való húzódás a csendesség előidézőjeként jelenik meg, mivel a nyilvánosság felé az értékek pluralizmusát és a társadalmi normákkal való egyetértést közvetítik az egyének. A "csendesség" stabilitást megőrző jellege csak tovább erősíti a fundamentalizmus "íroniáját", mivel a szerepvállalások hiányában a modernség és annak demokratikus alapjai a nyilvánosságban nem valósul meg a maga valójában. (Szücs 2015:143)

Generációs elméletek

Generációs elméletekben gondolkodni nagy kihívást jelent annak okán, hogy a szakirodalomban nincs egyértelmű konszenzus az egyes generációk lehatárolásában. Ezt figyelembe véve tehát nem a lehatárolás módszertani dilemmáira, hanem a korosztályok olyan sajátosságaira kell figyelni, melyekben lehetőség nyílik azon információk nyerésére, melyet az adott téma kapcsán a kutató fontosnak vél.

A generáció elnevezése	Határvonalak	Megkülönböztető jegyek
Csendes generáció	2. vh előtt születtek (Strauss-Howe, 1991)	A szocializáció meghatározója a háború és a gazdasági krízis.
Baby boom nemzedék	1946-1964 (U.S. Census Bureau) 1950-1956 (Magyarországon - Ratkó korszak)	Idealizmus, televízió.
X generáció	Az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek elejéig.	Az információs társadalom "hajnala".
Y generáció	Az X generáció gyermekei. (Tari, 2010)	Az információs társadalom generációja.
Z generáció	A '90-es években születettektől kezdve. (Pais, 2013)	(Inter)net/multitasking generáció.
Alfa generáció	A 2000-es évektől számítjuk.	"Google" generáció.

1. Ábra: A generációs elméletek összefüggései.

Forrás: Forrás: Székely Levente: Az új csendes generáció. 12-14. old. In: Nagy, Á. - Oross, D. (szerk.) Ifjúságügy - szöveggyűjtemény 1.

Székely Levente (2020) munkáiban olvashatunk magyar viszonylatban az új csendes generációról. Az az említett szerző munkája alapján állítottam össze a fent látható ábrát, melynek lényege, hogy a csendes generációról ugyan szó van, ugyanakkor sehol nem lehet fellelni az "új csendes generáció" kifejezést. Ennek okai a különbözőek lehetnek, melyeket Miller munkájában az életpálya intézményesült szakaszai, valamint a sajátos történelmi korszakok szempontrendszerével magyaráz. (Miller 2000)

Strauss és Howe (1991) modellje szerint a generációváltás ciklikusan megy végbe nagyjából 20 évenként és ezen ciklusok szerint egymást váltogatva beszélhetünk alapvetően domináns és visszahúzódó nemzedékekről. A ciklikusság alapja lehet a társadalom vagy egy meghatározott hangulat változásai, melyeknek megfelelően csúcsidőszakokról, "ébredésekről", felbomlásokról és krízisekről lehet beszélni. Az értékorientáció mentén fellelhető különbségeket vizsgálva (Schewe-Noble 2000) a környezeti hatások és a kohorszélmények így kiemelkedően fontosak ebben a tekintetben. (Smith-Clurman 1997) Azonban nem minden nemzedék tagjai alkotnak egyformán karakteresnek mutató generációt, ráadásul a születési kohorszokat tekintve sem igazán beszélhetünk szabályszerűségről, hacsak a Kondratyev-ciklus analógiájára nem úgy gondolkodunk, hogy a felgyorsult világban lerövidül a nemzedékváltás ideje is. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a generációk populációjának nagysága és földrajzi elhelyezkedése is meghatározó. Történelmi korszakokról beszélni a mai globalizált világunkban már nem 20 éves távlatokat jelent, hanem töredezettséggel időintervallumokat. A Yankovich Monitorban például már megjelent a generációkon belüli csoportok alkotása. (Gergátz 2009) A milleri gondolat ebben a tekintetben úgy is felfogható, hogy az említett 4-5 évfolyam intézményi keretek között jól detektálható, ugyanakkor a közös élmények és tapasztalatok ennek megfelelően alakulhatnak. Az, hogy az adott idő alatt történik-e olyan esemény, melynek determináló hatása van egy másik kérdéskörre. Ehhez kapcsolódva egyes irodalmak azt hangsúlyozzák, hogy a generációk közötti különbségeket nem a kohorszokon, hanem a közös szocializációs tapasztalatokon keresztül kell vizsgálni, mert gyermekkor és a fiatalkor fontos helyet foglal el az egyén életében a szocializáció szempontjából. (Mannheim 1969) A szocializációs közegek közül a család, az iskola, a munkahely és a virtuális tér meghatározóak. (Nagy-Trencsényi 2012) Ezen közegek közül a család, és napjainkra már a virtuális tér is mondhatni születéstől fogva jelen van az egyén életében. Ezzel szemben az iskola és a munkahely azok az institutumokhoz köthető közegek, melyek a lehatárolás szempontjából relevánsak lehetnek. Ennek megfelelően az "új csendes generáció" helyét az Y és az alfa generáció lefedésére datálnám, hiszen a kutatásban megkérdőjeleztek születésének ideje is erre az időintervallumra tehető.

Társadalmi szerepvállalás és karaktervonások

A társadalmi szerepvállalás és az egyének attitűdje közötti összefüggést a személyiségelméletek felől közelítem meg, melyek az illetők magatartására, affektív, kognitív, valamint interperszonális sajátosságaira engednek következtetni. (Körmendi-Sztancsik 2013:15) A társadalmi szerepvállalással kapcsolatos karaktervonásokat a formális tulajdonságok, nem pedig a lényegi tulajdonságok szemszögéből közelítem meg, ennek okán normatív értékstandardok mérését tűzöm ki célul. (Hall-Lindzey 1970a, 1970b)

A kutatás egyik alappillére, hogy nem dichotóm változóként kezeli a csendességet, hanem egy olyan multidimenziós tényezőként, melynek mértéke adja az adatok mögötti fő értelmet. Ennek értelmében nem a típusokat vettem alapul, mivel azok leegyszerűsítő jellege nem tükrözi a személyiség sokszínűségét. (Halász-Martón 1978) Ezzel szemben a vonások allport-i definíciója szerint a humanisztikus szemléletnek felel meg, mely az ember egyediségére fókuszál egyes típusok hangsúlyozása helyett. A személyiség konzisztenciája időben és különböző szituációkban mérhetővé feltételez, mivel az egyénre jellemző közel azonos cselekvési tendenciák rendszere

meglehetősen széleskörű, így több szokás integrálódik bennük. Önmagában az allporti személyiségvonás azért vonatkozatható a társadalmi felelősségvállalás mérésére, mert entitás-jellegű, illetve általánosabb jelenségről van szó, mint egy egyszerű szokás. Ugyanakkor, ha a felelősségvállalást mint magatartási formát vesszük figyelembe, akkor annak meghatározó jellege az egyénben a centrális asszociációban felfedezhető, mert viszonylag független más vonásoktól. A generációk tagoltsága miatt pedig a társadalmi ítéletekkel kapcsolatos egyezés nem előfeltétel, így annak hiánya - csendesség - is jól illeszkedik a kontextusba. (Allport 1937, 1961)

Kérdés lehet ezzel kapcsolatban, hogy univerzális, vagy személyes vonásokat kell vizsgálni ahhoz, hogy a debreceni egyetemisták társadalmi felelősségvállalásáról kapjunk releváns adatokat. A válasz erre az, hogy a személyes diszpozíciók vizsgálata a cél, mivel az univerzális vonások lényege éppen az adott populáció többségére vonatkozik, mely a generációs elméletek miatt nem lenne értelmezhető. Ezzel szemben az egyedi vonások az egyén szintjén jelennek meg neuropszichikus struktúraként. Így a kérdőívben rögzített személyes diszpozíciók genotipikusak, jelentőségük alapján pedig centrális és másodlagos diszpozíciónak mondhatók. (Allport – Vernon – Lindzey 1960)

A kutatás célja és módszere

A kutatás célja

A debreceni egyetemisták társadalmi felelősségvállalásával kapcsolatos szociális reprezentációi jó alapot adhatnak egy, a realitáshoz közelebb eső interpretációhoz. Míg Csoba és munkatársai (2020) a szociális identitás szempontjából vizsgálták a kérdéskört, addig ez a kutatás a célcsoport karaktervonásait hivatott taglalni. Azon objektívációk felfedése a cél, amelyek a célcsoport által determinált centrális asszociációkon alapszanak és a társadalmi felelősség tárgykörével összefüggésbe hozhatók.

A kutatás háttere és az alkalmazott kutatási módszer

Az adatbázist a Debreceni Egyetem azon hallgató, illetve az egyetem körzetébe tartozó három megye középiskolái 11. és 12. évfolyamos tanulói teszik ki, akik 2018 szeptembere és 2019 februárja között az adott intézményben jogvisztonnyal rendelkeztek. A kérdőíves adatfelvétel 2000 diákot ért el, akik közül 1000 fő középiskolában, 1000 fő pedig egyetemen tanult a megkérdezés időpontjában. Az adatbázis almintáját, az egyetemistákra vonatkozó adatokat elemzem ebben a kutatásban a fent említett lehatárolásnak megfelelően. A korosztályi meghatározás mellett a lokális szintű vizsgálat eleget tesz módszertanilag a kulturális és közösségi változók lehatárolásának. (Szendi, 2018) (Nárai, 2019a)

Elemzésemet így egyfelől Csoba Judit, Murányi István és Márton Sándor munkájára alapozom, melyben ugyanezen mintán végzett vizsgálat során a fiatalok szociális reprezentációját mérték. A két kutatás közötti hasonlóság abban rejlik, hogy a kérdésben megjelölt asszociációkat dolgozza fel, melyeket a szociális reprezentáció (Moscovici, 1984) "mag" és "perifériás" csoportjaira bont. A csoportosítások során figyelembe veszem az említett tanulmányban felsorakoztatott típusokat, illetve a Strauss-Howe-féle archetípusokat. A kérdőív 20. kérdése kerül feldolgozásra:

Ha azt szeretné, hogy a fiatalok részt vegyenek a társadalom fejlődésének elősegítésében, Ön szerint milyen tulajdonságokkal kellene rendelkezniük? Sorolja fel a három legfontosabb tulajdonságot!

A kérdésben az a különleges, hogy a megkérdezetteknek nem magukról kell nyilatkozniuk, hanem kortársaikról. Ez a közvetett-közvetlenség egy olyan megfontolást visz a kérdésbe, amely segítségével mégis lehet következtetni a válaszadó preferenciáira, hiszen ő maga is az életkora miatt a kortársaihoz tartozik ilyen szempontból. Ennek megfelelően a Moscovici-féle szociális

reprezentáció és folyamata (lehorgonyzás, objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz és azon belül is a társadalmi felelősségvállaláshoz. A kérdések hierarchiája fontos: az asszociációk Moscovici szociális reprezentáció elmélete szerint kognitíve jelennek meg. Az elsődleges, azaz centrális asszociációk a "mag"-ot jelentik. Az összes többi kommutatív jellegű: másodlagossága, periférikussága építi fel a hierarchiát. A kérdésre adott válaszokból az derül ki, hogy a megkérdezettek milyen interpretációt érvényesítenek az értékstandardok szerint. A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, így az egyéni diszpozíciók mérhetővé válnak. Ezen túlmenően pedig kollektív szociális normákat reprezentálnak. (Meier-Kirchler 1998)

Összegzés

Tanulmányomban azokat az elméleteket sorakoztattam fel, melyek a kutatás szempontjából releváns elemzési egységeket képezhetnek a szociális reprezentációk mentén a debreceni egyetemisták társadalmi szerepvállalásának vizsgálatakor. A generációs elméletek tagoltságát figyelembe véve megállapítható, hogy egy kutatásban a kort, mint a célcsoport egy attribútumát annak sajátosságai által érdemes figyelembe venni, s olykor az elméletet felülírja a specifikum. Így lehetett az, hogy a 4-5 éves időintervallum meghatározása mellett érveltem az adott téma kapcsán, s a szocializációs közegeket emeltem ki, mint befolyásoló tényezőket.

Mindezek fontossága az aktualitások fejezetben érhető tetten, mely lényegét a modernitás, a média és a társadalmi nyilvánosság kulcsifejezéseken keresztül taglaltam. A mai magyar viszonylatban a kulturális, társadalmi és gazdasági realitás a modernitás és a globalizáció megjelenési formáira, illetve annak kontextusára hívja fel a figyelmet annak minden veszélyével és lehetőségével. Szorosan kapcsolódik ehhez a média és a digitalizáció, mely napjaink fő irányvonalát képezik nem csak elméletben, hanem az egyének mindennapjaiban. Az írásban az egyén szó használata nem véletlenül gyakori - az individualizáció jelenléte a társadalomban olyan szempontrendszer követelt meg, amely kettős dimenzió mentén működik: az egyént a társadalomba helyezve kell szemlélni, ugyanakkor észre kell venni, hogy adott egyének csoportot alkotva bizonyos változók mentén - jelen esetben a csendesség mértéke - jellegzetes karaktervonásokkal írhatók le. Ezen vonások hátra hagyják a típusok lényegi gyenge pontjait, és arra helyezik a hangsúlyt, amely az egyedi diszpozíciókra fókuszál.

Az írás konklúziója az lehet, hogy a fent említett keretben vizsgálni a társadalmi felelősségvállalás kérdéskörét speciális módszertanra van szükség, melyhez jó alapot ad Moscovici szociális reprezentáció elmélete. Az asszociációkkal a célcsoport közvetett-közvetlensége érhető el, melyek a válaszadásban a "csendesség" ellenére mégiscsak véleményük kinyilvánítására bírták a mintában szereplőket, mely arra hívja fel a figyelmet, hogy sémák és stigmák helyett a sorok mögé kell nézni nem csak a társadalomkutatónak, hanem egyben a ma laikus emberének is.

Köszönetnyilvánítás

A munkát az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 „Debrecen Venture Catapult Program” pályázat támogatta.

Felhasznált irodalom

Allport, G. W., Vernon, P. E., Lindzey, G. A. (1960): *A study of values*, 3rd ed., Boston, Houghton.Mifflin.

Beck, U. (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne - Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp.

Bradburn, N. M. (1963): The cultural context of personality theory, in Wepman, J. M., Heine, R. W. (eds.) *Concepts of personality*, Chicago, Aldine Publishing Company, 333-358.

Csepeli Gy. (2006): A jövőbe vezetett generációk. In: Csepeli Gy., Kígyós É., Popper P. (2006): *Magára hagyott generációk*. Saxum Kiadó.

Csoba, J., Murányi, I., Márton, S. (2020): *Társadalmi tudatosság és identitásreprezentációk a 15-25 év közötti fiatalok körében*. (kézirat)

Gergátz, I. (2009): Redefining life after 50 - Grandparents are plugged-in. University of Pécs. (kézirat)

Giddens, A. (1991): *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, Stanford.

Hack-Handa, J., Pintér, R. (2015): Generációs különbségek a magyar médiafogyasztásban. *Információs társadalom*, 15 (2). pp. 7-17.

Halász L., Marton L. M. (1978): Előszó. In: Halász L., Marton L. M. (szerk.): *Típustanok és személyiségvonások*, Budapest, Gondolat. 5-38.

Hall, S. C., Lindzey, G. (1970a): *Theories of personality*, New York, Wiley, 1-28.

Hall, S. C., Lindzey, G. (1970b): *Theories of personality*, New York, Wiley, 582-603.

Helmich K. (2008): A generativitás fogalma és a nemzedékek egymásrahatása. In: Gyáni G., Láng M. (szerk.): *Generációk a történelemben*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesülete és a Nyíregyházi Főiskola Gazdasági Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza (2008) p.115-120

Howe, N., Strauss, W. (1997): *The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny*. New York: Broadway Books.

Howe, N., Strauss, W. (1991): *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.

Körmendi A., Sztancsik V. (2013): *Személyiséglélektan I*. Debreceni Egyetem Kiadó.

Mannheim, K. (1969): A nemzedéki probléma. In: Huszár, T., Sükösd, M. (szerk.): *Ifjúságszociológia*.

Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 31-67.

McCrindle, M. – Wolfinger, E. (2014): *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*,

Sydney: McCrindle Research Pty Ltd.

Meier, K., Kirchler, E. (1998): Social representations of the euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, 19.755-774.

Moscovici, S., M. Hewstone (1983): Social Representations and Social Explanations: From the "Naive" to the "Amateur" Scientist. In: *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. M. Hewstone (ed.). Oxford: Blackwell.

Nagy, Á., Trencsényi, L. (2012): *Szocializációs közegek a változó társadalomban - A nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média*. Ifjúság szakmai Társaság Alapítvány, Budapest.

Nárai Márta (2019a): A lokális társadalmi szerepvállalás, felelősségvállalás szereplői – egyesületek, alapítványok a helyi közösségek/helyi társadalom szolgálatában, *Ünnepi tanulmánykötet a 70 éves Gáspár Mátyás tiszteletére*, Magánkiadás, 151-161.

- Pais, E. R. (2013): *Alapvetések a Z generáció tudománykommunikációjához*. TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016 Tudománykommunikáció a Z generációnak. Pécs. Pécsi Tudományegyetem.
- Pál, E., Törőcsik, M. és Jakopánecz, E. (2017): Eltérő életkori lehatárolásokból adódó generációk értékeinek empirikus vizsgálata. *Marketing & Menedzsment*, 51(3), o. 18-32.
- Oross, D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely, L. (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet*. Budapest. Kutatópont. 283-315.
- Smith, J. W., Clurman, A. (1997): *Rocking the ages: The Yankovich report on generational marketing*. New York, NY, Harper Business.
- Schewe, C. D., Noble, S. M. (2000): Market Segregation by Cohorts: The Value and Validity of Cohorts in America and Abroad. *Journal of Marketing Management*, 16 1-3, 129-142.
- Szendi Dóra (2018): A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális lehetőségei, *Erdélyi Társadalom*, 15 (1) 31-58.
- Székely, L. (2008): Fogyasztás, gazdasági helyzet, kultúra, média, infokommunikáció – Civil Ifjúsági Jelentés 2006- 2007. Új Ifjúsági Szemle. 6(2-3), 67-74.
- Székely Levente (2010): Az új csendes generáció. 9-23. In: Nagy, Á. - Oross, D. (szerk.): *Ifjúságügy-szöveggyűjtemény 1*.
- Székely Levente (2020): A generációs elméletek értelméről, *Szociológiai Szemle* 30(1): 107-114.
- Szücs L. G. (2015): A kommunikatív hatalom és az emberi jogok. Jürgen Habermas politikai filozófiája a kilencvenes években. Gondolat Kiadó, Budapest. 142-143.
- Tari, A. (2010): Y generáció. Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban. Jaffa Kiadó. Budapest.

Várza Ferenc- Joóbné Dr. Preklet Edina¹- Dr. habil. Horváth Csaba²: A fehér festékek alkalmazási problémáinak vizsgálata a flexigráfiai nyomtatási folyamatok technológiájában /Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Cziráki József Faanyagtudomány és Technológiák Doktori Iskola

---

Lektorálta: Prof. Dr. Gyarmati Péter

Kulcsszavak

Flexónyomtatás, standardizálás, flexó nyomóforma, fehér festék,

Absztrakt

A flexográfiai nyomtatás a hazai nyomdaipar egyik legnagyobb ütemben fejlődő ágazata. A gyors fejlődés egyben nagy terhet is jelent az eljárást alkalmazó nyomdák számára, különféle nyomathordozókra különböző összetételű festékekkel kell nyomtatni jó minőségű nyomatok előállításához [1]. Az alábbi cikkben a hajlékonyfalú csomagolóanyaggyártási folyamata közben felmerülő problémákat szeretnénk megvizsgálni a fehér szín flexó nyomtatása esetén. A fehér szín megjelenítése önmagában is egy bonyolult összetett feladat, ha nem az aktív színmegjelenítésben (képernyőn), hanem a passzív (reflexiós) nyomtatott színek oldaláról vizsgáljuk. A flexo nyomtatás során a nyomtatott felületen megjelenő legoptimálisabb produktum eléréséhez, a folyamat megannyi elemének összehangolt működése szükséges. A cikkben bemutatjuk az eddig elvégzett elméleti kutatást, gyakorlati munkát, és annak eredményeit, valamint vázoljuk a kutatás folytatásának további terveit.

A téma bevezetése

A flexográfiai technológia magasnyomtatási eljárás rugalmas nyomóformával. A nyomóformát egy rákelezett raszter henger (anilox henger) festékezi be kis viszkozitású nyomdafestékekkel. A fotopolimer nyomólemezen negatív másolással, UV sugárzás hatására jönnek létre a nyomó és nemnyomó elemek. A technológia lehetővé teszi szívóképes és nem szívóképes nyomathordozók használatát [2].

A flexó nyomtatás az egyszerű zacskók és szatyrok készítésén át az utóbbi években olyan teljes értékű nyomtatássá vált, amely többszínű rácspontról álló színes képeket is képes előállítani különböző nyomathordozókon. Ezzel a flexó nyomtatás a csomagolóanyag ipar döntő ágazatává fejlődött. Ez tulajdonképpen a műanyag és kombinált csomagolóanyagok nagy tömegű igényéből, illetve ezen anyagok fejlődéséből, attól elválaszthatatlanul korszerűsödött [3].

---

¹ Intézetigazgató, egyetemi docens, Soproni Egyetem, Simonyi Károly Műszaki, Faanyagtudományi és Művészeti Kar, Fizika és Elektrotechnika Intézet

² Címzetes egyetemi tanár, Nyomda-Technika Kft.

A nyomdaiparban és azon belül a flexónyomatásban az igazi fehér szín megjelenítése az egyik legbonyolultabb dolog. Mivel a termék - piacra kerülése során - a fény vonatkozásában is eltérő paraméterekkel bíró közegbe kerül, nagyon fontos kritérium, hogy a normál megvilágítás, illetve a különböző spektrumú megvilágítás esetén is, a felületről visszavert reflexiós spektrum egyformán fehér színérzetet eredményezzen. Ez egy képernyő esetében viszonylag egyszerű feladat, hiszen csak a kibocsátott fény spektrumát kell az alapszínek (legtöbb esetben RGB) megfelelő arányával előállítani. Reflexió esetén ugyanakkor a megvilágításnak többféle spektruma is lehet. Nehéz feladat, hogy a reflektált fény spektruma mindig fehér színhatást produkáljon. A kívánt szín eléréséhez - a produktum egyéb minőségi jellemzőinek megtartása mellett - mind az alapanyag, mind a festékanyag, mind a nyomóforma komplex vizsgálata és összehangolt alkalmazása szükséges.

Az ofsetnyomatás alapanyagai gyakran optikai fehérítő komponens is tartalmaznak, ami azt jelenti, hogy a látható tartományon kívüli UV hullámhosszú megvilágítás reflexióját átkonvertálják látható tartományba, ezzel érve el extra fehérséget. Ez némi nehézséget jelent a nyomtatás színmenedzsmentjében, a flexó alapanyagoknál ugyanakkor nem jellemző ilyen komponens használata.

A flexónyomatás alapanyagai között tapasztalataink szerint a nagyobb vastagságú, fehér polietilén fóliák a legjobbak a fehérségük szempontjából. Sajnos elég nagy az átlátszóságuk, ezért több réteget (4-6) egymásra téve érhető el az, hogy meg tudjuk mérni az anyag fehérségét. Ez vetekszik a jó proof-papírok fehéértékével, ugyanakkor nincs benne optikai fehérítő komponens. Tehát akár $L > 96$ értékeket is kaphatunk, de már a 95 fölötti érték is jó fehérségnek számít. A jó fehér pedig alapvető feltétele a szép, nagy színdinamikájú nyomatoknak.

A flexográfiai technológiával nyomtatott termékek az eltérő csomagolási igények miatt változatos anyagszerkezettel, sokszor több rétegből is állhatnak. Szükség lehet a nyomtatás során fehér nyomtatásra előoldali, illetve hátoldali nyomtatás esetén is. Ilyen esetben a fehér festékréteg fedőképessége a leggyakoribb prioritás. Ehhez a legegyszerűbb lehetőség a festékfelvitel növelése. Ugyanakkor a festéknek meg is kell száradnia. Ha a fehér festékekkel betűket, logókat is meg kell jeleníteni, akkor a finomabb felbontás elérése tovább korlátozza a felhordható festékmennyiséget. Ha pedig raszteresen szeretnénk árnyalatokat is létrehozni, az még finomabban kontrollált festékfelvitelt igényel, ami csak vékonyabb festékréteggel kivitelezhető. Prepress oldalról lehetséges a két igény szétválasztása két külön fehérnyomtatásra még a több rétegben felvitt fehér nyomtatás előkészítése, ahol az egyik réteg lehet nagyobb felvitelű durvább rajzolattal, a másik pedig kisebb festékátadású, finomabb elemekkel vagy raszterrel. Ilyen igényeknél jöhet jól a flexó nyomóforma mikrostruktúrált felülete, ami az egyenletesebb festékezéssel javítja az adott (kisebb) mennyiségű fehér festék esetén is a fedőképességét, lehetővé téve azt, hogy akár egy réteggel is megoldhatóvá váljon a két ellentétes elvárás teljesítése.

A fentiek alapján érzékelhető, hogy a megfelelő alapanyag kiválasztása mellett a célzott eredmény eléréséhez fontos kritérium az adott feladathoz legoptimálisabb festék és nyomóforma együttes alkalmazása. A festékezés eredményességét számos tényező befolyásolja: a nyomóforma festékfelvétele, a nyomtatási sebesség, a nyomóerő, a hőmérséklet, valamint a nyomóforma és a nyomathordozó tulajdonságai [4]. A fehér szín az, melynek nyomtatásakor a jelentkező nehézségek hatványozottan jelen lehetnek. Ugyanakkor ez a problémakör napjainkban még kevés - a gyakorlatban is igazán jól működő - eredménnyel bír, ezért választottuk a kutatás egyik alappilléreül.

Vizsgált nyomtatási nehézségek és azok megoldási lehetőségei

(Vizsgálati eszközök, módszerek, eredmények)

Napjaink nyomdaiparának egyik leggyorsabban fejlődő ága a flexónyomtatás. Térnyerése a technológián belül az utóbbi években tapasztalható ugrásszerű minőségjavulásnak és a speciális csomagolóipari termékek gyors és hatékony gyártási folyamatának köszönhető. Flexónyomtatással, megfelelően kialakított gépkonfigurációval egy menetben, online folyamatban gyártható le olyan termék (pl. címke, doboz, sorsjegy stb.), melynek előállítása egy íves ofszet nyomdában négy-öt egymás utáni, független nyomtatási és kötészeti folyamatot igényelne. Tekintettel a megrendelések rövidülő átfutási idejére és csökkenő példányszámára, azonnal érthetővé válik a szegmens robbanásszerű fejlődése. [5]

A nagyléptékű fejlődés mellett alapvető piaci igényé vált a növekvő minőségi elvárásoknak való megfelelés is. Nem véletlen, hogy a nyomtatminőség javításának egyik sarkalatos pontja a fehér festékek alkalmazási gyakorlatában rejlik, ugyanis a fehér szín nyomtatása során számos akadályba ütközhetünk.

Az első megjelenítési probléma a fedettség, ami egyszerűen fogalmazva a fehér festék fedőképességét telítettségét jelenti. Ez nagy jelentőséggel bír az erős, kontrasztos színek megjelenítésekor, mivel egy gyenge fedőképességű fehér alkalmazása mellett egy jó minőségű, szép nyomat is szürke-fátyolosnak tűnhet. További problémát jelenthet a különböző színű termékek megjelenése, áttűnése a csomagoló anyag grafikáján.

A nyomtathatóság alatt a száradási problémákat, lerakódási problémákat értjük. A festék gyors száradása miatt a kis raszterpontok közötti rész betömődik száraz festékkel és ennek következtében a második képen látható nyomat alakul ki.

A következő probléma a kifutó értékek nyomtathatósága. Ez alatt a TEV effektust értjük, ami a lelépő élnél keletkező festékfelhordásból adódó plusz vonalat jelenti. Valamint a FÁNK effektus, ami szintén nem ideális festékátadásból adódóan a kör alakú raszterpont helyett egy fánk alakú festékpont jelenít meg a nyomaton.

Ahhoz, hogy a felsorolt nehézségek kiküszöbölésére kísérletet tehesünk meg kell vizsgálnunk milyen tényezők befolyásolhatják a nyomat minőségét. A vizsgálatokhoz 3 féle festéktípust és 4 féle klisétípust alkalmaztunk, mely 12 féle tesztnyomtatást eredményezett.

Nyomtatáshoz háromféle - különböző titánium pigmenteket tartalmazó festéket használtunk.

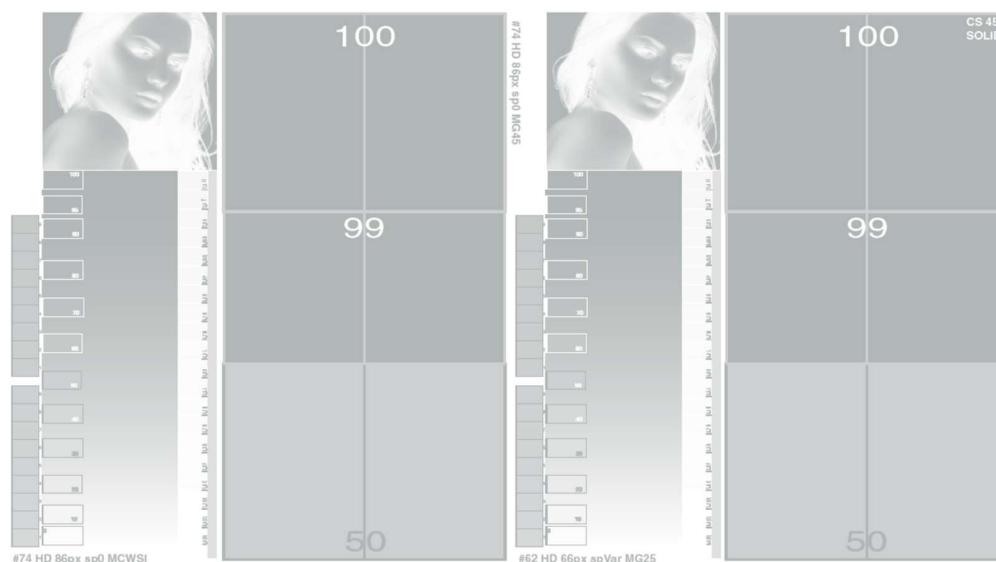
- Teszt 1: 41,2% matt TiO₂, normál lassú száradású oldószerekből
- Teszt 2: 45,5% fényes TiO₂, normál lassú száradású oldószerekből
- Teszt 3: 3% matt és 42,3 fényes TiO₂, másfélszer lassúbb száradás

A tesztek az alábbi klisétípusok felhasználásával kerültek elvégzésre:

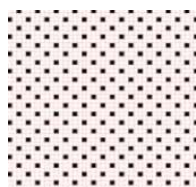
- Flint ACE-D
  - Standard digitális klisé.
  - FLAT TOP: nitrogénkamrás UV-A levilágítással, felületi mintázat kialakítása: lézerezés során.
  - Shore A keménység: 78 Sh A.

- Flint ACT-D
  - Standard digitális klisé.
  - FLAT TOP: nitrogénkamrás UV-A levilágítással, felületi mintázat kialakítása: lézerezés során.
  - Shore A keménység: 74 Sh A.
- MacDermid LUX ITP-60
  - Anyagában FLAT TOP klisé, felületi mintázat kialakítása a lézerezés során lehetséges.
  - Shore A keménység: 78 Sh A.
- DuPont EASY ESE
  - Anyagában FLAT TOP és anyagában felületi mintázott klisé
  - Shore A keménység: 74-76 Sh A.

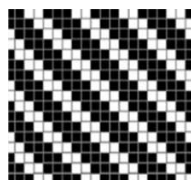
A megfelelő klisé és festéktípusok kiválasztását követően kezdetét vette a tesztelés folyamata. A teszt nyomtatás W&H Novoflex nyomógépen történt.

Az alkalmazott tesztábra az 1. ábrán látható. A vizsgálatokhoz használt tesztábra baloldali felső részén egy női arcot használtunk a bonyolult képi megjelenítések tesztelésére. Alatta pedig 100

MCWSI

MG 25

8 ábra Teszt ábra (nyomtatása W&H Novoflex nyomdagépen) az alkalmazott klisék felületi mintázataival

százalékból a 0-ba kifutó rész látható, amivel a teljes megjelenítési tartomány nyomtathatóságát

ellenőrizni tudjuk. Jobbra fent a 100 százalékosan fedett flekk rész mérhető. A bal oldalon MCWSI mintázatot, míg a jobb oldalon MG 25 mintázatot alkalmaztunk.

A vizsgálat következő lépéseként a tesztnyomtatás eredményeit elsőként szemrevételezéssel értékeltük. Megállapításainkat az 1. számú táblázat összegzi.

6. Táblázat: Tesztnyomatok összehasonlítása szemrevételezéssel

Festéktípusok	Klisétípusok			
	ACE-D	ESE	ACT	ITP
Teszt 1	OK	Berakódás	Berakódás	OK
Teszt 2	OK	Berakódás	Berakódás	OK
Teszt 3	OK	OK	OK	OK

Berakódás szempontjából a legjobb eredményt minden klisé típus esetén a 3. teszt festékkel értük el. Az ACE-D és ITP 60 klisék a tesztek során nem rakódtak be egyik festék esetében sem.

Ezt követően a tesztnyomatokon kétféle mérési vizsgálatot végeztünk. A vizsgálatok során a fényességméréshez spektrofotométert a kitöltési arány és a geometriai értékek mérésére egy Peret flex pro megnevezésű műszert használtunk.

Az első mérés a fedőfehér fedettség szintjeinek egymáshoz viszonyított meghatározása volt. Ez azt jelenti, hogy abban az esetben, ha egy fekete alapfóliára laminálunk, akkor milyen fehérséget tudunk mérni CIE $L^*a^*b^*$ értékben. Itt az abszolút értékeket nézzük, azaz mennyire tudjuk megközelíteni az ideális színtani fehéret ($L^*=100$ $a^*=0$ $b^*=0$). A fedés mértéke mindig függ az alátétanyagtól is. Mérhető az alapanyag fedett-fedetlen részének a ΔE ($L^*a^*b^*$) színkülönbsége is. Azonban minden esetben fontos az alátétanyag pontos beazonosíthatósága, megnevezése, hogy később más mérésekhez is beszerezhető legyen ugyanaz az anyag. Ezekkel a feltételekkel leginkább csak az CIE $L^*a^*b^*$ mérések L^* értékére kell koncentrálnunk, az a^* és b^* abszolút értékeknek 2-3 alatt szükséges maradniuk.

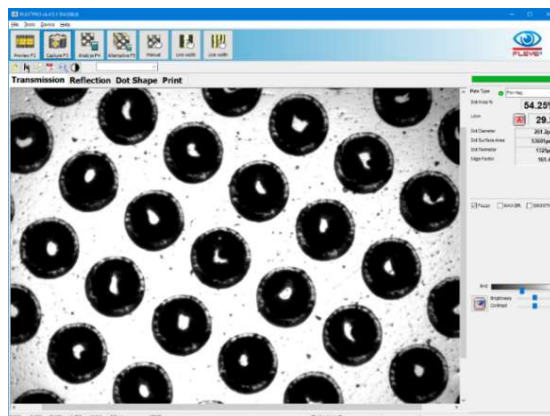
7. Táblázat Fedettségi értékek

Festéktípusok	Klisétípusok			
	ACE-D	ESE	ACT	ITP 60
Teszt 1	71,4	72,4	72,29	71,72
Teszt 2	70,53	71,59	71,29	71,36
Teszt 3	70,45	1,13	71,28	70,48

Fedettségi érték vizsgálatokor azt tapasztaltuk, hogy a legjobb fedettséget az 1. tesztfesték biztosította minden klisé típus esetén.

A második mérési periódus során mikroszkópos felvételeket készítettünk a nyomatokról különböző raszter százalékos értékek esetén (10,30,50,80%), amelyek a segítségével bemutatjuk a festék felhordási különbségeket a kiválasztott klisétípusok és festéktípusok használatakor.

Mikrocellás nyomóforma esetén egyenletesebb a raszterpont, kisebb a lyuk a közepén (2. ábra).

2. ábra: Mikrocellás nyomóformával nyomtatott teszt nyomat nagyított képe

8. Táblázat Pontnövekedési értékek

<i>Teszt 1</i>				
Klisétípus	10%	30%	50%	80%
ACE-D	9,24	25,8	44,65	79,32
ACT	9,08	25,83	39,98	77,05
ITP	6,38	28,29	44,6	83,95
ESE	12,44	26,27	47,21	86,84
<i>Teszt 2</i>				
Klisétípus	10%	30%	50%	80%
ACE-D	11,37	25,25	42,81	78,77
ACT	11,07	29,38	42,14	78,34
ITP	12,02	28,77	46,07	85,82
ESE	12,15	29,74	46,75	85,52
<i>Teszt 3</i>				
Klisétípus	10%	30%	50%	80%
ACE-D	9,95	25,4	44,66	77,33
ACT	11,69	24,81	36,51	76,76
ITP	11,63	27,37	46,12	80,58
ESE	11,62	30,29	48	86,15

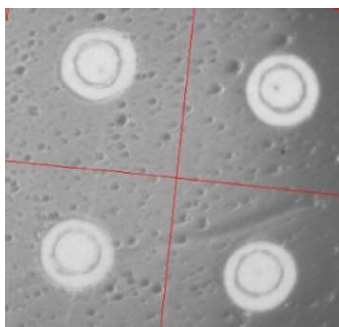
Pontnövekedési értékek szempontjából két fontos megállapításra jutottunk:

- A 10% alatti tartományban mindhárom festéktípus esetén a legjobb értékeket az ACE-D klisé típus esetében mértük.
- A 30% feletti tartományban a legkisebb pontnövekedési érték az ACT klisé és a 3. tesztfesték alkalmazása mellett valósult meg.

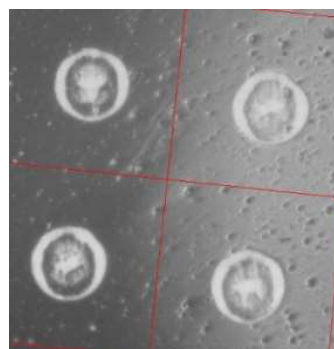
Összegzés, a kutatás célja és hasznosítási területei

A vizsgálatok alapján megállapítottuk, hogy az MG 25 felületi mintázat előnyösebb, mint az MCWSI mintázat. Nagyobb fedettséget, jobb festékfelhordást biztosít, szebb rajzolatú pontok nyomtathatóak általa.

- A nagyobb méretű pigmenteket tartalmazó festék fedettsége nagyobb, ami a pigmentek méreteloszlásából is adódik
- 10%-os tartományban a legjobb eredményt az ITP60 klisével és a Teszt 3 festékkel értük el. A 3. számú ábrán egy ITP60 klisével nyomtatott 10%-os pont látható, míg a 4. számú ábrán egy SE 10%-os klisével nyomtatott pont. Jól érzékelhető, hogy a jobb oldali pontokon sokkal erőteljesebb a fánk hatás.
- Berakódás szempontjából a Teszt 3 festék az optimális. Ez adódik a titánium pigmentek összetételéből és a festékben használt oldószerek típusából.

3. ábra: ITP60 klisével nyomtatott 10 %-os pont

4. ábra: SE 10-os klisével nyomtatott pont

A fenti vizsgálati eredmények és az általunk választott kutatási terület, a flexo nyomtatási technológiában rejlő lehetőségek egy szegmenseként, önmagában is komoly gazdasági hatással bírhatnak a hatékonyság, a takarékoság és nem utolsósorban – mindezek eredményeként – a környezetvédelem területén is. A megfelelő jellemzőkkel bíró nyomdaipari termékek alkalmazásával elért eredmények, a gyors beállításoknak és csekély selejtnak köszönhető költségtakarékosság és megnövekedett termelékenység mellett csökkentik a nem megfelelő nyomtatminőségéből adódó reprodukciós munkák számát, azok anyag- és energiafelhasználási, valamint hulladékképződési vonzataival együtt.

Az elmúlt évben a hirtelen beálló válság ellenére – sok más ágazattal ellentétben - a csomagolóipar és azon belül a flexó vonal nem veszített lendületéből, lehetőséget adva a jövőben számos újabb kutatási- fejlesztési projekt megvalósulásának. Ezért jövőbeni kutatási terveink között szerepel újfajta felületi mintázatok kialakítása, szöveges részek nyomtathatósági vizsgálata, valamint nyomatvizsgálatok egyes rácstípusok függvényében és a fedettség növelés lehetőségének vizsgálata is.

Irodalomjegyzék

[1] Borbély Ákos, Szentgyörgyi Rozália: Flexográfiai eljárással műanyag fóliákra készült nyomatok színminősége; Óbuda University e-Bulletin Vol. 2, No. 1, 2011

[2] Flexography: Principles And Practices. Fifth Edition Published by the Foundation of Flexographic Technical Association, Inc. Printed in the United States of America. Copyright ©1999 by the Flexographic Technical Association, Inc. and the Foundation of Flexographic Technical Association, Inc.

[3] Ratkovics Péter: Flexónyomtatás és hatékonyság, Magyar Grafika 2007/2 (https://mgonline.hu/system/articles/525/articles_525_original.pdf?1479179358)

[4] Johnson, J.: The Influence of Moisture, Temperature, Pressure Pulse and Substrate on Print Quality in Flexographic Printing. Karlstad University Studies, 2003 ISBN 91-85019-29-1

[5] <https://www.magaryomdasz.hu/a-flexo-nyomtatas>

Bevezetés

Az Európai Unió kohéziós politikájának megítélése rendkívül ellentmondásos a közvélemény részéről. Egyrészt vitathatatlan az uniós források pénzügyi szerepe a magyar gazdaságban, másrészt azonban a csatlakozás óta folyamatos kritika éri a forrásfelhasználás végrehajtását elsődlegesen a kapcsolódó adminisztratív terhek szempontjából, másrészt annak okán is, hogy még ez a „túlbiztosított” rendszer sem feltétlenül képes arra, hogy a támogatásokból minőségi, magas hozzáadott értékű projektek megvalósulását támogassa, összhangban a hazai és uniós fejlesztési stratégiákkal.

A túlszabályozás eredményoldalról nem teremt magas hozzáadott értékkel rendelkező fejlesztéseket, sőt sok esetben a tapasztalat azt mutatja, hogy egy ilyen rendszer inkább az adminisztratív kötelezettségeknek megfelelni képes, de innováció és kockázat nélküli, „sablon”-fejlesztéseket preferál, amelyek nem hordoznak audit kockázatot magukban. Kérdés, hogy valóban ilyen fejlesztések szükségesek-e, és képesek-e az Uniós és tagállami szintű stratégiákban lefektetett célok elérésére, összességében az Unió versenyképességének növelésére és területi különbségek csökkentésére.

Az adminisztratív terhek elemzésével, illetve csökkentési lehetőségek feltérképezésével kapcsolatosan fontos lehet megismerni a „gold-plating” jelenségét, az Európai Unió kontextusában, azon belül is a kohéziós politikában betöltött szerepét és okait. Jelen tanulmány a „gold-plating”-et történeti aspektusból kívánja vizsgálni, annak érdekében, hogy látható legyen, vajon beazonosíthatóak-e szabályszerűségek, összefüggések bizonyos - az Unió és a tagállamok szempontjából jelentős - történeti események és az adminisztratív terhek erősödése között. Ha ilyen összefüggések beazonosíthatóak, akkor ez azzal a következménnyel jár, hogy hasonló körülmények előfordulása esetén az adminisztratív terhek növekedésének szükségessége előre jelezhető, és így egy tudatos tervezési, felkészülési folyamattal a káros hatások adott esetben enyhíthetőek.

A „gold-plating” fogalma

A „gold-plating” egyrészt az uniós direktívák nemzeti szintre történő átültetése kapcsán ismert fogalom, amikor az átültetés során olyan kötelezettségek, követelmények kerülnek meghatározásra a nemzeti jog címzettjei részére, amelyen túlmennek az eredeti uniós szabályozás követelményrendszerén. Másrészt, a „gold-plating” a kohéziós politikán belül, az Európai Strukturális és Beruházási Alapok kapcsán is ismert jelenség azon adminisztratív többlet-követelmények leírására, amelyeket az alapok végrehajtásáért felelős nemzeti hatóságok szabnak a támogatások kedvezményezettjei számára. A „gold-plating” nemcsak a nemzeti és egyéb, alsóbb szintű hatóságok válasza az EU-szintű eljárásokra, de olyan teher is, amely saját, nemzeti adminisztratív hagyományaikból és szokásaikból is fakad (Európai Bizottság, 2016.).

A támogatási alapok végrehajtására vonatkozó szabályozási rendszerben az egyes szabályozási „rétegek” folyamatosan rakódnak egymásra: az uniós rendeletek szintjétől kezdve a nemzeti szintű törvényektől, a kormányrendeleteken át egészen az olyan útmutatásokig, amelyek elvileg jogi kötőerővel nem rendelkeznek, ugyanakkor a támogatások kedvezményezettjeivel kötött támogatási szerződések ezeket kötelező erővel ruházzák fel. Ezek a rétegek azután olyan szövevényes

szabályrendszereket idéznek elő, amelyek magukban hordozzák a szabálytalanságok magas kockázatát, jelentős adminisztratív kapacitásokat igényelnek, az innovációt és kísérleti jellegű fejlesztések térnyerését pedig gyengítik.

A 2007-2013-as pénzügyi időszakban szakértői számítások szerint az összköltségek 15%-át tették ki a menedzsment költségek, amelyek mind a tagállami adminisztrációs rendszerek, mind pedig a kedvezményezettek oldalán megjelentek, elvonva a finanszírozási lehetőséget további fejlesztések elől (Wostner, 2008).

Történeti áttekintés a kohéziós politika nézőpontjából

A kohéziós politika szükségessége már a Római Szerződés szövegében is megjelenik, egyrészt a preambulum szövegében alapvetően rögzítve, másrészt az Európai Közösség tevékenységei között nevesítve a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését. A Római Szerződésben ugyanakkor a célok és az eszközök még kissé összemosódva egy közös felsorolás részeként jelennek meg (pl. a gazdasági és társadalmi kohézió alapvetően célkitűzésként értelmezhető, ugyanakkor a szerződésben előtte álló pontban a szociális területen az Európai Szociális Alap is nevesítésre kerül, ami e szakpolitikai terület egyik legfontosabb eszköze).

A Római Szerződésben rögzített kiemelt szerep ellenére a kohéziós politika jelentősége meglehetősen marginális volt a kezdeti időszakban, ami több okra is visszavezethető:

- a gazdaságfejlesztés területét elsődlegesen nemzeti hatáskörnek tekintették az alapító országok;
- a legtöbb tagállam úgy vélte, hogy külön, e célra dedikált politika felesleges, mert az interregionális kereskedelem egyébként is csökkenteni fogja a társadalmi és területi különbségeket;
- az 1950-es években nagy reményeket fűztek a Világbank működéséhez abban a tekintetben, hogy a gazdasági növekedést elősegítheti a kevésbé fejlett országokban és régiókban (Brunazzo, 2016.).

Érzelhető változás és előrelépés az 1970-es években történt, két ok miatt: az olajválság meggyőzte a tagállamokat arról, hogy összehangolt intézkedésekre van szükség a regionális egyenlőtlenségek kezelésére, ezzel párhuzamosan pedig Dánia, Írország és Nagy-Britannia csatlakozása ezeket a területi egyenlőtlenségeket még inkább felerősítette. Az újonnan csatlakozó országok, érthető okokból azon tagállamok koalícióját erősítették, amelyek egy közös regionális politika mellett foglaltak állást.

1975-ben került bevezetésre az Európai Regionális Fejlesztési Alap, amelynek elfogadásával kapcsolatos politikai viták jól illusztrálták a tagállamok közötti megosztottságot ebben a vonatkozásban. A tagállamok egy része – amelyek potenciálisan legnagyobb kedvezményezettjei lehettek az új alapnak - erősen támogatta a kezdeményezést, míg Németország, mint nettó befizető ellenezte egy jelentős alap létrehozását. További nézetkülönbségek voltak a felosztás módjával kapcsolatosan, mivel Németország, Dánia és Hollandia egy kisebb, koncentrált alap mellett érveltek, Olaszország és Írország nagyobb és koncentrált alapot támogattak, míg Nagy-Britannia és Franciaország nagyobb földrajzi rugalmasságot és nemzeti autonómiát javasoltak a célterületek azonosítása tekintetében (Brunazzo, 2016.).

Az újabb és újabb csatlakozási hullámokkal a kohéziós politika jelentősége és pénzügyi részesedése a közösségi költségvetésből egyre nőtt olyan módon, hogy 1993-ra elérte a teljes közösségi költségvetés egyharmadát. A régebbi tagállamok pedig egyre inkább úgy tekintettek a közösségi politikára, mint az unió védelmezőjére és e folyamattal párhuzamosan az Európai Bizottság kapcsolódó hatáskörei is egyre növekedtek.

Fontos mérföldkő volt az 1986-os Egységes Európai Okmány kiadása, amely a regionális politikát teljes mértékben közösségi hatáskörbe helyezte és bevezette azt a logikát, amely alapján adott célkitűzéshez (azaz közösségi stratégiai célokhoz) különböző pénzügyi eszközöket rendelt (pl. strukturális alapok, Európai Befektetési Bank).

A Maastrichti Szerződéssel (1993) a Bizottság szerepe a kohéziós politika területén tovább nőtt, és a Kohéziós Alap is bevezetésre került, amely alapvetően közlekedési és környezetvédelmi fejlesztésekhez nyújtott támogatást.

Az 1990-es évek vége felé az Európai Bizottság átfogó reformokat célzott meg, elsődlegesen annak érdekében, hogy a közép- és kelet-európai országok csatlakozását előkészítse, illetve azért, hogy a gazdasági és pénzügyi unió bevezetését elősegítse. A reformok többek között az EU politikák közötti szorosabb kapcsolatokat célozta, a szorosabb költségvetési fegyelmet, és a hatékonyság és egyszerűsítés alapelvei is egyre fontosabb szerepet kaptak.

A közép- és kelet európai országok csatlakozása komoly kihívást jelentett ebben az időszakban, mivel a tagjelölt országok közül az akkori leggazdagabb, Szlovénia esetében is az egy főre jutó jövedelem az EU átlag 70%-a volt.

Alapvető változást a Bizottság reformjával összefüggő Fehér Könyv (2000) jelentett, amelynek hosszabb-távú közvetlen és közvetett kihatásai is lettek a kohéziós politika megvalósítására. A Fehér Könyv az új közmenedzsment alapelveit kívánta átültetni a Bizottság működésébe, azaz az eredmény szemléletet és teljesítmény-orientált működést elmélyíteni a szabályossági követelmények ellenében. Az eredményesség és hatékonyság mérésére egyre több audit került bevezetésre mind a kedvezményezettek, mind pedig az EU-s intézmények vonatkozásában, amelyhez jelentős többlet adminisztrációs kapacitásokat is ki kellett építeni (pl. új audit egységek létrehozatala az egyes főigazgatóságokon belül). A növekvő audit-terhek éppen az elérni kívánt célokkal ellentétes hatást váltottak ki: az auditoktól való félelem okán a szabályossági kényszer nőtt és a lehetséges kockázatok miatt az innovatív és kísérleti programok jelentősen visszaestek (Batchler-Mendez, 2011).

Ebbe az egyre erősödő szabályossági nyomás alatt működő rendszerbe érkeztek meg a közép- és kelet európai új tagállamok, amelyeknek a fent említett gazdasági hátrányok okán is erősebb bizalmatlansággal kellett szembesülni a „rég” tagállamok részéről, ami további adminisztratív többlet-kötelezettségeket eredményezett. Fontos megjegyezni azt a tényt is, hogy a csatlakozást követően a kohéziós politika tagállami végrehajtásával összefüggő szabályok, végrehajtási rendszer stb... sokszor a tagállami jogi hagyományoktól, közigazgatási rendszerektől merőben eltérő gyakorlatokat követelt meg, amelyek megértése és megítélése is (pl. auditorok részéről) sok szubjektív elemet hordozott (példaként említhető a kohéziós támogatások odaítélése nyomán kiadott támogatási szerződések területe, amelyekkel kapcsolatosan a közjogi vagy magánjogi jelleg kérdésköre évekig vita tárgya volt; illetve például az operatív programok átfogó megvalósításáért felelős irányító hatóságok jogállása, amelyek az uniós, közvetlenül hatályos rendeletek alapján önálló hatáskörrel rendelkező egységek, amelyek vezetője a hatáskörébe utalt feladatok tekintetében nem utasítható, ugyanakkor az irányító hatóságok minisztériumi struktúrában kerültek elhelyezésre (többnyire helyettes államtitkári szinten), ahol szigorú hierarchikus rend szerint működnek a szervezeti egységek).

A 2007-2013-as pénzügyi időszaktól kezdve egyre erősebb törekvések láthatóak az Európai Bizottság részéről az egyszerűsítésre és az adminisztrációs terhek csökkentésére. Ezzel kapcsolatosan az egyéb uniós szervek részéről is egyre erősebb a nyomás a Bizottságra (pl. az Európai Parlament részéről, amely a kohéziós támogatások felhasználásával kapcsolatban pl. kifejezetten a „gold plating” jelenség elemzését is elvégeztette (Böhme-Holstein-Toptsidou-Zillmer, 2017.), ugyanakkor a szabálytalanul felhasznált támogatások arányának csökkentése is folyamatos igény az intézmények részéről. Ennek a kettős elvárásrendszernek való megfelelés komoly feladatot

jelent az Európai Bizottságnak, amely egyelőre érdemi elmozdulást nem volt képes megtenni az egyszerűbb és hatékonyabb végrehajtási rendszer felé.

Összegzés

A kohéziós politika kontextusában vizsgált „gold-plating” jelenség vizsgálatához a történeti aspektus beemelése több érdekes következtetéssel szolgált.

1. Az Európai Unió folyamatos bővülése, a tagállamok csatlakozásával egyre inkább a központi intézmények hatásköreinek bővülésével és szabályozási keretrendszerük növekedésével járt együtt. A közösségi kompetenciák erősödése egyfajta biztonságot jelentett a tagállamoknak, hogy az újonnan csatlakozó országok megfelelő kontrol mechanizmusok között használják fel a kohéziós támogatásokat.

2. Az uniós intézmények működésébe történő radikális beavatkozások csakis megfelelően előkészítetten, és a lehetséges következmények felmérését követően javasoltak. A legjobb szándék mellett is nagyon komoly károkat okozhatnak olyan intézkedések, amelyek a tervezettől ellentétes hatásokat képesek kiváltani. A 2000-ben kiadott Fehér Könyv nyomán elindult változások káros hatásai a mai napig érzékelhetőek mind az uniós intézmények működésében, mind pedig a támogatások felhasználói irányában.

A kohéziós politika jövője és a kapcsolódó támogatások lehetséges nagyságrendje teljes mértékben nyitott kérdés a jelenlegi 2021-2027-es pénzügyi időszakot követően. Ugyanakkor a felhasználással kapcsolatos tapasztalatok, adminisztratív és menedzsment szempontok fontos tanulsággul szolgálhatnak bármely más, hasonló logikával működtetett redisztribúciós rendszernek.

Irodalomjegyzék:

Batchler, J. – Mendez, C. (2011). Administrative reform and unintended consequences: an assessment of the EU Cohesion policy ‘audit explosion’. *Journal of European Public Policy*.

Böhme, K.-Holstein, F.-Toptsidou, M. -Zillmer, S. (2017). Research for REGI Committee - Gold-plating in the European Structural and Investment Funds.

Brunazzo, M. (2016). The History and Evolution of Cohesion Policy in Simona Piattoni-Laura Polverari: Handbook on Cohesion Policy in the EU. Edward Elgar Publishing Limited.

Európai Bizottság. (2016). - High-Level-Group on Simplification – Report on Gold Plating.

Wostner, P. (2008). The Micro-efficiency of EU Cohesion Policy. European Policies Research Centre.

Hivatkozott szerződések és egyéb dokumentumok:

Római Szerződés

URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome> (utolsó letöltés: 2021. 05. 19.)

Egységes Európai Okmány

URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/single-european-act> (utolsó letöltés: 2021. 05. 19.)

Maastrichti szerződés:

URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty> (utolsó letöltés: 2021. 05. 19.)

Fehér Könyv a Bizottság reformjáról

URL:[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52000DC0200\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52000DC0200(01)&from=EN) (utolsó letöltés: 2021. 05. 19.)